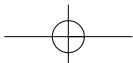
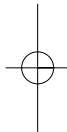
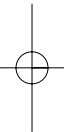
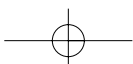
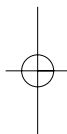
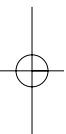

PRÁVO A SVOBODA

BRUNO LEONI

PRÁVO A SVOBODA

LIBERÁLNÍ INSTITUT DĚKUJE
NÁSLEDUJÍCÍM OSOBÁM A INSTITUCÍM,
DÍKY NIMŽ MOHL BÝT TENTO PROJEKT USKUTEČNĚN:

Danielu Dorčákovi

IBL

Istituto Bruno Leoni

(<http://www.brunoleoni.it/>)

**Konrad
Adenauer
Stiftung**

za finanční podporu

a Luboši Hlinovskému
za poskytnutí práv k českému překladu,
který byl původně publikován jako
Zákon, Academia, Praha, 1991.

Martin Froněk (ed.)

BRUNO LEONI

PRÁVO A SVOBODA

SPOLEČNĚ S FRÉDÉRIC BASTIAT: ZÁKON

Praha 2007

Překlad z anglických, italských a francouzských originálů

Freedom and the Law, Expanded Third Edition, Indianapolis, Liberty Fund, 1991

s dodatkem *The Law and Politics*,

„Il Problema del calcolo economico nell' economia di piano“,

„Sciopero e serrata oggi in Italia“,

„Il Capitale di Carlo Marx, cen anni dopo“,

tyto články vyšly jako součást *La libertà del lavoro*, ed. Carlo Lottieri, Rubettino, Catanzaro, 2004,

„Mito e realtà dei monopoli“, in *Il Politico*, č. 4, str. 705-723,

Carlo Lottieri, „Bruno Leoni et le droit ‚marché‘“, předmluva k Bruno Leoni, *La Liberté et le droit*, Les Belles Lettres, 2006,

Frédéric Bastiat, *The Law*, The Foundation for Economic Education, Inc., Irvington-on-Hudson, New York, 1991.

Vydal: Liberální institut, Spálená 51, 110 00, Praha 1
jako svou 69. publikaci.

Překlad: Martin Froněk a kol.

Roman Fara (Právo a svoboda),

Martin Froněk (Právo a politika, kap. I.-II.),

Ladislav Tajovský (Právo a politika, kap. III.-IV.),

Zdenka Sládková (Právo a ekonomie, kap. I., III., IV.),

Ondřej Pražský (Právo a ekonomie, kap. II.),

Jan Drápal (Doslov C. Lottieriho),

Luboš Hlinovský a Petr Havlík (F. Bastiat – Zákon).

Odpovědný redaktor a celková revize textu: Martin Froněk

Česká předmluva: Martin Froněk, Josef Šíma

Odborná korektura: Josef Šíma

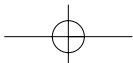
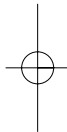
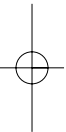
Jazyková korektura: Zdeňka Grigarová

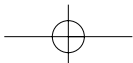
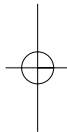
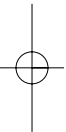
Sazba, grafická úprava a obálka:

Proxima Studio spol. s r.o., Velehradská 19, 130 00 Praha 3

Na vydání knihy dále spolupracovali: Michal Janda, Ivana Ryvolová a Josef Šíma

ISBN 978-80-863-8950-9

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

MARTIN FRONĚK A JOSEF ŠÍMA

S právem se ve dvacátém století – v teorii i praxi – zacházelo stále méně jako s uceleným, kompaktním systémem, corpus iuris, a stále více jako s víceméně náhodným, fragmentovaným seznamem ad hoc rozhodnutí a protikladných pravidel, jež spojují pouze společné techniky. Staré meta-právo se rozpadlo a bylo nahrazeno jakýmsi cynismem.

Harold Berman¹

Téměř padesát let uplynulo od chvíle, kdy italský právní teoretik Bruno Leoni (1913–1967) přednesl na konferenci v Claremont v Kalifornii sérii přednášek o vzájemných vztazích mezi svobodou a donucením, svobodou a legislativou, legislativou a alternativními procesy vytváření práva, právem a ekonomikou a o dalších souvisejících otázkách. Zmíněné přednášky se pak staly základem knihy *Freedom and the Law*, jejíž český překlad přinášíme v tomto reprezentativním souboru Leoniho prací.

Již sama skutečnost, že ze stejné konference vzešly další dvě významné knihy společenských věd druhé poloviny dvacátého století, jmenovitě Hayekova *The Constitution of Liberty* a Friedmanův *Capitalism and Freedom*², naznačuje, že v případě Leoniho máme co do činění s dílem, jež nelze opomenout. Naopak můžeme bez nadsázky prohlásit, že v pracích tohoto italského právníka nacházíme nejdůležitější rozvinutí idejí klasického liberalismu v oblas-

¹ Harold Berman, *Law and Revolution*, Harvard University Press, 1983, str. 38.

² Česky: *Kapitalismus a svoboda*, Liberální institut, Praha, 1993.

ti práva. V době, kdy i do naší země proniká na Západě již několik desetiletí běžně vyučovaná „ekonomická analýza práva“ či „právo a ekonomie“, je vhodné připomenout, že Bruno Leoni patří mezi „otce zakladatele“ této disciplíny. Jako autor silně ovlivněný tradicí rakouské školy představuje životaschopnou alternativu k převládajícímu proudu vycházejícímu z prací „chicagských“ autorů Coase a Posnera.³

Leoni si je vědom, že *logiku společenského jednání* není možné analyzovat úzkým pohledem specialisty, ať již ekonomů či právního teoretika. Leoni píše:

Skutečností je, že ekonomové jsou zřídka právníky a naopak, a to pravděpodobně vysvětluje, proč ekonomické systémy na jedné straně a právní systémy na straně druhé jsou obvykle analyzovány odděleně a zřídka dány do vztahu jeden k druhému.⁴

Právě znalost ekonomie, zejména klíčového teoretického sporu z první poloviny dvacátého století, v němž Ludwig von Mises prokázal nemožnost racionální ekonomické kalkulace v socialistickém společenství, Leonimu umožňuje analyzovat jeden z palčivých problémů soudobých západních právních systémů hypertrofii právních předpisů. Ta ústí ve stále klesající míru právní jistoty a princip *ignorantia iuris non excusat* činí pouhou iluzí. Na vině je podle Leoniho moderní ztotožnění práva s legislativou a s tím spojené opomíjení jiných způsobů vytváření právních pravidel, jimiž je „soudcovské právo“ a „právo právníků“. Podle Leoniho je legislativa proces,

jenž se v naší době stal natolik běžným, že v mnoha zemích si obyčejní lidé ani nedokážou představit jiný způsob vytváření toho, co nazýváme právem. Legislativa je pojímána jako produkt vůle určitých lidí zvaných zákonodárci. Výchozí myšlenka je taková, že co chtějí zákonodárci, má být nakonec považováno za právo země.⁵

³ Více viz Josef Šíma, „Carl Menger a Bruno Leoni – velikáni ekonomie a práva“, *Acta Oeconomica Pragensia*, 2006, roč. 14, č. 2, str. 8–15. (Celé toto monotematické číslo časopisu *Acta Oeconomica Pragensia* s názvem „Ekonomie a právo“ je jednou z prvních českých publikací z oblasti práva a ekonomie.) Podrobněji pak Josef Šíma, *Ekonomie a právo: úvod do logiky společenského jednání*. 1. vyd., Oeconomica, Praha, 2004.

⁴ Viz níže, str. 15.

⁵ Viz níže, str. 152.

Leoni v jednom ze svých klíčových postřehů tvrdí, že

*existuje více než analogie mezi tržní ekonomikou a decentralizovaně tvořeným právem právníků, stejně jako existuje více než analogie mezi plánovanou ekonomikou a legislativou.*⁶

Smysluplná pravidla lidského jednání nelze arbitrárně stanovit od zeleného stolu zákonodárcova, dedukovat je z nějakých abstraktních principů či je formulovat ad hoc bez ohledu na potřeby lidí, stejně jako nelze z centra vytvářet strukturu relativních cen, jež by tvořily základ racionální ekonomické kalkulace. Tato pravidla je třeba nalézt. Pravidla, jež jsou „implicitně obsažena v jednání, zvycích a institucích lidí, je třeba objevit a učinit explicitními“.⁷ Tomuto úkolu ovšem nemůže posloužit zákonodárce. Daleko lépe se s ním vyrovnají jiné k tomu určené osoby, jež pracují vědeckým způsobem, nezávisle na sobě, decentralizovaně a pouze v případech, že jsou někým požádány. Příkladem takovýchto osob byli římstí právníci ve zlaté éře římské jurisprudence a soudci common law.

Leoni psal své práce v době, kdy se na výsluní ekonomické teorie pomalu posouvá škola veřejné volby a ekonomická teorie regulace, jež obrátily pozornost ekonomů k politice, zákonodárnému procesu, působení a motivacím zájmových skupin či byrokracie. Nepřekvapí proto, že když Leoni staví do protikladu legislativu a právě common law a římské „právo právníků“, všímá si náchylnosti zákonodárných sborů podléhat různým zájmovým skupinám, jež se snaží ovlivňovat proces vytváření právních předpisů. Jinými slovy, „legislativa je také zdrojem dobývání renty takového druhu, jímž právo právníků být nemůže“.⁸ Zájmy jednotlivých skupin se při snaze získat pro sebe různé právní výsady střetávají a nevyhnutelně tak spějí ke stavu, který lze označit za „právní válku všech proti všem“.

Přes ostrou (a věcnými argumenty podloženou) kritiku legislativy, s níž se v Leoniho díle můžeme setkat, by bylo chybou považovat autora za někoho, kdo se rozchází se západní právní tradicí. Právě naopak! Leoniho exkursy do dějin práva starověkého Říma, dějin anglického common law či kontinentálního *Juristenrecht* přesvědčivě dokazují, že naše současné pojetí legislativy, regulující snad všechny myslitelné lidské aktivity, je spíše jakousi deviací.

⁶ Viz níže, str. 15.

⁷ Leonard Liggio, Tom Palmer, „Freedom and the Law: A Comment on Professor Aranson's Article, *Harvard Journal of Law & Public Policy*, vol. 11, no. 3, Summer 1998, str. 720.

⁸ *Ibid.*, str. 714.

Leoni se tímto svým postojem zařazuje mezi autory píšící v „tradici spontánního řádu“,⁹ s níž si běžně spojujeme Adama Smithe, Carla Mengera či F. A. Hayeka. Leoni nám ovšem připomíná, že v tomto ohledu nesmíme zapomenout ani na von Savignyho a jeho odpor vůči kodifikaci německého práva na počátku 19. století a analogii mezi právem a jazykem.¹⁰

Leoni tak otevírá prostor pro studium společnosti z pozice, která přesahuje čistě právní přístup. Jeho kniha usiluje slovy – F. A. Hayeka – o přemostění „příkopu, který odděluje studium práva od ostatních teoretických společenských věd“,¹¹ a jak uvádějí Tom Palmer a Leonard Liggio, „argumenty díla Bruna Leoniho jsou klíčové pro pochopení nejnovějšího vývoje teorie práva a obzvláště práva a ekonomie. Dílo profesora Leoniho je jedním ze zdrojů tohoto přístupu.“¹² Navíc Leoni „představuje přímou vazbu od původního interdisciplinárního spojení mezi ekonomikou, politikou a právem k nejsoučasnějším analýzám problému informací studovaných těmito nově spojenými disciplínami... Kdyby moderní společenští teoretici věnovali pozornost jeho dílu, mohli by být mnohem dále v chápání podstaty a vazeb mezi dříve intelektuálně oddělenými oblastmi trhů, práva a politiky.“¹³

Leoni vnáší do diskuse o povaze práva poznatek, jež si dnes stále více uvědomují moderní ekonomové – vysvětlení významu konkurenčního decentralizovaného systému při vzniku smysluplného hospodářského a společenského řádu. Ukazuje na to, že i právo je mnohem více systémem vyrostlým než vykonstruovaným; systémem spíše horizontálním než vertikálním; systémem centrálně nenaplánovatelným, v němž musí hrát úlohu podnikatelská iniciativa. Leoniho práce tak předjímá závěry moderních autorů, kteří ukazují, že „tvůrci práva, kteří nebudou chápat význam společenských procesů, které podporují neformální spolupráci, vytvoří nakonec svět, ve kterém bude zároveň více zákonů a méně řádu“.¹⁴

⁹ Základní přehled o vývoji tohoto proudu právního myšlení podává Barry Norman, „The Tradition of Spontaneous Order“, in *Literature of Liberty*, vol. V, no. 2, Summer 1982, str. 7–58. O teorii a genezi spontánního řádu a jeho podobě v dějinách, politice i právu se lze v českém jazyce dočíst v monumentální knize Jána Pavlíka *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*, Professional Publishing, Praha, 2004.

¹⁰ K tomu blíže Hans Hattenhauer (ed.), *Thibaut und Savigny. Ihre Programmatischen Schriften*, Vahlen, Mnichov, 2002.

¹¹ Citováno v předmluvě Arthura Kempa k Bruno Leoni, *Freedom and the Law*, Nash Publishing, 1972, str. vii–viii.

¹² Leonard Liggio, Tom Palmer, op. cit., str. 713.

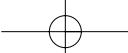
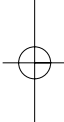
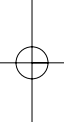
¹³ Peter H. Aranson, „Bruno Leoni in Retrospect“, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, vol. 11, no. 3, Summer 1988, str. 662.

¹⁴ Robert C. Ellickson, *Order without Law*, Harvard University Press, 1991, str. 286.

Na prvních stránkách své nejslavnější knihy nás tento italský autor v souvislosti s otázkami zastupování v demokracii upozorňuje, že při studiu společenských jevů se můžeme setkat s mnoha mýty, jež nám znemožňují správné chápání zkoumaných problémů. „Mytologie naší doby není náboženská, ale politická,¹⁵“ píše Leoni. Mohli bychom dodat, že tyto mýty se v oblasti politického rozhodování objevují nezdůrazněná díky chybným ekonomickým teoriím. Bruno Leoni to přesvědčivě dokazuje ve svých statích „Monopoly – mýty a realita“ a „Stávková práva a pracovní vyloučení v současné Itálii“. Při jejich čtení můžeme vidět, že argumenty obhájců „práva na stávková práva“ či státních zásahů v oblasti hospodářské soutěže se od dob Leoniho nijak nezměnily, a to navzdory skutečnosti, že byly mnohokrát (nejen Leoniem) vyvráceny.

I to je důvod, proč bychom měli dílo Bruna Leoniho pozorně číst. V roce, kdy uplyne čtyřicet let od jeho tragické smrti, je snad vydání knihy, již právě držíte v ruce, důstojnou poctou tomuto významnému badateli na poli ekonomie a práva. Poctou, k níž se můžete četbou Leoniho statí také připojit.

¹⁵ Viz níže, str. 15.

OBSAH

Předmluva k českému vydání

PRÁVO A SVOBODA

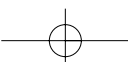
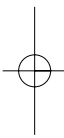
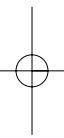
Úvod	1
I. Jakou svobodu?	17
II. „Svoboda“ a „útlak“	30
III. Svoboda a panství práva	42
IV. Svoboda a právní jistota	55
V. Svoboda a legislativa	69
VI. Svoboda a zastupování	81
VII. Svoboda a společná vůle	97
VIII. Rozbor některých obtíží.	112
Závěr	127

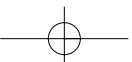
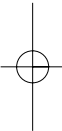
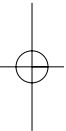
PRÁVO A POLITIKA

I. Právo jako individuální nárok	139
II. Právo a hospodářství v procesu vytváření	151
III. Ekonomický pohled na politiku.	163
IV. Politická volba versus trh.	175

PRÁVO A EKONOMIE

I. Problém ekonomické kalkulace v plánované ekonomice.	187
1. Problém a jeho řešení v tržní ekonomice.	187
2. Problém v plánovaných ekonomikách.	194
3. Kritika Ludwiga von Misesa	196
4. Odpovědi plánovačů na Misesovu kritiku	204
5. „Řešení“ problému v plánovaných ekonomikách. Řešení prvního typu	207
6. „Řešení“ problému v plánovaných ekonomikách. Řešení druhého typu	215
7. Současná situace	218
8. Závěr. Zásadní metodologický problém.	222
II. Monopoly – mýty a realita.	227
1. Monopol ustavený panovníkem čili zákonný.	228
2. Současná „antimonopolní“ legislativa	229
3. Ekonomické teorie monopolu: neoklasická teorie	232
4. Teorie nedokonalé či monopolistické konkurence.	236
5. Co je tržní režim	243
6. Neduhy monopolu vnuceného panovníkem	244
III. Stávka a pracovní vyluka v současné Itálii	247
1. Filosofie práva na stávku	247
2. Stávka a pracovní vyluka v současném italském právním řádu	258
3. Závěr	265
IV. Kapitál Karla Marxe po sto letech.	267
 Doslov – Carlo Lottieri: Bruno Leoni a „tržní právo“	283
Dodatek – Frédéric Bastiat: Zákon	291

ÚVOD

V dnešní době se zdá být osudem svobody jednotlivce, že ji chrání zejména ekonomové spíše než právníci a političtí vědci. Pokud jde o právníky, důvodem může být, že jsou do určité míry nuceni vyjadřovat se na základě svých profesních znalostí, a tudíž v pojmech soudobých právních systémů. Jak by řekl lord Bacon: „Hovoří způsobem, jako by byli svázáni.“ Soudobé právní systémy, s nimiž jsou svázáni, ponechávají osobní svobodě, jak se zdá, stále se zmenšující prostor.

Na druhé straně se ukazuje, že političtí vědci mají sklon uvažovat o politice jako o jakési technice, srovnatelné řekněme se strojírenstvím, což také zahrnuje představu, že s lidmi mohou političtí vědci zacházet asi tak jako inženýři se stroji či továrnami. Politická věda pojmá tímto způsobem má sotva co společného, jestli vůbec něco, s věcí osobní svobody.

Pochopitelně toto není jediný způsob, jímž můžeme chápat politickou vědu jako techniku. Politickou vědu lze také považovat (ačkoli se tak dnes děje stále méně často) za prostředek, jímž bude lidem umožněno chovat se co možná nejvíce tak, jak si sami přejí, místo aby jednali způsobem, jež za vhodný označí nějaký technokraté.

Znalost práva můžeme nahlížet i z jiné perspektivy než právník, který kdykoli má hájit případ před soudem, musí mluvit, jako by byl svázán. Je-li v právu dostatečně zblhlý, ví velmi dobře, jak právní systém jeho země funguje (a někdy také, jak *nefunguje*). Má-li navíc ještě historické znalosti, je jednoduše schopen porovnat různé způsoby fungování jednotlivých, po sobě jdoucích právních systémů v dané zemi. Konečně, má-li nějaké znalosti o tom, jak fungují či fungovaly další právní systémy v ostatních zemích, může činit mnohá cenná srovnání, která obvykle leží za horizontem uvažování jak ekonomů, tak politických vědců.

Ve skutečnosti svoboda není jen ekonomickým či politickým pojmem, ale také, a možná především, pojmem právním, neboť nutně obsahuje celý komplex právních následků.

Zatímco politický přístup ve smyslu, jak jsem se jej pokusil načrtnout výše, je při jakémkoli pokusu redefinovat svobodu komplementární k přístupu ekonomickému, přístup právní je komplementární k oběma.

Avšak této snaze k úspěchu stále něco schází. V průběhu staletí vzniklo mnoho definic svobody, z nichž některé nejsou vzájemně slučitelné. Výsledkem je, že jednoznačný smysl můžeme tomuto slovu přiřadit pouze s určitými výhradami a až po předchozích zkoumáních lingvistické povahy.

Každý může definovat to, co si pod pojmem svobody představuje, ale jakmile po nás chce, abychom jeho definici přijali za vlastní, musí předložit opravdu přesvědčivé argumenty. Bohužel tento problém se netýká jen tvrzení o svobodě, ale je spojen s každým druhem definice. Domnívám se, že nezpochybnitelnou zásluhou soudobé analytické filosofie je právě upozornění na tento problém. Abychom tedy mohli analyzovat svobodu, musíme kombinovat filosofický, ekonomický, politický a právní přístup.

Spojit tyto přístupy není samo o sobě snadné. Další obtíže vyvěrají ze zvláštní povahy společenských věd a ze skutečnosti, že jejich data nejsou tak jednoznačně zjiřitelná jako data tzv. věd přírodních. Přesto jsem se ve své analýze snažil uvažovat o svobodě jako o danosti, a to jako o psychologickém postoji. Totéž jsem učinil s pojmem donucení, což je protiklad svobody, který je ale také psychologickým postojem těch, kteří se snaží donucovat, a těch, již mají pocit, že je vůči nim použito donucení.

Těžko by mohl někdo popírat, že studium psychologických postojů odhaluje jejich odlišnost a rozdíly mezi nimi, což vede k obtížím formulovat ze zjištěných dat jednoznačnou teorii svobody, následně pak i teorii omezování svobody.

To znamená, že lidé, kteří jsou součástí politického systému, v němž je svoboda proti omezování chráněna a uchovávána pro každého a všechny, se nemohou vyhnout omezení alespoň potud, pokud se jejich vlastní interpretace svobody, a následně i jejího omezování, neshoduje s běžnou interpretací v daném systému.

Nicméně se zdá být rozumné domnívat se, že se tyto interpretace lidí neliší natolik, aby odsoudily k zániku každý pokus dospět k teorii politické svobody. Je přípustné předpokládat, že alespoň v rámci téže společnosti mají lidé, kteří se snaží donucovat ostatní, a lidé, jež se snaží tomuto donucování vyhnout, přibližně stejnou představu o tom, co donucení je. Z toho můžeme odvodit, že mají přibližně stejnou představu o tom, co znamená absence donucení, což je pro teorii svobody, v této knize pojímanou jako neexistence donucení, velmi důležitý předpoklad.

Abychom předešli nedorozumění, teorie svobody jakožto absence donucení, jakkoli se to může zdát paradoxní, neprosazuje nepřítomnost donucení ve všech případech. Jsou případy, v nichž lidé musí být donuceni, pokud chceme zachovat svobodu ostatních. Zřejmé je to tehdy, kdy je třeba chránit svobodu lidí proti

vrahům nebo lupičům. Méně zjevné už to ale je, když se ochrana týká omezování svobody a takových druhů svobod, které není tak jednoduché definovat.

Avšak nezaujaté studium dění v soudobých společnostech nejenže odhaluje neoddelitelné sepětí svobody a donucení při pokusech svobodu chránit, ale také, naneštěstí, že podle některých doktrín čím více se zvyšuje donucení, tím více se zvyšuje svoboda. Nemýlím-li se, tak nejde jen o zjevné nedorozumění, ale i o okolnost, jež v dnešní době nevěstí pro budoucnost osobní svobody nic dobrého.

Lidé často „svobodou“ míní jak nepřítomnost donucení, tak ještě něco dalšího, jak by například řekl jeden vážený americký soudce, „dostatečné ekonomické zajištění, jež umožňuje svým vlastníkům radovat se ze spokojeného života“. Tíživí lidé si velmi často neuvědomují možné protiklady obou těchto odlišných významů svobody a také nepříjemnou skutečnost, že nemůžete přijmout ono první pojetí, aniž byste zároveň do určité míry neobětovali to druhé a vice versa. Jejich synkretistické pojetí svobody je jednoduše založeno na sémantickém zmatení.

Jiní lidé tvrdí, že omezování svobody roste proto, aby mohl růst objem svobody v jejich společnosti, a potichu opomíjejí, že mají na mysli jen svou vlastní „svobodu“, kdežto omezování svobody, které chtějí nadále zvyšovat, používají výhradně vůči ostatním. Konečným výsledkem je, že „svoboda“, již prosazují, je svobodou nutit druhé dělat to, co by jinak nedělali, kdyby se mohli sami rozhodnout.

Dnes se svoboda a donucení stále více točí okolo legislativy. Lidé si obecně plně uvědomují mimořádný podíl technologií na změnách, které se v soudobé společnosti odehrávají. Na druhé straně téměř ponechávají bez povšimnutí paralelní změny způsobené zákonodárstvím, jež často nemají s technologiemi nic společného. Ještě méně si uvědomují, že význam těchto změn plyne z tiché revoluce v oblasti názorů na skutečnou funkci zákonodárství. Vedle technologického a vědeckého pokroku je nejvýstižnější charakteristikou naší doby právě rostoucí význam zákonodárství ve všech právních systémech světa. V anglosaských zemích neustále ztrácí common law a řádné soudy svoji pozici ve prospěch zákonů a správních úřadů, v zemích kontinentální Evropy se občanské právo utápí v tisícovkách zákonů, jež každým rokem plní sbírky zákonů. Pouhých šedesát let po zavedení občanského zákoníku v Německu a o něco více než století a půl po zavedení *Code Napoléon* se samotná představa, že právo nemusí být totéž co zákonodárství, zdá zvláštní jak studentům práva, tak laikům.

V porovnání se soudními rozhodnutími, urovnáváním sporů soukromými arbitry, konvencemi, zvyky a podobnými druhy spontánního jednání jednotlivců se zákonodárství dnes jeví jako rychlý, racionální a dalekosáhlý prostředek k řešení všech možných neduhů. Téměř bez povšimnutí vždy zůstává skuteč-

nost, že náprava prostřednictvím zákonodárství může být příliš rychlá na to, aby byla účinná, že může zasahovat víc, než je ku prospěchu věci, a je možná příliš úzce spojená s potenciálními záměry a zájmy hrstky lidí (zákonodárců), než aby byla skutečnou nápravou. I když je toto vše řečeno, kritika se obvykle zaměřuje na jednotlivé zákony než na zákonodárství jako takové a nová náprava se obvykle spatřuje v „lepších“ zákonech než v něčem zcela odlišném od zákonodárství.

Obhájci zákonodárství, či spíše obhájci představy zákonodárství jako univerzálního všeléku moderní společnosti, ospravedlňují její ztotožnění s právem tím, že poukazují na změny, k nimž trvale dochází rozvojem techniky. Průmyslový rozvoj s sebou přináší velmi mnoho problémů, které dřívější společnosti se svým pojetím práva nebyly připraveny řešit.

Pozornost obhájců legislativy jakožto údajně nutného protějšku vědeckého a technologického rozvoje je třeba obrátit ke skutečnosti, že vývoj vědy a technologie na jedné straně a legislativy na straně druhé je založen na dvou naprosto odlišných, a dokonce navzájem se vylučujících ideách. Vývoj vědy a technologie na počátku naší moderní doby byl umožněn právě proto, že byly přijaty takové postupy, jež byly v přímém rozporu s těmi, jejichž výsledkem obvykle bývá legislativa. Vědecký a technologický výzkum vyžadoval a stále vyžaduje individuální iniciativu a osobní nezávislost, aby mohly obstát závěry a výsledky, k nimž jednotlivci dospěli, třeba i proti autoritě. Legislativa je naproti tomu konečným stadiem procesu, v němž autorita vždy převáží nad osobní iniciativou a nezávislostí. Vědeckých a technologických výsledků dosahujeme vždy díky poměrně nepočetným menšinám či jednotlivým osobnostem, a to povětšinou, ne-li vždy, navzdory nevzdělané či lhostejné většině. Naproti tomu legislativa, zejména v dnešní době, odráží vůli nahodilé většiny uvnitř kolegia zákonodárců, která není nutně vzdělanější nebo osvícenější než ti, již byli přehlasováni. Tam, kde triumfují moc a většina, jako je tomu například v zákonodárném procesu, se musí jednotlivci podrobit, bez ohledu na to, zda mají pravdu, či nikoli.

Dalším charakteristickým rysem legislativy v současné společnosti (nehledě na několik příkladů přímé demokracie v malých politických společenstvích, například švýcarské *Landsgemeinde*) je přesvědčení zákonodárců, že v rámci legislativního procesu *zastupují* občany. Ať už to znamená cokoliv, a my se budeme na následujících stranách snažit zjistit, co to znamená, je zřejmé, že zastupování stejně jako legislativa je něco naprosto cizí postupům přijatým k dosažení vědeckého a technologického pokroku. Samotná představa, že bude vědec či technik během vědeckotechnického výzkumu „zastupován“ jinými lidmi, se jeví stejně absurdní jako představa, že vědecký výzkum nebude svěřen do rukou jednotlivců, byť pracujících v týmu, ale nějakému zákonodárnému sboru, jenž je zplnomocněn dospět k rozhodnutí většinovým hlasováním. Nicméně, v rámci práva se stále častěji dospívá k rozhodnutím způsobem odlišným od vědecké sféry.

Výsledný stav, v němž se moderní společnost nachází, je jistým druhem schizofrenie, jenž dosud nebyl zpozorován, natož odsouzen.

Lidé se chovají, jako kdyby jejich potřeba individuální iniciativy a vlastních rozhodnutí byla téměř zcela uspokojena samotnou skutečností, že mají přístup k výsledkům vědy a techniky. Zdá se, že jejich potřeba individuální iniciativy a vlastního rozhodnutí se kryje s obřadní a téměř magickou procedurou v politické a právní oblasti, jíž je „volba zástupců“, u nichž se předpokládá, že nějakým tajemným vnuknutím vědí, co jejich voliči opravdu chtějí, a jsou schopni se podle toho rozhodovat. Pravda, alespoň na Západě mají dosud jednotlivci v mnoha oblastech možnost jednat a individuálně se rozhodovat, například v obchodě (alespoň do značné míry), při verbálním projevu, v osobních vztazích a v mnoha dalších typech společenských vztahů. Zdá se však, že lidé jednou provždy přijali systém, v němž je několik lidí, které jen zřídka osobně znají, schopno rozhodovat o věcech, jež jsou ostatní povinni činit, a to v rámci nejasně definovaných pravidel, jsou-li vůbec nějaká.

To, že zákonodárci, alespoň na Západě, nezasahují do takových oblastí individuálních aktivit, jakými jsou řeč, výběr partnera, způsob oblékání či cestování, zakrývá holou skutečnost, že ve skutečnosti mají plnou moc do každé z těchto oblastí zasahovat. Na příkladu jiných zemí vidíme, jak daleko jsou zákonodárci schopni v tomto ohledu zajít. Vypadá to, že si stále méně lidí uvědomuje, že vedle jazyka a módy, jež jsou výsledkem sblížování spontánních činností a rozhodování velkého množství jednotlivců, může být teoreticky také právo produktem podobného sblížování.

Skutečnost, že dnes nemusíme nikoho pověřovat rozhodováním o tom, jak máme mluvit nebo trávit volný čas, nám brání pochopit, že totéž by mělo platit pro celou řadu dalších činností, i pro rozhodnutí, která přijímáme ve sféře práva. Naše soudobé pojetí práva je rozhodně ovlivněno velikým významem, jež přikládáme funkci legislativy, *tedy vůli jiných lidí* (ať již je to kdokoli), *jež se týká našeho každodenního jednání*. Na následujících stránkách se pokusím objasnit z tohoto pohledu nejvýznamnější důsledky našeho myšlení. Ve skutečnosti totiž máme velmi daleko k dosažení ideální právní jistoty, kterou má právo v praktickém smyslu mít pro každého, kdo plánuje budoucnost a potřebuje nutně vědět, jaké budou právní následky jeho rozhodnutí. Zatímco legislativa je vždy *jistá*, tedy přesná a seznatelná, dokud je „v platnosti“, lidé si nikdy nemohou být jisti, že dnešní platná legislativa bude platit zítra, ba ani zítra ráno. Právní systém, založený na legislativě, umožňuje ostatním lidem (zákonodárcům) kdykoli zasáhnout do našich aktivit, a také změnit způsob tohoto zasahování. Výsledkem je, že lidé jsou omezeni nejen ve svobodném rozhodování, ale také hůře mohou předvídat právní následky svého každodenního jednání.

Jde nesporně o následek inflace legislativy včetně enormního nárůstu kva-
zilegislativních nebo zdánlivě legislativních aktivit vlády. Nelze než souhlasit

se spisovateli a vědci, jakými jsou James Burnham ve Spojených státech, profesor G. W. Keeton v Anglii nebo profesor F. A. Hayek, kteří si v minulých letech výrazně stěžovali na oslabování tradiční legislativní moci Kongresu Spojených států nebo na „obcházení“ britského parlamentu. K těmto jevům dochází v důsledku odpovídajícího rozšiřování kvazilegislativních činností výkonné moci. Nesmíme zapomínat na skutečnost, že stále vzrůstající pravomoc státních úředníků může být kdykoli připsána nějakému zákonnému nařízení, jež jim umožňuje chovat se jako zákonodárci a dle libosti tak zasahovat do všech soukromých zájmů a činností.

Paradoxem dnešní doby je, že nás řídí lidé, ne proto, jak by tvrdila klasická aristotelovská teorie, že nás neřídí zákon, ale právě proto, že jím řízení *jsme*. V takové situaci není příliš užitečné se proti těmto lidem zákona dovolávat. Machiavelli sám by nevymyslel důmyslnější prostředek, jak ozdobit moc tyрана předstírajícího, že je obyčejný úředník, jenž jedná v rámci dokonalého právního systému.

Cení-li si někdo osobní svobody v jednání a rozhodování, musí učinit závěr, že tento systém není úplně v pořádku.

Nemyslím si, že by se měla legislativa úplně zrušit. To by se stejně v žádné zemi nepodařilo. Tvrdím však, že legislativa není slučitelná s osobní iniciativou a rozhodováním, jakmile dosáhne jisté hranice, již pravděpodobně naše moderní společnost dávno překonala.

Zcela vážně navrhuji, aby ti, kdo si cení osobní svobody, přehodnotili *postavení jednotlivce v celém právním systému*. Nejde již o problém ochrany svobodného podnikání, svobody projevu, sdružování atd., ani o to, jakou „zaručeně“ správnou legislativou nahradit tu špatnou. Je třeba rozhodnout, zda je osobní svoboda vůbec slučitelná se současným systémem, téměř zcela ztotožněným s legislativou. Možná se vám zdá tento názor příliš radikální. Nepopírám, že tomu tak není. Extrémní názory jsou však někdy plodnější než synkretické teorie, které problémy spíše zakrývají, než aby je řešily.

Naštěstí nemusíme hledat Utopii, chceme-li nalézt právní systém, jenž se liší od těch stávajících. Římská i anglická historie nám dává ponaučení, odlišné od postojů dnešních obhájců inflace legislativy. Každý se dnes odvolává na římský právní systém minimálně tak jako na anglický, a to pro jejich právní moudrost. Málokdo si však uvědomuje, co bylo podstatou této moudrosti, tedy do jaké míry byly oba systémy nezávislé na legislativě, pokud šlo o životy běžných lidí, a také jak široká byla v Římě a v Anglii sféra osobní svobody v době, kdy jejich právní systém úspěšně fungoval a byl v největším rozmachu.

Člověk se až diví, proč dnes někdo studuje historii římského a anglického práva, jestliže je tato zásadní skutečnost, týkající se obou systémů, z velké části zapomenuta nebo prostě ignorována.

Římské i anglické právo sdílely myšlenku, že právo je něco, co se musí

spíše *nalézat* než *nařizovat*, a nikdo ve společnosti nemá takovou moc či pozici, aby mohl svoji vůli ztotožnit s právem země. Povinností „nalézat“ právo byli v těchto zemích pověřeni soudci a znalci práva, respektive dvě skupiny lidí, které lze do určité míry přirovnat k dnešním vědcům. Tato skutečnost se jeví ještě pozoruhodnější, uvědomíme-li si, že římscí úředníci měli, a britský parlament stále má, téměř absolutní moc nad občany.

Právní tradice, dokonce i na evropském kontinentu, po celá staletí k legislativě netíhla. Převzetí Justiniánovy kompilace *Corpus Iuris Civilis* zeměmi tohoto kontinentu našlo výraz ve zvláštní činnosti právníků, jejichž úkolem zase jednou bylo zjišťovat, co je právem, a to do velké míry nezávisle na vůli svých panovníků. Tak bylo kontinentální právo celkem náležitě nazváno „právem právníků“ (*Juristenrecht*) a nikdy tento charakter neztratilo, ani za vlády absolutistických režimů, které předcházely Francouzské revoluci, dokonce ani tehdy, když na počátku devatenáctého století začala nová éra legislativy s velmi skromnou myšlenkou právo právníků přehodnotit a přeformulovat a nanovo *opsat* do zákoníků. Ani v nejmenším zde nešlo o jeho destrukci. Legislativa byla zamýšlena především jako kompilace minulých pravidel, u nichž jejich zastánci dokázali dokonale vyzdvihnout výhody, spočívající v jednoznačnosti, jasné formulaci a úsporném rozsahu ve srovnání se spíše chaotickou masou individuálních prací právníků. Psaná forma ústavy se jako souběžný jev objevila na kontinentu primárně jakožto způsob, jímž bylo třeba nezpochybnitelně formulovat řadu pravidel, která v minulosti jedno po druhém formulovali angličtí právníci v souvislosti s anglickou ústavou.

V devatenáctém století se v zemích evropského kontinentu tvořily zákoníky a ústavy jako prostředky k vyjádření práva, jež nebylo nikterak totožné s nahodilou vůlí těch, kteří tyto zákoníky a ústavy vydávali.

Prozatím měla v anglosaských zemích na významu stoupající legislativa především tutéž funkci a odpovídala téže myšlence, tedy přeformulovat a shrnout existující právo, kterak je vypracovávají soudy v průběhu staletí.

Dnes je situace v anglosaských zemích i na kontinentě zásadně odlišná. Běžná legislativa, dokonce i ústavy a zákoníky, jsou stále více prezentovány jako přímé vyjádření nahodilé vůle těch, kdo zákony ustanovují, přičemž se vychází z úplně jiné představy. Funkcí těchto předpisů tak je stanovit nikoli, co je právem jakožto výsledek dlouhodobého procesu, ale co *by mělo být právem* jakožto výsledek naprosto nového přístupu.

Jakmile si obyčejný člověk zvykne na nové pojetí legislativy, začne se čím dál více přizpůsobovat jejímu pojetí jakožto vyjádření vůle jistých jedinců a skupin, jež měli to štěstí, že v dané chvíli je na jejich straně většina zákonodárců. To však neodpovídá obecné vůli, což je vůle, u níž můžeme předpokládat, že ji mají všichni občané.

Takto legislativa prošla velmi zvláštním vývojem. Začíná se stále více

podobat určitému druhu *diktátu*, který uvalují vítězné většiny v zákonodárných shromážděních na menšiny. To má často za následek převrácení zavedených a vytvoření zcela nových individuálních očekávání. Ustoupivší menšiny se přizpůsobují porážce jen proto, že doufají, že se dříve či později také stanou vítěznou většinou a budou se chovat podobným způsobem jako ti, kteří patří k většině dnes. Ve skutečnosti mohou být většiny tvořeny i rušeny legislativou podle obvyklého postupu, který v současnosti analyzují někteří američtí vědci. Jde o postup, jež američtí politici nazývají „jánabráchismus“ (log-rolling) a jež můžeme nazvat obchodováním s hlasy.

Kdykoli jsou skupiny v zákonodárném sboru nedostatečně zastoupeny, aby mohly vnutit svou vůli jiným nesouhlasícím skupinám, začnou obchodovat s hlasy co největšího počtu neutrálních skupin, dokud se jim nepodaří dostat své „oběti“ do menšinových pozic. Dnes je každá z podplácených neutrálních skupin kdykoli připravena podplatit jinou skupinu, aby vnutila svou vlastní vůli příštím „obětem“. Takto většiny zasahují do legislativy a vždy budou nějaké „oběti“, stejně vždy bude někdo, kdo bude mít z jejich ztráty prospěch. Bohužel to není jediná vážná nevýhoda inflace legislativního procesu. Legislativa totiž vždy zahrnuje určitý druh donucení a nevyhnutelného omezení jednotlivců, jí podléhají. Nedávno někteří vědci zkoumali volby, které činili jednotlivci coby členové skupin tvořících rozhodnutí (například voliči nebo členové zákonodárného sboru) jako ekvivalent voleb, které byly činěny v jiných oblastech lidského jednání (například na trhu). Bohužel pokus odhalit základní rozdíly mezi těmito druhy voleb se nezdařil.

Jisté je, že úspěch individuálních voleb na trhu i voleb jednotlivců jako členů skupin závisí na chování ostatních lidí. Nikdo například nemůže nakupovat, pokud nikdo neprodává. Jednotlivci, kteří se rozhodují na trhu, mají vždy svobodu zřici se, buď částečně nebo úplně, své volby, kdykoli nesouhlasí s možnými následky. Jakkoli chabá se může zdát, je dokonce i tato možnost odepřena jednotlivcům snažícím se činit rozhodnutí v rámci skupiny, ať již jde o voličstvo, zákonodárný sbor či jinou skupinu. Usnesení vítězné části skupiny se pak bere jako rozhodnutí celé skupiny. Ti členové, kteří prohráli, nemohou, pokud neopustí skupinu, ani nijak odmítnout výsledek volby.

Z úst obhájců inflace legislativy může zaznít, že jde o nevyhnutelné zlo, jež musíme přijmout, pokud mají skupiny vůbec činit nějaká rozhodnutí a pokud mají být účinná. Alternativním řešením je rozdělit skupiny do rostoucího počtu menších frakcí a nakonec na jednotlivce. V takovém případě skupiny nemohou nadále fungovat jako celky. Cenou, která se platí za výhody plynoucí z fungování skupiny jako celku, je ztráta osobní svobody.

Nepopírám, že skupinová rozhodnutí často nemohou být přijata jinak než za cenu ztráty osobní svobody a svobody volby. Chci však upozornit na to, že

skupinová rozhodnutí se při této ceně vyplácejí *mnohem méně často* než se vnějšímu pozorovateli může zdát.

Legislativa, která nahrazuje spontánní aplikaci nelegislativních pravidel chování, je neobhajtelná, pokud se neprokáže, že nelegislativní pravidla chování jsou nejistá, nedostatečná nebo že plodí zlo, jemuž legislativa může zabránit a zároveň zachová výhody předchozího systému. O takovémto předběžném zhodnocení současní zákonodárci vůbec neuvažují. Zdá se, že naopak legislativu považují za dobrou samu o sobě a břemeno důkazů spočívá na těch, kteří nesouhlasí. Skromně podotýkám, že jejich názor, že zákon (i špatný) je lepší než nic, by měl být více podepřen důkazy.

Na druhou stranu, jen když si plně uvědomíme, kolik donucení legislativní proces obsahuje, jsme s to rozhodnout, jak daleko vůbec chceme v jeho zavádění zajít a zároveň chránit osobní svobodu.

Zdá se nepochybné, že bychom na tomto podkladě měli odmítnout použití legislativy *vždy, když má sloužit jako pouhý prostředek k podřízení menšin a k zacházení s nimi jako s poraženými*. Zdá se stejně nepochybné, že bychom měli odmítnat legislativní proces *vždy, když existuje možnost, že příslušní jednotlivci jsou schopni dosáhnout svého cíle bez závislosti na rozhodnutí skupiny a aniž by někoho dalšího nutili dělat něco, co by jinak bez donucení tito další lidé nebyli dělali*. Zdá se mi očividné, že *kdykoli se objeví nějaká pochybnost ohledně oprávněnosti legislativního procesu v porovnání s procesy, jejichž účelem je vymezení pravidel chování, měli bychom užití legislativního procesu pečlivě uvážit*.

Kdybychom existující legislativu podrobili tomu testu, který zde navrhuji, zajímalo by mě, co by z ní zbylo.

Úplně jinou otázkou je, jak má být takový test prováděn. Netvrdím, že je to snadné. Příliš mnoho zájmů a předsudků je obvykle připraveno obhajovat rozpínání legislativního procesu v moderní společnosti. Nicméně, jestli se nemýlím, bude každý dříve či později čelit situaci, jež neslibuje nic jiného než trvalou nespokojenost a všudypřítomný útlak.

Ukazuje se, že současná společnost porušila jedno prastaré a základní pravidlo, vyslovené v evangeliu a ještě dříve v Konfuciově filosofii: „Nechť druhým to, co nechceš, aby druhí činili tobě.“ Nevím o žádném jiném sdělení v moderní filosofii svobody, které zní tak pozoruhodně výstižně. V porovnání s důmyslnými formulami, které jsou občas zahaleny do matematických symbolů, jež, jak se zdá, mají dnes lidé tak rádi v ekonomii i v politické vědě, se může zdát toto sdělení hloupé. Nicméně toto konfucíánské pravidlo se zdá být stále použitelné k obnovení a zachování osobní svobody v současné době.

Ovšem není vůbec lehké vypátrat, co lidé nechtějí, aby jim ostatní činili, jakkoli se to zdá snazší v porovnání s úkolem zjistit, co chtějí dělat sami a co společně s ostatními. Společná vůle, koncipovaná jako vůle společná všem členům společnosti, je, pokud jde o obsah, mnohem snáze odhalitelná „nega-

tivním“ způsobem, uvedeným v Konfuciově pravidle, než jakkoli „pozitivně“. Nikdo nebude popírat, že budeme-li v nějaké skupině zjišťovat, čím nechtějí v důsledku jednání jiných lidí trpět, přinese to jasnější a přesnější výsledky než pátrání po jejich přáních.

Nejen že může být oslavované pravidlo „sebeobranu“, navržené Johnem Stuartem Millem, zjednodušeno na Konfuciovo pravidlo, ale dá se aplikovat až po takovémto zjednodušení, neboť nikdo nedokáže rozhodnout, co je a co není pro jednotlivce v dané společnosti škodlivé. Něco takového je možné pouze tak, že se spolehne nakonec na úsudek každého člena společnosti. Je na každém, aby definoval, co je pro něho škodlivé, a to jest to, co jednotlivci nechce, aby mu ostatní činili.

Zkušenost nám říká, že v žádné skupině neexistuje taková menšina, jejíž členové by se oproti ostatním lišili v názoru na to, které věci „se dělat nemají“.

I lidé, kteří jsou potenciálně připraveni takové věci ostatním dělat, připouštějí, že nechtějí, aby tytéž věci činili ostatní jim.

Poukazovat na tuto jednoduchou pravdu není totéž jako říkat, že mezi skupinou a společností není rozdíl, natož že si jakákoli skupina či společnost udrží stejné mínění a přesvědčení po celou dobu své existence. Žádný historismus či relativismus nás neochrání před zjištěním, že ve všech společnostech v celé historii jsou názory a přesvědčení týkající se činů, které by se neměly dělat, mnohem homogennější a snadněji identifikovatelné než ostatní. Legislativa, která nás chrání před činy, které nechceme, aby nám jiní činili, je pravděpodobně snadněji vymezitelná a celkově úspěšnější než legislativa založená na „pozitivních“ přáních týčž jednotlivců. Taková přání jsou obvykle méně homogenní a vzájemně slučitelná než ta „negativní“ a často je lze hůře odhalit.

Ovšemže, jak zdůrazňují někteří teoretikové, „mezi státní mašinerií produkující změny legislativy a názorem společnosti, který by pro ni měl být směrodatný, vždy existuje vzájemný vztah“.¹ Jediným problémem je, že tento vztah odráží (jakékoli) veřejné mínění ve společnosti jen velmi málo a skutečné názory lidí ještě méně. V mnoha případech něco takového jako „veřejné mínění“ vůbec neexistuje, stejně jako přesvědčivý důvod označit za „společenské mínění“ soukromé názory skupin a jednotlivců, kteří jsou náhodou v postavení, umožňujícím jim vydávat zákony v neprospěch jiných skupin.

Tvrdit, že legislativa je „nezbytná“ v okamžiku, kdy jiné prostředky k odhalení mínění lidí selžou, je jen dalším způsobem, jak se vyhnout řešení daného problému. Když jiné prostředky selhávají, není žádný důvod k domněnce, že legislativa neselže také. Buď můžeme usoudit, že v dané věci žádné „veřej-

¹ W. Friedman, *Law in a Changing Society* (Londýn, 1959), str. 7.

né mínění“ neexistuje, nebo že sice existuje, ale je velmi obtížné je objevit. První možnost naznačuje, že přijetí legislativního opatření je dobrou alternativou k neexistenci „veřejného mínění“. Druhý případ předpokládá, že zákonodárci mají schopnost odhalit jinak neodhalitelné „veřejné mínění“. Před zaváděním legislativy bychom měli obě hypotézy pečlivě ověřit. Bohužel je nanejvýš zřejmé, že to nikdo nedělá, natož zákonodárci. Legislativu považují potenciálně za vhodnou nebo nezbytnou dokonce i ti teoretici, kteří by měli vědět nejlépe, jak se věci mají. S oblibou prohlašují, že „to, co bylo kdysi právem právníků, může být dnes předmětem nutné hospodářské nebo sociální politiky“, tj. zákonných nařízení.² Avšak jak způsob určení toho, co je „nutné“, tak kritéria potřebná k určení míry nutnosti zůstávají zahaleny v temnotách a taktéž i odkazy na „veřejné mínění“. Zato možnost dosáhnout uspokojivých výsledků prostřednictvím legislativy se pokládá za samozřejmou. Zdá se to být jen otázkou přijetí zákona – a to je vše.

Současní obhájci inflace legislativy vychází z racionální hypotézy, která říká, že žádná společnost nemá přesně stejná přesvědčení jako ostatní společnosti a že navíc mnohá přesvědčení nejsou v dané společnosti lehce identifikovatelná. Z toho vyvozují podivný závěr, že právě *proto* musíme nedbat rozhodnutí lidí v dané společnosti a nahradit je tím, co pro ně kdykoli rozhodne hrstka zákonodárců.

Takto je legislativa vnímána jako spolehlivý prostředek zajištění jednoty a pravidel tam, kde nic takového předtím nebylo. Legislativa se tak zdá „racionální“ či, jak by řekl Max Weber, „jednou z charakteristických komponent procesu racionalizace... pronikající do všech oblastí společenských aktivit“. Avšak, jak sám Weber zdůrazňoval, rozšiřováním legislativy a donucení, jež ji doprovází, lze úspěchu dosáhnout jen v omezené míře. Příčinou není jen skutečnost, jak Weber opět podotýká, „že se nejdrastičtější tresty a prostředky nátlaku mýjejí účinkem, když subjekty nepřestávají vzdorovat“, a že „moc zákona nad ekonomickou aktivitou se v mnoha ohledech spíše oslabí, než posílí, v porovnání s předchozími podmínkami“.

Legislativa může mít a má v mnoha případech negativní vliv na účinnost pravidel a homogenitu názorů a přesvědčení, které již v dané společnosti *převládají*. A to proto, že legislativa také může náhodně nebo úmyslně narušit homogenitu tím, že zničí stávající platná pravidla a anuluje konvence a dohody, které jsou dosud svobodně přijímány a uznávány. Ještě ničivější je možnost zásahem legislativy anulovat dohody a smlouvy, což v dlouhém období lidi přiměje, aby na existující dohody nespolehali nebo aby platné smlouvy nedodržovali. Na druhé straně neustálé změny pravidel způsobené legislati-

² Ibid., str. 30.

vou zabraňují úspěšnému a trvalému obnovování nepsaných pravidel (zvyklostí, konvencí, dohod), které se při tomto procesu porušují. To, co můžeme považovat za racionální proces, se na konci ukáže jako sebezničující.

Tento proces nelze jednoduše odmítat s tím, že idea „omezené“ působnosti státních norem „ztrácí v dnešní stále průmyslovější a členitější společnosti svou hodnotu i význam“.³

Někdo by mohl říci, že zásadní odpor vůči trendu kodifikace a psané formy práva, jež vyjadřoval von Savigny na počátku devatenáctého století, zmizel v propadlišti dějin.

Všimněme si, že na počátku dvacátého století pravděpodobně stejně dopadla důvěra lidí v jistotu, již Eugen Ehrlich spojoval se „živým právem lidí“ a která představovala protipól legislativy, ustanovené „zástupci“ občanů. Savignyho a Ehrlichova kritika legislativy však zůstává dodnes nevyvrácena a vážné problémy, na něž ve své době tito autoři poukázali, místo aby byly odstraněny, se navíc zdají být stále obtížněji řešitelné a nelze jim nevěnovat pozornost.

Vinu nese, mimo jiné, dnešní obecná víra v „zastupitelskou“ demokracii, ačkoli se parlamentní forma „zastupování“ jeví jako velmi pochybný proces dokonce i těm expertům na politiku, kteří by jinak nezašli tak daleko, aby spolu se Schumpeterem prohlásili, že dnešní zastupitelská demokracie je „klam“. Víra může člověku zabránit, aby pochopil, že čím větší je počet lidí, jež se někdo snaží prostřednictvím legislativního procesu zastupovat, a čím větší počet záležitostí, tím více pojem „zastupování“ pozbývá svého významu vyjadřujícího skutečnou vůli skutečných lidí, nikoli jen samotných zástupců.

Na důkaz, poskytnutý již počátkem dvacátých let dvacátého století ekonomy Maxem Weberem, B. Brutzkusem a celistvěji profesorem Ludwigem von Misesem, o nemožnosti fungování centrálně plánované ekonomiky bez tržních cen nebyli schopni zastánci kvazitžního řešení problému (například Oskar Lange, Fred M. Taylor, H. D. Dickinson) schopni uspokojivě odpovědět. Centrálně plánovaná ekonomika nemůže fungovat, neboť plánovací komise není schopna bez neustálého tržního objevování znát nabídku a poptávku. Tento důkaz můžeme považovat za nejdůležitější a trvalý příspěvek ekonomů k věci osobní svobody. *Závěr, jenž z tohoto důkazu plyne, je jen speciálním případem obecnějšího poznání, že žádný zákonodárce sám nedokáže bez trvalé spolupráce všech zúčastněných lidí ustanovit pravidla, jimiž se bude řídit chování všech lidí v nekonečném množství jejich vzájemných vztahů.* Žádný průzkum veřejného mínění, ani referenda nebo diskuse neumožňují zákonodárcům stanovit tato pravidla, stejně jako podobný způsob práce neumožní pracovní-

³ Ibid., str. 4.

kům plánovací komise odhalit celkovou nabídku a poptávku všech výrobků a služeb. Konkrétní chování lidí se neustále samo přizpůsobuje měnícím se podmínkám. Navíc konkrétní chování nelze zaměřovat s názory, jež lidé vyjadřují v průzkumech veřejného mínění či nějakých anketách. Stejně tak bychom si neměli plést vyjádření přání a tužeb s „efektivní“ poptávkou na trhu.

Jestliže chceme vrátit slovu „zastupování“ jeho původní, smysluplný význam, nevyhnutelně přicházíme k závěru, že musí dojít k drastickému omezení počtu „zastupovaných“, nebo počtu záležitostí, v nichž jsou lidé údajně zastupováni, anebo obojího. Pokud předpokládáme, že lidé jsou oprávněni vyjadřovat svou vůli alespoň jako voliči, lze jen obtížně připustit, že snížení počtu zastupovaných je v souladu s individuální svobodou.

Na druhou stranu snížení počtu záležitostí, v nichž jsou lidé zastupováni, s sebou přináší odpovídající zvýšení počtu záležitostí, v nichž mohou činit svá vlastní rozhodnutí. Toto druhé omezení se tak zdá být jedinou cestou, po níž se může osobní svoboda dnes vydat. Nepopírám, že ti, kdo jsou zvyklí využívat procesu zastupování, ať už jako zástupci nebo členové zastupovaných skupin, mohou tímto omezením leccos ztratit. Je však zřejmé, že jím také mohou získat, a to v těch případech, kdy by se sami mohli stát „oběťmi“ legislativního procesu. Výsledek by nakonec měl být pro svobodu jednotlivce tak příznivý, jako je podle Hobbese pro všechna lidská stvoření příznivé, aby jim bylo zamezeno zasahovat do života a majetku druhých. Neboť jen tak mohou uniknout z onoho žalostného stavu, jež popisuje jako „válku všech proti všem“.

Ve skutečnosti dnes nečelíme ničemu menšímu než potenciální *právní válce všech proti všem* vedené pomocí legislativy a zastupování. Alternativou může být jen takový stav věcí, v němž k právní válce vůbec nemůže dojít, nebo alespoň ne v takovém rozsahu a tak nebezpečně jako dnes.

Pouhé zmenšení rozsahu oblastí regulovaných dnes legislativou pochopitelně nemůže zcela vyřešit otázku právního uspořádání naší společnosti, jež by bylo v souladu s osobní svobodou o nic víc, než ji řeší dnešní legislativa postupným potlačováním svobody.

Zvyklosti, mlčky přijatá pravidla, důsledky dohod, obecné znaky průměrných řešení jednotlivých právních problémů se zřetelem k možným budoucím změnám názorů lidí – to vše musí být ještě objeveno. Lze podotknout, že jde o nesmírně obtížný, občas namáhavý a často dlouhodobý proces. Vždy tomu tak bylo. Dle zkušenosti našich předků se v anglosaských zemích a ve všech západních zemích s touto obtíží vypořádávali tak, že tento proces svěřili odborně kvalifikovaným jedincům, soudcům a právníkům. Samotná povaha činnosti těchto lidí a míra jejich osobní iniciativy při nalézání právních řešení zůstávají otevřenými tématy. Nemůžeme popřít, že právníci a soudci jsou lidé jako kdokoli jiný a že jejich možnosti jsou omezené. Rovněž nemů-

žeme popřít, že kdykoli je případ nejasný a dotýká se jejich hluboce zakoreněných přesvědčení, mohou tito lidé čelit pokušení přestat se případem zabývat jako nestranní vědci a vnutit stranám svou vlastní vůli. Navíc lze tvrdit, že pokud jde o skutečnou interpretaci vůle lidí, činnost takovýchto *honoratiores* se v soudobé společnosti těší asi tak stejnému uznání jako činnost zákonodárců.

Postavení soudců a právníků v západních zemích, stejně jako ostatních *honoratiores* v podobných společnostech minulosti, se nicméně ve třech ohledech diametrálně liší od postavení zákonodárců. Za prvé, právníci, soudci nebo lidé v obdobných rolích zasahují jen v případech, jsou-li o to požádáni. Jejich rozhodování je účinné, alespoň v civilních záležitostech, jen díky trvalé a vzájemné spolupráci jednotlivých stran v mezích možností. Za druhé, rozhodování soudců se má dotýkat především stran, jež se účastní sporu, pouze někdy osob třetích a prakticky nikdy v případech těch, kdo nemají k zúčastněným stranám žádný vztah. Za třetí, právníci a soudci jen zřídka rozhodují bez odkazu na právníky a soudce, kteří na podobných případech pracovali před nimi, čímž se do spolupráce zapojují všechny minulé i budoucí strany.

To zároveň znamená, že autoři těchto rozhodnutí nemají žádnou jinou moc nad občany mimo té, již jsou jim sami občané ochotni dát, když žádají o vyřešení konkrétního případu. Z toho vyplývá, že sama moc je dále omezena nutnou souvislostí každého nového rozhodnutí s rozhodnutími, které již soudci v podobných případech učinili.⁴ Konečně to též znamená, že můžeme celý proces popsat jako rozsáhlou, nepřetržitou a zejména spontánní spolupráci soudců a stran sporu ve snaze objevit v dlouhé řadě případů úmysly lidí, již můžeme přirovnat k té, jež existuje mezi všemi lidmi na volném trhu.

Srovnáme-li postavení soudců a právníků s postavením zákonodárců, snadno zjistíme, že zákonodárci mají nad občany mnohem větší moc, a uvidíme, o co méně správný, nestranný a spolehlivý je jejich pokus interpretovat vůli lidí. *Po této stránce se právní systém založený na legislativě podobá centrálně plánovanému hospodářství, kde všechna relevantní rozhodnutí činí hrstka plánovačů, jejichž znalost celkové situace je nutně omezená a jejichž ohled na přání lidí tomuto omezení odpovídá.*

Vážené tituly, pompézní obřady, nadšení aplaudujících davů, nic nemůže zastřít surovou skutečnost, že jak zákonodárci, tak centrální plánovači jsou jen jednotlivými lidmi tak jako vy a já, neznalí devadesáti devíti procent toho, co se kolem nich děje, skutečných transakcí, dohod, postojů, pocitů a přesvědčení lidí. Jedním z paradoxů naší doby je trvajících ústup tradiční nábožen-

⁴ V tomto ohledu je zvláštní postavení nejvyšších soudů jen bližším určením výše uvedené obecné zásady. Později se k tomuto tématu ještě vrátíme.

ské víry před pokrokem vědy a techniky, jenž předpokládá nutnost chladného, na fakta zaměřeného a nestranného uvažování. Tento je doprovázen o nic méně trvajícím ústupem stejného postoje a stejného uvažování, pokud jde o právní a politické otázky. Mytologie naší doby není náboženská, ale politická a jejími hlavní myty se zdají být „zastupování“ lidí na straně jedné a důvěru vyvolávající, domnělý nárok politických vůdců na vlastnictví pravdy a následné jednání, jež má této pravdě odpovídat, na straně druhé.

Je také paradoxní, že stejní ekonomové, kteří v současnosti podporují svobodné trhy, se nenamáhají zvažovat, zda svobodný trh může fungovat také v právním systému založeném na legislativě. Skutečností je, že ekonomové jsou zřídka právníky a naopak, a to pravděpodobně vysvětluje, proč ekonomické systémy na jedné straně a právní systémy na straně druhé jsou obvykle analyzovány odděleně a zřídka dány do vztahu jeden k druhému. To je asi důvod, proč není těsný vztah mezi tržní ekonomikou a právním systémem soustředěným okolo soudců a právníků namísto legislativy tak jasně pozorován, jak by měl být, přestože stejně těsný vztah mezi plánovanou ekonomikou a legislativou je natolik zjevný, že jej vědci a ostatní lidé nemohou ignorovat.

Ještě se nemýlím, tak *existuje více než analogie mezi tržní ekonomikou a decentralizovaně tvořeným právem právníků, stejně jako existuje více než analogie mezi plánovanou ekonomikou a legislativou*. Uvážíme-li, že tržní ekonomika byla nejuspěšnější jak v Římě, tak v anglosaských zemích v systému práva právníků, resp. práva soudcovského, závěr, že nešlo toliko o náhodu, se zdá docela rozumný.

Toto vše samozřejmě neznamená, že legislativa není užitečná. Jde o případy, kde se jedná o stanovení toho, co „by se nemělo dělat“. Vedle toho pak případy, u nichž může vzniknout široký zájem na existenci nějakých pevných pravidel chování, a to i když zúčastněné osoby ještě nedospěly k rozhodnutí o obsahu těchto pravidel. Je známo, že lidé někdy preferují jakákoli pravidla, než aby neměli vůbec žádná. V různých náhodných situacích se tak může stát. Skutečná potřeba nějakých pevných pravidel stála za důvodem, proč lidé někdy přijali poněkud rigidní, zastaralá či jinak nevyhovující pravidla, než se jim podařilo nalézt jiná, vhodnější. V této souvislosti hovořil Karl Hildebrand o archaických římských právních pravidlech a Eugen Ehrlich o Justinianově sbírce *Corpus Iuris* ve středověku. Problém naší doby je přesně opačný. Není to tak, že bychom se kvůli zásadnímu nedostatku pravidel a „hladu po pravidlech“ spokojili s pravidly nevhodnými. Spíše řešíme, jak se zbavit množství škodlivých či nepotřebných pravidel, a to kvůli jejich přebytku a takřka nestravitelnému přesycení těmito pravidly.

Naproti tomu nelze popřít, že jakmile mají právníci či soudci oprávnění rozhodovat případy s konečnou platností, právo právníků nebo soudcovské

právo může nabyt znaků legislativy, i těch nežádoucích. Něco takového se událo v Římě v době poklasické, kdy císaři propůjčili určitým právním expertům právo vydávat právní stanoviska (*ius respondendi*), jimiž se soudci za určitých okolností museli řídit. V naší době vede mechanismus soudní moci k tomu, že soudci či jejich většina vnucuje zúčastněným svůj osobní pohled na věc. Děje se tak v zemích, kde existují nejvyšší soudy, a to tehdy, když mezi postoji soudců a přesvědčeními stran zeje názorová propast.

Jak se ale snažím zdůraznit v osmé kapitole této knihy, tato skutečnost není ani zdaleka obsažena v samotné povaze práva právníků či soudcovského práva. Jde spíše o odchylku a jakési protichůdné zavedení legislativního procesu pod skrytým označením práva právníků nebo soudcovského práva na jeho nejvyšší úrovni. Takovému odchýlení lze nicméně zabránit, a není tudíž nepřekonatelnou překážkou uspokojivému vykonávání soudní funkce spočívající v nalézání úmyslů lidí. Systém brzd a protivah lze ostatně zvést i ve sféře, jíž je přiřazen výkon soudní funkce, konkrétně na jejím nejvyšším stupni, stejně jako se uplatňuje mezi různými funkcemi a mocemi naší politické společnosti.

Na závěr bych chtěl poznamenat, že zde píše především o *obecných zásadách*. Nenabízím řešení konkrétních případů. Jsem však přesvědčen, že taková řešení lze snadněji nalézt užitím právě těchto zásad a nikoli jiných.

Na druhé straně žádná abstraktní zásada nebude účinně fungovat sama o sobě. Lidé vždy musí něco udělat, aby ji uvedli v život. Týká se to všech zásad, ne jen těch, jež jsem představil v této knize. Nehodlám měnit svět. Chtěl bych toliko předložit některé skromné myšlenky, jež bychom měli pečlivě a nestranně zvážit, než spolu se zastánci inflace legislativy prohlásíme, že stav věcí je nezměnitelný, a ačkoli není nejlepší, představuje nevyhnutelnou odpověď požadavkům soudobé společnosti.

I. JAKOU SVOBODU?

Abraham Lincoln ve svém projevu v Baltimoru v roce 1864 připustil, že definování pojmu „svobody“ je problematické a že za příčinou občanské války mezi Severem a Jihem se v určitém ohledu skrývá nepochopení smyslu tohoto slova. „Svět,“ říká Lincoln, „vždy postrádal správnou definici slova ‚svoboda‘... Při použití stejného výrazu nemáme na mysli tutéž věc.“⁵

Opravdu není jednoduché definovat „svobodu“, nebo si být zcela vědomi toho, co při jejím definování děláme. Jestliže chceme totiž „svobodu“ definovat, musíme nejprve rozhodnout, jakému účelu má definice sloužit. „Realistický“ přístup odstraňuje počáteční problém: „svoboda“ je něco, co prostě je, a jde jen o to, jak ji vhodně popsat.

Jako příklad „realistické“ definice zde uvádím citát lorda Actona z úvodu jeho knihy *History of Freedom*: „Svobodou rozumím jistotu, že zvyky a názory jednotlivce, o nichž je přesvědčen, že jsou jeho povinností, budou ochráněny před působením úřední moci a většin.“ Mnoho kritiků řekne, že svobodu nelze nazvat pouhou jistotou, že každý může dělat to, o čem je přesvědčen, že je to jeho *povinnost*, a ne například, že je to *správné*, nebo to dělá pro svoje *potěšení*. Neexistuje ani důvod pro tvrzení, že má jít jen o ochranu před většinami nebo úřední mocí, a nikoliv před menšinami a jednotlivými občany.

Když v roce 1877 přednesl lord Acton v Bridgenorthu své slavné pojednání o historii svobody, stalo se jednou z nejvýznamnějších událostí politického života viktoriánské Anglie vyjádření úcty náboženským menšinám anglickými úřady a anglickou většinou.

⁵ Cit. v Maurice Cranston, *Freedom* (Londýn, 1953), str. 13.

Odvoláním takových diskriminujících zákonů, jakým byl Zákon o společnostech (Corporation Act) z roku 1661, Test Act⁶ z roku 1673, a naopak přijetím opozice z řad protestantů a katolíků (papeženců) v roce 1870 na univerzitě v Oxfordu a v Cambridgi, vyhrály tzv. nekonformní církve bitvu, která trvala dvě století. Před tím byly tyto univerzity otevřeny pouze pro studenty z řad reformované církve. Jak známo, lord Acton sám byl katolík a z toho důvodu nemohl studovat v Cambridgi. „Svoboda“, již měl na mysli, byla svobodou, kterou Franklin Delano Roosevelt nazval ve svém nejznámějším citátu „svobodou vyznání“. Lord Acton jako katolík náležel k náboženské menšině v Anglii v době, kdy tolerance vůči náboženským menšinám začínala vítězit nad nepřátelstvím anglikánské většiny a nad právními nařízeními, jakými byly zmíněné zákony. Za svobodu tudíž považoval náboženskou svobodu. Totéž si o „svobodě“ myslela pravděpodobně většina členů nekonformních církví ve Spojeném království a mnoho dalších lidí viktoriánské doby. Právě tento termín byl spolu s dalšími obvykle spojován s odbornými právními termíny jako Corporation Act nebo Test Act. Lordu Actonovi však šlo o ideu „svobody“ *tout court*.

To se stává celkem často. Historie politických idejí nabízí řadu takových definic, jakou je ta od lorda Actona.

Opatrnější přístup k problému definování pojmu „svobody“ vyžaduje nejprve jeho prozkoumání. „Svoboda“ je v první řadě slovem. Nikdy bych netvrdil, jak činí mnoho představitelů současné analytické školy s jejich samozvanou revolucí ve filosofii, že je to *jen* slovo. Chci upozornit všechny myslitele, kteří začínají i končí tvrzením, že něco je pouhé slovo a nic víc, aby nevytlévali s vaničkou i dítě.

Skutečnost, že „svoboda“ je v první řadě slovem, si podle mého názoru žádá předběžné ohledání jazyka.

O jazykový rozbor byl projevem zvýšený zájem zvláště po druhé světové válce, ale zatím se nestal příliš populárním. Mnozí lidé ho nemají v oblibě vůbec, jiní se jím nezatěžují. Učenci, kteří nejsou oddáni filosofickým nebo filologickým záležitostem, považují tuto činnost více méně za ztrátu času. Jakmile soustředí svou pozornost na jazykové problémy a učiní je centrem svého výzkumu, vypadá to, že jsou místo analýzy více nakloněni ničení původních významů slov, která patří do politického slovníku. Kromě toho není jazyková analýza snadná věc, o to je však nezbytnější v době sémantických omylů.

Naši posluchači nám lépe rozumí v případech, kdy se snažíme definovat, nebo jen pojmenovat to, co se obecně nazývá „reálným předmětem“. Jestliže se objeví nejasnost ve významu slov, vyhneme se nedorozumění tím, že se

⁶ Zákon vylučující ze státního úřadu ty, kteří odmítli přísahat věrnost panovníkovi a katolické církvi – pozn. překl.

zaměříme na věc, kterou se snažíme pojmenovat nebo definovat. Dva odlišné výrazy, jež se pojí k určité věci a jež spolu s posluchači pro tutéž věc používáme, se pak stanou ekvivalentními. Nahrazovat jeden výraz druhým můžeme v případech, kdy mluvíme buď stejným jazykem jako posluchači (což platí v případě synonym), nebo odlišnými jazyky (když překládáme).

Tato jednoduchá metoda, jak poukázat na určitý reálný předmět, je základem konverzace mezi lidmi, hovořícími odlišnými jazyky nebo stejnou řečí, ale i těmi, kdo nemluví vůbec, například dětmi. Tyto poznatky umožnily evropským badatelům pochopit obyvatele jiných částí světa a stále pomáhají tisícům současných amerických turistů strávit dovolenou, řekněme v Itálii, aniž by uměli jediné slovo italsky. Navzdory této neznalosti jsou v mnoha věcech schopni dokonale porozumět italským číšníkům, taxikářům či poslíčkům.

Společným jmenovatelem konverzace je tedy možnost poukazovat na nějakou konkrétní věc, například na jídlo, zavazadla atd. Ne vždy se samozřejmě můžeme slovy obracet na reálné předměty, avšak kdykoli dva odlišné výrazy poukazují na určitý reálný předmět, lze je snadno zaměnit. Přírodovědci se poměrně jednoduše shodnou na slovech, která označují nově odhalené jevy. Obvykle používají latinské nebo řecké výrazy a jejich metoda je úspěšná, neboť umožňuje vyhnout se neurčitosti, a to poukázáním na jevy, které tyto výrazy označují. To mi připomíná moudrou odpověď starého konfuciánského učitele, již dal svému božskému žáku. Učitel se mladého čínského císaře ptal na jméno zvířete, které potkali během procházky po krajině. Císař odpověděl: „Je to ovce.“ „Syn nebes má absolutní pravdu,“ řekl zdvořile učitel. „Musím však dodat, že tomuto druhu ovcí se obvykle říká prasata.“

Bohužel daleko větší problém nastane, když se pokoušíme definovat předměty, které reálně nejsou, a posluchač nezná význam námi užívaných slov. V takovém případě nejsme schopni posluchači tato slova významově spojit s žádným konkrétním předmětem. Každý člověk používá vlastní metodu k pochopení toho druhého, proto je nezbytné pokusit se objevit společné jmenovatele jiným způsobem, pokud vůbec mezi naší a cizí řečí existují. Tato skutečnost možná vypadá banálně také proto, že jsme ji nezmínili a dostatečně nezdůraznili během našich úvah o používání jazyka. Jsme natolik zvyklí na slovní zásobu, že opomíjíme význam našeho vztahování se k věcem v začátku procesu učení. Máme sklon přemýšlet o jazykových kvalitách v definicích, které nacházíme v knihách. Na druhé straně máme sklon chovat se tak, jako by existovaly i nereálné předměty a jako by jedinou otázkou bylo, jak je verbálně definovat.

Takové chování vysvětluje určitou metafyzickou tendenci antických řeckých filosofů, kteří zacházeli s nehmotnými předměty, například se spravedlností, jako by šlo o jednoduše viditelné a reálné předměty. To také vysvětluje

mnohem mladší pokusy definovat „právo“ nebo „stát“ stejně jako Slunce nebo Měsíc. Profesor Glanville Williams upozorňuje ve své nedávné esejí (1945) o polemice, jež se týkala významu slova „právo“, že anglický teoretik práva John Austin, uznávaný za zakladatele právní vědy, zastával názor, že jeho definice „práva“ odpovídá „správně definovanému právu“, a vůbec nepochyboval o tom, zda existuje něco takového jako „správně definované právo“. Dnes se rozvíjí spíše Austinův pohled, a to v díle známého profesora Hanse Kelsena, jenž se ve své knize *General Theory of Law and the State* (1947) chlubil a dodnes chlubí odhalením, že to, co správně nazýváme „státem“, není nic jiného než právní řád.

Naivní názor, že nehmotné věci můžeme snadno definovat, vezme za své, jakmile se pokusíme přeložit z angličtiny do italštiny nebo francouzštiny právní termíny jako „equity“, „trust“ nebo „common law“. Ve všech těchto případech nejen že nemůžeme poukázat na nějakou hmotnou věc, která by Italovi, Francouzi či Němci umožnila porozumět významu zmíněných slov, ale ani ve slovníku těchto jazyků nenajdeme jejich odpovídající ekvivalenty. Cítíme, že při překladu z jedné řeči do druhé se jakoby něco vytrácí. Ve skutečnosti se však nevytrácí nic. Problém je v tom, že Francouz, Ital ani Němec nemají totožné pojmy pro tato slova. V jistém smyslu tyto pojmy jsou určitými *entitami*, ale Američané ani Angličané je prostě nejsou schopni Francouzi nebo Italovi vysvětlit. V tomto smyslu mají problém se mezi sebou shodnout.

Tento fakt činí prakticky nemožným překládat anglickou nebo americkou právní literaturu do němčiny nebo italštiny. Mnoho slov se nedá nahradit odpovídajícím překladem, protože prostě neexistuje. Překlad je nutné nahrazovat dlouhým, těžkopádným a komplikovaným výkladem historického původu mnoha právních institutů. Je nezbytné vysvětlit, jak v současnosti v anglosaských zemích fungují, včetně analogického působení podobných institutů, existují-li takové, v zemích kontinentální Evropy.

Evropané zatím nedokázali Američany nebo Angličany upozornit na cokoli reálného, co by označovalo *Conseil d'Etat* a *prefecture*, *court de cassation*, *Corte costituzionale* apod.

Tato slova jsou často tak hluboce zakořeněna v daném historickém prostředí, že nejsme s to k nim nalézt odpovídající výrazy v jazyce, jenž pochází z odlišného prostředí.

Studenti srovnávacího práva se samozřejmě při různých příležitostech pokoušejí zásadní rozdíly mezi evropskou a anglosaskou právní tradicí překlenout. Například v *Bibliographical Guide to the Law of the United Kingdom* byla nedávno londýnskou institucí London Institute of Advanced Legal Studies zveřejněna esej, která je určena převážně zahraničním studentům, tedy studentům „civilního práva“. Avšak esej nenahradí slovník, a to je přesně to, na co chci poukázat.

Vzájemná ignorance je důsledkem odlišných institucí v jednotlivých státech. Historická ignorance je výsledkem měnících se institucí v rámci téhož státu. Sir Carleton Kemp Allen ve své nedávné knize *Aspects of Justice* (1958) připomíná, že většinu anglických zápisů ze středověkých případů dnes nelze číst nejen proto, že jsou psány, jak vtipně podotýká, „svinskou latinou“ a „příšernou francouzštinou“, ale také proto, že Angličané (i všichni ostatní) postrádají dotyčné instituce.

Bohužel toto není jediný důvod, proč nejsme schopni při definování právních pojmů ukazovat na reálné věci. Slova, která zdánlivě znějí totožně, mohla mít v různých dobách a na různých místech odlišné významy.

Často jde o případ neoborných výrazů nebo výrazů, které původně odborný význam měly, ale byly jednoduše a bezohledně převedeny do běžné řeči. Pokud konstatujeme, že přísně odborné výrazy, například v rámci právní terminologie, bohužel nemůžeme vůbec překládat pomocí odpovídajících výrazů v cizích jazycích, je ještě nešťastnější, že neoborné nebo jen zčásti odborné výrazy lze překládat příliš snadno jak do jiných slov téhož jazyka, tak příbuznými slovy se stejným původem a stejně znějícími do cizích jazyků.

V prvním případě dochází k záměně slov, protože ve skutečnosti nejde o synonyma. V druhém případě jsou lidé přesvědčeni, že význam, jež slovům v cizím jazyce přiřadili, odpovídá významu, jež si s podobnými slovy spojují v mateřském jazyce.

V tomto ohledu je typických mnoho termínů, které jsou součástí jazyka ekonomie a politické vědy. Německý filosof Hegel jednou řekl, že by každý chtěl rozhodovat o účelnosti právních institucí, přestože není právník. Stejně tak se každý rozhoduje bez ohledu na to, je-li švec, zda určitý pár bot bude ten pravý. Tento postup však nelze aplikovat na všechny právní instituce. Jen málo lidí je opravdu podezřívavých a zvědavých, jaká je struktura právních institutů, jakými jsou smlouvy, důkazy apod. Mnoho lidí si naopak myslí, že do politických a ekonomických institucí může mluvit. Navrhují například, aby vláda přijala nebo zamítla ten či onen politický postoj, aby napravila, řekněme, ekonomickou situaci země, upravila podmínky mezinárodního obchodu atd.

Všichni tito lidé užívají to, čemu říkáme „běžný jazyk“, jenž zahrnuje mnoho slov, která původně náležela do téhož odborného slovníku, jaký používá jazyk právníků nebo ekonomů, tj. odborný jazyk, používající termíny v definitivní a jednoznačné podobě. Jakmile však použijeme odborné výrazy v běžném jazyce, změní se obratem ve výrazy *neoborné* nebo jen *zčásti* odborné, protože se nikdo neobtěžuje zkoumat jejich původní odborný význam, ani se pro ně nesnaží stanovit patřičný význam v běžné řeči.

Když například Američané mluví o „inflaci“, mají obvykle na mysli růst cen. Ještě donedávna si však lidé pod pojmem „inflace“ představovali (v Itálii

tak činí dodnes) nárůst množství peněz v oběhu v dané zemi. Nejednoznačné užívání těchto původně odborných výrazů způsobuje rostoucí zmatení ve významu slov, na což nejhlasitěji upozorňují ekonomové jako například profesor Ludwig von Mises, kteří ukazují, že růst cen je právě důsledkem růstu množství peněz v oběhu v dané zemi. Užívání slova „inflace“ pro odlišné skutečnosti tito ekonomové považují za důvod vedoucí k záměně příčin a následků a následně k přijímání chybných opatření.

Další pozoruhodnou ukázkou takového omylu nabízí dnešní užívání slova „demokracie“ v jednotlivých zemích. Toto slovo patří do politického jazyka a do historie politických institucí. Dnes se používá i v běžné řeči, a to je příčinou rostoucího nedorozumění mezi lidmi, kteří ho používají v odlišných významech. Jinak ho používá například běžný Američan a jinak političtí vůdci v Rusku.

Chtěl bych podotknout, že důvod, proč významy jen zčásti odborných slov způsobují nedorozumění, spočívá v tom, že v odborném jazyce (například v politice) byl význam těchto slov původně spojen s dalšími odbornými výrazy, které často nebyly do běžného jazyka přeneseny z prostého důvodu, že to bylo obtížné, nebo to nešlo vůbec. Tak byly způsoby užívání slov, vymezující jejich jednoznačný význam, ztraceny.

Termín „demokracie“ vznikl například v politickém jazyce během Periklovy vlády v Řecku. Význam tohoto slova nepochopíme, pokud neznáme i význam dalších odborných výrazů jako *polis*, *demos*, *ecclesia*, *isonomia* atd. Stejně tak neporozumíme významu současné švýcarské „demokracie“ bez znalosti odborných termínů jako *Landsgemeinde*, *referendum* atd. Pozorujeme, že slova *ecclesia*, *polis*, *Landsgemeinde* a *referendum* jsou obvykle citována v dalších jazycích bez překladu, protože uspokojivé výrazy pro tento účel neexistují.

Prvotní spojení těchto slov s odbornými, jen zčásti odbornými nebo neodbornými výrazy se v běžném jazyce často rozvolňuje. Ačkoli zní vždy stejně, může se jejich význam během používání měnit. Aby toho nebylo málo, mohou se různé významy téhož slova ukázat v jistém ohledu jako vzájemně neslučitelné, což bývá nejen věčným zdrojem nedorozumění, ale i slovních sporů, které mohou přerůst i v otevřený konflikt.

Politická a ekonomická sféra je hlavní obětí tohoto sémantického zmatení. V této situaci probíhají pokusy umístit například odlišné typy chování, které ukazují na různé a vzájemně neslučitelné významy téhož slova, do stejného právního a politického systému.

Neříkám, že toto zmatení, jež je dnes jedním z nejcharakterističtějších rysů historie západních zemí, panuje pouze ve významu slov. Přesněji řečeno, panuje *také* ve významu slov. Lidé jako Ludwig von Mises a F. A. Hayek poukazují na více důvodů, proč je nutné tento zmatek z významu slov odstranit,

a to nejen kvůli ekonomům, ale i kvůli politickým vědcům. Spolupracovat na jeho odstraňování v jazyce ekonomie a politické vědy je velmi důležitý úkol pro všechny vzdělance. Profesor Mises podotýká, že občas jde o zmatek nezaviněný, jindy ho však způsobují záměrně ti, kdo se snaží zneužívat důvěrně známá slova, jako je právě „demokracie“, aby ostatní přesvědčili k přijetí nových forem chování.⁷ Předpokládám, že to není jediný způsob, jak vysvětlit celou skupinu fenoménů, vyskytujících se po celém světě.

Vzpomínám si na to, co jednou řekl Leibniz o ohrožení naší civilizace, plynoucím z toho, že se po vynálezu knihtisku napsalo a rozšířilo příliš mnoho knih, z nichž každý přečte jen několik. To může mít za následek, že se celý svět ponoří do nové éry barbarismu.

Ve skutečnosti k sémantickému zmatení přispívá mnoho autorů, především filosofů. Někteří z nich používají slova z běžného jazyka a dávají jim zvláštní význam. V mnoha případech se vůbec neobtěžují vysvětlit, co jejich užíváním zamýšlejí, nebo podávají dost libovolné definice, které se liší od definic ve slovnících, a čtenáři a žáci je bohužel přijímají. Tato praxe přispívá, alespoň do jisté míry, k záměnám významů, jež jsou pak v běžném jazyce akceptovány.

V mnoha případech autoři tyto definice prezentovali jako přesnější a důkladnější, než jsou běžné definice, a jako výsledky pátrání po podstatě záhadného „jevu“, který se rozhodli definovat.

Vzhledem k existujícím souvislostem mezi etickými a politickými, ekonomickými a politickými a následně ekonomickými a etickými tématy, přispěli někteří filosofové svou činností, ať už vědomě či nevědomě, ke zvětšení počtu zásadních omylů ve významu slov a k rozporům v běžném jazyce.

Vše, co jsem k tomuto tématu napsal, platí jak pro výraz „svoboda“ a jeho latinské synonymum „*libertas*“, tak i pro odvozené termíny „liberální“ a „liberalismus“.

Hovoříme-li o „svobodě“ v běžné řeči, nemáme možnost poukazovat na reálnou věc nebo na odborný jazyk ekonomie a politické vědy, kam toto slovo náleží. Tento výraz má navíc odlišné významy podle toho, v jakém historickém prostředí byl v odborném jazyce ekonomů či právníků, ale i v běžné řeči užíván. Například neporozumíme latinskému významu slova *libertas* bez odkazu k odborným termínům latinského politického jazyka jako *res publica* nebo *ius civitatis* nebo dalších jako *manus*, jež označoval moc *patres familias* nad jejich manželkami, dětmi, otroky, statky, půdou atd., nebo *manumissio*, což byl právní akt či spíše právní procedura, prostřednictvím které se změnil

⁷ Důkaz o plánovaném sémantickém zmatení tohoto typu lze nalézt v R. N. Carew-Hunt, *Guide to Communist Jargon* (Londýn, 1957).

status otroka na *libertus*. Na druhé straně neporozumíme „svobodě“ v politickém jazyce současné Anglie, aniž bychom se odvolávali na termíny *habeas corpus* nebo *rule of law*, které, pokud vím, nebyly nikdy přeloženy do přesně odpovídajících slov v jiných jazycích.

Nehledě na technické souvislosti, vešlo slovo „svoboda“ do běžného jazyka západních zemí velmi záhy. Dříve nebo později pak došlo k přerušení jeho vazby s odbornými termíny právního nebo politického jazyka. Konečně, za posledních sto let se začalo ničím ukotvené slovo „svoboda“ vznášet (jak by řekl současný autor). Sémantické změny byly dle libosti prosazeny mnoha různými lidmi na různých místech. Mnoho nových významů, jež filosofové navrhují, je v rozporu s těmi, jež jsou již součástí běžných jazyků západních zemí. Chytří lidé se pokoušejí příhodné významy těchto slov využívat, aby přiměli ostatní k odpovídající změně chování. Počet a závažnost omylů pramenících z odlišného používání slova „svoboda“ roste ve filosofii, ekonomii, politice, morálce atd.

Samotné slovo „svobodný“, abychom uvedli jednoduchý příklad, může i nemusí ve svém významu v běžné angličtině odpovídat francouzskému slovu *libre* nebo italskému *libero*. Francouzi i Italové samozřejmě s tímto slovem spojují různé významy, odpovídající anglickým a americkým. Například řekneme-li, že se americký černoch stal „svobodným“, znamená to, že přestal být otrokem po skončení občanské války. Avšak ani Francouz, ani Ital nikdy nepoužije slova *libre* či *libero* ve stejném významu jako Angličan nebo Američan, jestliže chce vyjádřit, že je něco dobrovolné.

O svobodě hovoříme, obzvláště v moderní době, jako o základním principu dobrého politického systému. Význam slova „freedom“, který se používá k definování nebo jednoduše pojmenování tohoto principu, není v běžném jazyce jednotlivých zemí totožný. Když dnes například plukovník Nasser nebo alžírský *fellagha* mluví o svobodě nebo o svobodě ve své zemi, mluví o něčem zcela odlišném od toho, co měli na mysli otcové zakladatelé v Deklaraci nezávislosti a v prvních deseti dodatcích americké ústavy. Ne všichni Američané si tuto skutečnost uvědomují. Nemohu souhlasit s autory, jako je Chester Bowles, jenž ve své nedávné knize *New Dimensions of Peace* (Londýn, 1956) tvrdí, že není téměř žádný rozdíl mezi politickými postoji anglických přistěhovalců do amerických kolonií britské Koruny a lidmi, jako jsou Afričané, Indové nebo Číňané, kteří dnes vychvalují „svobodu“ ve svých zemích.

Anglický i americký politický systém v určité míře byl, a v mnoha ohledech stále je, napodobován lidmi po celém světě. Evropské národy vytvořily několik velmi dobrých napodobenin těchto systémů také díky tomu, že jejich historie a kultura se podobaly historii a kultuře anglicky mluvících zemí. Mnoho evropských států, které jsou dnes napodobovány svými bývalými koloniemi po celém světě, zavedlo do svých politických systémů instituce, podobající se

anglickému parlamentu nebo americké ústavě. Namlouvají si, že mají podobnou politickou „svobodu“, jakou dnes požívají Angličané nebo Američané, nebo jakou v minulosti požívali. Naneštěstí i v zemích, jako je například Itálie, jež jsou kolébkou evropské civilizace, je politický princip „svobody“ odlišný od těch zemí, jež jsou, tak jako Anglie a Amerika, ve spojení s institucí *habeas corpus* nebo s prvními deseti dodatky americké ústavy. Zákony se zdají být totožné, ale nefungují stejným způsobem. Ani občané, ani úředníci je neinterpretují stejně jako v Anglii nebo Americe, výsledná praxe se pak v mnoha ohledech liší.

Sotva bych našel lepší příklad pro to, co zde říkám, než je skutečnost, že v Anglii a ve Spojených státech musí být kriminální případy vyřízeny „bezodkladným a veřejným procesem“ (odvozeno od šestého dodatku americké ústavy). Podobný zákon sice existuje i v jiných zemích včetně Itálie, kde se jedná o článek 272 italského *Codice di procedura Penale*. Ten obsahuje několik opatření na ochranu osob podezřelých ze spáchání trestného činu. Tyto osoby jsou však až do procesu drženy ve vazbě. Člověk, který čeká na vynesení rozsudku, tak může ve vazbě strávit jeden až dva roky. Jestliže je nakonec uznán vinným a odsouzen, může se stát, že musí být okamžitě propuštěn, neboť už ve vězení strávil celou dobu svého trestu. Jestliže není uznán vinným, nikdo mu samozřejmě roky strávené ve vězení nevrátí.

Někdy se říká, že v Itálii není soudnictví efektivní, protože je nedostatek soudců. Veřejné mínění zřejmě není dost aktivní a ostrážité, aby tyto nedostatky, které se příliš s principy politické svobody v Anglii nebo ve Spojených státech neshodují, veřejně odsoudilo.

„Svoboda“ jako termín odpovídající všeobecnému politickému principu může mít pro odlišné politické systémy jen zdánlivě stejný význam. Je nutné poukázat i na to, že toto slovo mohlo mít odlišné významy a aspekty v tomtéž právním systému v různých historických obdobích. Ještě pozoruhodnější je, že za jistých okolností má odlišný význam pro jednotlivce i v tomtéž období a tomtéž systému.

Vzor prvního případu přináší historie vojenské branné povinnosti anglosaských zemí. Angličané i Američané považovali do poměrně nedávné doby brannou povinnost, alespoň během míru, za neslučitelnou s politickou svobodou. Na druhé straně, kontinentální Evropané, například Francouzi či Němci (od poloviny devatenáctého století i Italové), považovali téměř za samozřejmé, že se musí v případě, kdy je to pro jejich politický systém nezbytné, vojenské branné moci podřídit. Ani trochu nepochybovali o tom, mají-li ještě právo nazývat ho „svobodným“. Můj otec, Ital, mi vyprávěl, že když v roce 1912 odjel poprvé do Anglie, ptal se svých anglických přátel, proč nezavedli vojenskou brannou povinnost, když Německo rapidně zvyšuje svou vojenskou sílu. Pokaždé dostal tutéž hrdou odpověď: „Protože my jsme svo-

bodní lidé.“ Kdyby můj otec mohl navštívit Anglii nebo Ameriku znovu, člověk na ulici by mu nemohl dát tutéž odpověď, protože dnes již branná povinnost dobrovolná není. Význam politické svobody se v těchto zemích mezitím změnil. Kvůli těmto změnám jsou vazby, kdysi považované za samozřejmé, ztraceny. Následně vynořené rozpory, jež odborníky překvapují, přijímají ostatní lidé buď nevědomky, nebo dokonce s radostí jako přirozenou součást svého politického nebo ekonomického systému.

Dobrym příkladem toho, co považuji v tomto ohledu za „rozpor“, jsou bezprecedentní právní privilegia, jež se dnes ve Spojených státech i ve Velké Británii udělují odborovým organizacím. Předseda Nejvyššího soudu Severního Irska, lord MacDermott, ve svých nedávných přednáškách *Hamlin Lectures* (1957) poznamenal, že „Zákon o obchodních sporech (Trade Disputes Act) z roku 1906 kvalifikoval odbory stejným způsobem, který ještě před deseti lety používala britská Koruna pro označení škodlivých činů, jež byly samy motivem k jejich spáchání.“ Tento zákon poskytuje ochranu před skupinou činů, páchaných tehdy, kdykoli se dva či více lidí dohodnou nebo sdruží, aby prosazovali určitý obchodní spor. Takovéto činy, například nabádání k nedodržení pracovní smlouvy, zasahování do výkonu živnosti, obchodu, práce nebo práva dalších osob disponovat kapitálem a prací dle svého uvážení, byly v minulosti vždy trestné. Jak zdůrazňuje lord MacDermott, jde o široce pojaté ustanovení, použitelné na ochranu před činy, jež se dějí mimo daný obchod a danou činnost a které nevyhnutelně musí způsobit ztráty a těžkosti stranám, jež se sporu neúčastní. Naopak Odborovým zákonem (Trade Union Act) z roku 1913, jenž byl zrušen dalším Zákonem o obchodních sporech, dále Odborovým zákonem z roku 1927, jenž byl díky obchodním sporům pozměněn, a později Odborovým zákonem z roku 1946, kdy se k moci vrátila Labor Party, byla dána britským odborům ohromná politická moc nad svými členy a celkově nad politickým životem této země, a to tím, že zákon zplnomocnil odbory utrácet peníze svých členů na účely, které se jich přímo netýkaly. Odbory dokonce neměly povinnost se svými členy konzultovat, na co chtějí peníze použít.

Předtím, než byl Odborový zákon schválen, nebylo pochyb, že politický význam slova „svoboda“ je v Anglii spojen se zákonem, který chrání každého před omezováním ve svobodném nakládání s vlastním kapitálem či prací. Od okamžiku, kdy toto ustanovení vešlo ve Velké Británii v platnost, už v tomto ohledu neexistuje proti nikomu žádná ochrana a není pochyb, že tento fakt způsobil překvapivý rozpor v systému, ve kterém až dosud panovala shoda mezi svobodou a tím, za co je považována. Jestliže jste občany britských ostrovů dnes, máte „svobodu“ disponovat svým kapitálem a prací při jednání s jednotlivci. Nejste však svobodní, pokud chcete jednat stejně s lidmi, kteří jsou členy odborů, nebo kteří jejich prostřednictvím jednají.

Orval Watts ve své vynikající studii *Union Monopoly* píše, že federální vláda Spojených států použila přijetím Adamsonova zákona v roce 1916 svou moc poprvé k tomu, „čeho by odbory dosáhly pravděpodobně až po dlouhém a vyčerpávajícím boji“. Následný Norris-LaGuardiův zákon v roce 1932, v jistém smyslu americký protějšek anglického Odborového zákona z roku 1906, omezil federální soudce v užívání soudních příkazů v rámci pracovních sporů. Soudní příkazy jsou v americkém a anglickém právu soudní nařízení, podle nichž nemohou jistí lidé dělat věci, jež by způsobily újmu, kterou by nebylo možné později napravit v žalobě o náhradu škody (damage suit). Watts poukazuje na to, že „soudní příkazy netvoří zákon, pouze používají principy zákonů, které jsou již obsaženy ve sbírce. Odbory je často využívají proti zaměstnavatelům a proti konkurenčním odborům.“ Původně federální soudci vydávali soudní příkazy ve prospěch zaměstnavatelů vždy, když jim mohl větší počet lidí s omezenými finančními prostředky způsobit škodu svými nezákonnými úmysly a nezákonným jednáním, jako je například ničení majetku. Americké soudy se chovaly podobně jako anglické soudy před rokem 1906. Anglický zákon z tohoto roku byl nesprávně pochopen jako „opatření“ ve prospěch odborových svazů proti rozhodnutím anglických soudů. Podobně byl zamýšlen Norris-LaGuardiův zákon z roku 1932 na ochranu odborů před nařízeními amerických soudů. Na první pohled si někdo může myslet, že anglické i americké soudy byly vůči odborům předpojaté. Také to mnoho lidí v Anglii i v Americe tvrdilo. Ve skutečnosti soudy uplatňovaly vůči odborům stejné principy uplatňované dodnes proti lidem, kteří se například podílejí na poškozování cizího majetku.

Soudci by nikdy nepřipustili, aby bylo pohrdáno týmiž principy, jež chrání jedny před omezováním ze strany druhých, a to i v případech, kdy jde o členy odborů nebo odborové svazy. Termín „svoboda od omezení“ měl pro soudce obvyklý odborný význam, vyjadřující vydávání soudních příkazů na ochranu zaměstnavatelů stejně jako všech ostatních před omezováním ze strany jiných lidí.

Nicméně po přijetí Norris-LaGuardiova zákona byl každý v této zemi „chráněn“ před omezováním vyjma případů, kdy se odboroví předáci rozhodli pomocí výhrůzek a působením škod donutit zaměstnavatele, aby přijali jejich nabídky. Výraz „svoboda od omezení“ tedy změnil svůj význam, konkrétně v případě soudních příkazů po přijetí Odborového zákona v roce 1906. Americký Wagnerův zákon pracovních vztahů (Wagner Labor Relations Act) z roku 1935 situaci ještě zhoršil, protože z pohledu zaměstnavatelů dále zúžil význam slova „svoboda“, a také tím, že otevřeně změnil význam slova „zasahování“, a způsobil tím takový zmatek, že si tato změna zaslouží zmínku v lingvistické analýze slova „svoboda“. Jak Watts poznamenává, „nikdo by neměl *zasahovat* do legitimních *aktivit* kohokoli jiného, znamená-li výraz *zasa-*

hovat použití nátlaku, podvodu, zastrašování, omezování nebo verbálních urážek". Takto námezdní dělník nezasahuje do práv vlastníků General Motors, když jde pracovat do Chrysleru. Avšak, jak Watts ve své eseji zdůrazňuje, můžeme říci, že zasahuje, jestliže jeho chování aplikujeme na kritéria Wagnerova zákona, když chceme stanovit, kdy zaměstnavatel zasahuje do odborových aktivit zaměstnanců. Podle tohoto zákona například zasahuje vždy, když při náboru upřednostňuje zaměstnance, jenž členem odborů není. Závažným sémantickým důsledkem takového používání slova „zasahování“ je, že odboráři nezasahují do aktivit zaměstnavatele, nutí-li ho přijímat své nabídky. Naopak zaměstnavatelé zasahují vždy, když kohokoli jiného nutí k čemukoli.⁸

Rozpomeňte se na podivné definice, například Proudhonovo „vlastnictví je krádež“ nebo na příběh Akakije Akakijeviče ze slavného Gogolova *Pláště*, ve kterém obere zloděj chudého člověka o plášť a říká: „To ty jsi ukradl můj plášť!“ Pak si uvědomte, co má „svoboda“ společného se „zasahováním“ v běžném jazyce, a budete mít jasnou představu o šíři změn, k nimž dnes ve významu tohoto slova dochází, včetně té již zmíněné.

Ptáme-li se na skutečný význam „ochrany svobody před jejím omezováním“ v takovém politickém a právním systému, jaký dnes nalezneme v Americe nebo v Anglii, budeme čelit velkým obtížím. Máme-li být upřímní, musíme přiznat, že existuje víc právních významů „ochrany svobody před jejím omezováním“, a to v závislosti na tom, kdo je omezován.

Tato situace se s největší pravděpodobností váže k sémantické změně významu „svobody“ v běžné řeči, již v nedávné době prosazovaly a stále prosazují obrovské nátlakové a propagandistické skupiny po celém světě. Profesor Mises se nemýlí, když říká, že obhájci dnešního totalitarismu se pokoušejí změnit význam slova „svoboda“ (freedom), západní civilizací víceméně akceptovaný, použitím slova „liberty“, aby charakterizovali stav jednotlivce v systému, v němž nemá žádná práva vyjma práva poslouchat ostatní.

Sémantická revoluce pravděpodobně souvisí se spekulacemi jistých filosofů, kteří užívají definici „svobody“ v protikladu ke všem obvyklým významům tohoto slova v běžném jazyce jako něčeho, co implikuje násilí. Tak mohl Bosanquet, Hegelův anglický žák, prohlásit ve své *Philosophical Theory of the State*, že „můžeme bez rozporu mluvit o vynucování svobody“. Souhlasím s Mauricem Cranstonem, jenž ve své nedávné eseji na toto téma říká, že

⁸ V nedávné eseji, nazvané „Legal Immunities of Labor Unions“, provádí Roscoe Pound, bývalý děkan Právnické fakulty Harvardovy univerzity, podrobný rozbor imunit, jež jsou součástí dnešního amerického práva a jež zmíněné organizace užívají. Tato esej byla otištěna v *Labor Unions and Public Policy* (Washington, D. C., 1958).

takovéto definice svobody jsou převážně založeny na teorii „rozdvojeného člověka“, člověka, který je spojením „těla a rozumu“ a je současně racionální i „iracionální“. Svoboda tak znamená druh nátlaku racionální poloviny člověka na polovinu iracionální. Tyto teorie jsou však často spojeny s představou nátlaku, který může být fyzicky použit samozvanými „racionálními“ lidmi v jejich prospěch, eventuálně také proti vůli lidí údajně „iracionálních“. Platónovy teorie jsou toho asi nejznámějším příkladem. Jeho filosofické představy člověka, složeného ze dvou částí, přímo navazují na jeho politické představy společnosti, v níž je úkolem racionálních lidí vládnout ostatním. V nezbytném případě i proti jejich vůli jako chirurg, jenž řeže a vypaluje rány bez ohledu na pláč svých pacientů, dodává Platón.

Všechny zmíněné problémy nás varují před použitím slova „svoboda“ bez správného porozumění a jednoznačného vymezení významu. Realistický přístup k definování „svobody“ nemá naději na úspěch. Nic takového jako „svoboda“ neexistuje nezávisle na lidech, kteří o ní hovoří. Jinými slovy, „svobodu“ nejsme schopni definovat stejným způsobem jako hmotné objekty, na než můžeme ukázat.

II. „SVOBODA“ A „ÚTLAK“

Opatrnější přístup k problému definování „svobody“, na rozdíl od přístupu realistického, jež jsme odmítli, předpokládá předběžné zkoumání, jež má určit povahu a účel této definice. Bývá zvykem odlišit od „lexikografických“ definic takové, o nichž předem panuje shoda. Oba druhy definic popisují určitý význam, se kterým je slovo spojeno. První odkazuje na význam, jež autor definice navrhuje pro příslušné slovo přijmout, zatímco druhá na význam, který je již v obecném povědomí a užívání obyčejných lidí přítomen.

Od druhé světové války existuje ve filosofii jazyka nový trend, připouštějící existenci jazyků, jež jsou jen zčásti deskriptivní nebo nejsou deskriptivní vůbec. Tyto jazyky jako chybné či neužitečné zcela odsoudila filosofická škola, zvaná Vídeňský kruh. Naopak příznivci tohoto nového trendu vyjadřují podporu i nepopisným (někdy nazývaným „přesvědčovací“) jazykům. Cílem definic, sloužících k přesvědčování, není popisovat skutečnost, ale dodat tradičním smyslům slov kladný obsah tak, aby na jejich základě lidé přijali určité názory nebo formy chování. Je očividné, že některé definice „svobody“ mohou být a také bývají spojeny se záměrem přimět občany, aby se například podrobili příkazům nějakého vládce. Formulování přesvědčovacích definic není vhodná činnost pro vzdělance, ten je naopak oprávněn tvořit takové definice „svobody“, o nichž předem panuje shoda. Současně se tím vyhne nebezpečí, že bude obviněn z užívání pochybných definic namísto vypracování definic lexikografických, což je činnost velmi obtížná mimo jiné proto, že existuje mnoho významů slova „svoboda“.

Definice, o nichž předem panuje shoda, zdánlivě vypadají jako řešení problému. Zdá se, že nakonec záleží jen na nás a našich partnerech, jak bude definice vypadat, stačí mít jejich souhlas s tím, co chceme definovat. Když

stoupenci lingvistické školy hovoří o definicích, o nichž předem panuje shoda, zdůrazňují arbitrárnost takových formulací. Důkazem toho je nadšení, s jakým zastánci těchto definic citují autority, které nejsou skutečnými nebo alespoň oficiálními filozofy. Často citovaný a vynikající spisovatel Lewis Caroll popisuje ve své *Alice in Wonderland and Through the Looking Glass* nemožné a intelektuální osoby, které Alenka potkává během své cesty. Jedna z nich, Hupity Dupity, vytváří slova, aby mohl říci to, co jimi chtěl říci. Také jim za jejich službu dává určitý plat.

„Když užívám nějaké slovo,“ řekl Hupity Dupity s pohrdáním v hlase, „znamená právě to, co si vyberu, že bude znamenat – nic víc, nic máň.“

„Otázka je,“ odvětila Alenka, „jestli můžeš chtít, aby slova znamenala tolik odlišných věcí zároveň.“

„Otázkou je,“ řekl Hupity Dupity, „které má být to hlavní – to je všechno.“⁹

Když analytičtí filosofové mluví o definicích, o nichž předem panuje shoda, mají především na mysli definice logické a matematické, v nichž, zdá se, si každý může vybrat, kdy a kde chce začít, pod podmínkou, že bude přesně definovat termíny, které ve své úvaze použije. Aníž bych se pouštěl do zodpovězení komplikovaných otázek týkajících se povahy matematických a logických postupů, cítím povinnost vás před těmito postupy a lidmi, kteří hovoří o „svobodě“ a podobných pojmech, důrazně varovat.

Trojúhelník je samozřejmě pojem, a ať už má nějaký další význam nebo ne, je také objektem zkušenosti, intuice apod. „Svoboda“, prezentujeme-li ji také jako pojem, je pro mnoho lidí smyslem života, něčím, za co jsou připraveni bojovat, bez čeho nemohou žít. Nemyslím si, že by bojovali i za trojúhelník. Možná pár matematiků. Mnoho lidí je však připraveno za svobodu bojovat, stejně jako za mír na Zemi nebo za životy svých blízkých.

Tyto řádky nejsou míněny jako oslava svobody. Fakta, která zde uvádím, lze snadno nalézt v historických pramenech různých zemí nebo při pozorování každodenního života. Skutečnost, že jsme připraveni bojovat za to, co nazýváme „svobodou“, plyne i z faktu, že běžně říkáme, že „zachováváme“, „ztrácíme“ nebo „obnovujeme“ svou svobodu. Stejným způsobem neříkáme,

⁹ Lewis Caroll, *Through the Looking Glass*, v Richard Herrick (ed.), *The Lewis Caroll Book* (New York, 1944), str. 238. (Česky: *Alenka v říši divů a za zrcadlem*, Albatros, Praha, 1983 – pozn. překl.)

že „zachováváme“, „ztrácíme“ nebo „obnovujeme“ trojúhelník nebo jiné výrazy z geometrie. Na „svobodu“ vlastně ani poukazovat nelze, nejedná se totiž o fyzický objekt. I kdyby byla za takový objekt považována, nebude pro všechny znamenat totéž, dokud existují odlišné významy tohoto slova. Přesto snad můžeme říct, že „svoboda“ je, alespoň pro každého, kdo o ní mluví, skutečným a nesporným faktem. „Svoboda“ může být stav, považovaný za žádoucí těmi, kteří si ho cení. Může být také objektem mimosmyslové zkušenosti, jež ovlivňuje vnímání nehmotných předmětů, jako jsou hodnoty, přesvědčení aj. Svoboda se jeví i jako objekt psychologické zkušenosti. To znamená, že si ji obyčejní lidé nepředstavují jednoduše jako slovo, tj. určitou entitu, s jejímž významem je nezbytné předem dohodnutým způsobem souhlasit. Podobně je tomu v matematice či logice.

Vzhledem k těmto okolnostem pochybuji, zdali vůbec můžeme „svobodu“ předem dohodnutým způsobem definovat. Každá definice je samozřejmě v určitém ohledu výsledkem předchozí shody, neboť předpokládá určitou dohodu na tom, jak slovo používat. Dokonce ani lexikografické definice nevykládají dohody, které jim předcházejí a které se, řekněme, týkají způsobu, jak budou lidé popisovat to, co v běžném jazyce ve Francii, Anglii nebo ve všech ostatních zemích celého světa pomocí určitých slov vyjadřují.

Na jazyku, jehož budeme při vytváření slovníkové definice používat, se můžeme předem domluvit, stejně tak na výběru mezi významy téhož slova, pokud nám slovníky nabízejí více možností. V žádném případě však nesmíme zapomenout, že některá slova jsou ve všech slovnících uvedena v tomtéž významu právě tak, jak ho lidé běžně užívají, a ten nesmíme žádným dohodnutým způsobem měnit.

Dohody jsou jednoduše pomocnými prostředky, jak dát ostatním informaci o tom, co chceme, aby se dozvěděli. Jinými slovy, jsou to prostředky ke sdělování či přenosu informací. Na informaci samotné se však nelze předem dohodnout. Můžeme se domluvit na tom, že černá bude „bílá“ a bílá bude „černá“, předem se však nejsme schopni domluvit na aktuální smyslové zkušenosti, kterou sdělujeme a kterou arbitrárně nazýváme „černá“ nebo „bílá“. Dohoda je možná a užitečná, pokud existuje *společný jmenovatel*, umožňující její úspěšné sdělení. Tímto společným jmenovatelem může být intuice v matematice nebo smyslová zkušenost ve fyzice, ale nikdy samotný předmět dohody. Kdykoli se zdá, že dohoda je založena na další dohodě, jednoduše odkládáme problém hledání společného jmenovatele, jenž fungování dohody umožňuje. Tím však není problém vyřešen. Zde by se nacházela hranice možností pro Hupity Dupityho, kdyby byl člověkem z masa a kostí a uzavíral s ostatními lidmi dohody o způsobu užívání slov.

Tvořit předem dohodnutou definici „svobody“ nemá příliš smysl, pokud nepřináší ostatním informace, obsažené ve vlastním významu tohoto slova,

kterému již nějak rozumíme, a je otázkou, zda teoretici, již předem dohodnuté definice používají, mají něco takového jako „svobodu“ vůbec na mysli.

Má-li mít předem dohodnutá definice „svobody“ vůbec smysl, musí v sobě nést nějakou informaci. Pochybuji, že o definici, která obsahuje informaci, o níž nikdo kromě autora neví, projeví zájem ten, kdo se nepodílí na formulaci jejího obsahu. Mám-li být upřímný, myslím si, že to nikomu z nich zvlášť nevádí. Asi není opravdu možné tuto informaci dalším lidem předat. Předem jasně dohodnutá definice „svobody“ se nevyhne tomuto nedostatku. Kdykoli političtí filosofové navrhnou předem dohodnutou definici „svobody“, nechtějí předávat jen informaci o svém mínění, ale také ostatním připomenout názory, které považují za společné s těmi, jimž je adresují. V tomto smyslu jsou definice, čas od času navrhované politickými filosofi, odpovědné za určité slovní užívání pojmu „svoboda“, a tím i za určitý lexikografický výzkum, který se tohoto pojmu týká.

Nehledě na obtíže spojené s lexikografickým výzkumem, skutečně smysluplná definice „svobody“ musí být koneckonců právě lexikografická.

Shrnutí: „Svoboda“ je slovo užívané lidmi v běžném jazyce a znamená určitý druh psychologické zkušenosti. Tato zkušenost se v závislosti na době a místě liší a je také spojena s abstraktními a odbornými pojmy. Nemůžeme ji však s abstraktními pojmy jednoduše ztotožnit nebo redukovat na pouhé slovo. Konečně, formulovat předem dohodnuté definice „svobody“ je možné, snad i užitečné, a možná dokonce nezbytné. Dohoda se však neobejde bez lexikografického výzkumu, protože jen ten dokáže odhalit, jaký význam si lidé s tímto slovem při běžném užívání spojují.

Svoboda je mimochodem slovo s kladným významem. Snad bude užitečné dodat, že má dobrý zvuk, protože lidé toto slovo používají, aby vyjádřili, co pro ně znamená „být svobodní“. Maurice Cranston ve zmíněné eseji *Freedom* (Londýn, 1953) poznamenává, že lidé nikdy nepoužijí výraz „jsem svobodný“, aby vyjádřili, že jim chybí něco, co považují za hodnotné. Nikdo, alespoň v běžných případech, neříká: „Jsem nezávislý na penězích“ nebo „Jsem nezávislý na dobrém zdraví.“

Odlišná slova používáme k vyjádření postoje vůči nedostatku nějaké dobré věci: řekneme, že nám něco chybí. Týká se to, pokud vím, všech současných i minulých evropských jazyků. Jinak řečeno, mít v něčem „svobodu“ znamená vyhnout se něčemu, co pro nás není dobré, zatímco nedostatek něčeho znamená, že naopak postrádáme to, co je dobré.

Svoboda pochopitelně nemá velký význam, pokud ji spojujeme pouze s výrazem „od něčeho“ a očekáváme, že nám někdo vysvětlí, co to „něco“ je. Zdá se mi evidentní, že ve slově „svoboda“ včetně některých příbuzných slov, například „svobodný“, je obsažen negativní význam. Najdeme ho i v odvozených slovech, která se pojí se slovem *libertas*, které je jednoduše

latinským protějškem slova freedom, nikoliv slovem s odlišným významem.¹⁰ Například výraz „liberální“ je slovo, které v Evropě i v Americe vyjadřuje negativní poměr ke slovu „omezování“, nehledě na charakter „omezování“ samého. Toto slovo chápou ve svém důsledku američtí i evropští „liberálové“ odlišně.

Termíny „svoboda“ a „omezování“ tedy stojí vůči sobě v běžném jazyce v opozici. Někdo má pochopitelně sklony k omezování nebo inklinuje k určité formě omezování tak jako důstojníci ruské armády, o nichž Tolstoj říkal, že milují vojenský život proto, že jde více méně o „nařízenou nečinnost“. Prostředky „omezování svobody“ na celém světě miluje mnohem více lidí, než si umíme představit.

Aristoteles si povšiml zajímavé věci, když na začátku svého pojednání o politice říká, že lidé se dělí do dvou kategorií: na ty, kteří se narodili, aby tvořili zákony, a ostatní, aby je dodržovali. Ten, kdo dává přednost „omezování“ a říká, že „omezování svobody“ je rovno svobodě, toto slovo zneužívá. Nicméně, myšlenka, že „omezování“ je něco velmi úzce spojeného se svobodou, má minimálně stejně dlouhou historii jako politické teorie Západu.

Myslím si, že hlavní příčinou této situace je skutečnost, že o nikom nelze říci, že je „osvobozený od“ vlivu ostatních lidí, mají-li tito lidé „svobodu“ ho k čemukoli nutit.

„Svobodný“ je jinými slovy ten, kdo může donutit ostatní, aby ho přestali k čemukoli nutit. V tomto smyslu jsou pojmy „svoboda“ a „omezování svobody“ nevyhnutelně spojeny, a když lidé o „svobodě“ hovoří, často na tuto okolnost zapomínají. „Svoboda“ sama však nikdy není v běžné řeči prostředkem omezování, a omezování, s nímž je takto spojena, je pouze negativní, tedy používá se výhradně k tomu, aby se ostatní vzdali vlastního nátlaku. Nejde jen o hru se slovy. Jedná se o velmi stručný popis významu slov v běžném jazyce politických společností v situaci, kdy jednotlivci mají nějakou moc, nebo, jak lze podotknout, když mají takový druh negativní moci, aby se mohli nazývat „svobodnými“. V tomto smyslu můžeme konstatovat, že i „svobodný trh“ je nevyhnutelně spojen s myšlenkou „omezování“, spočívající v tom, že všichni členové tržní společnosti mají moc uplatňovat restriktce vůči lidem, jako jsou zloději nebo lupiči. Žádný „svobodný trh“, který by měl větší rozsah pravomocí, neexistuje. Původ svobodného trhu spočívá v situaci, kdy lidé, účastníci se tržních transakcí, mají určitou moc omezovat odpůrce svobodného trhu. Autoři, kteří na „svobodný trh“ zaměřili svoji pozornost, tuto skuteč-

¹⁰ Nehledě na opačný názor sira Herberta Reada, cit. Mauricem Cranstonem, op. cit., str. 44.

nost asi dostatečně nechápu a považují svobodný trh za pravý opak omezení, jehož používá státní moc.

Z těchto důvodů si velmi vážím například profesora Misesa. Ten na základě jasné a přesvědčivé argumentace, včetně jedinečného zvládnutí příslušných problémů, „svobodný trh“ neúnavně obhajuje. Říká, že „volnost a svoboda jsou termíny, popisující sociální podmínky jednotlivých členů tržní společnosti, v níž je moc nepostradatelného hegemonického svazku – státu – omezena pouze na případ ohrožení samotného trhu“. ¹¹ Všimněme si, že zde kvalifikuje jako „nutný“ svazek státu, ale svobodou má na mysli, jak také říká, „překážku, omezující výkon policejní moci“. ¹² Činí tak, aniž by přesně dodal, jak by se od zastávce svobodného obchodu dalo očekávat, že „svoboda“ znamená také překážku, jež omezuje každého jednotlivce v zasahování do trhu.

Jakmile připustíme tento význam, nebude již závazek státu, vyplývající z držení moci, jen něčím omezeným, ale především tím, co používáme, aby-
chom činnost ostatních lidí omezili.

Ekonomové neodmítají, ale také neberou zcela vážně skutečnost, že každé ekonomické jednání je zpravidla současně právní úkon, jehož následky mohou řídicí orgány vynucovat, například když účastníci transakce nejednají tak, jak se od nich na základě dohody očekává. Profesor Lionel Robbins ve své knize *The Nature and Significance of Economics* uvádí, že studie o souvislostech práva a ekonomie dosud nejsou u ekonomů obvyklé. Spojení samo bývá spíše opomíjeno, přestože skutečně existuje. Mnoho ekonomů diskutuje o rozdílu mezi produktivní a neproduktivní činností, ale jen hrstka z nich zkoumá to, co „neproduktivní činností“ nazývá profesor Lindley Frazer v knize *Economic Thought and Language*, tj. činnost, která je užitečná pro pracovníka, nikoliv pro zaměstnavatele. Neproduktivní činnost například žebráků, vyděračů, lupičů a zlodějů zůstává mimo rámec ekonomie pravděpodobně proto, že ji ekonomové považují obvykle za protizákonnou. Tímto ekonomové připouští, že v úvahu berou pouze ty skutečnosti, které jsou ve většině zemí v souladu se zákonem. Spojení mezi ekonomikami a právem se tedy pouze předpokládá. Ekonomové ho považují za vhodné téma pro svůj výzkum jen velmi zřídka. Uvažují například o směně zboží, ale již ne o směně chování, jež tuto regulovanou a někdy zákony všech zemí vynucovanou směnu umožňuje. Z tohoto důvodu se zdá být svobodný trh něčím, co je „přirozenější“ nebo alespoň nezávislejší na každé vládě, nebo dokonce co je

¹¹ Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics* (New Haven, 1949), str. 281. (Česky: *Lidské jednání*, Liberální institut, Praha, 2006 – pozn. překl.)

¹² *Ibid.*

nutné „proti“ vládě prosazovat. Ve skutečnosti trh není „přirozenější“ než vláda a trh ani vláda nejsou o nic „přirozenější“ než třeba mosty. Lidé, kteří tuto skutečnost ignorují, by měli vzít v úvahu slova kupletu, který se zpíval v kabaretu na Montmartru:

Voyez comme la nature a en un bon sens bien profond

À faire passer les fleuves justement sous les ponts.

(Koukejte, ta příroda má ale za ušima, nechala téct řeky zrovna pod mosty.)

Ekonomická teorie neignoruje skutečnost, že je to vláda, kdo dává lidem praktickou moc čelit tlakům ostatních lidí na trhu. Robbins tuto myšlenku vhodně zdůraznil v esejí *The Theory of Economic Policy in English Political Economy* (Londýn, 1952) a podotýká, že „dostaneme zcela zkeslený význam teorie“, kterou Marshall nazývá systémem ekonomické svobody, „pokud se na ni nepodíváme v kombinaci s teorií práva a funkcemi vlády, o což se také její autoři (počínaje Smithem) zasazovali“. Jak Robbins podotýká, „myšlenka svobody *in vacuo* byla jejich pojetí naprosto cizí. Avšak Profesor Robbins ve své práci *Economic Planning and International Order* (Londýn, 1937) upozorňuje, že klasičtí ekonomové věnovali příliš málo pozornosti tomu, že mezinárodní obchod se nemůže jen tak objevit jako prostý důsledek teorému komparativních nákladů, ale vyžaduje nějakou mezinárodní právní organizaci na ochranu před jeho odpůrci, jež lze v jistém ohledu přirovnat ke zlodějům a lupičům působícím v rámci jednoho státu.

Sama skutečnost, že omezování je ve všech politických společnostech určitým způsobem nevyhnutelně spojeno se „svobodou“, dává vzniknout myšlence, či alespoň podporuje myšlenku, že „růst svobody“ je v těchto společnostech nějak slučitelný s „růstem omezování“. Tato myšlenka vznikla následkem zmatku ve významu slov „omezování“ a „svoboda“. Odpovědnost za to nenese propaganda, ale především vágnost těchto slov, jež vzniká při běžném užívání.

Profesor Mises říká, že „svoboda“ je lidským konceptem. Musím dodat, že je lidský potud, dokud existuje nějaká preference plynoucí z užívání tohoto termínu v běžném jazyce.

To však neznamená, že člověk je „svobodný“ jen ve smyslu nezávislosti na moci jiného člověka. Může být také „osvobozený“ od nemoci, strachu, nedostatku atd., podle toho, jak se tyto fráze používají v běžné řeči. To některé lidi podnítilo k tomu, že začali uvažovat o „svobodě jako nezávislosti na vůli jiných lidí“ shodně se „svobodou od nedostatku“, aniž si všimli, že druhý typ

„svobody“ nemusí mít nic společného s prvním. Cestovatel může hladovět na poušti, kam se vydal svobodně a bez donucení někoho dalšího. V té chvíli není „osvobozen od hladovění“, ale je tak jako předtím „nezávislý na vůli či donucování“ ze strany ostatních.

Mnozí myslitelé se v minulosti i dnes snaží spojovat skutečnost, že někdo není osvobozen od hladu, s tím, že někteří lidé nejsou v téže společnosti nezávislí na vůli svých spoluobčanů. Spojení existuje, jestliže někdo, kdo byl vůči někomu v poddanství, zemřel na následky špatného zacházení. Na první pohled to však přestává být jasné, jestliže lidé vůči jiným v poddanství nejsou. Nicméně, někteří myslitelé chybně předpokládají, že když má někdo nedostatek toho, po čem touží nebo co potřebuje, je tím nespravedlivě omezován těmi, kteří onu věc mají. V historii najdeme tolik příkladů násilí, loupeží, vpádů na cizí území atd., že tuto skutečnost mnozí myslitelé ospravedlňují a tvrdí, že samo soukromé vlastnictví má počátek v násilí. Z toho důvodu máme považovat soukromé vlastnictví v celých dějinách za nenapravitelně protiprávní. Například stoikové tvrdili, že veškerá půda na Zemi byla původně majetkem všech lidí. Tento legendární stav nazývali *communis possessio originaria*. Někteří duchovní otcové křesťanské církve tyto domněnky převzali, obzvláště v latinských zemích. Tak mohl svatý Ambrož, slavný milánský arcibiskup, v 5. století našeho letopočtu napsat, že zatímco příroda pečuje o věci, aby byly společné všem, právo na soukromé vlastnictví vzniklo díky jejich uzurpací. Dále cituje stoiky, kteří podle něho hájili názor, že vše na zemi i na moři bylo stvořeno ke společnému užívání pro všechny lidské bytosti.

Podle Ambrožova žáka Ambrosiastera dal Bůh lidem vše do společného vlastnictví, včetně Slunce, deště i veškeré půdy. Totéž říká svatý Zeno z Verony (po němž je pojmenován jeden z nejpozoruhodnějších kostelů na světě), když mluví o lidech pradávných časů: „Neměli žádný soukromý majetek, všechno bylo společné jako Slunce, dny, noci, dešť, život a smrt. Vše bylo dáno všem ve stejném množství, bez výjimek, boží prozřetelností.“ A dodává samozřejmě přijímanou myšlenku, že soukromé vlastnictví je výsledkem útlatku a tyranie: „Soukromý vlastník je bezpochyby podoběn tyranovi, máje sám kontrolu nad majetkem, jenž je užitečný řadě dalších lidí.“ Téměř shodnou myšlenku najdeme o několik století později v dílech některých kanonistů. Například autor prvního soustavného uspořádání církevních zákonů, nazvaných též *decretum Gratiani*, říká: „Kdokoli se rozhodl vlastnit větší majetek, než potřebuje, je zloděj.“

Moderní socialisté včetně Marxe tuto myšlenku jednoduše poopravili a využili. Marx rozlišuje různé etapy historie lidstva. V první etapě jsou výrobní vztahy charakterizovány kooperací. V druhé etapě, kdy lidé poprvé získali kontrolu nad výrobními prostředky, začíná být menšina vykořisťována většinou. Starý milánský arcibiskup to vyjádřil daleko jednodušším a preg-

nantnější způsobem: „Příroda je odpovědná za právo věcí společných, uzurpace za právo soukromé.“

Můžeme se samozřejmě ptát, je-li vůbec možné hovořit o „věcech ve společném vlastnictví“. Kdo rozhodl, že všechny věci jsou společné pro všechny? A proč? Obvyklou odpovědí stoiků i jejich žáků, křesťanských Otců v prvních stoletích po Kristu, bylo, že stejně jako Měsíc a Slunce či déšť jsou společné všem lidem, neexistuje žádný důvod domnívat se, že ostatní věci, jako například půda, všem společné nejsou. Tito obhájci komunismu se neobtěžovali se sémantickým rozбором slova „společný“. Jinak by totiž přišli na to, že půda nemůže být na rozdíl Slunce a Měsíce všem „společná“. Nechat lidi společně kultivovat půdu stejným způsobem, jakým užívají měsíčního či slunečního svitu nebo čerstvého vzduchu při procházce, nelze. Soudobí ekonomové vysvětlují rozdíl poukazem na to, že zatímco měsíčního svitu je pro každého dost, půda je vzácná. V očích mnoha lidí byla domnělá analogie mezi vzácnými statky, například ornou půdou, a statky volnými, například slunečním svitem, vždy dobrým důvodem k ochraňování „chudých“ před bohatými, jež je nedovoleně o statky, které byly původně nazývány „společné“, připravili. Zmatení významu slova „společný“, způsobené stoiky a prvními křesťanskými Otcí, moderní socialisté zachovali v celé šíři i souvislostech. Věřím, že na počátku této tendence, která se v nedávné době projevila, stojí dvojznačné používání slova „svoboda“, jež uvádí do spojitosti „osvobození od nedostatku“ se „svobodou od jejího omezování“.

Na toto zmatení navazuje další. Obchodník s potravinami, lékař či právník, očekávající zákazníky nebo klienty, mohou mít dojem, že jejich živobytí je na zákaznicích či klientech závislé. To je celkem pravda. Řekneme-li, že tím, že žádný klient nebo zákazník nepřišel, donutil obchodníka s potravinami zemřít hladem, půjde o zneužití jazyka, protože ve skutečnosti nikdo na obchodníkovi žádný zločin jednoduše nespáchal, nikdo tam totiž nebyl. Řečeno v souladu s nejjednoduššími pravidly obchodování, zákazníci, ani klienti vůbec neexistovali. Předpokládejme nyní, že klient přišel a nabídl lékaři či právníkovi velmi malý poplatek. Ani teď nemůžeme říct, že tento klient „nutí“ lékaře nebo právníka poplatek přijmout. Můžeme pohrdat člověkem, který umí plavat a nezachrání svého bližního, jenž se topí v řece. Jde však o zneužití jazyka, tvrdíme-li, že tím, že tonoucího nezachránil, ho vlastně donutil, aby se utopil. V této souvislosti musím souhlasit se slavným německým teoretikem práva devatenáctého století, Rudolfem Jheringem, jenž byl rozhořčen nepoctivostí argumentace, vedené Portiou vůči Shylockovi ve prospěch Antonia v Shakespearově Kupci benátském. Shylockem můžeme opovrhovat, ale ne tvrdit, že Antonia nebo někoho jiného „donutil“ uzavřít s ním dohodu, která povede za daných okolností k Antoniově smrti. Shylock chtěl Antonia pouze přinutit, aby dohodu, kterou podepsal, respektoval. Nehledě

na tyto zjevné skutečnosti, mají lidé často sklon Shylocka odsuzovat stejným způsobem, jakým by soudili vraha. Tito lidé zavrhovali lichváře, jako by to byli lupiči nebo piráti, přestože ani Shylock, ani jiný obyčejný lichvář nemohou být obviněni, že by někoho donutili přijít a žádat peníze za lichvářský úrok.

Nehledě na odchylky mezi „omezováním“ s cílem způsobit někomu škodu proti jeho vůli a chováním podobným Shylockovu, pokoušelo se mnoho lidí, zvláště v Evropě během posledního století, vnést do běžného jazyka sémantické zmatení. Jeho důsledkem je, že člověku, jenž nikdy nic neučinil ve prospěch druhých, je tento fakt vytýkán jako vědomé „zanedbání“ a je obviňován stejným způsobem jako ti, kdo ostatní „nutí“, aby jednali proti své vůli. Podle mého názoru to není ve shodě s žádným správným užíváním běžného jazyka v kterékoli zemi, již jsem měl možnost blíže poznat. Nemůžete nikoho utlačovat, pokud se pouze vyhýbáte nějaké činnosti v jeho prospěch, s níž jste nesouhlasili.

Všechny socialistické teorie „vykořisťování dělníků zaměstnavateli“ nebo obecně „chudáků bohatými“ jsou koneckonců založeny na sémantickém zmatení. Když samozvaní historici průmyslové revoluce v Anglii v devatenáctém století hovořili o „vykořisťování“ dělníků zaměstnavateli, argumentovali právě tím, že zaměstnavatelé „nutí“ dělníky souhlasit s nízkými mzdami za těžce vykonávanou práci.

Myšlenka, stojící v Anglii u zrodu takových zákonů, jakým byl Zákon o obchodních sporech z roku 1906, umožňující odborům nutit zaměstnavatele pomocí protiprávních činů, aby přijali jejich požadavky, stála na tezi, že zaměstnanci jsou slabší stranou, a tak je zaměstnavatelé mohou „donutit“ přijmout nízkou mzdu místo vysoké. Privilegium garantované odborovým zákonem bylo založeno na principu, jenž odpovídá významu „svobody“ v běžném jazyce: jste svobodní, jestliže jste schopni nutit ostatní, aby vás neomezovali. Problém spočíval v tom, že nátlak ze strany odborů, umožněný přijatým zákonem, byl definován dle běžného jazyka, zatímco „omezování“ ze strany zaměstnavatelů, kterému se mělo tímto zákonem předcházet, takto definováno nebylo. Jestliže vše uvážíme z tohoto pohledu, budeme muset souhlasit se sirem Frederickem Pollockem, jenž v knize *Law of Torts* píše, že „právní věda nemá evidentně nic společného s násilnými a nevědeckými postupy státních orgánů“, které britská legislativa považovala za adekvátní a jež použila v roce 1906 v Odborovém zákoně. Musíme také poznamenat, že běžné užívání jazyka nemá nic společného s takovým významem slova „omezování“, jež považují britští zákonodárci za odpovídající a jenž zahrnuje násilné postupy státních orgánů.

Nepředpojatí historikové, včetně profesora T. S. Ashtona, ukazují, že celková situace chudých vrstev v anglické populaci po napoleonských válkách

byla důsledkem něčeho, co nemělo nic společného s chováním podnikatelů v nové průmyslové éře této země, a její kořeny spočívají v mnohem dávnější historii Anglie. Ekonomové často uvádějí přesvědčivé argumenty teoretické povahy a zkoumáním statistických dat ukazují, že přijatelné mzdy závisí na vztahu mezi množstvím investovaného kapitálu a počtem dělníků. To však není hlavním bodem naší argumentace. Jestliže někdo ke slovu „omezování“ připojí odlišné významy, o nichž jsme mluvili, může dojít k závěru, že podnikatelé v období průmyslové revoluce v Anglii nutili dělníky obývat staré a nezdravé domy jen proto, že pro ně nepostavili dostatek nových a vyhovujících domů. Stejně tak by šlo říci, že průmyslníci, kteří ve velkém neinvestovali do strojního vybavení, nehledě na výnosy, které od tohoto kroku očekávali, „nutili“ své dělníky, aby souhlasili s nízkými mzdami. Ve skutečnosti sémantické zmatení podporují jisté zájmy propagandistických a nátlakových skupin, jimž jde o to, vytvářet přesvědčivé definice „svobody“ i jejího „omezování“. V důsledku toho mohou být jedni káráni za „omezování“ druhých, s nimiž neměli nikdy nic společného. Mussoliniho i Hitlerova propaganda obsahovaly v době druhé světové války tvrzení, že lidé ze vzdálených států, jako například z Kanady nebo Spojených států, nutí Italy a Němce, aby se spokojili se svými chudými materiálními zdroji a poměrně úzkými teritorii, ačkoli Kanada ani Spojené státy jim nezabraly ani čtvereční kilometr území. Stejně tak mnoho lidí po poslední světové válce, obzvláště z řad „italské inteligence“, říkalo, že bohatí jihoitalské majitelé půdy mají přímou odpovědnost za bídu ubohých dělníků v této oblasti a obyvatelé severní Itálie nesou odpovědnost za depresi jihu, ačkoli neexistuje žádný důkaz, který by opravdu dokazoval, že bohatství některých majitelů půdy v jižní Itálii je příčinou chudoby dělníků a standardní životní úroveň obyvatel severní Itálie je příčinou absence stejné úrovně na jihu. Výchozím předpokladem všech těchto tvrzení je názor, že „majetní“ občané jižní Itálie „nutí“ „nemajetné“ k nuznému životu, tak jako obyvatelé severní Itálie „nutí“ lidi žijící na jihu, aby se místo budování průmyslu spokojili s příjmy ze zemědělství. Musím také poznamenat, že podobné sémantické zmatení je základem mnoha požadavků a postojů vládnoucích skupin v bývalých koloniích, například v Indii či Egyptě, vůči lidem na Západě (včetně Spojených států).

Výsledkem jsou občasná bouře, výtržnosti a celá řada nepřátelských činů, páchaných lidmi, kteří se cítí být utlačováni. Dalším závažným důsledkem je přijímání zákonů, nařízení a opatření na národní i nadnárodní úrovni na podporu údajně „utlačovaných“ lidí s cílem tomuto „útlaku“ zabránit, a to použitím zákonem vynucených opatření, výsad, dotací, ochran atd.

Zmatení významu slov způsobuje zmatení pocitů, jejich vzájemným působením se zamlžení věcí ještě umocňuje.

Nejsem tak naivní jako Leibniz, který předpokládal, že mnoho economic-

kých otázek může být vyřešeno nikoli v diskusi (clamoribus), ale určitým výpočtem (calcuemus), jenž pomůže všem zúčastněným, aby se shodli alespoň na podstatě problému, který řeší. Já zastávám názor, že objasnění sémantické podstaty problému je užitečnější, než se má všeobecně za to, pokud se lidé nacházejí v situaci, kdy z toho mohou mít prospěch.

III. SVOBODA A PANSTVÍ PRÁVA

Není snadné vysvětlit, co anglicky mluvící lidé vyjadřují slovním spojením „panství práva“. Význam těchto slov se za posledních sedmdesát nebo dokonce za padesát let změnil. Výraz sám v Anglii i v Americe více méně zastaral. Původně se však shodoval s myšlenkou, jež (jak poznamenal profesor Hayek ve své první přednášce o svobodě a panství práva, kterou přednesl v Egyptské národní bance v roce 1955) si zcela podmanila myšlení, ne-li praxi lidí ve všech západních státech. „Pouze pár lidí pochybovalo o tom, že je předurčena ovládnout svět.“¹³

Příběh této proměny ještě nelze uzavřít, neboť proces stále pokračuje. Navíc je to příběh do jisté míry komplikovaný, útržkovitý, zdlouhavý a především skrytý pohledu lidí, kteří čtou pouze noviny, časopisy, romány a nemají zvláštní smysl pro právní záležitosti nebo formality, jako jsou například přenášení soudních pravomocí nebo zákonodárné moci. Je to však příběh, jenž se týká všech západních zemí, které sdílely a stále sdílejí nejen právní ideál, označovaný jako „panství práva“, ale také ideál politický, pro nějž používáme výraz „svoboda“.

Neodvažuji se tvrdit, že „o osudu naší svobody se rozhoduje v odborné diskusi, která se týká správního práva“, jak říká profesor Hayek ve výše zmíněné přednášce. Spíše bych řekl, že se o osudu svobody rozhoduje i na mnoha dalších místech – v parlamentech, na ulicích, doma, a koneckonců i v myslích

¹³ Friedrich August Hayek, *The Political Ideal of the Rule of Law* (Káhira: Přednášky k oslavám patnáctého výročí Egyptské národní banky, 1955), str. 2. Podstatnou část této knihy autor znovu vydal v *The Constitution of Liberty*.

nekalifikovaných dělníků, vzdělaných lidí, vědců a univerzitních profesorů.

Souhlasím s profesorem Hayekem, že jsme v tomto ohledu svědky určité formy tiché revoluce. Ale nesouhlasím s ním, ani s francouzským profesorem Ripertem v tom, že jde o revoluci, ba o *coup d'état*, tedy proces, jež podporují především nebo výhradně odborníci, jako jsou právníci nebo ministerští úředníci, a ministerstva. Jinými slovy, že jde o pokračující a pomalou proměnu ve smyslu „panství práva“, která není výsledkem „manažerské revoluce“, abych použil příhodného Burnhamova výrazu. Podle mne je to mnohem širší jev, spojený s mnoha reálnými událostmi a situacemi. Jde o proces, jehož smysl jen těžko chápeme a na jehož popis používají historici výrazy jako „obecný trend naší doby“. V tomto procesu začalo slovo „svoboda“ v posledních sto letech přijímat řadu různých a neslučitelných významů. Evidentně je spojeno se sémantickým zmatením. Jiná podoba sémantického zmatení, sice méně zřejmá, zato neméně významná, se sama ukazuje tomu, kdo trpělivě studuje tichou revoluci v užívání pojmu „panství práva“.

Vědci, kteří pocházejí z kontinentální Evropy, nejsou od dob Montesquiea a Voltaira schopni, nehledě na jejich moudrost, učenost a obdiv k britskému politickému systému, porozumět pravému významu britské ústavy. Montesquieu je pravděpodobně nejslavnější z těch, koho se tato kritika týká, zvláště když vezmeme v úvahu jeho oceňovanou interpretaci dělby moci v Anglii, nehledě na to, že tato interpretace (mnoho lidí by řeklo spíše dezinterpretace) měla enormní vliv na samotné anglicky mluvící země. Vážení angličtí učenci se postupně stali v důsledku svých interpretací evropských kontinentálních ústav terčem stejné kritiky. Nejslavnějším z těchto učenců byl pravděpodobně Albert Venn Dicey, jehož nepochopení francouzského *droit administratif* považoval jiný velmi známý anglický učenec sir Carleton Kemp Allen za „zásadní omyl“, jenž byl jednou z hlavních příčin, proč se v dnešních anglicky mluvících zemích vyvinulo panství práva právě takovým způsobem. Faktem je, že pravomoci vlády vlastně nebyly v Anglii nikdy odděleny tak, jak si Montesquieu představoval, stejně jako nebylo ve Francii *droit administratif*, ani v Itálii *diritto amministrativo* nebo v Německu *Verwaltungsrecht* identifikovatelné se „správním právem“, o němž uvažoval sir Carleton Kemp Allen i většina současných anglických vědců, když hovoří o nedávných změnách v příslušných činnostech justice a exekutivy Spojeného království.

Po dlouhých úvahách na toto téma se přikláním k závěru, že mnohem významnější než Diceyho dezinterpretace nebo myšlenky Montesquiea jsou názory vědců a obyčejných lidí, kteří se snažili zavést britské „panství práva“ na evropském kontinentu. Tito lidé si představovali, že kontinentální napodobování anglického nebo amerického systému (uvedme například německý *Rechtstaat* nebo francouzský *état de droit* či italské *stato di diritto*) je něco velmi podobného anglickému „panství práva“. Sám Dicey měl jasnou představu

o některých velmi důležitých rozdílech těchto systémů. Byl podle některých myslitelů poměrně předpojatý vůči francouzské ústavě a proti všem ústavám kontinentální Evropy, ale myslel si, že na začátku dvacátého století není velký rozdíl mezi anglickým a americkým „panstvím práva“ na jedné straně a kontinentálními ústavami na straně druhé:

Jestliže omezíme své pozorování na Evropu dvacátého století, můžeme popravdě říct, že v mnoha evropských státech je dnes panství práva ustaveno stejně jako v Anglii, a jednotlivci, kteří se nepletou do politiky a dodržují zákon, se v žádném případě nemusí bát ani státu, ani kohokoli jiného.¹⁴

Na druhé straně někteří kontinentální učenci, například velcí francouzští *garantistes* Guizot a Benjamin Constant, němečtí teoretikové doktríny *Rechtsstaat* Karl von Rotteck, K. Welcker, Robert von Mohl a Otto von Gierke, předpokládali (dle mého názoru mylně), že popisují a doporučují svým občanům druh státní struktury, která je velmi podobná struktuře v Anglii. Dnes se profesor Hayek snaží ukázat, že německá doktrína *Rechtsstaat*, předtím než byla zničena historizujícími a pozitivistickými *reactionnaires* na konci devatenáctého století, významně přispěla, teoreticky i prakticky, ke shodě s ideálem „panství práva“.

Tento ideál měl s doktrínou *Rechtsstaat*, dokud nebyla zničena, skutečně mnoho společného. Téměř všechny znaky, jež tak dokonale popisuje Dicey ve výše uvedené knize s cílem vysvětlit, co znamená „panství práva“, nalzáme také v kontinentálních ústavách, počínaje francouzskou ústavou z roku 1789, až dodnes.

Nadřazenost práva je hlavní charakteristikou, již Dicey ve své analýze používá. Cituje staré právo anglických soudů: „La ley est la plus haute inheritance, que le roi had; car par la ley il mème et toutes ses sujets sont rulés, et si la ley ne fuit, nul roi et nul inheritance sera“ („Zákon je největším statkem, který získává král dědičně pro sebe i své poddané, podle tohoto zákona se všichni chovají, a bez něho by nebylo ani krále, ani království“). Podle Diceyho se nadřazenost práva stala postupně zásadou, jež koresponduje se třemi dalšími, a tudíž implikuje tři odlišné významy „panství práva“: 1. absence neomezené pravomoci vlády trestat občany nebo dopouštět se činů proti životu či majetku; 2. podřízení všech lidí běžnému právu království a pravomocím soudních dvorů bez ohledu na postavení či podmínky, v nichž se daná osoba

¹⁴ Albert Venn Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (8. vyd., Londýn, 1915), str. 185.

nachází; 3. převaha právního ducha anglických institucí, díky němuž, vysvětluje Dicey, jsou „základní principy anglické ústavy (například právo na osobní svobodu nebo svobodu shromažďování) výsledkem soudních rozhodnutí..., zatímco zabezpečení práv jednotlivců vyplývá nebo se zdá v mnoha cizích ústavách vyplývat z obecných principů ústavy“.¹⁵

Američané by mohli uvažovat nad tím, zda Dicey zařadil jejich systém do stejné třídy jako evropské kontinentální systémy. Američané odvozují svá individuální práva z obecných principů, zakotvených v jejich ústavě a v prvních deseti dodatcích. Dicey považoval Spojené státy za typický příklad země, která funguje na principu „panství práva“, protože zdědila anglické tradice. Měl pravdu, což pochopíme, když si jednak připomeneme, že listinu práv zpočátku nepovažovali Otcové zakladatelé za nezbytnou, takže ji ani nezařadili do samotného textu ústavy, a také váhu, již zde měla a stále mají rozhodnutí běžných soudů ve věcech práv jednotlivců. Profesor Hayek vzal společně se současnými významnými teoretiky do úvahy čtyři rysy „panství práva“, jež se téměř shodují s Diceyho popisem. Podle profesora Hayeka jsou „skutečným těžištěm“, rozhodujícím bodem, na němž závisí, zda „panství práva převládá či naopak“, *všeobecnost, rovnost a určitost* práva. Stejně tak je důležité, zda je míra uvážení při administrativních zásazích, tj. při zasahování proti osobám a majetku soukromých osob, *předmětem kontroly nezávislých soudů*.¹⁶

Diceyho teorie se až na maličkosti shoduje s teorií profesora Hayeka. Ten v souvislosti s „obecným charakterem práva“ zdůrazňoval rozdíl mezi zákony a příkazy, přičemž poukazoval na to, že zákon nesmí být nikdy jen věcí určitých jednotlivců nebo nesmí být vydán v případě, že je možné v okamžiku vydání předvídat, kterým jednotlivcům pomůže a které poškodí. To však můžeme považovat za zvláštní případ Diceyho představy, že „panství práva“ znamená, že vláda není nadána neomezenou mocí. *Rovnost* je myšlenkou, obsaženou v Diceyho popisu druhého rysu panství práva. Každý člověk je podřízen běžným zákonům království, nehledě na své postavení či stav.

V této souvislosti si musíme všimnout rozdílu mezi Hayekovou a Diceyho interpretací rovnosti, alespoň její aplikace v určitých případech. Profesor Hayek souhlasí se sirem Carleton Kemp Allenem, jenž Diceymu vyčítá „hluboký omyl“, týkající se jeho interpretace francouzského *droit administratif*. Podle sira Carletona i profesora Hayeka se Dicey mýlil, když věřil, že francouzské a obecně kontinentální *droit administratif* bylo, alespoň na svém vrcholu, druhem arbitrárního práva, protože nebylo spravováno běžnými

¹⁵ Ibid, str. 191.

¹⁶ Friedrich August Hayek, op. cit., str. 45.

soudy. Podle Diceyho pouze řádné soudy v Anglii a Francii mohly opravdu chránit občany pomocí běžných zákonů. Skutečnost, že zvláštním soudním orgánům typu *Conseil d'Etat* ve Francii byla dána soudní moc v případech, kdy šlo o spory soukromých osob a úředníků ve státních službách, se v jeho očích jevila jako důkaz, že rovnost před zákonem nebyla na evropském kontinentu zaručena všem. Když se úředníci ve svých úřadech soudili s obyčejnými lidmi, byli „v určitém ohledu vyjmuti z působnosti běžných zákonů své země“. Profesor Hayek viní Diceyho z toho, že velkou měrou přispěl k zamezení či zpoždění růstu institucí, které by byly schopné prostřednictvím nezávislých soudů novou byrokratickou mašinerii v Anglii kontrolovat. Důvodem byla chybná úvaha, že existence izolovaných správních tribunálů popírá běžné zákony země, a tím i „panství práva“. Ve skutečnosti *Conseil d'Etat* dává obyčejným lidem ve Francii i ve většině zemí západní Evropy celkem nepodjatou a účinnou ochranu proti tomu, co by Shakespeare nazval „nestoudností úřadu“.

Je opravdu spravedlivé pokládat Diceyho odpovědného za to, že se podobný proces, jakým je utváření a fungování *Conseil d'Etat*, dosud ve Spojeném království neodehrál? Tím, co pravděpodobně blokovalo rozvoj správního odvolacího soudu v Anglii (jenž by odpovídal francouzské *Conseil d'Etat* nebo italské *Consiglio di stato*), je skutečnost, jíž si všiml Allen. „Při samotné zmínce o „zavedení nového svátku“ v Anglii nemálo lidí okamžitě sprásklo vyděšením ruce nad „importem ze zahraničí“.“¹⁷

Neprátelství vůči nebritským zákonům a cizímu typu soudní moci je dávnou charakteristikou Angličanů. Dnešní obyvatelé britských ostrovů jsou koneckonců potomci těch, kteří před mnoha staletími hrdě proklamovali „*nolumus leges Angliae mutari*“ (nechceme žádné změny v zákonech Anglie). Diceyho úloha v odporu vůči importu kontinentálních forem práva do Anglie byla poměrně malá. Allen sám, když opatrně navrhol přijetí nových forem ochrany občanů vůči britské byrokracii, ihned poznamenal, že „nikdo ve své poctivosti nenavrhuje, aby byla v Anglii napodobována *Conseil d'Etat*, a že lidé, jež stále věří, že správní právo (kež by přijali alespoň název) je totéž co *droit administratif*, jsou mimo realitu“.¹⁸

Závěr projevu sira Allena je překvapivý, protože v něm tvrdí, že „správní právo“ je něco mnohem lepšího, než cizí *droit administratif*, zatímco na začátku své práce kárá nebožehého Diceyho za to, že „vyvolal v britské veřejnosti dojem, že výsledkem správního práva ve Francii bylo, že poskytlo pomocnou ruku úředníkům při snaze získat zvláště privilegovaná místa, než že by zabez-

¹⁷ Carleton Kemp Allen, *Law and Orders* (Londýn, 1956), str. 306.

¹⁸ *Ibid.*, str. 396.

pečilo větší míru ochrany osobám vůči protiprávním postupům státu“.¹⁹ Lze dodat, že se jedná o ochranu, kterou současné anglické správní právo příslušníkům britské Koruny vůbec nenabízí, neboť jak nedávno ukázal jiný anglický vědec, Ernest F. Row,

zatímco francouzské správní soudy jsou soudy, uplatňující hotovou sbírku zákonů pomocí přesně definované procedury, blízkou ostatním druhům soudů, nový anglický systém (kde byly soudní pravomoci propůjčeny výkonné moci, což bývalý lord předseda nejvyššího soudu označil za „správní bezpráví“ a nový despotismus) ničím takovým není, neboť se spory mezi jednotlivci a vládou řeší čistě dle libovůle vlády, která je sama stranou sporu a která se neřídí žádnými běžnými a rozpoznatelnými principy s jasně definovanou právní procedurou.²⁰

Dicey a Hayek se jen málo liší ve svých interpretacích rovnosti jako charakteristiky „panství práva“. Oba zastávají názor, že nezávislé soudy jsou nezbytné pro zachování rovnosti před zákonem. Menší odchylkou mezi jejich interpretacemi funkcí soudů se zdá být skutečnost, že Dicey nepřipouští existenci dvou odlišných soudních příkazů, jednoho pro řešení sporů mezi běžnými občany a druhého pro státní úředníky. Hayek je toho názoru, že existence dvou druhů soudních příkazů sama o sobě problematická není, za předpokladu, že vykonávání obou druhů příkazů je nezávislé na výkonné moci.

Bohužel to není tak jednoduché, jak by mohlo z Hayekova závěru vyplývat. Existence nezávislých správních soudů je samozřejmě lepší než přenášení soudní pravomoci ve správních záležitostech na exekutivu, jak se to dnes děje v Anglii a v jistém smyslu i ve Spojených státech. Samotná přítomnost „správních soudů“ však také potvrzuje (což Dicey odmítá), že v dané zemi neexistuje jednotné právo pro všechny, čímž není respektována rovnost všech občanů před zákonem, tak jak by tomu bylo, kdyby jednotné právo existovalo.

Profesor Hayek²¹ cituje děkana Roscoe Pounda, jenž ve své eseji upozorňuje, že v současnosti existují směry, jež při výkladu veřejného práva podřizují zájmy „jednotlivců zájmům úředníků“, a to tak, že úředníkům umožňují „ztotožnit jednu stranu sporu s veřejným zájmem, posílit tak její význam

¹⁹ Ibid., str. 32.

²⁰ Ernest F. Row, *How States are Governed* (Londýn, 1950), str. 70. K situaci ve Spojených státech viz Walter Gellhorn, *Individual Freedom and Governmental Restraints* (Baton Rouge, 1956) a Leslie Grey, „The Administrative Agency Colossus“, *The Freeman* (říjen 1958), str. 31.

²¹ Friedrich August Hayek, op. cit., str. 57.

a ostatní ignorovat“. To platí víceméně pro všechny druhy správního práva, ať už je spravují nezávislé soudy či nikoli. Všeobecným principem, tvořícím základ všech vztahů mezi soukromými osobami a státními úředníky, působícími ve svých funkcích, je to, co kontinentální teoretici (jako například Němec Jellinek, Francouz Hauriou nebo Ital Romano) nazývají *status subjectionis* jednotlivce ve vztahu ke správě a analogicky nadřazenost správy nad jednotlivcem. Státní úředníci jako představitelé veřejné správy jsou považováni za jedince, kteří mají *eminentia iura* (přednostní práva) před občany. Úředníci jsou tedy například oprávněni prosadit své příkazy bez jakékoli předchozí kontroly soudcem ohledně jejich legitimacy. Kdyby však něco požadovala soukromá osoba od jiné soukromé osoby, bude taková kontrola určitě nařízena. Pravda, kontinentální teoretici současně připouštějí, že jednotlivci mají právo na osobní svobodu, která omezuje *eminentia iura* nebo, jak také říkají, *svrchovanost* správních orgánů. Avšak princip svrchovanosti správních orgánů je něco, co dnes blíže vymezuje správní právo všech zemí kontinentální Evropy a v určitém ohledu i všech zemí na celém světě.

Správní soudy při souzení sporů mezi úředníky a soukromými osobami zohledňují právě tento princip, zatímco řadoví soudci mají ke všem zúčastněným stranám naprosto stejný přístup. Tato skutečnost, jež nemá sama nic společného s mírou nezávislosti správních soudů na exekutivě nebo na státních úřadech, stojí v samém základu existence správních tribunálů jako zvláštních samostatných soudů. Jestliže spolu s Diceym připustíme, že jediné právo, které se má brát při souzení sporů mezi občany (ať se jedná o státní úředníky nebo ne) v úvahu, je takové, jež je ve shodě s „panstvím práva“ v Diceyho chápání, pak je jeho závěr, že je třeba systém správních soudů (ať jsou závislé na vládě nebo nikoli) odmítnout a akceptovat pouze běžné soudy, dokonale konzistentní.

Diceyho závěr může i nemusí být pro dnešní poměry použitelný, každopádně vyplývá z principu rovnosti před zákonem, tedy jednoho z principů, naznačených v Diceyho, ale i Hayekově výkladu významu „správního práva“.

V Anglii, píše Dicey,

byla myšlenka rovnosti či obecného podřízení všech tříd jednomu právu, spravovanému běžnými soudy, zcela naplněna. Podle této myšlenky má každý úředník, od předsedy vlády až po strážníka nebo výběřčího daní, stejnou zodpovědnost za všechny činy, jichž se bez právního důvodu dopustí, tak jako každý jiný občan. Soudní protokoly jsou plné případů, v nichž jsou úředníci předvedeni před soud, a ten je činí dle jejich postavení trestně odpovědnými nebo mají povinnost uhradit škodu, způsobenou při výkonu svých funkcí mimo zákonné oprávnění. Koloniální guvernér, ministr zahraničí, vojenský důstojník a všichni podřízení, byt

*vykonávají příkazy svých nadřízených, jsou jako každá soukromá a neúřední osoba zodpovědní za jakýkoli čin, který zákon nepovoluje.*²²

Situace, již Dicey v roce 1885 popisuje, se samozřejmě liší od poměrů v současnosti. Typickým rysem nového „správního práva“ v Anglii je vynětí mnoha případů ze soudní pravomoci běžných soudů, jakmile by se exekutiva mohla stát jednou ze stran sporu.

Dicey nemůže být za své odsuzování správních soudů na základě zásady, již tak jasně formuloval, tedy všeobecného podřízení všech tříd jednomu právu, kritizován. Jinak bychom museli učinit závěr, že jsou si sice všichni lidé před zákonem rovni, ale někteří jsou si „rovnější“.

Teď už víme, kam až může zajít výklad principu rovnosti před zákonem v politických systémech, kde byl princip zvaný *Rechtsstaat* nahrazen principem naprosto formální, ba obřadné zákonnosti každého nařízení, nehlédě na jeho obsah, a odpovídajícím způsobem i výklad „panství práva“ v jeho původním významu.

Můžeme vytvořit neomezený počet kategorií lidí, abychom vůči nim uplatňovali totéž právo. V každé kategorii si budou všichni „rovni“ před speciálním zákonem, jenž bude uplatňován bez ohledu na to, zda je s ostatními lidmi v dalších kategoriích zacházeno odlišně podle jiných zákonů. Můžeme tedy vytvořit „správní právo“, na jehož základě budou správní soudy zacházet se všemi lidmi, seskupenými v jedné kategorii definované v zákoně stejným způsobem. Vedle toho bude existovat „obecné právo“, které umožní před běžnými soudy zacházet s lidmi, seskupenými v jiné kategorii, rovnocenně. Po drobné úpravě ve významu principu „rovnosti“ tedy můžeme prohlásit, že je rovnost zachována. Vše, co bychom pak vedle „rovnosti před zákonem“ měli, je *rovnost před každým z obou systémů práva, jež v dané zemi platí*, nebo chceme-li použít Diceyho formulaci, měli bychom *mít dvojí právo země namísto jednoho*. Ve stejném smyslu můžeme v téže zemi mít tři nebo čtyři nebo i tisíc systémů práv, jedno pro majitele pozemků, jedno pro nájemníky, další pro zaměstnavatele, pro zaměstnance atd. Přesně taková je situace v mnoha západních zemích, kde je „panství práva“, a odtud plynoucí „rovnost před zákonem“ stále v oblasti planých řečí.

Umíme si také představit, že jsou tytéž soudy oprávněny používat všechny tyto systémy práva spravedlivě vůči všem, kdo patří do daných kategorií. To stále ještě lze nazvat přibližnou „rovností před zákonem“. Je však zřejmé, že ne každému se v takových případech dostane rovného zacházení podle práva země jako celku. Pro ilustraci, v Itálii třetí článek ústavy stanovuje, že „všichni občané si jsou před zákonem rovni“. Nicméně existují zákony, které nutí majitele pronajímat půdu za velmi nízké ceny bez ohledu na předchozí

²² Dicey, op. cit., str. 189.

smlouvy, které byly uzavřeny v opačném smyslu, zatímco další kategorie lidí, kteří smlouvy uzavírají v jiném postavení než majitelé pozemků nebo nájemci, žádnými jinými zvláštními zákony regulováni nejsou a stále musí dodržovat již uzavřené smlouvy. V mé zemi máme i zákony, jež nutí lidi, aby se zbavili části půdy za náhradu, jejíž výši navíc stanovila sama vláda a již majitelé v mnoha případech považují za směšně nízkou ve srovnání s tržní cenou. Ostatní lidé, například majitelé domů, obchodních společností nebo cenných papírů, si mohou nadále se svým majetkem dělat, co chtějí.

Italský ústavní soud v nedávném rozhodnutí podržel v platnosti zákon, opravňující vládu platit nominální cenu vlastníkům za půdu, kterou vyvlastnila reformními zákony s odvoláním na skutečnost, že tato cena byla ve veřejném zájmu pevně stanovena (pochopitelně je velmi obtížné zjistit, co to ten veřejný zájem vlastně je). Teoretici pochopitelně mohou pečlivě vypracovat celou řadu principů, které vše vysvětlují, například mohou hovořit o *ius subjectionis* majitelů půdy nebo o *iura eminentia* či o *nadřazenosti* nájemníků a vládních úředníků, kteří pevně stanovují částku, která má být vyvlastněným majitelům půdy zaplacená. Věci však zůstanou tím, čím jsou: s lidmi se nezachází rovně podle jednotného práva země v Diceyho smyslu. Skutečnost, že v daném okamžiku existuje na území téhož státu několik platných systémů práva pro různé skupiny občanů, na jejichž základě se s nimi nejedná totožně (nejobecnějším příkladem je progresivní zdanění podle výše příjmů občana, jež se stalo hlavním rysem fiskální politiky všech západních zemí), je ve svém důsledku spojena s principem *všeobecnosti práva*. Není vskutku lehké stanovit, co činí jeden zákon *obecným* ve srovnání s jinými. Existují mnohá „genera“, pod něž můžeme „obecné zákony podřadit“, a mnohé „species“, jež můžeme vzít v úvahu v rámci určitého „typu“ zákona.

Dicey pokládal „duch práva“ za zvláštní znak anglických institucí. Celý britský politický systém je podle něho založen na všeobecných zásadách, jež vyplývají „ze soudních rozhodnutí určujících práva soukromých osob v konkrétních případech, jež jsou soudům předkládány“. Tuto praxi staví Dicey do protikladu s tím, co se děje na evropském kontinentu (a klidně by mohl říci i ve Spojených státech), kde „jistota zaručená právům jednotlivců vyplývá, nebo se zdá, že vyplývá, ze všeobecných principů ústavy“, vycházející ve svém důsledku ze zákonodárných aktů. Dicey své názory vysvětluje s obvyklou jasností takto:

Použijeme-li formulace logiky v oblasti zákona, pak rozdíl mezi belgickou a anglickou ústavou vyjádříme tvrzením, že v Belgii jsou jednotlivá práva dedukcemi vyvozenými z principů ústavy, zatímco v Anglii jsou tzv. principy ústavy indukcemi nebo zobecněními založenými na určitých rozhodnutích, jež vyslovily soudní dvory a jež se týkají práv konkrétních jednotlivců.²³

Dicey také poznamenává, že ačkoli „v tomto případě šlo o formální rozdíl“, jenž sám žádný význam nemá, praktické rozdíly ukázalo historické svědectví francouzské ústavy z roku 1791, jež vyhlásila řadu práv. Přesto by se v kronikách historie lidstva těžko našlo období, v němž byla tato práva tak málo chráněna jako v době vrcholu Francouzské revoluce. Dalo by se říci, že vůbec neexistovala. Příčina rozdílů mezi anglickým a kontinentálními systémy spočívala podle Diceyho v nedostatku právních zkušeností zákonodárců (zde pravděpodobně Diceyho postoj odráží proslulý odpor anglických soudců k činnosti zákonodárných orgánů), jichž je zapotřebí k uskutečnění opatření na ochranu práv občanů. Dicey si nemyslel, že by tato dovednost byla neslučitelná s psanými ústavami jako takovými, a vyjadřoval svůj obdiv k „americkým státníkům“, kteří prokázali nedostižné schopnosti ve vynalézání prostředků k zajištění jistoty práv, deklarovaných americkými ústavami“, takže „ve Spojených státech mělo ‚panství práva‘ stejně zřetelné rysy jako v Anglii“.²⁴ Podle Diceyho byl výkon práv jednotlivců *jistější* podle anglické ústavy než výkon podobných práv na základě kontinentálních ústav. Tato jistota byla především zásluhou velkých zkušeností lidí v anglicky mluvících zemích s dosahováním nápravy při porušení jejich práv.

Jistota je charakteristická vlastnost, kterou také zdůrazňuje profesor Hayek ve své nedávné analýze ideálního „panství práva“. Chápe je způsobem jen zdánlivě odlišným od Diceyho názorů, ačkoli v určitém ohledu by mohl být tento rozdíl velmi důležitý.

Dle profesora Hayeka²⁵ je právní jistota pravděpodobně nejdůležitější podmínkou ekonomických aktivit společnosti, jež velkou měrou přispívá k prosperitě západního světa ve srovnání s Východem, kde tak brzy nebylo dosaženo právní jistoty. Nerozebírá ale, co termín „jistota“ znamená ve spojení s právem. A to je otázka, jíž je třeba se velmi pozorně v rámci teorie „panství práva“ zabývat. Přesto ani Dicey, ani profesor Hayek, a vlastně ani většina ostatních autorů se tímto problémem nezabývá. Odlišný význam termínu „právní jistota“ se může nacházet v samotném jádru většiny nedorozumění mezi kontinentálními a anglickými autory, týkajících se „panství práva“ a patrně i dalších konceptů, například psaných ústav, *Rechtsstaaten* apod. V době, kdy Dicey popisoval základní rysy „panství práva“, neměl zcela jasnou představu o významu „právní jistoty“. Tato skutečnost zřejmě souvisí s neexistencí psaných, a proto svým způsobem *jistých* pravidel v anglickém obecném i ústavním právu. Kdybychom totiž jistotu spojili jen s psanými pra-

²³ Loc. cit.

²⁴ Ibid., str. 195.

²⁵ Friedrich August Hayek, op. cit., str. 36.

vidly, common law, včetně té části, kterou nazýváme ústavní právo, by nebyly jisté vůbec. Mnoho nedávných útoků proti „nejistotě“ práva ze strany anglických a částečně i amerických právníků a politických vědců patřících do tzv. „školy právního realismu“ se týkalo významu slova „jistota“, jež neumožňuje existenci jasně formulovaného písemného znění, jehož slova nemohou být čtenářem libovolně změněna. Tento odpor k nepsanému právu je výsledkem rostoucího počtu zákonů v současných právních a politických systémech a také skutečnosti, že se v Anglii i v ostatních zemích Britského společenství a ve Spojených státech přisuzuje stále větší váha psanému právu ve srovnání s právem precedenčním (tedy nepsaným právem).

Právní jistota je spojena s myšlenkou jasně formulovaného písemného znění, například takového, které Němci nazývají *Rechtssätze*, nebo ve významu, který dává profesor Hayek slovu „jistota“ ve svých přednáškách o „panství práva“, kde říká, že „pověřit určitou nevolenou autoritu vytvářením pravidel nutně nemusí být v protikladu s „panstvím práva“, alespoň dokud je tato autorita vázána povinností oznamovat a zveřejňovat pravidla před jejich aplikací...“ Dodává, že „úskalí všeobecně rozšířené praxe pověřovat autority pravomocí tvořit všeobecná pravidla spočívá v tom, že je těmto autoritám dána moc používat donucování bez jakýchkoli pravidel, protože žádná všeobecná pravidla ohledně výkonu moci formulovat nelze“.²⁶

Podle profesora Hayeka existuje určitá podobnost mezi tím, co je ve vztahu ke správnímu právu nebo správním soudům nepodstatné, a tím, co je podle něho v konceptu „jistoty“ zásadní. Je důležité, aby správní právo bylo uplatňováno *nezávislými* soudy bez ohledu na to, že existuje cosi mimořádného jako „správní právo“, a nezáleží na tom, jestli soudy, které ho uplatňují, jsou speciální nebo nejsou. Profesor Hayek věří, že žádné vážné problémy nemohou nastat, jestliže parlament nebo jiná pověřená autorita vydá jasně formulovaná pravidla, která budou publikována v dostatečném předstihu.

Včas stanovená všeobecná pravidla, s nimiž jsou všichni seznámeni, umožňují občanům předpokládat následky svého chování v oblasti práva. Řečeno slovy profesora Hayeka: „Obecně se okolnosti mimo zorné pole jednotlivce nesmí stát základem pro jeho donucení.“

Toto je klasická interpretace právní jistoty. Můžeme dodat, že se pravděpodobně jedná o nejslavnější interpretaci, jež získala od dob antické řecké civilizace mnoho slavných podob, což dokazují citáty z Aristotelovy *Politiky* a *Retoriky*. Když tento filosof velebí vládu zákonů, má nejspíše na mysli všeobecná pravidla, jež byla všem občanům dopředu známa a jež byla v jeho době psána na zdi veřejných budov nebo na zvláštní kusy dřeva či kamene,

²⁶ Ibid., str. 38.

například *kurbeis*, jichž Athéňané pro tento účel používali. Vzor psaného zákona, všeobecně pojatého a pochopitelného všem řeckým občanům malých a slavných měst, roztroušených po svazích kolem Středomořího moře, je jedním z nejvzácnějších darů, jež otcové západní civilizace odkázali svým potomkům. Aristoteles znal dobře bezpráví, jež mohla svévolná, nahodilá a nepředvídatelná pravidla (nezáleželo na tom, kdo úřední nařízení schválil, jestli lůza v athénské *agoře* nebo rozmarný příkaz tyрана na Sicílii) způsobit obyčejným lidem. Považoval právo, tj. všeobecná, přesná a každému srozumitelná pravidla, za nepostradatelné, jestliže se občané chtěli nazývat „svobodnými“. Cicero zopakoval tuto aristotelovskou koncepci ve slavném výroku, proneseném v slavné řeči *oratio pro Cluentio*: „Omnes legum servi sumus ut liberi esse possimus.“ („Všichni se musíme podrobit zákonu, máme-li zůstat svobodní.“)

Tento ideál jistoty je doma na evropského kontinentu a byl posílen dlouhou řadou událostí. Justinianova sbírka *Corpus Iuris Civilis* byla po dobu několika staletí tou knihou, v níž je ideál jistoty chápán jako jistota *psaného práva*, jenž zakořenil v latinských i německých zemích. Tento ideál nebyl odmítán, v sedmnáctém a osmnáctém století byl dokonce v kontinentální Evropě zdůrazňován. Absolutistické vlády, jak ukázal až profesor Ehrlich ve své vynikající práci o právním usuzování (*Juristische Logik*), se chtěly ujistit, že soudci nezměnili význam jejich pravidel. Každý ví, co se v kontinentální Evropě přihodilo v devatenáctém století. Všechny evropské státy přijaly psané zákoníky a ústavy a akceptovaly myšlenku, že přesně formulovaná pravidla mohou ochránit občany před zásahy všech druhů tyranie. Vlády i soudy přijaly interpretaci myšlenky právní jistoty jako přesnosti psaných pravidel, stanovených zákonodárci. Nebyl to jediný důvod, proč kontinentální Evropa zákoníky a ústavy přijala, ale jeden z hlavních. Stručně řečeno, kontinentální myšlenka právní jistoty odpovídala přesně formulovaným psaným pravidlům, byla tedy ve velké míře chápána jako *přesnost*.

Je-li toto představa, jakou o právní jistotě měli Angličané, a zda ji implikoval jejich ideál „panství práva“, není na první pohled jasné. K této otázce se vrátíme později.

Řecká či kontinentální představa právní jistoty vlastně souvisí s ideálem osobní svobody, jak ho formulovali řečtí autoři, jež mluví o vládě zákonů. Není pochyb, že vláda zákonů je vhodnější než rozhodnutí tyranů nebo lůzy. Obecné zákony jsou vždy lépe předvídatelné než speciální zákony či neočekávané příkazy. Je-li předvídatelnost následků jedním z nevyhnutelných předpokladů lidského rozhodování, pak z toho nutně plyne, že čím více obecné zákony umožňují předvídat následky individuálních činů, alespoň v oblasti práva, tím spíše můžeme takové činy označit za prosté vlivu jiných lidí včetně úřadů.

Z tohoto pohledu se neubráníme konstatování, že přesně vyjádřená obecná pravidla (nakolik to umožňuje přijímání psaných zákonů) jsou krokem vpřed ve srovnání s neočekávanými příkazy a nepředvídatelným rozhodováním tyranů. Naneštěstí nám ani toto všechno nedokáže zajistit opravdovou „svobodu“ od zásahů ze strany úřadů. Ponechme stranou otázku vyplývající ze skutečnosti, že mohou existovat dokonale „jistá“ a přesně formulovaná pravidla ve zde probíraném smyslu. Ta mohou být totiž tak nesnesitelná, že o nikom, kdo se jimi řídí, nemůžeme říct, že je „svobodný“. Je tu však další potíž, která vzniká v důsledku přijetí takových všeobecně formulovaných pravidel, jakkoli dávají našemu individuálnímu chování značný prostor. V těchto případech bývá obvyklým způsobem tvorby práva legislativa. Legislativní proces ovšem není něco, co proběhne jen jednou, je to proces, jenž probíhá každý den a neustále trvá.

Platí to obzvláště pro dnešní dobu. V mé vlasti dnes legislativní proces obnáší okolo dvou tisíc zákonů ročně. Každý z nich může obsahovat mnoho ustanovení. Někdy nacházíme v jediném zákoně tucty či dokonce stovky ustanovení. Často se jednotlivé zákony dostávají vzájemně do sporu. V mé vlasti máme obecné pravidlo, jež říká, že pokud si jednotlivé zákony odporují, ruší se starší zákon ve prospěch nového. V tomto systému však nikdo nedokáže říct, jak dlouho bude zákon platit, než bude nahrazen novým, zda jeden rok nebo měsíc či jediný den. Všechny zákony jsou vyjádřeny v jasně formulovaném písemném znění, které čtenář či ten, kdo je vykládá, nemůže svévolně měnit. Nicméně, každý z těchto zákonů může zmizet tak rychle a tak náhle, jak se objevil. Z toho vyplývá, že když z textu vynecháme všechny nejednoznačnosti, budeme mít vždy „jistotu“ ohledně slovního obsahu každého zákona, ale *nikdy si nebudeme jisti*, zda zítra budou platit stejné zákony jako dnes.

Toto je „právní jistota“ v řeckém nebo kontinentálním smyslu. Netvrdil bych, že je to „jistota“, kterou požadujeme, abychom mohli předpokládat, že účinky dnešních právních jednání budou nezávislé na zítřejších právních zásadách. Tento druh „jistoty“, tolik oceňovaný Aristotelem a Ciceronem, nemá koneckonců nic společného s jistotou, které je třeba k tomu, abychom byli opravdu „svobodní“ ve smyslu, který tito staří a slavní představitelé západní civilizace zamýšleli.

Avšak toto není jediný význam „právní jistoty“, jak ji chápou a užívají lidé na Západě. Další význam je mnohem více ve shodě s ideálem „panství práva“, jak si ho Angličané i Američané představovali, alespoň v době, kdy bylo „panství práva“ ideálem nepochybně spojeným s osobní svobodou. Tu všichni chápali jako svobodu od jakéhokoli zasahování včetně zasahování úřadů.

IV. SVOBODA A PRÁVNÍ JISTOTA

Řecká koncepce právní jistoty spočívala na psaném právu. Ačkoli se zde přímo nezabýváme historickým výzkumem, mohli bychom si pro zajímavost připomenout, že Řekové, obzvláště v raném období, měli také koncepci obyčejového práva a obecněji práva nepsaného. Právě tímto nepsaným právem se zabýval Aristoteles. Tyto koncepce bychom neměli zaměňovat s mladším systémem práva, představovaným komplexem psaných pravidel, jež předpokládal pojem *nomos* v pátém a čtvrtém století před Kristem. Antičtí Řekové však měli příležitost ve zralejším období své historie zažít deziluzi ohledně obvyklé představy práva jako něčeho, co sepsal a vydal zákonodárný orgán typu athénské lidového shromáždění.

Příklad antických Řeků je v tomto ohledu zvláště vhodný, nejen proto, že jsou zakladateli politických systémů, později přejatých západními státy, ale také proto, že většina Řeků, obzvláště Athéňanů, upřímně milovala politickou svobodu ve smyslu, jemuž dokonale rozumíme a jež je srovnatelný s naším. To, co podle Thúkydida říká Periklés ve své slavné řeči nad padlými athénskými vojáky a námořníky, kteří jako první zemřeli v peloponéské válce, by mohli téměř doslova reprodukovat moderní představitelé ideálu politické svobody, jakými byli Jefferson, de Tocqueville, John Stuart Mill, lord Acton nebo Spencer.

Autenticita záznamů, jichž Thúkydídés použil k rekonstrukci Periklova projevu, zůstává předmětem dohadů. Ale i kdyby tento projev napsal sám Thúkydídés, nesnižuje to nijak jeho autoritu, co se týče názoru na Athéňany a podmínky, jež v jeho době panovaly. V anglickém Crawleyho překladu Periklés, citovaný Thúkydidem, používá k popisu athénské politické a civilního systému uprostřed pátého století před Kristem tato slova:

My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů. Říká se mu demokracie, vládá lidu, protože se opírá o většinu, ne jen o několik málo jednotlivců; podle zákonů mají všichni stejná práva, když jde o soukromé zájmy, pokud však jde o společenský význam, má při vybírání pro veřejné úřady každý přednost podle toho, v čem vyniká, podle schopností, ne podle své příslušnosti k určité skupině. Když je naopak někdo chudý schopen vykonat pro obec něco dobrého, není mu v tom jeho nízké společenské postavení na překážku.

*Ve vztahu ke společnosti žijeme svobodně a stejná svoboda panuje v každodenním vzájemném styku, kde neplatí žádné podezírání, kde se nehněváme na souseda, jestliže něco dělá podle své chuti, a nevyvoláváme mrzutosti, které sice nemusí být škodlivé, vyhlížejí však nepřijemně. V soukromém životě se chováme jeden k druhému bez vzájemného obtěžování a v životě veřejném nepřekračujeme zákony, především ze studu, posloucháme své spoluobčany, kteří právě zastávají úřady, a zákony, především ty, které byly dány na ochranu lidí, jimž bylo ukřivděno, a ty, které jsou sice nepsané, ale jejichž porušení přináší podle obecného soudu hanbu.*²⁷

Tato řecká idea svobody, vyjádřená v Periklově řeči, se celkem podobá naší současné myšlence svobody jako maximální nezávislosti na omezování ze strany jiných lidí včetně úřadů. Někteří autoři, jako např. Fustel de Coulagne, byli přesvědčeni, že antičtí Řekové nedávali slovu „svoboda“ podobný smysl, jaký má dnes. Jejich názory byly v nedávné době ve většině případů úspěšně zrevidovány. Kanadský vědec, profesor Erik A. Havelock, napsal knihu *The Liberal Temper in Greek Politics* (1957), kde dokazuje, že mnoho řeckých myslitelů, méně známých než Platón nebo Aristoteles, významně přispělo k ideálu politické svobody, jenž ve všech významech tohoto slova kontrastuje s otroctvím. Z této knihy mimo jiné vyplývá, že řecká svoboda nebyla „osvobozením od nedostatku“, ale *nezávislostí na ostatních lidech*. Démokritos v dochovaných fragmentech svých děl zdůrazňuje, že „chudoba má v demokracii přednost před tím, co se v oligarchii nazývá prosperita. Stejně tak svoboda je víc než otroctví.“ Svoboda a demokracie zaujímaly na žebříčku hodnot první místa, prosperita se nacházela až za nimi. Existuje drobná pochybnost, zda měli stej-

²⁷ Thúkydídés, *The History of the Peloponnesian War*, II, 37-39, (Londýn, 1957), str. 93. (Česky: *Dějiny peloponéské války*, Odeon, Praha, 1977.)

ný žebříček hodnot i Athéňané. Periklés a Thúkydídés určitě ano. V řeči nad padlými se také dočteme, že ti Athéňané, kteří zemřeli během války, jsou vzorem svým spoluobčanům, jimž „je štěstí ovocem svobody a svoboda chrabrostí, a jež by se nikdy nesnažili vyhnout nebezpečí války“.²⁸

Sepisováním zákonů se zabývala lidová zákonodárná shromáždění. Všeobecné zákony, které v písemné formě stanovila, stály v protikladu k arbitrárním příkazům tyranů. V druhé polovině pátého a během čtvrtého století před Kristem si však Řekové a obzvláště Athéňané uvědomili vážné nedostatky procesu vytváření práva. Spočívaly v tom, že všechny zákony byly *jisté* (tj. v přesně formulovaném písemném znění), ale *nikdo si nebyl jist, jestli kterýkoli dnes platný zákon bude platit i zítra*, nebo bude naopak zrušen či upraven dodatečným zákonem. Tysamenova reforma athénské ústavy z konce pátého století nám nabízí příklad opatření proti takovýmto případům a současní političtí vědci a politici by o něm měli popřemýšlet. Athéňané vytvořili pevný a komplexní postup, určený k zavádění legislativních inovací. Každý návrh zákona, předložený občanem (v athénské přímé demokracii měl každý člen lidového shromáždění právo předložit návrh zákona, zatímco v Římě to bylo povoleno jen voleným úředníkům), prostudovala zvláštní komise úředníků (*nomothetai*), jejichž úkolem bylo obhajovat původní zákony proti nově navrhovaným. Navrhovatelé samozřejmě mohli s *nomothetai* před lidovým shromážděním o svých návrzích svobodně diskutovat, aby tak získali větší podporu. Těžiště diskuse spočívalo spíše v porovnání zákonů než v proslovu ve prospěch nového zákona.

To však není konec celého příběhu. Dokonce i poté, co shromáždění návrh schválilo, byl navrhovatel za svůj návrh zodpovědný. Jestliže jiný občan, odpůrce návrhu, dokázal, že nový zákon obsahuje vážné nedostatky nebo je ve vážném rozporu s platnými athénskými zákony, mohl být navrhovatel legitimně souzen, následovat mohl velmi těžký trest včetně trestu smrti, ačkoli pravidlem bylo navrhovatele pouze pokutovat. V žádném případě nejde o legendu, informace čerpáme z Démostenovy žaloby proti jednomu z nešťastných navrhovatelů jménem Tymokratés. Tento systém udělování pokut navrhovatelům za nevhodnou legislativu nebyl s demokracií v rozporu, pokud si pod tímto pojmem představujeme režim, v němž je lid suverénní. Současně však může tato suverenita znamenat i neodpovědnost, o níž se dozvídáme z mnoha historických interpretací tohoto termínu.

Domníváme se, že na konci pátého a ve čtvrtém století před Kristem nebyla athénská demokracie spokojena s pojetím, kdy právní jistota se má rovnat přesně formulovaným písemným pravidlům.

²⁸ Loc. cit.

Na základě Tysamenových reforem Athéňané nakonec pochopili, že nemohou být nezávislí na politické moci jenom díky tomu, že dodržují současné zákony, ale uvědomili si, že také potřebují předvídat budoucí následky svých činů.

Tato skutečnost je hlavním nedostatkem pojetí, kdy právní jistotu lze jednoduše ztotožnit s přesně formulovanými psanými pravidly, ať už jsou všeobecná či nikoli.

Myšlenka právní jistoty však v historii politických a právních systémů Západu nemá jen výše uvedený smysl. Můžeme jí rozumět i jinak.

Právní jistota ve smyslu psaných formulací poukazuje na stávající situaci, kdy dnešní zákony mohou být kdykoli nahrazeny jinými. Čím je zákonodárny proces intenzivnější a rychlejší, tím méně je jisté, jaká bude životnost současných zákonů. Neexistuje žádný způsob, jak ve výše uvedeném smyslu ochránit zákon, aby nemohl být nepředvídatelně nahrazen jiným, o nic méně „jistým“ zákonem.

Právní jistotu v tomto smyslu můžeme nazvat „krátkodobou“. V dnešní době vidíme pozoruhodnou paralelu mezi krátkodobými opatřeními hospodářské politiky a krátkodobou právní jistotou zákonů, vydaných k provedení těchto opatření. V protikladu k některým systémům minulosti můžeme označit za krátkodobé právní a politické systémy téměř všech dnešních zemí. Nejslavnější výrok zesnulého lorda Keynese, že „v dlouhém období jsme všichni mrtví“, mohou budoucí historici použít jako motto dnešní doby. Asi jsme si poslední dobou zvykli ve větší míře očekávat bezprostřední výsledky ohromného a nebyvalého technického rozvoje včetně vědeckých objevů, které mají řešit mnoho různých problémů a dosahovat výsledků v řadě důležitých oborů. Týká se to nepochybně mnoha lidí, kteří ignorují nebo se snaží ignorovat skutečnost, že nelze očekávat stejné bezprostřední výsledky i v jiných oborech lidské činnosti nebo v otázkách, které se nijak vědeckotechnického pokroku netýkají. Vzpomínám si na rozhovor, jež jsem vedl se starcem, který v mé vlasti pěstoval rostliny. Požádal jsem ho, aby mi do zahrady vsadil vzrostlý strom. Na to mi odvětil, že „dnes chce každý vzrostlé stromy. Lidé nechtějí čekat. Vůbec je netrápí, že stromy rostou pomalu a péče o ně stojí spoustu času a starostí. Všichni jsou dnes ve velkém spěchu,“ smutně podotkl, „a já nevím proč.“

Lord Keynes by mu odpověděl: lidé berou v úvahu skutečnost, že dlouhodobě jsou všichni mrtví. Stejný přístup je patrný na všeobecném ústupu od náboženské víry, nad níž dnes lamentuje tolik farářů a pastorů. Křesťanská náboženská víra kladla důraz na budoucí život. Čím méně lidí dnes věří v budoucí svět, tím více jich lpí na přítomnosti. Jsou v neustálém spěchu, protože svůj život považují za krátký. To je příčinou dnešní rozsáhlé sekularizace náboženské víry Západu i Východu, kdy dokonce někteří zastánci buddhismu dávají tomuto náboženství, na hony vzdálenému od současného světa,

světsky „sociální“, ne-li socialistický smysl. Soudobý americký autor Dagobert Runes ve své knize o rozjímání říká, že „církev ztrácí kontakt s božským a místo toho se pouštět do recenzí knih a do politiky“.²⁹ To vysvětluje, proč věnujeme tak málo pozornosti dlouhodobým koncepcím právní jistoty či jiným dlouhodobým koncepcím týkajícím se lidského chování. Pochopitelně to neznamená, že krátkodobé systémy jsou v uskutečňování cílů, jichž se lidé snaží dosáhnout pomocí zázračné politiky plné zaměstnanosti nebo nějakých bezprecedentních právních ustanovení, úspěšnější. Krátkodobé pojetí není jedinou představou právní jistoty, kterou historie politických a právních systémů západních zemí představuje těm badatelům, kteří jsou dostatečně trpěliví, aby rozpoznali principy, stojící v základech institucí.

V dávných časech tomu tak nebylo. Ačkoli je Řecko v určitém ohledu popisováno jako země s písemnou formou práva, není jisté, zda totéž lze říci o starověkém Římě.

Nepochybně jsme si zvykli přemýšlet o římském právním systému z pohledu Justinianovy sbírky *Corpus Iuris Civilis*, tedy písemné sbírky práva, takže nedokážeme pochopit, jak vlastně římské právo opravdu fungovalo. Velká část římských právních pravidel nevznikla zásluhou legislativního procesu. Soukromé římské právo, Římany nazývané *ius civile*, se prakticky po celou dobu trvání římské republiky i římské říše nacházelo mimo dosah zákonodárců. Významní vědci, jako například profesor Rotondi, Vincenzo Arangio Ruiz a naposledy anglický teoretik W. W. Buckland, opakovaně upozorňují, že „základní představu o celkovém schématu římského práva musíme hledat v civilním právu, v souboru postupně se vyvíjejících principů. Ten byl po mnoho století kultivován právní vědou. Míra zásahů zákonodárského orgánu byla nízká.“³⁰ Buckland také připomíná, pravděpodobně na základě Rotondihových studií, že „z mnoha stovek *leges* (zákonů) jich není víc než čtyřicet důležitých pro soukromé právo, takže přinejmenším v klasické éře římského práva zaujímal zákon pouze druhořadou pozici“.³¹ Je zřejmé, že nešlo o následek jakéhosi nedostatku schopností při vymýšlení zákonů. Existovalo mnoho typů nařízení: *leges*, *plebiscita* a *senatusconsulta*. Tato nařízení schvaloval buď lid, nebo senát. Římané navíc rozlišovali *leges imperfectae*, *minusquamperfectae* a *plusquamperfectae*. Je však pravda, že tyto *leges* se zpravidla omezovaly na oblast, v níž mohl zákonodárský orgán přímo zasahovat, tedy oblast veřejného práva, *quod ad rem Romanam spectat*, týkající se fungování politických shro-

²⁹ Dagobert D. Runes, *A Book of Contemplation* (New York, 1957), str. 20.

³⁰ W.W. Buckland, *Roman Law and Common Law* (2. vyd., upravil F. H. Lawson, Cambridge 1952), str. 4. Tato kniha je fascinujícím srovnáním dvou systémů.

³¹ *Ibid.*, str. 18.

mázdění, senátu a úředníků. Psaným právem bylo pro Římany především ústavní právo (a také trestní právo), které se jen nepřímo dotýkalo soukromého života občanů.

To znamená, že když mezi římskými občany došlo ke sporu, například kvůli právům či povinnostem, vyplývajícím z nějaké smlouvy, mohli jen zřídka založit své požadavky na zákonech s přesně formulovaným písemným zněním, tedy na *jistých* zákonech v řeckém, krátkodobém smyslu slova. Jeden z nejlivnějších současných historiků římského práva a právní vědy profesor Fritz Schulz poukazuje na to, že *jistota* (v krátkodobém smyslu) byla římskému civilnímu právu neznámá. To vůbec neznamená, že by Římané byli v pozici, jež jim neumožňovala plánovat budoucí právní následky svých činů. Každý ví o ohromném rozvoji římské ekonomiky a je zbytečné zmiňovat velkolepou Rostovtzeffovu práci na toto téma.

Na druhé straně všichni studenti římského soukromého práva znají slova profesora Schulze, že „individualismus helénského liberalismu způsobil, že se soukromé právo rozvíjelo na základě svobody a individualismu“.³² Většina dnešních kontinentálních zákoníků, například francouzský, německý či italský, je vlastně sepsáním zásad římského práva, zapsaných v Justinianově kompilaci *Corpus Iuris Civilis*. Někteří socialističtí reformátoři označili tuto sbírku za „buržoazní“. Tzv. sociálních „reform“ může být v dnešních evropských zemích dosaženo, pakliže je to vůbec možné, jedině modifikací nebo zrušením pravidel, která často sahají až k starověkému římskému právu soukromému. Římané měli tudíž právo dostatečně jisté, aby umožňovalo občanům svobodně vytvářet plány do budoucnosti, a to bez psaného zákona, tedy bez existence souboru přesně formulovaných pravidel srovnatelných se zákony v psaném znění. Římský právník byl víceméně vědec. Zkoumal řešení případů, které mu občané předkládali ke studiu, stejně jako dnes předkládají průmyslníci fyzikům a inženýrům technické problémy, které se týkají jejich továren nebo výroby. Následkem toho bylo římské soukromé právo něčím, co mělo být popisováno nebo objevováno, nikoliv nařizováno. Byl to svět složený z věcí, jež byly zde a utvářely část společného dědictví římských občanů. Nikdo zákony nenařizoval. Nikdo je nemohl z vlastní vůle měnit. To neznamená, že se nedalo nic změnit. Určitě to však znamenalo, že nikdo nešel spát, aby po procitnutí zjistil, že včerejší zákony, podle nichž se rozhodoval, byly na základě legislativní inovace zrušeny.

Římané zavedli a používali takové pojetí právní jistoty, jež znamenalo, že právo nemá být nikdy vystaveno náhlým a nepředvídatelným změnám. Navíc právo nemělo být nikdy podrobena libovůli či svévoli zákonodárského shro-

³² Fritz Schulz, *History of Roman Legal Science* (Oxford, 1946), str. 84.

máždění nebo jakékoli osoby včetně senátorů a dalších prominentních státních úředníků. To je dlouhodobé pojetí právní jistoty nebo, chcete-li, římské pojetí.

Toto pojetí mělo samozřejmě zásadní význam pro svobodu, jíž se Římané obvykle těšili při obchodování a v celé soukromé sféře. V určitém ohledu stavělo právní vztahy mezi Římany do pozice, jež je velmi podobná ekonomickým vztahům na volném trhu. Právo jako celek bylo prosto omezení právě tak jako trh sám. Neumím si ve skutečnosti představit svobodný trh bez toho, aby byl ve svém důsledku zasazen do právního systému, nezávislého na svévolném zasahování (které je neočekávané a nepředvídatelné) úřadů nebo kohokoli jiného.

Lze namítnout, že římský právní systém musel být založen na ústavním systému a římská svoboda v obchodování a v soukromém životě byla ve skutečnosti založena na psaném právu. Rozhodnutí, o čem se bude diskutovat, záleželo nakonec na vůli senátorů či takových zákonodárných shromáždění, jakými byla *comitia* nebo *concilia plebis*. A to nemluvě o prominentních občanech, jakými byli Sulla, Marius nebo Caesar, kteří se čas od času dostali k moci a mohli tak ústavu změnit.

Nicméně, římsští státníci a politici byli při zásazích do soukromého života občanů vždy v užívání zákonodárné moci velmi obezřetní. Dokonce i diktátoři typu Sully se chovali v tomto ohledu spíše opatrně a myšlenku změny *ius civile* by nejspíš pokládali za stejně nesmyslnou jako moderní diktátoři myšlenku zrušení fyzikálních zákonů.

Pravda, muži jako Sulla se intenzivně snažili změnit římskou ústavu. Sulla sám se pokoušel vykonat pomstu na italském lidu a italských městech jako Arretium nebo Volaterrae, která v minulosti pomáhala jeho úhlavnímu nepříteli, Mariovi. Na Sullův popud přijala zákonodárná shromáždění zákony, jež ze dne na den zbavily obyvatele těchto měst římského *ius civitatis*, tj. římského občanství i všech souvisejících privilegií. Informace o této události čerpáme z jednoho z Ciceronových proslovů, předneseného ve prospěch Ceciny před římským soudem. Také víme, že tento případ vyhrál argumentací, že Sullou schválený zákon je neplatný, protože žádné zákonodárné shromáždění nemůže římského občana zákonem zbavit občanství, stejně tak ho nemůže připravit o svobodu. Tomu druhu zákona, jež Sulla vydal a jež byl lidmi formálně schválen, říkali Římané *lex rogata*. Šlo o zákon, požadovaný volenými úředníky od lidového shromáždění a náležitou procedurou schválený. Od Cicerona víme, že bylo v této souvislosti od pradávna zvykem, že všechny návrhy zákonů obsahovaly klauzuli, která později přestala být zcela chápána a která upozorňovala na to, že obsah návrhu, jež se má stát zákonem, nemusí být vždy v souladu s právem: „Si quid ius non esset rogarier, eius ea lege nihilum rogatum.“ („Obsahuje-li tento návrh zákona, jehož schválení od vás

požadují, cokoli, co je v rozporu s právem, váš souhlas nebude dále vyžadován," říkal úředník zákonodárnému shromáždění římského lidu.)

Tyto informace s největší pravděpodobností dokazují, že existovaly zákony, jež mohly být v rozporu s právem, a současně že římské soudy nepovažovaly zákony, jež občany zbavovaly svobody nebo občanství, za legitimní.

Pokud se Cicero nemýlí, můžeme učinit závěr, že římské právo bylo omezeno pojetím legitimacy, jež je překvapivě podobné tomu, které používá Dicey ve spojitosti s anglickým „panstvím práva“.³³

Podle anglického principu „panství práva“, jenž je úzce spojen s historií common law, není právo výsledkem vůle určitých jedinců. Právo je objektem nezaujatého zkoumání soudů a soudní moci. Právě tak bylo římské právo objektem nezaujatého zkoumání římských juristů, jimž jednotlivé strany předkládaly své kauzy. Zastávat názor, že soudní dvory *nalézaly* nebo *objevovaly* správná řešení případů způsobem, který sir Carleton Kemp Allen popisuje ve své zasloužené opěvované a podnětné knize *Law in the Making*, se dnes považuje za staromódní. Dnešní tzv. „realistická škola“ se domnívá, že odkryla všechny druhy chyb v procesu nalézání práva, a je příliš uspokojena, aby učinila závěr, že činnost soudců v rámci common law již není objektivnější a méně zjevná než činnost zákonodárců. Tímto tématem bychom se měli zabývat mnohem podrobněji než lze na stránkách této knihy. Nemůžeme však popřít, že postoj soudců k *rationes decidendi* svých případů (tj. k důvodům svých rozhodnutí) byl v rámci common law vždy spíše postojem vědce snažícího se právní skutečnosti zjišťovat než postojem zákonodárce. Nepopírám, že v sobě mohli někdy vědomě ukrývat touhu určitým způsobem něco v systému common law ustanovit prostřednictvím klamného tvrzení, že takové právní pravidlo již existuje. Tomuto podezření se vyhyne ani nejslavnější z těchto soudců sir Edward Coke. Troufám si tvrdit, že nejslavnější z amerických soudců, předseda nejvyššího soudu Marshall, může být v tomto ohledu přirovnán ke svému slavnému předchůdci z Anglie 17. století.

Podotýkám jen, že v Anglii soudní dvory tak snadno nemohly ustanovovat své vlastní právo, neboť nikdy nebyly v postavení, jež by to umožnilo, jak je to obvyklé a všeobecně rozšířené u zákonodárců. Navíc Anglie měla tolik soudních dvorů, jež si vzájemně nedůvěřovaly, že dokonce nejslavnější princip závazného precedentu nebyl až do poměrně nedávné doby uznáván za zcela platný. Kromě toho soudy nemohly rozhodovat o něčem, s čím před ně nepředstoupily soukromé osoby. Konečně, jen velmi málo lidí stanulo před

³³ Za tyto a jiné zajímavé poznámky z oblasti římského právního systému jsem vděčný profesorovi V. Arangiu Ruizovi, jehož esej „La regle de droit dans l'antiquité classique“, znovu publikovaná autorem v *Rariora* (Řím, 1946), str. 233, je velmi poučná a podnětná.

soudem a požadovalo po něm pravidla, řešící jejich spor. Následkem toho byli soudci v procesu vytváření pravidel spíše v roli diváků než tvůrců, a to diváků, jimž není dovoleno vidět vše, co se odehrává na scéně, kde účinkovaly soukromé osoby, a právě common law bylo tím, co si pod pojmem právo představovaly. Soukromé osoby tak byly opravdovými tvůrci, stejně jako se dodnes podílejí tvůrčím způsobem na formování jazyka a v západních zemích částečně na ekonomických transakcích. Pokud jde o jazyk či ekonomii, grammatiku, pracující s jazykovými pravidly, a statistiky, zaznamenávající množství a ceny směněného zboží na trhu v konkrétní zemi, lze charakterizovat spíše jako obyčejné diváky všeho, co se kolem nich děje, než jako vládcy nad spoluobčany.

V kontinentální Evropě i v anglicky mluvících zemích roste v dnešní době význam legislativního procesu, což nevyhnutelně přispívá k zamlžení skutečnosti, že právo je komplexem pravidel, týkajících se chování obyčejných lidí. Není důvod tato pravidla pokládat za nějak zásadně odlišná od ostatních pravidel chování, na něž působí vliv politické moci jen výjimečně nebo vůbec. Pravda, jazyk se zdá v dnešní době jedinou věcí, minimálně na Západě, již si mohli obyčejní lidé ponechat pro sebe a chránit ji před politickým vlivem. Například v dnešní komunistické Číně vyvíjí vláda velké úsilí, aby změnila tradiční způsob psaní. Podobné zásahy slavily úspěch v některých zemích Východu, například v Turecku. Takto lidé v mnoha zemích téměř docela zapomněli na dobu, kdy bankovky tiskla nejen státní banka, ale i banky soukromé. Navíc se dnes ví málo o tom, že ražba mincí byla soukromou záležitostí a vlády se omezovaly na ochranu občanů před nekalým jednáním padělatelů, a to tím, že potvrzovaly autentičnost a váhu použitých kovů. Podobný trend je patrný ve veřejném mínění, pokud jde o státem provozované podniky. V kontinentální Evropě, kde mají státy dlouhou dobu monopol na železnice a telegraf, si málokdo i mezi vzdělanými lidmi uvědomuje, že v této zemi jsou železnice i telegrafní spojení soukromými podniky, stejně jako je soukromé natáčení filmů či hotely a restaurace. Tvorbu práva si postupně zvykáme chápat jako proces, týkající se spíše zákonodárných shromáždění než obyčejných lidí. Kromě toho považujeme tento proces za něco, co mohou podle vlastního uvážení provádět jen zvláště k tomu určení jednotlivci s odpovídajícím pracovním zařazením. Dokonce i vzdělaná elita téměř ignoruje skutečnost, že proces vytváření práva je či byl výhradně soukromou činností, která se po řadu staletí a desítky generací týká milionů lidí.

Říká se, že Římané neměli příliš smysl pro historické a sociologické úvahy. Měli však dokonale jasno v tom, o čem jsem právě hovořil. Například Cicero píše, že Cato, vrcholný představitel klasického římského způsobu života, se stavěl negativně vůči importu z ciziny (tj. z Řecka) a říkal, že

důvodem, proč je náš politický systém dokonalejší než v okolních zemích, je toto: politický systém v jiných zemích byl vytvořen zaváděním práva a institucí podle jednotlivých rad určitých osob, jako byl Mínós na Krétě nebo Lykiúrgos ve Spartě. V Athénách, kde se politický systém mnohokrát změnil, byla řada lidí jako Theseus, Drakón, Solón, Kleisthenés a mnoho dalších... Naše zřízení naopak není osobním vytvořením jediného člověka, ale mnoha lidí. Nebylo založeno v průběhu života jednotlivých osob, ale během řady staletí a generací. Nikde na světě totiž nikdy neexistoval člověk tak chytrý, aby dokázal předvídat vše, a i kdybychom mu do hlavy soustředili myšlení všech lidí, bylo by nemožné, aby se o všechno postaral bez zkušeností, jež pramení z dlouhodobé praxe.³⁴

Tato slova nám mimochodem připomínají mnohem slavnější, i když méně působivá slova, jež použil Burke pro ospravedlnění svých konzervativních názorů na stát. Jeho slova mají lehce mystický tón, jež v nezaujatých úvahách starého římského politika nenajdeme. Cato pouze ukazuje na fakta. Nikoho přitom nepřesvědčuje. Tato mají nepochybně velkou váhu pro ty, kdo se zabývají historií.

Proces vytváření práva, říká Cato, ve skutečnosti není proces, týkající se jednotlivých osob, skupiny lidí, jedné generace. Mějte toto na paměti a dosáhnete lepších výsledků než s názory opačnými. Podívejte se na osud řeckých měst a porovnejte ho s osudem měst současných. To vás přesvědčí. Taková je lekce, ba poselství politika, o němž víme jen to, co nás učili ve škole, totiž že to byl nerudný otrava, který opakovaně trval na tom, že Kartáginci musejí být zabiti a jejich města srovnána se zemí.

Zajímavostí je, že když současní ekonomové jako Ludwig von Mises kritizují centrální ekonomické plánování, neboť úřady nemohou provádět žádné kalkulace zohledňující skutečné potřeby a reálné možnosti občanů, zaujímají postoj, jenž připomíná postoj starého římského politika. Skutečnost, že centrální úřady v totalitních ekonomikách trpí při sestavování ekonomických plánů nedostatkem jakýchkoli informací o tržních cenách, je pouze důsledkem obecnější skutečnosti, že tyto úřady budou mít vždy nedostatek znalostí o nekonečném počtu prvků a faktorů, které se v každém okamžiku a na všech úrovních podílejí na společenských vztazích jednotlivců. Úřady si nemohou být nikdy jisty, že dělají opravdu to, co občané chtějí, stejně jako si nemohou být lidé jisti, že do toho, co chtějí dělat, nebudou zasahovat úřady, které řídí celý proces tvorby práva v zemi.

³⁴ Cicero, *De republica* ii. 1, 2.

Dokonce i ti ekonomové, kteří brilantně obhajují svobodný trh proti státním zásahům, obvykle zapominají na to, že svobodný trh není reálně slučitelný s centralizovaným zákonodárným procesem. Některé z těchto ekonomů to vede k přijetí myšlenky právní jistoty, tj. přesně formulovaných pravidel, jimiž jsou zákony v písemné formě. Ty nejsou slučitelné ani se zákony svobodného trhu a koneckonců ani se svobodou ve smyslu nepřítomnosti omezení ze strany ostatních lidí včetně úřadů v soukromém životě každého jednotlivce.

Některým zastáncům svobodného trhu se zdá nepodstatné, zda zákony přijímají zákonodárna shromáždění nebo soudci. Někdo může dokonce podporovat svobodný trh a současně tvrdit, že zákony přijaté zákonodárnými orgány jsou lepší než *rationes decidendi*, na nichž poněkud nepřesně pracovala dlouhá řada soudců. Avšak jestliže někdo hledá historické potvrzení jednoznačného spojení svobodného trhu se svobodným procesem vytváření práva, stačí, aby si uvědomil, že svobodný trh byl v anglicky mluvících zemích na vrcholu tehdy, když common law, regulující obchod a soukromé jednání, bylo jediným právem v zemi. Na druhé straně takové jevy jako současné zasahování státu do fungování trhu jsou pokaždé spojeny s nárůstem objemu právního práva a také s tím, co se v Anglii nazývá „oficializací“ soudní moci. Současný vývoj to bezpochyby dokazuje.

Připustíme-li, že je osobní svoboda v podnikání, tedy na svobodném trhu, jednou z podstatných součástí politické svobody, koncipované jako neexistence omezení ze strany ostatních lidí včetně úřadů, musíme také připustit, že vydávání zákonů v oblasti soukromého práva je ze své podstaty neslučitelné s osobní svobodou ve výše zmíněném smyslu.

Myšlenka právní jistoty nemůže záviset na ideji legislativy, jestliže „právní jistotu“ chápeme jako jednu ze základních charakteristik „panství práva“ v klasickém smyslu tohoto slova. Myslím si, že Dicey měl naprostou pravdu, když se domníval, že „panství práva“ vyjadřuje skutečnost, že se soudní rozhodnutí nacházejí v samém základu anglické ústavy. Na evropském kontinentu, kde se právní a soudní činnosti zakládají na abstraktních principech ústavy, jde o zcela jiný proces.

Dicey měl správně na mysli jistotu ve smyslu dlouhodobé právní jistoty. Říkal, že všechny garance, jež kontinentální ústavy poskytují občanům a jež se týkají jejich práv, mohou být pozastaveny nebo zrušeny určitou mocí, která je nadřazena platnému právu v dané zemi. Na rozdíl od toho v Anglii je „ústava založena na panství práva a její zrušení, pokud si lze takovou věc vůbec představit, by neznamenal nic jiného než revoluci“.³⁵

Skutečnost, že právě tato revoluce dnes probíhá, Diceyho teorii nevyvrací,

³⁵ Dicey, loc. cit.

ale spíše potvrzuje. Tato revoluce v Anglii působí na právo země, které se vlivem psaného práva a přeměnou panství práva postupně mění v něco, co stále více připomíná kontinentální *état de droit*, tedy sérii zákonů, které jsou jisté jen proto, že jsou psané, a všeobecné nikoli proto, že by o nich občané měli společné mínění, ale proto, že je nařídila hrstka zákonodárců. Jinými slovy, neosobní právo země se dostává v Anglii do stále větší moci vládců, jak to doporučoval již Hobbes a později Bentham i Austin. Angličtí teoretici práva v té době zastávali opačný názor.

Sir Matthew Hale, vynikající žák sira Edwarda Coka a následně předseda nejvyššího soudu, jenž Coka v této funkci vystřídal, na konci sedmnáctého století bránil svého mistra proti kritice, jíž jej Hobbes vystavil ve svém nepříliš známém spise *Dialogue on the Common Law*. Svým typicky vědeckým způsobem zde tvrdí, že právo není produktem „umělého rozumu“, jak jej Coke kuriózně označil. Každý může ustanovit všeobecná pravidla jednoduše tak, že použije obyčejný rozum, společný všem lidem. „Považuje se za pravdu, že se žádný člověk nerodí s uměním používat rozum, přesto se může kdokoli stát právníkem,“ říká Hobbes, „a když využije svůj rozum pro právo... může být stejně vhodný a způsobilý pro soudcovský úřad jako samotný sir Edward Coke.“³⁶ Dost překvapivě Hobbes považuje tento argument za slučitelný se svým výrokem, že „nikdo nemůže tvořit právo, vyjma těch, kdo mají zákonodárnou moc“. Hobbesův spor s Cokem a Halem je velmi zajímavý v souvislosti s významnou metodologickou otázkou, jež vyvstane, porovnáme-li činnost právníků a třeba fyziků či matematiků. Na rozdíl od Hobbese, sir Matthew Hale tvrdí, že nemá smysl právní vědu porovnávat s ostatními vědními obory, například s „matematickými vědami“, protože pro organizování občanské společnosti a posuzování antinomie „správně – špatně“ nestačí mít správné všeobecné představy, ale také je třeba umět v jednotlivých případech vhodně použít (mimořádně, právě to se soudci snaží dělat). Hale tvrdí, že

*ti, kteří si myslí, že mohou stvořit neomylný systém práva a politiky (tj. psané ústavy a legislativy) aplikovatelný shodně na všechny státy (tj. na vnější podmínky) s takovou jistotou a shodou, s jakou Eukleidés demonstroval své závěry, klamou sami sebe neplodnými představami. Ukáže se to, jakmile je chceme použít v jednotlivých případech.*³⁷

³⁶ Thomas Hobbes, *Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England* (1681) v sir William Molesworth (ed.), *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury* (Londýn, 1829-1845), str. 3-161.

³⁷ Matthew Hale, „Reflections by the Lord Chief Justice Hale on Mister Hobbes, His *Dialogue of the Law*“, poprvé publ. Holdsworth, *History of English Law* (Londýn, 1924), sv. 5, str. 500.

Jeden z nejpozoruhodnějších postřehů, které Hale učinil (obdobný názor zastával i Coke), odhaluje jeho pojetí jistoty jakožto dlouhodobé jistoty práva:

Je hloupé a nerozumné vytýkat chyby zákonu, když si někdo myslí, že ho dokáže udělat lépe, nebo když očekává matematický důkaz, který dokáže jeho rozumnost nebo samozřejmost. Jednou z nejdůležitějších věcí při uplatňování obecného práva je udržovat je tak blízko právní jistotě, a ve shodě s ní, aby konkrétní doba i soud hovořily stejnou řečí a dodržovaly stejnou souvislost zákona dle jednotného pravidla, kvůli němuž všechna místa a období soupeří v zákonech, jmenovitě v jistotě, a ve vyhnutí se zvůli, a také aby se nepředložena, ke které může dojít, jestliže se důvody soudců a advokátů nebudou držet ve svých mezích, ztratila za polovinu doby. K tomuto zachování zákonů ve svých mezích a limitech by nikdy nemohlo dojít bez dobré informovanosti lidí, která plyne ze studování a čtení rozsudků, rozhodnutí, řešení a interpretací z předchozích období.³⁸

Těžko bychom v historii našli zřetelnější a jednoznačnější spojení konceptu jistoty, homogennosti a kontinuity práva se zdrženlivou a skromnou prací soudních dvorů, jež stojí proti práci zákonodárných orgánů. Přesně takto je míněna *dlouhodobá právní jistota*, která je koneckonců neslučitelná s krátkodobou jistotou, již charakterizuje ztotožnění práva s legislativou.

Dlouhodobá právní jistota se také shoduje s římským pojetím právní jistoty. Slavní učenci poukazují na nedostatek osobitosti římských právníků. Savigny je nazval „nahraditelnými osobnostmi“. Tento nedostatek byl přirozeným protipólem jejich individualistického postoje k soukromým právům, jejichž studiem se zabývali. Soukromé právo chápali jako společné dědictví všech římských občanů. Proto se nikdo necítil být povolán, aby ho o své vlastní vůli měnil. Jestliže ke změnám došlo, chápali je právníci jako něco, co se událo v jejich prostředí a co není výsledkem jejich činnosti. Římsští právníci se nezatěžovali abstraktními principy, stejně jako angličtí soudci, jejich následovníci, ale zabývali se „konkrétními případy“, abychom použili výrazu sira Matthewa Hala. Ba co víc, nedostatek individuality římských právníků měl stejnou povahu, o jaké sir Matthew Hale prohlásil:

To je důvod, proč dávám přednost zákonu, podle kterého je království úspěšně spravováno po dobu čtyř nebo pěti set let, než abych kvůli své nové teorii riskoval štěstí a mír v království.³⁹

³⁸ Ibid, str. 505.

³⁹ Ibid, str. 504.

Ve stejném duchu římsští právníci nenáviděli abstraktní teorie a všechny možnosti filosofie práva, kterou pěstovali řeční myslitelé. Dvě století po Kristu napsal jistý římský právník (jenž byl současně i politikem) jménem Neratius: „Rationes eorum quae constituuntur inquiri non oportet, aliquid multa quae certa sunt subvertuntur.“ („Musíme se vyhnout zkoumání základů našich institucí, jinak by mohly ztratit jistotu a mohly by být narušeny.“)⁴⁰

Stručně shrnuto: mnoho západních zemí dnes považuje a v minulosti považovalo ideál osobní svobody (absence omezování ze strany druhých osob včetně úřadů) za základ svých politických a právních systémů. Viditelnou charakteristikou tohoto ideálu vždy byla a je právní jistota. Ale jistota práva byla chápána dvěma odlišnými způsoby, které jsou neslučitelné: buď jako přesnost psaného textu, který vychází od zákonodárců, nebo jako otevřená možnost jednotlivce vytvářet dlouhodobé plány na základě souboru pravidel, jež lidé společně a spontánně přijímali a v průběhu věků nakonec uznaly generace soudců. Vědci tato odlišná pojetí „jistoty“ málokdy (jestli vůbec) rozlišují. V kontinentální Evropě i v anglicky mluvících zemích bývá s významem tohoto pojmu spojeno mnoho nejednoznačných tvrzení. Jedná se pravděpodobně o hlavní příčinu toho, proč mohlo být považováno srovnání evropských ústav s anglickou ústavou za snazší, než ve skutečnosti bylo, a proč si evropské politické vědci představovali, že vymyšlejší zdařilou napodobeninu této ústavy, aniž by brali v úvahu, jaký význam pro anglickou ústavu mělo common law jako zvláštní druh procesu vytváření práva.

Bez pochopení tohoto procesu by bylo pravděpodobně nemožné pochopit „panství práva“ v klasickém anglickém smyslu slova, jak je popisuje Dicey. Bez legislativního procesu by však žádný kontinentální systém dnes nebyl tím, čím je.

Nejasnosti ve významech pojmů „jistoty“ a „panství práva“ dnes narůstají především kvůli jisté tendenci v anglicky mluvících zemích. Ta na úkor činnosti soudů upřednostňuje vytváření práva legislativním způsobem. Zřetelné dopady těchto nejasností se začínají objevovat ve spojitosti s myšlenkou politické svobody a svobodného podnikání. Sémantické zmatení se zdá být opět příčinou mnoha nesnází. Netvrdím, že všechny naše těžkosti jsou způsobeny sémantickým zmatením. Před politickými vědci a ekonomy stojí velmi důležitý úkol: analyzovat odlišné a protichůdné významy, jichž používají, když se v anglicky mluvících zemích i zemích na evropském kontinentě mluví o „svobodě“ v souvislosti s „právní jistotou“ a „panstvím práva“.

⁴⁰ Dig. I, 3, 21.

V. SVOBODA A LEGISLATIVA

Z předchozích kapitol vyplývá velmi důležitý závěr, že panství práva v klasickém smyslu slova nemůže být zachováno bez zajištění právní jistoty, umožňující jednotlivcům v soukromém životě i v obchodě dlouhodobě plánovat. Panství práva navíc nemůžeme založit na legislativě, pokud nepoužijeme drastická a téměř absurdní opatření, jaká přijali Athéňané v době *nomothetai*.

Dnešní doba je typická nárůstem moci úřadů v západních zemích, které ji na úkor svých spoluobčanů neustále zvyšují, nehledě na to, že se obvykle předpokládá, že je tato moc upravena legislativou.⁴¹ Současný autor E. N. Gladden shrnuje tuto situaci jako dilema. I v názvu své knihy *Bureaucracy or Civil Service* nás na toto dilema upomíná. Byrokraté přicházejí na scénu v okamžiku, kdy se zdá, že státní zaměstnanci stojí nad právem dané země. Existují případy, v nichž úředníci vědomě nahrazují ustanovení zákona vlastní vůlí ve víře, že právo zdokonalují a dosahují tak cílů, jejichž dosažení má podle nich zákon umožňovat. Často nelze v takových případech pochybovat o jejich dobré vůli a upřímnosti.

Dovolte mi uvést příklad jistých byrokratických praktik, které se v mé zemi odehrávají. Máme právní předpisy týkající se dopravních prostředků. Ty umožňují ukládat mnoho trestů za přestupky, jichž se řidiči vozidel dopouštějí. Nejběžnějším trestem jsou pokuty, ve výjimečných případech i vězení. Další právní předpisy v určitých případech umožňují odebrat pachateli přestupku

⁴¹ Co se týče Velké Británie, srov. velmi přesnou analýzu prof. G. W. Keetona, *The Passing of Parliament* (Londýn, 1952). Pokud jde o Spojené státy, viz Burnham, *Congress and the American Tradition* (Chicago, 1959), obzvláště „The Rise of the Fourth Branch“, str. 157, a Lowell B. Mason, *The Language of Dissent* (Cleveland, Ohio, 1959).

řidičský průkaz, například když někomu způsobí zdravotní újmu či smrtelné zranění nebo když řídí v opilosti. Počet dopravních nehod vzrůstá s rostoucím počtem motorových vozidel na silnicích. Úřady jsou přesvědčeny, že vynucování větší disciplíny řidičů jimi samotnými je nejlepší způsob, ne-li přímo vše-lék, jímž lze dosáhnout snížení počtu nehod na území, jež spravují. Členové výkonné moci, například ministr vnitra a další státní úředníci spadající pod jeho působnost, dále „prefekti“, činitelé z řad státní policie, úředníci městské policie jednotlivých měst a sestupně další v této hierarchii se pokoušejí během projednávání přestupků proti dopravním předpisům tuto teorii aplikovat. Někteří jdou často za rámec této činnosti. Vypadá to, že si v této souvislosti (jmenovitě jde o právní předpisy, jež se týkají trestů, které soudci provinilcům ukládají, dále také o proceduru, jež pro tento účel následuje) o zákonech myslí, že jsou příliš mírné a pomalé, aby vyhověly novým požadavkům současné dopravy. Někteří úředníci se snaží existující proceduru, která podle zákonů této země následuje po spáchání přestupku, „zdokonalit“.

Jeden z úředníků se mi snažil vše vysvětlit, když jsem se pokoušel interve-novat ve prospěch svých klientů proti, z mého pohledu nezákonnému, postu-pu úřadů. Policie jednomu člověku oznámila, že předjížděl vozidlo v rozporu s dopravními předpisy. Okamžitě a neočekávaně mu „prefekt“ zabavil řidičský průkaz. Můj klient tak nadále nemohl řídit své nákladní vozidlo. To znamená, že byl prakticky bez práce do doby, než se úřady uvolily mu řidičské oprávně-ní vrátit. Podle předpisů může „prefekt“ provinilci jeho řidičský průkaz ode-brat v řadě případů, ale předjíždění vozidla v rozporu s pravidly silničního pro-vozu mezi nimi není. Když jsem dotyčného úředníka na tuto skutečnost upozornil, souhlasil, že podle správného výkladu současných předpisů můj klient vlastně nespáchal delikt, který měl být potrestán odnětím řidičského průkazu. Úředník mi zdvořile vysvětlil, že možná v sedmdesáti procentech jiných případů úřady pachatelům řidičský průkaz odnímají, aniž by byl ve sku-tečnosti spáchán přestupek, jenž si podle zákona takový trest zaslouhuje. „Ale chápejte,“ řekl, „když to přestaneme dělat, lidé nebudou v této zemi (někdy to vypadá, že se úředníci narodili v zahraničí) dostatečně opatrní a pokuta několik tisíc lir s nimi ani nehne. Když jim na druhou stranu odejmete na něja-kou dobu řidičské oprávnění, budou pachatelé cítit ztrátu mnohem citelněji a dají si příště větší pozor.“ Pak v poněkud filosofickém duchu dodal, že si myslí, že bezpráví, vykonané na poměrně malém počtu lidí, ospravedlňuje zlepšení situace v automobilové dopravě, a to je ve veřejném zájmu.

Ještě pozoruhodnější příklad mi vyprávěl můj kolega. Rozhodl se protestovat proti příkazu, jímž okresní prokurátor uvalil vazbu na řidiče, který někoho na ulici přejel a usmrtil. Podle našeho zákona mohou být neúmyslná zabití trestána vězením. Na druhé straně jsou okresní prokurátoři oprávnění uvalit vazbu před soudním procesem pouze ve zvláštních případech vymezených

v pravidlech trestního řízení, kdy se vazba považuje za vhodnou vzhledem k okolnostem případu. Mělo by být zřejmé, že její uvalení před soudním procesem není trest, ale ochranné opatření navržené proto, aby například nedošlo k tomu, že člověk, který byl obviněn ze spáchání zločinu, uteče nebo dokonce spáchá další zločin. Protože toto nebyl právě případ výše zmíněného muže, zeptal se kolega okresního prokurátora, proč vazbu vzhledem k okolnostem nařídil. Prokurátor odpověděl, že z pohledu narůstajícího počtu smrtelných zranění při automobilových nehodách bylo z jeho strany legitimní a správné pokusit se pachateli zamezit v působení dalších potíží tím, že bude umístěn do vězení. Řadoví soudci navíc prý nejsou na obviněné z neúmyslného zabití dostatečně tvrdí. Z tohoto důvodu bude obviněnému malá zkušenost s vězením před soudním procesem ku prospěchu. Zmíněný úředník upřímně připustil, že se takovýmto způsobem chová proto, aby „vylepšil“ zákon. Cítí se naprosto oprávněn takový prostředek použít, aby dosáhl vytouženého snížení počtu dopravních nehod, přestože to není zcela podle litery zákona.

Toto je typický příklad postoje úředníků, kteří se cítí být na roveň zákonu, jehož výklad včetně aplikace přizpůsobují svým potřebám pod záminkou, že úzkostlivé dodržování zákona neumožňuje, aby došlo za daných okolností k jeho naplnění. Mimochodem, je to také ukázka *protiprávního* chování veřejných činitelů, kteří překračují zákon. To by však nemělo být zaměňováno za arbitrární chování dnešních britských úředníků, jež je důsledkem neexistence úplného souboru procesních pravidel. Hezkým příkladem svévolného jednání britské administrativy je slavný a poměrně komplikovaný případ Cichela Downa, který před několika lety vyvolal v Anglii silnou vlnu protestů. Státní úředníci, kteří během války legálně zabavovali soukromý majetek, aby bylo zřízeno ochranné pásmo před bombardováním, se ho po válce pokusili použít pro jiné účely, například k provádění experimentů v zemědělství.

V takovýchto případech může být existence určitých předpisů, ve smyslu jasně formulovaných zákonů v písemném znění, velmi užitečná, protože dokáže zabránit úředníkům v porušování zákona, nebo minimálně zachová jejich právní odpovědnost před běžnými soudy nebo před správními tribunály, jako je například francouzská *Conseil d'Etat*.

Avšak přejdeme k zásadnímu bodu mého výkladu: osobní svoboda je ve všech západních zemích v posledních sto letech postupně omezována, nejen kvůli zásahům a uzurpaci ze strany úředníků, kteří jednájí protizákonně, ale také proto, že právo, jmenovitě psané právo, úředníky opravňuje, aby se chovali způsobem, který by byl podle předchozího práva kvalifikován jako násilné uchvácení moci a zasahování do osobní svobody občanů.⁴²

⁴² Srov. například s novými italskými zákony o dopravě (1959), které značně rozšiřují množství libovolných opatření, která mohou „prefektí“ na řídicích vynucovat.

Jednoznačným důkazem je historie anglického „správního práva“, jež může být stručně vyjádřena jako opakované delegování legislativní a soudní moci prostřednictvím zákona na úředníky výkonné moci. Především na tomto „správním“ procesu závisí osud osobní svobody na Západě. Nesmíme však zapomenout, že tento proces, aniž bychom se zabývali případy naprostého uzurpátorství (které nejsou pravděpodobně tak důležité nebo tak početné, jak bychom si mohli myslet), je umožněn legislativou.

Docela souhlasím s některými současnými autory, například s profesorem Hayekem, kteří jsou vůči úředníkům exekutivy podezřívaví. Myslím si však, že lidé, hájící osobní svobodu, by měli být mnohem víc podezřívaví vůči zákonodárcům a legislativě. Legislativa totiž umožnila a stále umožňuje, aby se moc (a rozsáhlé pravomoci) úředníků zvyšovala. Soudci možná k této situaci přispěli také. Přední autoři, mezi nimi zmíněný sir Carleton Kemp Allen, jsou toho názoru, že se soudní dvory v Anglii pustily do boje s výkonnou mocí způsobem, k němuž projevovaly sklony již v minulosti. Jejich cílem je prosadit nebo dokonce rozšířit svou autoritu v souvislosti se změněnou koncepcí vztahu jednotlivce a státu. Podle sira Carletona však v posledních letech dělají „přesný opak“ toho, o co se původně snažily, totiž „vyhýbat se ‚ryzí administrativě‘ a zdržovat se všech zásahů do výkonných opatření“.

Na druhé straně nám významný soudce sir Alfred Denning, jeden ze současných lordů Odvolacího soudu Jejeho Veličenstva v Anglii, podává ve své knize *The Changing Law*, poprvé vydané v roce 1953, přesvědčivý výčet mnoha aktivit britských soudů v minulých letech, jejichž cílem bylo posílit panství práva. Šlo o udržování řádné justiční kontroly nad znárodněným průmyslem, ministerstvy (zvláště po Crown Proceedings Act v roce 1947) nebo zvláštními organizačními jednotkami, jakými jsou oblastní soudy (proti takovému soudu vydal královský soud writ of *certiorari* ve slavném Northumberlandském případě v roce 1951), soukromé soudní dvory atd. Je těžké rozhodnout, má-li pravdu sir Carleton, který obviňuje běžné soudy z lhostejnosti vůči novým pravomocím exekutivy, nebo sir Alfred Denning, jenž jejich aktivitu chválí.

Legislativa udělila státním úředníkům v Anglii i v dalších státech velmi mnoho pravomocí. Stačí se jen podívat na nedávnou historii delegování pravomocí v Anglii a nebude o tom pochyb.

Jednou z hluboce zakořeněných politických pověr naší doby je následující tvrzení: protože legislativu přijímají parlamenty a protože parlamenty jsou voleny lidmi, jsou to lidé, kdo je zdrojem legislativního procesu. Vůle lidí, alespoň těch, jež můžeme ztotožnit s voličstvem, tak v záležitostech určovaných vládou hraje hlavní roli, řekl by Dicey.

Nevim, do jaké míry si tato doktrína podrží svou platnost, jestliže ji podrobíme kritice prosazované na počátku dvacátého století mými spoluobčany Moscou a Paretem v jejich slavných teoriích o významu vůdčích menšin či

elit, jak by řekl Pareto. Tyto autory dodnes často citují američtí političtí vědci a sociologové. Bez ohledu na závěry, jež můžeme z těchto teorií vyvodit, jsou „lidé“ nebo „voliči“ pojmem, jenž není jednoduše redukovatelný na pojem jednotlivce jako svébytného občana jednajícího podle vlastní vůle, a proto „svobodného“ od různých forem omezování. Dokonce nejsou tyto pojmy ani vzájemně slučitelné. Svoboda a demokracie jsou průvodními ideály zemí Západu od dob starověkých Athéňanů. Mnoho myslitelů, příkladem budiž de Tocqueville a lord Acton, v minulosti poukazovalo na to, že osobní svoboda a demokracie nemusí být slučitelné, jestliže jsou většiny netolerantní a menšiny jim vzdorují a kdykoli se v politických společnostech nalézá to, co Lawrence Lowell nazývá „nesmiřitelnostmi“. Rousseau si toho byl vědom a upozorňoval, že všechny většinové systémy musí být založeny na jednomyslnosti, alespoň co se týká souhlasu s principem většiny, jestliže o nich chceme tvrdit, že odráží „obecnou vůli“.

Není-li tato jednomyslnost pouhým výmyslem politických filosofů a má-li mít v politickém životě reálný smysl, musíme připustit, že kdykoli učiní většina rozhodnutí, jež není všeobecně přijato, menšina je pouze trpí. Můžeme ji tak připodobnit k jedinci, jenž od lupičů či vyděračů snáší nějakou formu útlatku, jen aby zabránil zlu ještě horšímu. Chápeme-li osobní svobodu jako absenci omezení, pak je tato svoboda neslučitelná s demokracií ve smyslu nadvlády množství.

Vezmeme-li v úvahu, že se žádný legislativní proces v demokratické společnosti neobejde bez závislosti na moci mas, musíme usoudit, že je tento proces v mnoha případech neslučitelný s osobní svobodou.

Nedávné studie o politické vědě a podstatě skupinových rozhodnutí dávají tomuto postřehu zapravdu.⁴³

Pokusy některých současných autorů srovnat a nalézt společný jmenovatel takových odlišných forem jednání, jakými jsou postupy nakupujících a prodávajících na trhu a řekněme chování voličů ve volbách, se mi zdají podnětné. A to nejen kvůli souvisejícím metodologickým otázkám ekonomie a politické vědy. Jablkem sváru mezi liberály a socialisty v posledních sto či sto padesáti letech byla otázka, zda existuje nějaký rozdíl mezi ekonomickým a politickým (či právním) postavením jednotlivce. Tato diskuse může být zajímavá i z jiných důvodů. Snažíme se totiž dokázat pojetí svobody jako absence donucení ze strany ostatních lidí včetně úřadů, jež předpokládá stejnou svobodu v podnikání i v dalších oblastech soukromého života. Socialistické doktríny tvrdí, že z právního a politického systému, jenž garantuje rovná

⁴³ Tímto tématem jsem se dále zabýval v několika přednáškách v Nuffield College na Oxfordu a na Department of Economics na University of Manchester v roce 1957.

práva všem, nemají žádnou výhodu ti, kdo postrádají dostatečné prostředky, aby mohli mít z mnoha těchto práv užitek. Liberální doktríny naopak tvrdí, že z pohledu „nemajetných“ všechny snahy o „integraci“ politické „svobody“ se „svobodou od nedostatku“, již hlásají socialisté, vedou k rozporům uvnitř systému. Takový systém následně nemůže „svobodu“, chápanou jako svobodu od nedostatku, garantovat, aniž by vzniklo nebezpečí, že dojde k potlačení politické a právní svobody ve smyslu absence donucení ze strany jiných lidí. Liberální doktríny ale navíc dodávají, že „svobody od nedostatku“ nemůže být dosaženo úředním nařízením, nebo centrálním řízením ekonomického procesu, tak jak by jí bylo dosaženo na svobodném trhu.

Socialisté a liberálové vychází ze společného předpokladu, a sice, že existuje rozdíl mezi politickou a právní svobodou jednotlivce, již můžeme chápat buď jako absenci donucení, anebo jako „ekonomickou“ či „přirozenou“ svobodu jednotlivce, akceptujeme-li „svobodu“ ve smyslu „nepřítomnosti nedostatku“. Liberálové a socialisté tento rozdíl hodnotí z opačného hlediska. Nakonec ale oba tábory shodně připouštějí, že „svoboda“ může mít pro jednotlivce v této společnosti odlišné, možná i protikladné významy.

Není pochyb, že zavedení pojmu „svoboda od nedostatku“ do politického nebo právního systému předpokládá nezbytnou úpravu pojetí „svobody“ ve smyslu svobody od omezování tímto systémem garantované. Jak poukazují liberálové, dochází k tomu kvůli určitým zvláštním ustanovením zákonů a nařízení, které jsou inspirovány socialistickými idejemi a jsou neslučitelné se svobodou podnikání. Především však k tomu dochází proto, že zavést „svobodu od nedostatku“ do politického nebo právního systému lze nejprve prostřednictvím legislativy, a tudíž rozhodnutím na principu většiny. To všichni socialisté uznávají, alespoň pokud se chtějí zabývat předchozími historickými společnostmi a nechtějí zaměřit své úsilí na podporu společností dobrovolníků v nějaké odlehle části světa. Nezáleží na tom, dochází-li k tomu prostřednictvím voleného zákonodárského sboru, jak je tomu ve většině dnešních politických systémů, nebo přímým vyjádřením občanů, jako ve starověkém Římě nebo ve starých řeckých městech a dnešní švýcarské *Lands-gemeinde*. Žádný systém svobodného obchodu nefunguje, není-li zakotven v právním a politickém systému, jenž občanům umožňuje omezovat zásahy jiných lidí včetně úřadů do jejich jednání. Avšak charakteristickým rysem systémů svobodného obchodu se zdá být, že jsou slučitelné jedině s právními a politickými systémy, jež mají malou nebo žádnou oporu v legislativě. Tedy alespoň pokud jde o osobní život a podnikání. Socialistické systémy na druhé straně nemohou bez podpory legislativy existovat. Pokud vím, neexistuje žádný historický důkaz, jenž by podpořil názor, že socialistická „svoboda od nedostatku“ pro všechny je slučitelná s institucemi systému anglického common law či systému římského. Zde proces vytváření práva přímo vyko-

nává každý občan pouze s výjimečnou pomocí soudců a odborníků, jakými byli římský právníci, a aniž by měl nějakou oporu v legislativě.

Pouze tzv. „utopisté“, jež se snažili uvést v život zvláštní seskupení dobrovolníků za účelem vytvoření socialistické společnosti, si představovali, že se jim to podaří bez legislativy. Vlastně se jim to na krátkou dobu dařilo, pak se však jejich společnost dobrovolníků rozdělila a vznikla tak chaotická směsice starých dobrovolníků, bývalých dobrovolníků a též nově příchozích, kteří nijak zvlášť nevěřili v žádnou formu socialismu.

Spojení socialismu a legislativy se zdá být pro přežití socialistických společností nevyhnutelné. Pravděpodobně to je hlavní důvod, proč v systémech common law, jakým je systém anglický a americký, získávají na významu nejen zákony a nařízení, ale i sama idea, že právní systém je ztotožnitelný s legislativou a že „jistota“ je krátkodobou jistotou psaného práva.

Socialismus je nevyhnutelně spojen s legislativou proto, že svobodný obchod předpokládá spontánní přizpůsobování nabídky a poptávky na základě preferencí jednotlivců. K přizpůsobení nedochází, pokud se například poptávka podle téhož principu neseťká s nabídkou, tedy když nejsou preferenční škály lidí vstupujících na trh skutečně komplementární. K tomu dochází například v případech, kdy nakupující považují ceny, které stanovili prodávající, za příliš vysoké, nebo jestliže prodávající považují ceny nabízené kupujícími za příliš nízké. Proávající, kteří nemohou nakupující uspokojit, nemohou vytvořit trh, protože k tomu by museli mít prodávající nebo nakupující nějaký prostředek, jak své protějšky na trhu donutit, aby vyhověli jejich požadavkům.

Podle socialistů jsou chudí lidé „oloupeni“ bohatými o to, co chudí potřebují. Způsob takového vyjadřování je jednoduše zneužitím jazyka. Nikým nebylo prokázáno, že „majetní“ či „nemajetní“ byli nebo jsou oprávněni ke společnému vlastnictví všech věcí. Pravda, v některých případech, jako jsou invaze, dobývání území, a obecně pokud jde o krádeže, pirátství, vydírání atd., podporují historické důkazy socialistický pohled na věc. Takové případy však svobodný trh nezná, protože je systémem umožňujícím jednotlivým nakupujícím i prodávajícím bránit se omezování ze strany druhých lidí. Z toho také vyplývá, že velmi málo ekonomů bere v úvahu „neproduktivní“ činnosti, o nichž se má obecně za to, že stojí zcela mimo trh, a proto nemá cenu je podrobovat ekonomickému zkoumání.

Pokud nemůže být nikdo donucen, aby zaplatil za zboží a služby více, než by za ně zaplatil bez donucení, neproduktivní činnosti se nemohou objevit. V takových případech se žádná nabídka zboží a služeb neseťká s odpovídající poptávkou a nedojde k žádnému přizpůsobení mezi nakupujícími a prodávajícími.

Legislativa může dosáhnout něčeho, co by nikdy spontánní přizpůsobení

nedokázalo. Poptávku lze donutit, aby se setkala s nabídkou, prostřednictvím určitých pravidel stanovených zákonodárnými orgány, což se dnes také děje. Tyto orgány rozhodují třeba na základě takového procesního pravidla, jakým je většinový princip.

S legislativou je spojena jistá skutečnost, jíž si okamžitě všimli nejen teoretici, ale i obyčejní lidé. Legislativa se uplatňuje vůči všem, včetně těch, kteří se tvorby pravidel nikdy neúčastnili a možná ji ani nezaregistrovali. Tato skutečnost odlišuje zákon od rozhodnutí soudce ve věci, již mu předloží strany. Usnesení může být vynuceno, ale ne automaticky, tj. bez spolupráce zúčastněných stran, nebo alespoň jedné z nich. V každém případě není přímo vynutitelné na někom, kdo není jednou ze stran tohoto sporu.

Teoretici proto obvykle spojují legislativu s donucením, kdežto u rozhodování soudů není toto spojení přímo zdůrazňováno. V každém případě se v menším rozsahu vyskytuje i zde. Velmi málo lidí naproti tomu zdůrazňuje, že vynucování je spojeno s legislativou, nejen co se týče výsledku legislativního procesu, ale i v rámci procesu samotného. Ti, kdo se tohoto procesu účastní, jsou ve svém důsledku sami vystaveni vynucení procesních pravidel. Tato skutečnost sama o sobě dává charakter donucení všem činnostem legislativy vykonávané skupinou lidí podle předem schválené procedury. Totéž platí o voličích, jejichž úkolem je dojít ke shodě o volených zástupcích. Pravidla upravující, jak k takové shodě dojít, jsou pro všechny zúčastněné předem určena.

Existence donucovacích procedur v rámci rozhodovacího procesu v okamžiku, kdy se lidé rozhodují jako členové skupin, nikoliv jako jednotlivci, je přesně tím, co odlišuje týž proces rozhodování u jednotlivců od rozhodování skupin.

Někteří teoretikové, mezi nimi například anglický ekonom Duncan Black, tento rozdíl opomíjí a snaží se vypracovat teorii skupinového rozhodování, jež by zahrnovala jak ekonomické rozhodování jednotlivců na trhu, tak skupinové rozhodování na politické scéně. Podle profesora Blacka, jenž na toto téma publikoval novou knihu, není mezi těmito druhy rozhodnutí žádný podstatný rozdíl. Nakupující i prodávající na trhu lze jako celek přirovnat ke členům komise, jejíž rozhodnutí jsou podle zákona nabídky a poptávky výsledkem vzájemného vztahu jejich preferenčních škál. Na druhé straně mohou být za členy komise považováni jednotlivci na politické scéně, alespoň v zemích, kde skupiny tvoří politická rozhodnutí, přičemž nebereme v úvahu specifické funkce každé komise. Za jednu z těchto „komisí“ mohou být považováni voliči stejně jako zákonodárné shromáždění nebo rada ministrů. Podle profesora Blacka dochází ve všech těchto případech ke vzájemné konfrontaci preferenčních škál jednotlivých členů téže komise. Jediným nepodstatným rozdílem je, že zatímco na trhu jsou preference vzájemně konfrontovány podle

zákona nabídky a poptávky, v politice se výběr určité preference odehrává podle pevně stanovených procedur. Jestliže tuto proceduru známe, říká profesor Black, včetně toho, jaké jsou politické preference, můžeme předem odhadnout, jaké preference vyplynou ze skupinového rozhodnutí. Je to podobné, jako když na základě zákona nabídky a poptávky můžeme odhadnout, jaké preference se na trhu objeví, ovšem za předpokladu, že víme, jaké preference se na trhu právě nacházejí. Profesor Black se domnívá, že stejně tak jako můžeme hovořit o rovnováze, k níž na trhu směřují preferenční škály, lze hovořit o sklonu preferenčních škál k rovnováze na politické scéně.

Krátce řečeno, podle Blacka bychom měli začít uvažovat o ekonomii a politické vědě jako o dvou rozdílných větvích téže vědy, neboť mají společný úkol propočítat, jaké preference se na trhu nebo politické scéně objeví za předpokladu, že máme dány preferenční škály a jasný zákon řídící jejich vzájemné přizpůsobení.

Nechci tvrdit, že tento názor je zcela špatný. Chci poukázat na to, že když stavíme politická a ekonomická rozhodnutí na stejnou úroveň a pokládáme je za srovnatelná, vědomě ignorujeme rozdíly, jež existují mezi zákonem nabídky a poptávky na trhu a kterýmkoli zákonem určujícím pravidla vzájemného soupeření mezi politickými preferencemi (a následný vznik nových preferencí, které mají být akceptovány skupinovým rozhodnutím), například rozhodování na základě většinového principu.

Zákon nabídky a poptávky pouze popisuje způsob, jak za určitých podmínek funguje spontánní přizpůsobování několika preferenčních škál. Zákon upravující procesní pravidla je něco úplně jiného, přestože je ve všech evropských jazycích taktéž nazýván „zákonem“. Obdobně měla starořečtina (přinejmenším od čtvrtého století př. n. l.) stejné slovo *nomos* jak pro zákon přirozený, tak pro zákon vytvořený lidmi. Můžeme samozřejmě tvrdit, že zákon nabídky a poptávky je také „zákon, jenž určuje pravidla“, ale znovu budeme zmateni týmiž slovy, majícími dva velmi odlišné významy.

Hlavní rozdíl mezi individuálními rozhodnutími na trhu a jednotlivými příspěvky ke skupinovému rozhodnutí na politické scéně spočívá v tom, že na trhu, přinejmenším následkem dělitelnosti dostupného zboží a služeb, může jednotlivec nejen přesně předvídat následky svých rozhodnutí (například jaký druh a množství kuřat koupí za určité množství peněz), ale také může vykázat každý utracený dolar.

Skupinová rozhodnutí naproti tomu znají pouze variantu všechno nebo nic: prohrajete-li, váš hlas bude ztracen. Jiná alternativa neexistuje. Je to, jako kdybyste si na trhu za své peníze nemohli koupit ani zboží, ani služby, dokonce ani jejich část.

Slavný americký ekonom, profesor James Buchanan, v této souvislosti

poznává, že „alternativní příležitosti se běžně na trhu střetávají jen v tom smyslu, že působí zákon klesajících výnosů... Jestliže jednotlivec touží po větším množství určitého zboží a služeb, stačí, aby na trhu pouze omezil nákup jiného druhu zboží či služeb.“⁴⁴ Naproti tomu „alternativní volební možnosti jsou hůře dostupné, to znamená, že výběr jedné možnosti vylučuje výběr druhé“. Pokud jde o jednotlivce dané skupiny, mají skupinové volby sklon „navzájem se vylučovat už ze své podstaty“. Je to důsledek nejen nedostatků přijatých a přijatelných schémat distribuce volební moci. Na vině je také skutečnost (jak Buchanan upozorňuje), že mnoho alternativ, jež obvykle nazýváme „politickými“, neumožňuje takové „kombinace“ nebo „kombinovaná řešení“, jež činí volby na trhu ve srovnání s politikou tolik flexibilními. Závažný důsledek této skutečnosti, jež objasnil již von Mises, spočívá v tom, že dolarový hlas na trhu není nikdy přehlasován: „Jednotlivec se nikdy nedostane do situace, která by ho odsoudila stát se členem nesouhlasící menšiny“,⁴⁵ alespoň pokud jde o existující nebo potenciální alternativy na trhu. Naopak při hlasování existuje možnost *donucení*, jež se na trhu nevyskytuje. Volič, jenž vybírá jen mezi potenciálními alternativami, může o svůj hlas přijít a být nucen přijmout výsledek opačný ke svým vyjádřeným preferencím. Podobný druh donucení při výběru na trhu nenajdeme, alespoň za předpokladu dělitelnosti produkce. Politická scéna, jíž pro tyto účely dočasně považujeme za *locus* hlasovacího procesu, by se dala přirovnat k trhu, na němž by se od jednotlivce požadovalo, aby utratil veškerý příjem za jediný druh zboží, nebo byl nucen veškerou práci a zdroje investovat do výroby jednoho druhu zboží nebo služby.

Jinými slovy, volič je ve využívání svých schopností omezován jistými *donucovacími* postupy. Toto donucování samozřejmě můžeme, ale také nemusíme schvalovat a příležitostně můžeme rozlišovat mezi různými hypotézami, abychom toto donucení schválili či odmítli. Jde však o to, že proces hlasování určitou formu donucování obsahuje a že k politickým rozhodnutím dochází pomocí postupu, jenž taktéž obsahuje prvek donucení. Volič, jenž prohrál, se sice na začátku účastnil volby, ale následně je nucen akceptovat takovou volbu, již původně zavrhl. Jeho rozhodovací proces tedy nebyl úspěšný.

Toto je určitě hlavní, i když ne jediný rozdíl mezi individuální volbou na trhu a skupinovou volbou na politické scéně.

Na trhu může jednotlivec s naprostou jistotou předvídat přímé a bezprostřední důsledky své volby. „Tento akt volby,“ říká Buchanan, „a jeho důsled-

⁴⁴ James Buchanan, „Individual Choices in Voting and in the Market“, *Journal of Political Economy*, 1954, str. 338.

⁴⁵ Loc. cit.

ky jsou ve vzájemně shodě. Naopak volič, i když bude vševědoucí a bude úspěšně předvídat následky každého případného kolektivního rozhodnutí, nikdy nemůže s určitostí předpovědět, která z představených alternativ bude vybrána.⁴⁶ Tato nejistota tzv. Knightova typu (tj. nemožnost přiřadit jakoukoli hodnotu k pravděpodobnosti určitého výsledku) má do určité míry vliv na chování voliče. Navíc neexistuje přijatelná teorie chování jednotlivců, kteří se rozhodují v podmínkách nejistoty.

Mimo to se zdá, že podmínky, za nichž skupinová volba probíhá, jen obtížně umožňují představu rovnováhy, tak jak se používá v ekonomii. V ekonomii je rovnováha definována shodou nabídky s poptávkou. Shodou se rozumí možnost jednotlivce rozhodovat se tak, aby každou jednotlivou dolarovou volbu provedl úspěšně. Jaký druh rovnováhy však může existovat při volbách skupiny například mezi nabídkou a poptávkou po zákonech a předpisech, jestliže jednotlivec žádající chléb může dostat kámen? Samozřejmě, mohou-li se členové skupiny svobodně zařazovat do měnicích se většiny a mohou-li se podílet na změnách předchozích rozhodnutí, pak může být tato možnost považována za druh opatření proti nedostatku rovnováhy ve skupinovém rozhodování, protože každému členu skupiny, alespoň v zásadě, dává naději, že se skupinové rozhodnutí někdy v budoucnosti bude shodovat s jeho volbou. To však není „rovnováha“. Možnost podílet se na změnách ve většině je typickým rysem demokracie, jak je chápána v západních zemích. Mimo chodem je to také důvod, proč si řada autorů myslí, že smí popisovat „politickou demokracii“ shodně s „ekonomickou demokracií“ (tržní systém). Ve skutečnosti, jak jsme měli možnost vidět, se demokracie jeví pouze jako substitut ekonomické demokracie, i když v mnoha případech ten nejlepší.

Došli jsme k závěru, že legislativa je vždy, alespoň v současných systémech, produktem skupinové volby a nevyhnutelně obsahuje nejen určitý stupeň donucení těch, kdo se podrobují legislativním pravidlům, ale i každého, kdo se podílí přímo na vytváření pravidel. Žádný politický systém včetně demokracie, kde mají skupinová rozhodnutí své místo, tuto překážku nedokáže odstranit. Demokracie, přinejmenším ta západní, dává každému členu zákonodárného sboru možnost, aby se podílel na utváření části dříve nebo později vítězné většiny a vyhnul se donucení tím způsobem, že vytvoří zákon, jenž se shoduje s jeho osobní volbou.

Nicméně, donucování není jedinou charakteristikou legislativy, srovnáme-li ji s dalšími procesy vytváření práva, například s římským nebo anglickým obecným právem. Poznali jsme, že dalším podstatným rysem legislativy je nejistota, nejen z pohledu těch, kteří se musí podrobovat legislativním ome-

⁴⁶ Loc. cit.

zením, ale také z hlediska členů zákonodárního sboru, kteří neznají výsledek své volby, dokud se skupinová volba neuskuteční.

Skutečnost, že se samotní členové zákonodárního sboru v průběhu legislativního procesu nevyhnou donucení a nejistotě, vede k závěru, že ani v politických systémech založených na přímé demokracii jednotlivci neuniknou donucení nebo nejistotě ve výše uvedeném smyslu.

Žádná přímá demokracie nevyřeší problém, jak se vyhnout donucování a nejistotě, protože tento problém se netýká přímé nebo nepřímé účasti na zákonodárném procesu, jenž je v rámci legislativy výsledkem skupinových rozhodnutí.

Je to též varování před marností všech pokusů zabezpečit více svobody či jistoty jednotlivce v dané zemi, je-li zde právo zajišťováno co nejčastěji a pokud možno přímou účastí jednotlivců na zákonodárném procesu, a to prostřednictvím všeobecného volebního práva, poměrného zastoupení, referenda, práva navrhnout zákony, odvolání zastupitelů nebo dokonce prostřednictvím dalších organizací nebo institucí, které odhalují tzv. „veřejné mínění“ co největšího počtu subjektů a které lidem zvyšují efektivnost ovlivňování politického chování jejich vůdců.

Pokud se týká faktické účasti jednotlivců na tvorbě práva prostřednictvím legislativy, jsou zastupitelské demokracie mnohem méně efektivní než demokracie přímé.

Zastupování se může odehrávat mnoha způsoby, z nichž některé v lidech vzbuzují pocit, že se zákonodárního procesu prostřednictvím legislativy nebo dokonce procesu, kdy jsou záležitosti země spravovány exekutivním aparátem, účastní sice podstatným, ale nepřímým způsobem.

Bohužel, provedeme-li nepředpojatou analýzu všeho, co se v západních zemích právě odehrává, nebudeme mít žádný důvod k optimismu.

VI. SVOBODA A ZASTUPOVÁNÍ

Často se tvrdí, že existuje, nebo přesněji, že existoval klasický koncept demokratického procesu, jemuž se však současná situace politické scény v Británii, kde byl tento proces v období středověku zahájen, málo podobá. Obdobně je tomu pak i v zemích, jež anglický systém víceméně napodobily. Všichni ekonomové si přinejmenším vzpomenou na to, co Schumpeter jednoznačně vyjádřil v knize *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Podle klasického konceptu „demokracie“, který byl formulován na konci osmnáctého století v Anglii, chápeme demokratický proces jako prostředek, jenž lidem umožňuje řešit jejich problémy prostřednictvím volených zástupců v parlamentu. Demokratický proces byl považován za efektivní náhradu přímého rozhodování, které existovalo v starověkých řeckých městech, v Římě, ve středověké italské komuně a dnes ve švýcarské *Landsgemeinde*. Zastupitelé museli rozhodovat problémy občanů v případech, kdy nebylo z technických důvodů možné se sejít na náměstí a rozhodovat o politických otázkách. Zastupitelé byli chápáni jako zmocněnci občanů, jejichž úkolem bylo formulovat a uskutečňovat jejich vůli, a naopak lidé byli spíše považováni za soubor jedinců s funkcí občanů než jako mytické bytosti. Zástupci občanů jako jednotlivých osob byli sami občané, a to jim umožňovalo definovat hlavní úkoly obce.

Podle Burkovy interpretace

nebyla Dolní sněmovna původně zamýšlena jako součást stálé vlády. Byla považována pouze za kontrolní orgán vytvořený lidem v případě potřeby, který se měl opět stejně rychle v lid, z něhož vzešel, rozpustit. Dolní sněmovna tak měla hrát ve vysokých sférách vlády stejnou roli, jakou mají poroty v nižších. Navíc se předpokládalo, že postavení obča-

na bude mít větší váhu než postavení úředníka, neboť zatímco občanem je člověk stále, úředníkem pouze přechodně. A to nejen v případě diskusí mezi lidem a stálou autoritou Koruny, ale také v případě debat mezi občany a pomíjivou autoritou samotné Dolní sněmovny...⁴⁷

Bez ohledu na takzvanou „stálou pravomoc“ Koruny je z této interpretace patrné, že zmocněnci ve své funkci „jednali“ a rozhodovali spíše jako občané než jako úředníci. Občané jako takoví byli něčím trvalým a z jejich řad se úředníci vybírali, aby vykonávali jejich okamžitou a dočasnou vůli.

Burke sám nebyl z těch, kdo v parlamentu bezhlavě papouškovali názory svých voličů. Snažil se poukazovat na to, že

každý člověk má právo vyjadřovat svůj názor. Voličův názor je důležitý a hodný úcty. Zastupitelé by mu měli s radostí vždy naslouchat a pečlivě ho zvažovat. Na druhou stranu však musí jednotlivec slepě a mlčky poslouchat úřední pokyny a vydaná nařízení, schvalovat je a argumentovat v jejich prospěch i v případě, že jsou proti jeho nejjasnějšímu přesvědčení a svědomí, což je princip zcela cizí právu země. Tato situace vznikla na základě fundamentálního omylu v celkovém uspořádání a smyslu naší ústavy.⁴⁸

Celkově by však bylo chybou myslet si, že členové parlamentu na konci osmnáctého století dbali vůle svých spoluobčanů. Druhá anglická revoluce neměla na konci sedmnáctého století demokratický charakter. Jak se nedávno vyjádřil Cecil S. Emden, badatel, jenž zkoumá vliv občanů na britskou vládu, „kdyby se bývalo v roce 1688 konalo hlasování, má-li být Jakub nahrazen Vilémem, většina by hlasovala proti Jakubovu sesazení“.⁴⁹ V tomto roce se nový režim podobal spíše oligarchii benátského typu. Nehledě na zrušení cenzury tisku v roce 1695, členové Dolní sněmovny a ministerstev mnohokrát ukázali, že nejsou ochotni od svých spoluobčanů snášet svobodnou kritiku. V některých případech, například v roce 1712, byli natolik popuzeni zveřejněním pamfletu, který si všimal jednání sněmovny, že se rozhodli uvalit na všechny noviny a pamflety velké daně, aby nepříznivě ovlivnili jejich prodej. Navíc se příliš nepodporovalo vyjadřování veřejnosti. Úřední rozhodnutí nebyla vydávána regulérním způsobem. Na počátku osmnáctého století se

⁴⁷ Edmund Burke, *Works* (vyd. 1808), II, str. 287 a násled.

⁴⁸ Edmund Burke, „Speech to the Electors of Bristol“, 3. prosince 1774, v *Works* – (Boston, 1894), II, str. 96.

⁴⁹ Cecil S. Emden, *The People and the Constitution* (2. vyd., Oxford, 1956), str. 34.

často vznášela námitka vůči zveřejňování informací, které mohou „působit na občany“. Cílem bylo zabránit publikování zápisů z rozprav a hlasování v parlamentu. Podobný postoj, jak zabránit veřejnému mínění v odporu vůči politice vlády a sněmovny, ovlivňoval sněmovnu a ministerstva ve věcech zásadního významu pro zemi. V osmnáctém století považovali státníci, stejně jako v té době mladý Charles Fox, Dolní sněmovnu za jedinou instituci, která dokáže odhalit ducha národa. Sám Fox jednou ve sněmovně prohlásil:

Hlas lidu neberu vůbec v úvahu. Naší povinností je dělat to, co je třeba, aniž bychom uvažovali, co bude možné schválit. Jejich úkolem je vybrat nás. Naším úkolem je jednat ústavně a podporovat nezávislost parlamentu.⁵⁰

Klasická teorie demokracie nicméně říká, že parlament je koncipován jako orgán, jehož funkcí „je vyjadřovat, odrážet, nebo reprezentovat vůli voličů“.⁵¹ Mimochodem, tuto teorii bylo mnohem snadnější uskutečňovat na konci osmnáctého století a před přijetím Zákona o reformě v roce 1832. Ačkoli byl počet zastupitelů stejný jako dnes, voličů bylo málo. V roce 1830 bylo z celkového počtu 14 milionů lidí v Británii přibližně jen 220 000 voličů. To představovalo zhruba 3 procenta dospělé populace. Na každého zastupitele tak připadalo průměrně 330 voličů. Dnes zastupuje každý z nich na základě všeobecného volebního práva přibližně 56 000 voličů starších osmnácti let, celkem tedy 35 000 000 lidí. Na začátku tohoto století Dicey protestoval proti údajně „právní“ teorii Austinově, jejíž podstatou bylo, že členové Dolní sněmovny jsou pouze „správní radou těch, kteří je zvolili a dosadili“. Dicey připouští, že žádný anglický soudce by nesouhlasil s myšlenkou, že parlament je v jakémkoli právním smyslu „zplnomocněncem“ voličů. Současně uznává, že od doby, kdy stávající ústava zaručuje voličům vyplnění jejich vůle, jsou voliči „v politickém smyslu důležitější částí moci, či dokonce svrchovanou mocí“. Dicey rozpoznal, že pokud se jedná o „politickou svrchovanost“, je Austinův jazyk správný, mýlí se však v tom, co Dicey nazývá „právní“ svrchovaností, a poznamenává, že „voliči jsou částí, a to převládající částí politicky svrchované moci“.⁵²

⁵⁰ Ibid., str. 53. Podle historiků „měla pro samotného Foxe tato řeč za následek, že ho rozhořčený dav napadl, právě když opouštěl sněmovnu, a vyváděl jej v blátě“.

⁵¹ R. T. McKenzie, *British Political Parties* (Londýn, 1955), str. 588.

⁵² Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (9. vyd., Londýn, 1939), str. 76.

*Za daných okolností, a samozřejmě v kombinaci se sněmovnou a Korunou, nyní skutečně moc voličů převažuje ve všech oborech, kterými se britská vláda zabývá. V této věci můžeme ovšem zajít trochu dále a tvrdit, že současná opatření ústavy zajišťují, aby moc voličů nakonec sama sebe prosadila regulérními a ústavními prostředky jako vládnoucí autoritu v zemi.*⁵³

Podle Diceyho je to skutečně možné díky zastupitelskému charakteru anglické vlády a vysvětluje, že „cílem a smyslem takové vlády je vytvářet soulad, či snižovat rozpor mezi vnitřními a vnějšími mezemi výkonu suverénní moci“,⁵⁴ tedy mezi požadavky suveréna (a parlament je v Anglii z právního hlediska suverénem) a „trvalými požadavky národa“.⁵⁵ Dicey v této věci učinil závěr, že

*rozdíel mezi suverénní mocí a mocí národa zmizel vytvořením systému opravdové zastupitelské vlády. Tam, kde parlament věrně zastupuje občany, může těžko dojít k odchylce mezi vnitřními a vnějšími mezemi výkonu suverénní moci. Jestliže k ní přesto dojde, jistě brzy zmizí. Stručně řečeno, trvalé požadavky zastupitelské části parlamentu, které vyjadřuje většina v Dolní sněmovně a o které většina Angličanů obvykle usiluje, se v dlouhém období mohou jen těžko lišit od požadavků a přání Angličanů, nebo v každém případě voličů.*⁵⁶

„Zastupování“ je poměrně obecný termín. Osvojíme-li si „právní“ pojetí tohoto slova, můžeme, pokud jde o politické zastupování v jiných zemích, učinit spolu s některými právníky závěr, že tento termín v podstatě znamená to, co v dané době v Anglii předpokládá ústavní právo nebo ústavní zásady. Dicey však celkem správně poznamenává, že evidentně existuje i „politický“ význam tohoto slova, a právě ten političtí vědci ve shodě se současnými fakty zdůrazňují. Slovesu „zastupovat“,⁵⁷ pocházejícímu z latinského *repraesentare*, tj. opět zpřítomnit, bylo ve staré angličtině přiřazeno několik významů. První politický význam tohoto slova znamená jednat jako oprávněný činitel nebo

⁵³ Ibid., str. 73.

⁵⁴ Ibid., str. 82.

⁵⁵ Ibid., str. 83.

⁵⁶ Loc. cit.

⁵⁷ Ohledně tohoto a dalších významů, které jsou uvedené v této kapitole, srov. přehledný a poučný článek „Zastupování“, jež napsal H. Chisholm v *Encyklopaedia Britannica*, 14. vyd.

něčí zástupce. Nalezeme jej však až v roce 1641 v pamfletu Isaaca Penningtona a později 22. ledna 1655 v projevu Olivera Cromwella v parlamentu. Cromwell v něm říká: „Dbal jsem o vaši bezpečnost a bezpečnost těch, které zastupujete.“ Již v roce 1624 je „zastupování“ spojováno s „náhradou jedné věci nebo osoby druhou“, obzvláště ve smyslu práva nebo pravomoci jednat za někoho jiného. O několik let později, v roce 1649, bylo použito slovo „zástupce“ parlamentním shromážděním v zákonu, jenž ruší úřad krále po popravě Karla I. Zákon zmiňuje „zástupce národa“, tedy ty, kteří vládnu lidu, jenž je vybral a pověřil touto činností na základě svého „oprávnění a odvěkých práv“.

Sama podstata jevu je jistě starší než jeho pojmenování. Například slavný princip „žádné zdanění bez zastoupení“, jehož význam pro osud Spojených států nemusíme zdůrazňovat, byl zaveden v Anglii již v roce 1297 deklarací *De tallagio non concedendo* a později roku 1628 byl potvrzen tzv. Peticí o právo. Nalézáme ho dokonce již v roce 1295 ve výnosu Edwarda I. šerifovi z Northamptonshire. Nařizuje v něm svolat volené zástupce z jednotlivých hrabství a správních obvodů do parlamentu ve Westminsteru a poprvé (pokud pomíne předchozí podobné nařízení Jindřicha III. a předchozí parlament, tvořený nevolenými zastupiteli v roce 1275) do politické praxe zavádí prostředek, který byl v mnohem mladší době považován za nejoslnivější novinku na politické scéně od dob Řeků a Římanů.⁵⁸ Tento Edwardův výnos, adresovaný šerifovi, jasně stanovuje, že lidé musí být do parlamentu *voleni (elegi facias)*, měšťané za správní obvody, rytíři za hrabství a občané za obce. Současně zdůrazňuje, že musejí mít „plnou a dostatečnou moc pro sebe a pro společenství... k činnosti, která je obecní radou stanovena v preambulích tak, aby výše uvedená povinnost (dělat, co je nezbytné k předcházení vážným nebezpečím, která ohrožují království) nezůstala jakkoli nedokončena v důsledku nedostatku této moci“. Z toho je patrné, že lidé svolávaní králem do Westminsteru představovali řádné zástupce a zmocněnce svých společenství.

Z našeho pohledu je velmi zajímavé, že „zastupování“ v obecní radě nutně neznamenalo přijímat rozhodnutí podle principu většiny. Jak někteří autoři

⁵⁸ Nicméně, politická teorie zastupování byla ve středověku pravděpodobně ovlivněna podobnou teorií římského právníka Pomponia, která je obsažena ve fragmentu *Digest* („deinde quia difficile plebs convenire coepit, populus certe multo difficilior in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam reipublicae ad senatum deduxit“, tedy že senát byl veden k tomu, aby převzal zodpovědnost za legislativu kvůli obtížím, které byly spojeny se shromážděním plebejců a ještě více s organizací shromáždění tak velkého množství lidí, jaké představovalo celé voličstvo). Srov. s Otto Gierke, *Political Theories of the Middle Age*, překl. Maitland (Cambridge, 1922), str. 168 a násl.

poukázali (například McKechnie ve své knize *Commentary in Magna Charta*, 1914), raně středověká verze principu „žádné zdanění bez zastoupení“ byla míněna jako „žádné zdanění bez souhlasu jednotlivých daňových poplatníků“. Také se dozvídáme, že v roce 1221 byl biskup z Winchesteru „vyzván, aby souhlasil se zaplacením rytířské daně, již schválil koncil s odůvodněním, s nímž biskup nesouhlasil. Jeho námitky podpořila státní pokladna.“⁵⁹ Od německého badatele Gierkeho také víme, že ve víceméně „zastupitelských“ shromážděních, konajících se podle germánského práva mezi německými kmeny, „byla jednomyslnost nezbytná“, avšak menšina mohla být k poslušnosti přinucena. Dále víme, že souvislost mezi zastupováním a většinovým principem si našla cestu do politické sféry prostřednictvím církevních koncilů, které ji přejaly z městského práva, přestože i kanonisté v církvi trvali na tom, že menšiny mají určitá nesporná práva a věci týkající se víry nemůže rozhodovat pouhá většina.⁶⁰

Vypadá to tedy, že utváření rozhodovacích skupin a skupinových rozhodnutí podle donucovací procedury, založené na myšlence většinového principu, ať už seskupení „podléhá jmenování“, či „zastupuje“ občany, se zpočátku zdálo být našim předkům jak v náboženských, tak i v politických shromážděních přinejmenším na určitou dobu nepřirozené. Pouze osobní prospěch pravděpodobně vydláždil cestu tomuto principu v novější době. Ve skutečnosti je v této proceduře něco nepřirozeného, protože určité volby jsou neúspěšné jen díky menšímu počtu obdržených hlasů. Tato metoda rozhodování by za odlišných okolností nebyla nikdy použita, protože jednoznačně vede ke špatným výsledkům. Později se k tomuto problému vrátíme. Na tomto místě je vhodné poznamenat, že v politické oblasti bylo zastupování v době svého vzniku spjata s myšlenkou, že zastupitelé jednájí jako zástupci jiných lidí a podle jejich vůle.

Když se v moderní době v Anglii a v ostatních státech rozšířil princip zastupování na všechny dospělé členy společnosti, vyvstaly tři velké problémy, které bylo třeba řešit, aby mohl princip zastupování skutečně fungovat: 1. oprávnění občanů vybírat zástupce, kteří odpovídají skutečnému složení národa, 2. volba uchazeče, jenž bude reprezentovat vůli zastupovaných občanů v zastupitelském úřadu a 3. schválení systému výběru zastupitelů tak, aby přiměřeně vyjadřovali názory zastupovaných občanů.⁶¹

⁵⁹ Chisholm, loc. cit.

⁶⁰ Gierke, op. cit. str. 64.

⁶¹ K poslední diskusi o problému zastupování v souvislosti s většinovým pravidlem viz Burnham, *The Congress and the American Tradition* (Chicago, 1959), především kapitola „What is a majority?“, str. 311 a násl.

Těžko může někdo říct, že bylo nalezeno uspokojivé řešení těchto problémů. V žádné zemi dosud nebyl vyřešen ani jeden. Žádný národ nezachoval podstatu zastupování jako činnosti, která je vykonávána shodně s vůlí zastupovaných lidí. Nechme stranou zásadní otázku, již položil ve své slavné eseji *Representative Government* (1861) John Stuart Mill a jež se týkala otázky, kteří lidé mají právo být zastupováni a za jak důležité můžeme považovat ty, kdo jsou podle svých schopností nebo podle příspěvku na výdaje společnosti zastupováni. Dále nechme stranou otázku, zda může být zastupování vůle lidu konzistentní, přihlédneme-li k obrovskému množství rozhodovacích záležitostí. Je tedy, jinými slovy řečeno, v mnoha případech vůbec možné hovořit o „společné vůli“ lidí, když mají možnosti výběru odlišný charakter a když neexistuje žádná naděje na odhalení způsobu, jak umožnit lidem shodnout se na každé volbě? Schumpeter na tyto problémy poukazuje ve své práci *Capitalism, Socialism, and Democracy* a usuzuje, že „společná vůle“ je výrazem, jehož obsah je nevyhnutelně rozporný, kdykoli se poukazuje na jednotlivé členy společnosti a mluví o „společné vůli“. Jestliže politické záležitosti neumožňují volit mezi více možnostmi a nelze odhalit, která volba je pro společnost nejvhodnější, pak musíme učinit závěr, že politické rozhodování v sobě nese prvek neslučitelný s osobní svobodou, a tím i se skutečným zastupováním vůle členů skupiny, jejichž volba se přijetím odlišného rozhodnutí neprosadila. Konečně vynechme pro naše účely nedůležité otázky, týkající se různých systémů voleb. Musím upozornit, že hlasování není jediný způsob výběru zástupců. Historie zná i odlišné způsoby, například tajná hlasování, která se používala v některých případech ve starověkých řeckých městech nebo ve středověku v aristokratických Benátkách, a volby tímto způsobem si našly místo i v odlišných volebních systémech v moderní době.

Tyto otázky lze do jisté míry považovat za formality, jež se nachází mimo oblast našeho zkoumání. Musíme se však nyní zabývat dalšími obtížemi. Pravda, rozšíření principu zastupování skrz rozšíření volebního práva na všechny občany se zdá být dokonale ve shodě s původní koncepcí zastupování, podle které musí být každý jednotlivec do určité míry zastoupen při rozhodování o věcech, jež jsou v zájmu národa. Každý jednotlivec musí využívat svého práva a prostřednictvím svobodného vyjádření své vůle vybrat a pověřit zástupce politickým rozhodováním. Disraeli by na to řekl, že vůle lidí může být v určitých případech dokonale reprezentována jinými lidmi, kteří odhadují jejich přání, aniž by byli přímo instruováni. Takovým způsobem se podle Schumpetera choval Napoleon, jenž v době, kdy zastával úřad konzula, ukončil všechny náboženské spory v zemi. Můžeme se také domnívat, že *skutečné* zájmy určitých lidí (tj. takové, které později opravdu uznají za své, nehledě na opačné názory, které eventuálně dříve zastávali) mohou lépe

zastupovat kompetentní a neúplatní zmocněnci jejich vůle, kteří nikdy nebyli v této věci instruováni. Podobným způsobem jednají rodiče, když zastupují své děti. Z pohledu jednotlivce se však zdá být nesporné, že nikdo jiný než on sám nemůže lépe vědět, jaká je jeho vlastní vůle. Skutečná reprezentace této vůle proto musí být výsledkem volby toho, kdo má být zastupován. Zdá se, že se rozsah zastupování s touto skutečností v moderní době shoduje. Potud je vše v pořádku.

Avšak jakmile je princip zastupování uplatněn prostřednictvím individuálních voleb zástupců ve veřejné sféře, nastávají velmi vážné potíže, které se v soukromé sféře zpravidla nevyskytují. Každý má možnost oslovit každého, komu důvěřuje, aby ho například zastupoval při vyjednávání smlouvy podle instrukcí, jež lze jasně stanovit, lze jim rozumět a přesně se jimi řídit. Ve veřejné sféře se nic takového nekoná pravděpodobně následkem rozšíření zastupování na maximální počet lidí ve společnosti. Zdá se mi velmi nešťastné, že čím víc se někdo snaží rozšiřovat počet zastupovaných občanů, tím víc tato činnost ztrácí svůj účel. Všimněme si, že veřejná sféra není jedinou oblastí, kde se tyto nedostatky v nedávné době objevily. Ekonomové a sociologové nás již upozornili na to, že zastupování ve velkých soukromých společnostech správně nefunguje. Akcionáři mají pouze malý vliv na postupy manažerů, jejichž plná moc je důsledkem i příčinou „manažerské revoluce“ dnešní doby a je tím větší, čím větší je počet akcionářů, které manažeri v obchodních záležitostech „zastupují“.⁶² Historie zastupování ve veřejném životě i v ekonomické sféře nám dává lekci, kterou jsme ještě nezvládli. V mé zemi se říká *chi vuole vada*, což znamená, jestli něco opravdu chcete, udělejte to sami a neposílejte za sebe nějakého kurýra. Vaše snaha určitě nepřinese kýžené ovoce, pokud nemáte vzdělání, zkušenosti nebo dostatek informací. Přesně toto říkají manažeri a zástupci v podnikání i v politice, jestliže mají vysvětlit těm, které zastupují, co a jak vlastně dělají.

John Stuart Mill poukázal na skutečnost, že zastupování nefunguje, pokud se na něm nějakým způsobem nepodílejí i zastupovaní.

Zastupitelské orgány mají nízkou úroveň a mohou se stát pouhým nástrojem tyranie nebo intrik, jestliže se většina voličů nezajímá o vládu, které dává svůj hlas. Pokud vůbec volí, nevěnuje svůj volební hlas veřejně, ale prodává ho za peníze, nebo volí ve jménu někoho, kdo nad ní má

⁶² Toto je pravda, nehledě na skutečnost, kterou zmínil profesor Milton Friedman, že akcionáři se možná nakonec zbaví akcií těch firem, jejichž politiku nemají dostatečně pod kontrolou, zatímco občané takto snadno nakládat se svým občanstvím nemohou.

kontrolu, nebo někoho, koho si touží ze soukromých důvodů naklonit. Všeobecné volby, tak jak se konají, jsou místo záruky proti špatné vládě jen dalším článkem jejího mechanismu.⁶³

V politickém zastupování se však mnoho problémů objevilo pravděpodobně z jiných důvodů než z nedostatku zdravého rozumu, ze zlé vůle či apatie zastupovaných lidí. Je pravdou, že existuje mnoho sporných otázek politického života a že jsou příliš komplikované. Velké množství z nich není známo ani zástupcům, ani zastupovaným. Za těchto podmínek není ve většině případů možné zástupce instruovat. Takové případy se stávají ve chvíli, kdy údajní zástupci nemohou reprezentovat skutečnou vůli „zastupovaného lidu“ nebo když existují důvody k domněnce, že se zástupci a zastupovaní neshodují v názoru na věc, o níž se jedná.

Když poukazuji na tuto skutečnost, neodkazuji jen na v dnešní době obvyklý způsob volby zástupců, na hlasování. Všechny problémy, o nichž jsem předtím hovořil, trvají bez ohledu na to, je-li hlasování metodou výběru zástupců či není.

Zdá se, že samo hlasování má vliv na mnoho problémů souvisejících s podstatou „zastupování“ a „svobodou“ jednotlivců během volebního procesu. Pokud bereme v úvahu proces hlasování, tak všechny problémy, týkající se skupin, které se rozhodují, a skupinových rozhodnutí v současných politických systémech, trvají. Volby jsou výsledkem skupinových rozhodnutí, která všichni voliči v rámci skupin činí, ať už jde o volební obvody nebo voličstvo jako celek. Viděli jsme, že skupinová rozhodnutí obsahují procedury, například většinový princip, které jsou neslučitelné s osobní svobodou, již se těší každý kupující nebo prodávající na trhu nebo v soukromém životě. Politici, sociologové, političtí vědci a obzvláště matematici opakovaně poukazují na prvek donucení, jež obsahuje volební mechanismus. Kritikové klasických metod zastupování, například systému jednoho člena, který se dosud v anglicky mluvících zemích používá, poukazují na určité paradoxní aspekty tohoto donucení. Považuji za nezbytné upozornit, že jejich kritiky se převážně zakládají na domnělé skutečnosti, že volební systém není v souladu s principem „zastupování“, podle něhož rozhoduje o politických záležitostech „většina na většiny, která je však celkově menšinou“, jak říká John Stuart Mill. Rád bych citoval tu část eseje J. S. Milla, která se týká tohoto tématu:

Dejme tomu, že v určité zemi, v níž existuje rovné a všeobecné hlasovací právo, se v každém volebním obvodu vyskytne nějaká neregulérní

⁶³ John S. Mill, *Considerations on Representative Government* (New York, 1882).

volba a všechny volby se navíc uskutečňují malou většinou. Parlament v této zemi však reprezentuje trochu víc než jen prostou většinu lidí, přesto prostou většinou vytváří zákony a přijímá důležitá opatření. Kde máme záruku, že se tato opatření shodují s přáním většiny lidí? Téměř polovina voličů, kteří byli při volbě přehlasováni, nemá na rozhodnutí žádný vliv, a všichni mohou mít, a většina z nich pravděpodobně má, k přijatým opatřením nepřátelský vztah, neboť hlasovali proti těm, kteří je podporovali. Tato (skoro) polovina voličů volila zastupitele, kteří hlasovali proti, proto je možné, a dokonce pravděpodobné, že s názorem, který zvitězil, nakonec souhlasí pouze menšina národa.⁶⁴

Tento argument není zcela přesvědčivý, protože případ, který Mill používá, je pravděpodobně čistě teoretický, ale zrnko pravdy v něm určitě bude. Všichni známe prostředky, které byly pro ten účel navrženy, například poměrné zastoupení, které má alespoň tři sta variant, jež mají pomoci volbám lépe „vyjadřovat“ předpokládanou vůli voličů. Také se ví, že žádný jiný volební systém se nedokáže vyvarovat nepřekonatelných překážek, což dokazuje samotná existence nástrojů, jakými jsou referenda, iniciativy atd., které byly zavedeny nikoliv s cílem zdokonalit proces zastupování, ale spíše ho nahradit odlišným systémem, totiž přímou demokracií.

Žádný zastupitelský systém, jehož základem jsou volby, ve skutečnosti nemůže správně fungovat, dokud se volby k dosažení skupinových rozhodnutí konají pomocí většinového principu nebo pomocí jakéhokoli principu, jehož výsledkem bude donucení jednotlivých voličů, kteří byli přehlasováni.

„Zastupitelské“ systémy, které fungují obvyklým způsobem, tedy tak, že spojují volby se zastupováním, jsou neslučitelné s osobní svobodou ve smyslu svobodného výběru, zplnomocnění a instruování zástupců.

„Zastupování“ se do dnešních dnů nicméně zachovalo jako jeden z údajně charakteristických rysů našeho politického systému díky tomu, že se zbavilo svého historického významu a je používáno jako fráze, nebo, jak by řekli současní angličtí analytičtí filosofové, jako „přesvědčovací“ výraz. Ve skutečnosti má pojem „zastupování“ v politice stále kladný obsah, lidé mu jednoznačně rozumí ve smyslu určitého vztahu mezi „cestui qui trust“ a zplnomocněncem. Totéž platí v soukromém životě a v obchodě a podle Austina i v anglickém ústavním právu. R. T. McKenzie, jeden ze současných odborníků na problematiku politických stran, upozorňuje, že

64 Ibid., str. 147.

klasickou koncepci demokracie pokrytecky podporuje dokonce i řada těch, kteří vědí, v jakém rozsahu se ukazuje být nefunkční... Je stále patrnější, že klasická teorie připisuje voličům zcela nereálnou míru iniciativy a téměř úplně ignoruje úlohu vůdcovství v politickém procesu.⁶⁵

Mezitím probíhá v Evropě proces monokratizace (Weberův termín) v uskupeních, jako jsou politické strany, čímž se naplňuje proroctví mého spoluobčana, Roberta Michelse, který ve své nejslavnější esejí o sociologickém charakteru politických stran, publikované v roce 1927 v *American Political Science Review*, formuloval tzv. „železný zákon oligarchie“ jako hlavní pravidlo vnitřní evoluce všech politických stran.

Tyto skutečnosti ovlivňují nejen budoucnost demokracie, ale i osobní svobody, pokud je jako taková zahrnuta do tzv. demokratického procesu a pokud jsou demokratické ideje s osobní svobodou slučitelné.

Tendence brát věci tak, jak jsou, existuje nejen proto, že si lidé nic lepšího představit neumí, ale často i proto, že nevědí, o co tu jde. Lidé současnou formu „demokracie“ ospravedlňují, protože si myslí, že umožňuje alespoň hypotetickou účast jednotlivců na legislativním procesu a na správě země. Jakkoli je pro ně tato účast neurčitá, považují ji v rámci okolností za nejlepší možnou. Ve stejném smyslu R. T. McKenzie píše: „Je odůvodněné... diskutovat o tom, že podstata demokratického procesu spočívá v možnosti volné soutěže mezi politickými vůdci“ a dodává, že „základní úlohou voličů není dojít k rozhodnutí ve specifických otázkách politiky, ale vybrat, který ze dvou nebo více soutěžících týmů potenciálních vůdců bude rozhodovat“.⁶⁶ Nicméně pro politickou teorii, která stále užívá termíny jako „demokracie“ nebo „zastupování“, to znamená stejně málo, jako když zastáváme názor, že se „zastupování“ od obsahu těchto nových teorií liší, a v politice, v obchodu i v soukromé sféře ho stále považujeme za něco jiného.

Lze vznést oprávněnou námitku proti všem, kdo schvalují tuto oslabenou verzi původní ideje a myslí si, že dnešní „zastupitelský systém“ je nejlepší ze systémů, které prostřednictvím svobodné volby jednotlivce umožňují účast na vytváření politiky a obzvláště zákonů.

Lidem lze říct, že se na tomto procesu budou podílet jen prostřednictvím rozhodování skupin, voličů, nebo skrze shromáždění zastupitelů, parlament. Znamená to však, že musíme zaujmout přísně zákonné stanovisko, podložené právními předpisy, bez ohledu na to, co se nachází mimo úřední pravidla. Toto stanovisko se však stane neudržitelným, jakmile zjistíme, že zákony

⁶⁵ R. T. McKenzie, op. cit., str. 588.

⁶⁶ Ibid., str. 589.

a nařízení, na základě kterých rozhodujeme, co je „zákonné“, mají často svůj původ v něčem, co vůbec „zákonné“ není. Například americká ústava, tento velký úspěch mnoha vynikajících státníků konce osmnáctého století, je výsledkem *nezákonného* aktu, který byl uskutečněn na Filadelfském shromáždění v roce 1787 za přítomnosti Otců zakladatelů, kteří k tomuto aktu nedisponovali žádnou pravomocí od právní autority, tj. od kontinentálního Kongresu, jemuž podléhali. Tento Kongres sám o sobě vznikl nezákonně a na základě vzpoury amerických kolonií proti zákonné moci britské Koruny.

Původ současné ústavy mé země může být sotva označen za legálnější než původ jejího amerického protějšku, i když si to mnoho lidí neuvědomuje.

Ve skutečnosti dnešní italskou ústavu vypracovalo ústavodárné shromáždění, které vzniklo 25. června 1944 na základě dekretu, vydaného dědičně zvoleným italským princem Humbertem, který byl královským dekretem svého otce, krále Viktora Emmanuela III., jmenován 5. června 1944 „generálporučík“ Italského království s neomezenými pravomocemi. Avšak ani generálporučík, ani král sám neměli legální pravomoc měnit ústavu nebo k tomuto účelu svolávat shromáždění. K vydání výše uvedeného dekretu, který vycházel z tzv. „Salernské smlouvy“, došlo pod záštitou spojeneckých sil mezi králem Viktorem Emmanuelem III. a „zástupci“ italských stran, jež nikdo obvyklým způsobem nezvolil. Ústavodárné shromáždění mělo být z pohledu stávajícího práva v království považováno za *nezákonné*, neboť samotný akt, kterým bylo ustaveno, nebyl zákonný. Jeho autor, „generálporučík“, ho vyhlásil *ultra vires*. Na druhé straně je v takovýchto situacích velmi problematické se „nezákonným“ aktům vyhnout. Žádná z institucí, na než ústavní zákony království pamatovaly, se totiž nedožila června roku 1944.

Poté co byl generálporučík jmenován do své hodnosti, Koruna změnila svůj charakter. Jedna z komor parlamentu, Velká fašistická rada, byla zrušena, aniž byla nahrazena odpovídající institucí, a další komora, senát, byl v té době nefunkční. To je lekce pro každého, kdo mluví o tom, co je a co není *legální* na základě ustanovení, která se zdánlivě shodují se „zákonem“, a kdo se nezatežuje rozborem toho, co se za nimi ve skutečnosti skrývá.

Leslie Stephen celkem správně upozorňuje na meze zákonnosti:

Právníci hovoří, jako kdyby byla legislativa všemohoucí, neboť se nesnaží dostat za její usnesení. Legislativa je samozřejmě všemocná v tom smyslu, že může stvořit jakýkoli zákon, pokud zákonem rozumíme jakékoli pravidlo vycházející z legislativy. Z vědeckého pohledu je však pravomoc legislativy striktně omezena. Je omezena tak říkajíc zevnitř i zvenčí: zevnitř, protože je produktem určitých sociálních podmínek, a zvenčí, protože pravomoc vyhlášovat zákony spoléhá na instinkt podřízenosti, který je sám omezený. Jestliže zákonodárný orgán rozhodne,

že všechny děti s modrýma očima mají být zavražděny, bude jejich obrana nezákonná, avšak zákonodárci by se předtím museli zbláznit, aby takový zákon schválili, a občané by museli být hlupáci, aby se mu podrobili.⁶⁷

Mimochodem, i když souhlasím s Leslie Stephenem, chtěl bych vědět, zda je „lidská hloupost“ natolik velká, že „lidé“ taková rozhodnutí někdy v budoucnosti schválí, a zda ideály „zastupitelství“ a „demokracie“ budou stále spojovány jen se silou těch, kteří se rozhodují (jak by řekl R. T. McKenzie), „který ze dvou nebo více týmů, soupeřících o vůdčí postavení, bude činit rozhodnutí“ ohledně všech druhů jednání a chování svých spoluobčanů.

Výběr mezi potenciálními soupeři je bezpochyby aktivitou, která jinak charakterizuje počínání svobodného jednotlivce na trhu. Je tu však podstatný rozdíl. Pokud si chtějí konkurenti na trhu svá postavení udržet, musí nutně pracovat ve prospěch voličů (tzn. zákazníků), dokonce i když si toho sami nebo jejich voliči nejsou zcela vědomi.

Na druhé straně političtí konkurenti ne vždy pracují ve prospěch svých voličů, neboť voliči nemohou volit totožným způsobem jednotlivé produkty politiků. Političtí výrobci (mohu-li použít toto označení) v daný okamžik své výrobky současně kupují i prodávají ve jménu svých spoluobčanů, od kterých se neočekává, že řeknou: „tento zákon nebo dekret nechci“, protože podle teorie zastupování již delegovali rozhodovací pravomoc na své zastupitele.

Toto je pochopitelně *právní* hledisko, jež se nutně nemusí shodovat s aktuálním postojem samotných občanů. V mé zemi často občané *právní* hledisko od ostatních hledisek odlišují. Odjakživa obdivuji země, kde se *právní* hledisko s ostatními hledisky maximálně shoduje, a přesvědčuji se, že za velkým úspěchem politiky těchto zemí stojí právě tato shoda. Jsem o tom nadále přesvědčen, avšak ptám se sám sebe, nemůže-li se tato přednost změnit v opak, jakmile *právní* hledisko vyústí v slepý souhlas s mylnými rozhodnutími. V mé zemi máme přísloví, které vám snad pomůže pochopit, proč se naši teoretici v oblasti politiky, počínaje Machiavellim až po Pareta, Moscu a Roberta Michelse, zabývají *právním* hlediskem jen zřídka a naopak vynakládají své síly, aby pochopili, co se za ním skrývá. Nemyslím si, že německy nebo anglicky mluvící lidé mají podobné přísloví: *Chi comanda fa la legge*, „kdo má moc, tvoří zákony“. Zní to jako hobbesovský citát, ale postrádá jeho důraz na *potřebu* nejvyšší moci. Podle mě jde spíše o cynické nebo chcete-li realistické rčení. Řekové samozřejmě měli podobnou doktrínu, ale nejsem si jist, jestli i podobné rčení.

⁶⁷ Leslie Stephen, *The Science of Ethics*, cit. Diceyem, op. cit., str. 81.

Nemyslete si, prosím, že tento politický cynismus doporučuji, pouze upozorňuji na vědecké aspekty cynismu, můžeme-li tyto doktríny takto kvalifikovat. Ten, kdo má moc, tvoří zákony. Dobře, ale co lidé, kteří moc nemají? O těch se rčení příliš nezmiňují, myslím si však, že kritický závěr, který můžeme učinit z nauky o právu orientovaném na politickou moc, se týká jeho hranic. To je pravděpodobně příčinou, proč moji krajané, stejně jako mnozí Američané, neznají nazpaměť text ústavy. Podle mého názoru jsou moji krajané instinktivně přesvědčeni, že psanými zákony a ústavami politický příběh nekončí. Nejenže se často mění, ale ne vždy jsou ve shodě se *zákonem psaným na živých deskách*, jak by řekl lord Bacon. Dovolím si tvrdit, že existuje jakýsi cynický systém obecného práva, které je v mé zemi základem psaných zákonů a od anglického obecného práva se liší tím, že je nepsané, ale také není oficiálně uznáváno.

Dokonce si myslím, že něco podobného se děje, a v budoucnosti možná bude ve větším rozsahu dít, i v ostatních zemích, kde dosud panuje dokonalá shoda právního hlediska s ostatními hledisky. Slepé přijímání dnešního právního hlediska vede k postupné ztrátě svobody při výběru v oblasti politiky, ale i svobody na trhu a v soukromém životě, neboť soudobé právní hledisko znamená, že individuální volby budou vzrůstající měrou nahrazovány skupinovým rozhodováním, a takové rigidní a donucovací procedury, jakou je například většinový princip, postupně eliminují spontánní přizpůsobování nejen mezi individuální poptávkou a nabídkou zboží a služeb, ale ve všech druzích chování.

Zrekapitulujme si myšlenky, které se týkají tohoto tématu: současný politický systém je přeplněn legislativou, skupinovými rozhodnutími, rigidními volbami a je v něm mnohem méně „zákonů psaných na živých deskách“, individuálních rozhodnutí a svobodných voleb, než je třeba pro ochranu práva na svobodu volby.

Netvrdím, že bychom měli zrušit legislativu a skupinová rozhodování včetně většinového principu kvůli obnově práva na svobodu volby všude tam, kde jsme ji ztratili. Celkem souhlasím s názorem, že některé případy, u nichž se problémy týkají všech zúčastněných, není možné vyřešit spontánním přizpůsobováním a vzájemně se shodujícími volbami jednotlivců. Neexistuje žádný historický důkaz, že by kdy panovala anarchie toho druhu, jež by vznikla odstraněním legislativy, skupinového rozhodování i vynucování jednotlivých voleb.

Jsem si však jist, že čím více se nám bude dařit redukovat oblast, již si v politice a v právu podmanilo současné skupinové rozhodování se všemi vymoženostmi voleb, legislativy atd., tím větší budeme mít úspěch v zavádění podobných poměrů, které převládají v jazyce, v common law, na svobodném trhu, v módě, ve zvycích a všude tam, kde se jednotlivé volby samy vyá-

jemně regulují a žádná nikdy není přehlasována. Chceme-li zachovat tradiční smysl mnoha velkých ideálů Západu, navrhuji, abychom zásadně přehodnotili oblast, kde je zdánlivě nezbytné nebo dokonce vhodné skupinová rozhodnutí používat, a abychom mnohem přísněji vymezili oblast, kde je nezbytné nebo dokonce vhodné, aby docházelo k jednotlivým spontánním přizpůsobením.

Dále navrhuji mapu výše uvedených oblastí překreslit, protože se dnes mnoho zemí i oceánů nachází na místech, která nejsou na starých mapách označena. Tuším také, mohu-li pokračovat v této metafoře, že se na současných mapách vyskytují značky, kterým neodpovídají žádné nově objevené země, a jiné se nenacházejí tam, kam je dnešní chybní geografové politického světa zakreslili. Ve skutečnosti některé značky, objevující se na současných politických mapách, neoznačují žádný skutečný objekt. V podobné situaci se nachází kapitán, jenž na mapě zaměnil ostrov za mouchu, a hledáním předpokládaného „ostrova“ v oceánu již ztratil spoustu času a stále hledá.

Při překreslování map oblastí, týkajících se skupinových a individuálních rozhodnutí, bychom měli brát v úvahu skutečnost, že první oblast obsahuje, jak by řekl profesor Buchanan, rozhodnutí typu všechno nebo nic, zatímco další zahrnuje rozhodnutí, jež jsou slučitelná, ba komplementární s rozhodnutími ostatních lidí.

Zlaté pravidlo této reformy by mohlo znít: všechna individuální rozhodnutí, jež se vzájemně shodují, mohou nahradit odpovídající skupinová rozhodnutí u alternativ, u kterých se chybně předpokládá, že jsou neslučitelné. Například by bylo hloupé podrobit jednotlivce skupinovému rozhodování pokaždé, kdy se rozhoduje, zda půjde do kina nebo na výlet, neboť tyto formy individuálního chování nejsou neslučitelné.

Zastánci skupinových rozhodnutí (například legislativy) se domnívají, že individuální volby v takových případech nejsou ve vzájemné shodě, že příslušné problémy patří do skupiny všechno nebo nic, a jediný způsob, jak učinit konečné rozhodnutí, je použít nátlakový postup, jakým je většinový princip. Tito lidé předstírají, že brání demokracii. Avšak měli bychom si uvědomit, že kdykoli většinový princip nahrazuje individuální volbu, přestože to není nezbytné, je demokracie v konfliktu se svobodou. Tento zvláštní případ demokracie by se měl používat minimálně, naopak je třeba maximálně chránit demokracii, která je ve shodě s osobní svobodou.

Na samotném počátku reformy, kterou navrhuji, bude samozřejmě nutné vyhnout se nedorozuměním. Svobodu nemůžeme lhostejně chápat jako „svobodu od nedostatku“ a „nezávislost na vlivu lidí“. Stejně tak ji nemůžeme chápat jako „omezování“ prováděné lidmi, kteří vůbec nikoho neomezují.

Chceme-li odhalit oblast, kam správné formy chování a rozhodování náleží, musíme je nejprve definovat, a teprve za předpokladu, že vše bude odpo-

vídajícím způsobem fungovat, je pak můžeme lokalizovat. Jednoznačně by to zahrnovalo změny současné ústavy, zákonodárné moci a správního práva. Tato revoluce bude z větší části znamenat přesun pravidel z oblasti psaného práva do nepsaného. V procesu přesouvání pravidel bychom měli věnovat největší pozornost pojetí *právní jistoty* jako dlouhodobé jistoty, aby tak mohli jednotlivci činit svobodná rozhodnutí nejen s ohledem na přítomnost, ale i budoucnost. V tomto procesu by měla být soudní pravomoc maximálně izolována od ostatních pravomocí stejným způsobem jako v dobách Říma či ve středověku, kdy byla *jurisdictio* co nejvíce nezávislá na *impériu*. Soudní moc by měla sama mnohem intenzivněji zjišťovat, co je právem, a nikoli stranám sporu vnucovat to, co si soudci přejí, aby právem bylo.

Proces vytváření práva by měl být reformován především a pouze tak, že se z něj učiní spontánní proces, jímž je například obchodování, řeč nebo udržování všech hodnotných a vzájemně se doplňujících vztahů mezi jednotlivci.

Můžeme namítnout, že takovou reformu lze srovnat se vznikem utopistického světa. Ale tento svět ve více zemích i historických obdobích skutečně existoval, některé dokonce ještě úplně nevymizely z paměti žijících generací, a celkem vzato určitě nebyl utopistický. Pravděpodobně daleko utopističtější činností je neustále se odvolávat na svět, kde staré myšlenky již zanikly a zůstala jen stará slova jako prázdné ulity, jež může každý vyplnit svými oblíbenými významy bez ohledu na následky.

VII. SVOBODA A SPOLEČNÁ VŮLE

Povrchnímu pozorovateli možná připadá můj návrh přepracovat mapy oblastí, kde jsou umístěny volby jednotlivců a skupinová rozhodnutí, spíše jako troufalý útok na stávající systém, jenž klade důraz právě na rozhodování skupin a skupinová rozhodnutí, než jako přesvědčivý argument ve prospěch odlišného systému, kladoucího důraz na rozhodování jednotlivců.

Zdá se, že v politice je mnoho sporných otázek, o nichž neexistuje okamžitá a jednomyslná shoda, a proto jsou nevyhnutelná skupinová rozhodování s jejich doplňujícími nátlakovými procedurami, například principem většiny. Možná to platí pro současné systémy, ale jen do okamžiku, kdy se nám podaří určit podstatu problému, o němž má skupina pomocí nátlakových procedur rozhodnout.

Rozhodování skupin nám často připomíná skupiny lupičů, o nichž vynikající americký teoretik Lawrence Lowell poznamenal, že netvoří „většinu“, když obírají o peněženku kolemjdoucího, jehož na osamělém místě přepadli. Lowell říká, že hrstku lidí bychom neměli nazývat „většinou“ v porovnání s člověkem, kterého olupují. Stejně tak jeho nemůžeme nazvat „menšinou“. Ve Spojených státech i v dalších zemích brání ústava a samozřejmě trestní právo vytváření takových „většin“. Naneštěstí se mnoho dnešních většin podobá svérázné „většině“, již popisuje Lawrence Lowell. V mnoha dnešních zemích jsou tyto většiny *legální*, ustavené podle psaného práva a ústav, nebo alespoň podle jejich pružných interpretací. Kdykoli se většina údajných „zástupců“ občanů snaží docílit skupinového rozhodnutí, a příkladem mohou být některé současné zákony v Anglii, například pozemkový zákon a zákon o nájmu, nebo podobné zákony v Itálii, ale i v dalších zemích, které byly navrženy, aby přinutily majitele pozemků snášet ve svém domě proti své vůli

nájemníky za nízký nájem bez ohledu na všechny předchozí smlouvy, přestože v mnoha případech může nájemník snadno platit tržní nájemné, nevidím žádný důvod tuto většinu odlišovat od té, kterou popisuje Lawrence Lowell. Jediný rozdíl je v tom, že Lowellova většina jedná v rozporu se zákonem, zatímco většinám ve výše zmíněných státech jejich počínání zákon umožňuje.

Ve skutečnosti mají obě „většiny“ jeden společný charakteristický rys, a to v podobě nátlaku, který vykonává větší skupina vůči menší skupině s cílem způsobit jí ztrátu, k níž by nedošlo, pokud by se mohla menší skupina rozhodovat svobodně a měla možnost s větší skupinou svobodně uzavírat dohody. Není důvod předpokládat, že jedinci, kteří náležejí k většině, by smýšleli odlišně od stávajících obětí, které patří k utlačované menšině. Citát z evangelia, jenž se vrací minimálně ke Konfuciově filosofii a jenž je překvapivě jedním z nejlapidárnějších pravidel filosofie osobní svobody, „nečiň druhým to, co nechceš, aby druzí činili tobě“, je všemi většinami Lowellova typu modifikován na: „Čiň druhým to, co nechceš, aby druzí činili tobě.“ V tomto ohledu má pravdu Schumpeter, jenž říká, že „společná vůle“ je klamem moderních politických společností. Nezbývá než souhlasit, uvědomíme-li si všechny případy skupinových rozhodnutí včetně těch, které jsem již zmínil. Lidé, náležející k vítězné části skupiny, říkají, že se rozhodují ve společném zájmu a podle „společné vůle“. Kdykoli je však součástí řešení problémů utiskovaných menšin obětování jejich peněz, nebo nucení snášet ve svých domech někoho, o koho nestojí, nebude nikdy panovat mezi členy skupiny jednomyslnost. Pravda, mnoho lidí považuje tuto absenci jednomyslnosti za dobrý důvod k uplatnění skupinového rozhodování a donucovacích procedur. Nicméně toto není seriózní námitka proti reformě, kterou navrhuji. Uvědomíme-li si, že jedním z hlavních cílů této reformy je nastolit osobní svobodu jako svobodu od omezování ze strany ostatních lidí, nenajdeme žádný důvod dávat v našem systému prostor rozhodnutím, jež vyžadují použití násilí ze strany většího počtu lidí vůči počtu menšímu. V takovýchto rozhodnutích neexistuje „společná vůle“ dokud ji někdo jednoduše neztotožní s vůlí většiny bez ohledu na svobodu lidí, patřících k menšinám.

Na druhé straně „společná vůle“, má mnohem přesvědčivější smysl, než jí přisuzují obhájci skupinových rozhodnutí. Tato vůle *vyplývá ze spolupráce všech zúčastněných lidí bez opory ve skupinových rozhodnutích a v rozhodování skupin*. Tatáž vůle tvoří a udržuje při životě slova v běžném jazyce, stejně jako smlouvy i závazky mezi různými stranami, bez potřeby zasahovat do vztahů různých jedinců, oslavovaných populárních umělců, spisovatelů, herců, zápasníků. Tvoří a udržuje při životě i módu, pravidla vybraného chování, morální pravidla. Tato vůle je „společná“ v tom smyslu, že ji všichni jednotlivci projevují a používají ve společnosti svobodně, aniž by byli jinými lidmi

nuceni přijímat jejich rozhodnutí. V takovém systému všichni členové společnosti v principu souhlasí s tím, že pocity, činy a formy chování jednotlivců, kteří patří do dané společnosti, jsou dokonale přijatelné a přípustné, a nikoho nepobuřují, bez ohledu na počet jedinců, kteří se tímto způsobem chovají.

Pravda, je to spíše teoretický model „společné vůle“ než stav, který lze do všech podrobností historicky doložit. Avšak historie nám nabízí řadu příkladů společností, v nichž „společná vůle“ ve smyslu, který popisují, existovala. Dokonce je i dnes v zemích, kde se široce uplatňují nátlakové metody, stále mnoho situací, kdy se společná vůle projevuje a nikdo její existenci vážně nepopírá, ani si nepřeje změnu poměrů.

Podívejme se nyní, jestli si umíme představit „společnou vůli“, která se odráží nejen ve společné řeči, common law, společné módě nebo vkusu atd., ale i v rozhodnutích skupiny, vybavené všemi metodami nátlaku.

Presněji řečeno, celou věc bychom měli uzavřít s tím, že žádné skupinové rozhodnutí, není-li jednomyslné, nemůže být výrazem společné vůle těch, kdo se v daném okamžiku podílí na daném rozhodnutí. V některých případech se však přijímají rozhodnutí namířená proti menšinám, například vyne-li porota nad vrahem či zlodějem rozsudek, který by on sám neváhal přijmout, kdyby byl sám obětí. Od dob Platóna bylo opakovaně zmiňováno, že dokonce i piráti nebo zloději musí přijmout pravidla *společná všem*, jinak by se taková skupina sama rozpadla. Zvážíme-li tyto skutečnosti, můžeme prohlásit, že existují rozhodnutí, která, ačkoli v daný okamžik neodráží vůli všech členů skupiny, můžeme považovat za „společná“ celé skupině, jestli se takto v podobné situaci rozhodnou všichni členové. Myslím si, že tato pravda je obsažena v jádru některých Rousseauových paradoxních úvah, které se jeho protivníkům nebo povrchním čtenářům zdají poněkud přihlouplé. Rousseau říká, že zločinec požaduje své vlastní odsouzení, protože předtím s ostatními lidmi souhlasil, že všichni zločinci mají být za spáchaný trestný čin potrestáni. To, co zde francouzský filosof tvrdí, je doslova vzato nesmysl. Avšak přestává to být nesmysl, pokud předpokládáme, že každý zločinec za stejných okolností souhlasí, a dokonce požaduje odsouzení ostatních zločinců. V tomto smyslu existuje „společná vůle“ všech členů společnosti bránit a eventuálně trestat určité druhy chování, které tato společnost definuje jako zločiny. Totéž lze víceméně aplikovat na všechny ostatní druhy chování, jež se v anglicky mluvících zemích nazývají delikty, tedy formy chování, jež nejsou podle společně sdílených konvencí ve společnosti přípustné.

Je tu patrný rozdíl mezi účelem skupinových rozhodnutí, která odmítají formy chování, jako jsou zločiny nebo delikty, a rozhodnutími, týkajícími se jiných forem chování, například diskriminace majitelů nemovitostí ve výše zmíněných zákonech. V prvním případě skupiny vynášejí rozsudky proti jed-

notlivcům nebo menšinám, které jsou tvořeny jednotlivci, jež v rámci této skupiny spáchali krádež. Ve druhém případě jsou činěna rozhodnutí, jež jsou ve svém důsledku určitým druhem loupeže, páchané na příslušnících menšiny v rámci dané skupiny. V prvním případě všichni, včetně členů menšiny, kteří jsou za spáchanou loupež souzeni, schvalují důvod pro odsouzení u všech vyjma sebe. Ve druhém případě je to naopak. Členové vítězné většiny nesouhlasí s rozhodnutím (například okrást menšinu uvnitř skupiny) v případech, kdy jsou současně oběťmi. Jak jsme měli v obou případech možnost vidět, všichni členové skupiny chápou, že některé formy chování jsou zavrženíhodné. To nám umožňuje tvrdit, že existují skupinová rozhodnutí, která korespondují se „společnou vůlí“ za předpokladu, že jejich účel bude za podobných okolností schválen všemi členy skupiny, včetně členů menšiny, kteří jsou za daných okolností jejich oběťmi. Na druhé straně nemůžeme rozhodnutí považovat za odpovídající „společné vůli“ skupiny, jestliže za podobných okolností nejsou schválena všemi členy skupiny včetně většiny, která k tomu má v dané chvíli oprávnění.

Skupinová rozhodnutí druhého typu musíme z mapy popisující přiměřená nebo v současné společnosti nezbytná skupinová rozhodnutí vymazat. Skupinová rozhodnutí prvního typu můžeme po přísném vymezení jejich účelu na mapě ponechat. Umím si představit, o jak náročný úkol se jedná. Odstranění všech skupinových rozhodnutí, jež přijímají většiny Lowellova typu, by jednou provždy znamenalo ukončení války, již proti sobě vedou jednotlivé skupiny v dnešní společnosti. Tato válka spočívá v neustálých pokusech členů nutit ostatní kvůli osobnímu prospěchu k nesprávnému jednání a přijímání špatných opatření.

Z tohoto pohledu by šlo na značnou část současné legislativy užít definici, již německý teoretik Clausewitz definoval válku, a sice, že válka je válka je pokračování politiky jinými prostředky. Je to toto převažující pojetí práva jako nástroje dílčích zájmů, jež před sto lety napovědělo Bastiatovi jeho slavnou definici státu: „L'État, la grande fiction à travers laquelle tout le monde s'efforce de vivre au dépens de tout le monde“ („velká fikce, pomocí níž se každý snaží žít na účet toho druhého“)⁶⁸. Musíme připustit, že tato definice platí dodnes.

Agresivní koncept legislativy, sloužící dílčím zájmům, rozvrátil ideál politické společnosti jako homogenního celku, ba společnost jako takovou. Menšiny, nucené schvalovat výsledky legislativy, které by za jiných okolností nikdy nesnesly nespravedlivé zacházení, se smířují se svojí situací jen kvůli tomu, aby se ještě nezhoršila, nebo ji považují za cenu, již platí za prosazení

⁶⁸ Bastiatova práce *Zákon* tvoří Dodatek této knihy – pozn. překl.

zákonů poškozujících jiné v jejich prospěch. Tento obrázek se pravděpodobně netýká zcela Spojených států, spíše národů Evropy, kde socialistické ideály zastírají mnoho lokálních zájmů trvalých i krátkodobých většin. Abych přesvědčil čtenáře, že se tato situace týká i Spojených států, zmíním například Norris-La Guardiův zákon. Na právní výsady určitých skupin tu obvykle nedoplácejí jiné skupiny, jak je tomu v evropských zemích, ale všichni občané jako daňoví poplatníci.

Naštěstí pro ty, kteří doufají, že se mnou navržená reforma jednou uskuteční, nejsou všechna skupinová rozhodnutí v naší zemi problematická, jak jsem si myslel, a ne všechny většiny vykazují rysy většin Lowellova typu.

Skupinová rozhodnutí, která dnes nalezneme na politických mapách, se týkají i skutečností, jež by se měly nalézat spíše na mapě individuálních rozhodnutí. Takovéto skutečnosti se zahrnují do současné legislativy vždy, když se individuální rozhodnutí omezují jen na to, co lidé společně považují za právo nebo povinnost. Mám podezření, že mnoho lidí, kteří se dovolávají psaného práva kvůli obraně před násilím jednotlivců, ať už se jedná o diktátory, státní úředníky či dokonce současné většiny, podobající se těm, které si Athéňané oblíbili v polovině pátého století př. n. l., víceméně úmyslně uvažuje o zákonech, jako by ztělesňovaly nepsaná pravidla, která již občané dané společnosti přijali. Mnoho psaných norem je stále považováno, přinejmenším s odkazem na jejich obsah, za ztělesnění nepsaných pravidel, nebo dokonce za záměr zákonodárců. Klasickým případem je Justinianova sbírka *Corpus Iuris Civilis*. Je tomu tak navzdory skutečnosti, že podle zřetelného úmyslu císaře (na to nesmíme zapomenout), jenž ztotožňoval právo země s jeho psanou formou, museli poddaní přijímat celou Justinianovu sbírku *Corpus Iuris Civilis* jako nařízení, která ustanovil sám císař.

Úzké spojení mezi *Corpus Iuris Civilis* jako ideálem psaného práva a obecným či nepsaným právem, jež bylo do sbírek včleněno, je z obsahu *Corpus* jednoznačně patrné. Centrální a trvalejší část sbírek, zvaná *Pandectae* neboli *Digesta*, se skládá z vyjádření starořímských právníků vztahujících se k nepsanému právu. Jejich práce sebral a setřídil Justinian (který může být mimochodem považován za redaktora nejslavnějšího *Reader's Digest* všech dob), aby je předložil svým poddaným jako zvláštní formulaci svých vlastních nařízení. Podle moderních vědců jsou Justinianova kompilace, výběry i výtahy dost složité, takže minimálně v několika případech panují důvodné pochyby o autentičnosti textů včetně autorství, které se přisuzuje starořímským juristům, jako byl Paulus nebo Ulpianus. O autentičnosti celkové koncepce však nejsou mezi vědci žádné pochybnosti. Většina vědců přestává mít v poslední době pochybnosti i o autentičnosti výběru zvláštních případů.

Justinianův výběr se stal předmětem obdobného procesu ze strany kontinentálních právníků ve středověku a v moderní době před přijetím součas-

ných zákoníků a psaných ústav. Tito právníci neprováděli „výběr“ stejným způsobem jako Justinián, ale „interpretovali“ ho, čili napínali význam Justiniánových textů, kdykoli bylo třeba dát výraz novým potřebám, zatímco celek zůstal do dneška platným právem ve většině kontinentálních států Evropy. Zatímco obecné právo stanovené římskými právníky transformoval starý císař do písemné podoby, kterou úředně schválil, středověcí i moderní právníci před schválením zákoníků transformovali Justiniánem formálně ustanovené právo do podoby práva nového, tzv. *Juristenrecht*, jak je nazývali Němci. Bylo rámcově poopravenou verzí Justiniánovy sbírky *Corpus Iuris Civilis*, neboli starého římského práva.

Jeden z mých italských kolegů přišel před několika lety ke svému velkému překvapení na to, že Justiniánova sbírka stále platí v mnoha zemích světa, například v Jižní Africe. Jeho klientka, italská občanka, jež v Jižní Africe vlastnila určitý majetek, ho pověřila provedením jisté transakce, kterou se můj kolega zavázal řádně vykonat. Později byl svým protějškem z Jižní Afriky požádán, aby mu zaslal prohlášení podepsané majitelkou, že se v budoucnosti dobrovolně zřídá výsady *Senatusconsultum Velleianum* udělené ženám, což je usnesení, kterým římský senát před devatenácti stoletími opravňoval ženy odstoupit od svého slova a všeobecně nedodržel konkrétní závazky k jiným lidem. Tito moudří senátoři si byli vědomi skutečnosti, že ženy mají sklon své názory měnit, a proto by nebylo fér od nich vyžadovat stejnou zásadovost, jaká byla podle práva země obvykle vyžadována od mužů. Následky ustanovení senátu podle mého názoru zcela nenaplnily očekávání senátorů. Po právní úpravě *Senatusconsultum* nikdo příliš netoužil vstupovat se ženami do smluv. Tato překážka byla nakonec odstraněna tím, že bylo ženám dovoleno se privilegia *Senatusconsultum* před vstupem do určitých smluv zřít, například při prodeji půdy. Můj kolega poslal do Jižní Afriky prohlášení své klientky, v němž se zřídá práva uplatnit *Senatusconsultum Velleianum*. Prodej pak řádným způsobem proběhl.

Při vyprávění tohoto příběhu jsem se docela bavil myšlenkou, že existují lidé, kteří jsou přesvědčeni, že vše, co potřebujeme ke štěstí, jsou nové zákony. Naproti tomu máme působivý historický důkaz o tom, že legislativa během staletí a řady generací odrážela v celé škále případů mnohem spontánnější proces, než jsou svévolná většinová rozhodnutí zákonodárského sboru.

Německý výraz *Rechtsfindung*, tj. proces nalézání práva, zdá se správně vystihovat základní myšlenku *Juristenrecht* a vůbec aktivity právníků na evropském kontinentě. Právo nebylo koncipováno jako něco, co je *nařízeno*, ale něco existujícího, co je potřeba pouze nalézt, *odhalit*. Tato činnost neměla být prováděna přímým zjištěním významu dohod nebo mínění lidí, které se týkaly práv a povinností, ale především (alespoň to tak vypadá) odhalováním významu dva tisíce let starého psaného textu Justiniánovy sbírky.

Tato myšlenka je z našeho pohledu zajímavá v tom, že nabízí důkaz, že *psané právo se ne vždy bezpodmínečně rovná legislativě*, neboli zákonu, který byl vydán. Justiniánovu sbírku *Corpus Iuris Civilis* v kontinentální Evropě nelze nazvat legislativou, alespoň ne v technickém smyslu slova, tj. zákony nařízenými zákonodárnou autoritou evropských zemí. Mimochodem, to by se mohlo líbit lidem, kteří lpí na ideálu právní jistoty ve smyslu jasně formulovaného písemného znění současně s ideálem právní jistoty jako možnosti vytvářet dlouhodobé plány.)

Zákoníky na území kontinentální Evropy nabízejí další příklad jevu, jehož si je dnes vědomo jen velmi málo lidí, totiž úzké souvislosti ideálu formálně ustanoveného práva s ideálem práva, jehož obsah je skutečně nezávislý na legislativě. Tyto zákoníky můžeme chápat zejména jako ztělesnění Justiniánovy sbírky *Corpus Iuris Civilis* a interpretací juristů, kteří Justiniánovu kompilaci interpretovali po celý středověk až do ustanovení zákoníků novověku.

Zákoníky kontinentální Evropy můžeme v určitém ohledu přirovnat k oficiálním prohlášením autorit, jako byla například italská *Municipia* z dob Římské říše, která vydávala potvrzení o ryzosti a váze kovů, jež soukromé osoby používaly k ražbě mincí, zatímco dnešní legislativu můžeme přirovnat k zásahům dnešních vlád do stanovení hodnoty jejich nekrytého zákonného platidla. (Abych nezapomněl, zákonné platidlo je samo o sobě pozoruhodným příkladem legislativy v dnešním smyslu, tj. skupinových rozhodnutí, v jejichž důsledku jsou někteří členové skupiny obětmi prospěchu ostatních členů, k čemuž by nedošlo, kdyby si mohli svobodně vybrat, které peníze akceptují a které odmítnou.)

Zákoníky na území kontinentální Evropy, například Napoleonův zákoník, Všeobecný občanský zákoník rakouský z roku 1811 nebo německý zákoník z roku 1900, jsou výsledkem kritiky, již byla vystavena do *Juristenrecht* již transformovaná Justiniánova kompilace. Snaha po dosažení právní jistoty ve smyslu doslovné přesnosti byla jedním z hlavních důvodů pro navrhovanou kodifikaci. *Pandectae* se zdála být spíše neuspořádaným systémem pravidel, z nichž mnohá bylo možné chápat jako zvláštní případy pravidel všeobecnějších, jež se římscí právníci nikdy neobtěžovali formulovat. Vlastně se ve většině případů snažili vědomě vyvarovat situace, že se stanou vězni svých vlastních pravidel, kdykoli se budou muset zabývat zcela novými případy. Ve skutečnosti v sobě Justiniánova kompilace ukrývala rozpor. Císař se pokusil do *uzavřeného* a plánovaného systému transformovat to, co římscí právníci vždy považovali za systém *otevřený* a spontánní. Justiniánův systém se však ukázal být příliš otevřený pro uzavřený systém, zatímco *Juristenrecht*, místo aby zmenšil původní rozpor v Justiniánově systému, tento rozpor spíše posílil.

Kodifikace představovala významný krok v Justiniánově myšlence, že právo je uzavřený systém tvořený odborníky pod dohledem politických auto-

rit, jenž ale také předpokládá, že plánování by se mělo týkat více formy zákona než jeho obsahu.

Významný německý badatel, Eugen Ehrlich, napsal, že „přeměna práva v německém zákoníku z roku 1900 i v předcházejících zákonících byla spíše domnělá než reálná“.⁶⁹ *Juristenrecht* prošel téměř nedotčen do nových zákoníků, i když spíše ve zkrácené podobě, a k jeho výkladu bylo stále třeba podstatných znalostí předcházející právní literatury evropského kontinentu.

Naneštěstí po nějaké době se ideál dát legislativní formu nelegislativnímu obsahu ukázal jako rozporný. Právo, jež se nachází mimo legislativu, se neustále mění, ačkoli jen pomalu a nenápadně. Nikdy nemůže být transformováno do uzavřeného systému, právě tak jako běžný jazyk, nehledě na pokusy, které učinili v několika zemích zakladatelé esperanta a podobných umělých jazyků. Opatření proti tomuto problému se ukázala být neúčinná. Nové psané zákony byly vydávány, aby modifikovaly zákoníky, a původní uzavřený systém byl postupně obklopen a přetížen ohromným množstvím psaných pravidel, jejichž nahromadění je jedním z markantních rysů současných evropských právních systémů.

Zákoníky jsou nicméně v evropských zemích stále považovány za základ práva, a pokud je jejich původní obsah stále zachován, můžeme u nich rozpoznat spojení mezi ideálem formálně ustanoveného práva a obsahem, jež lze vysledovat až k nepsanému právu, které působilo v počátcích na Justiniánovu kompilaci.

Vezmeme-li v úvahu to, co se v poměrně nedávné době přihodilo v anglicky mluvících zemích, snadno nalezneme příklady téhož procesu. Mnohá usnesení parlamentu jsou více méně ztělesněním *rationes decidendi*, která soudní dvory vytvářely během dlouhodobého procesu probíhajícího po celou dobu existence common law.

Ti, kdo jsou dobře obeznámeni s anglickým systémem common law, budou souhlasit například s tím, že Zákon o zproštění nezletilých (Infant Relief Act) z roku 1874 není ničím jiným než posílením právní normy v rámci common law, která stanoví, že smlouva, jež byla s nezletilým uzavřena, může být nezletilým také vypovězena. Dalším příkladem je Zákon o prodeji zboží (Sale of Goods Act) z roku 1893, v němž je uzákoněna norma common law, kdy při prodeji zboží ve veřejné dražbě tvoří nabídku nejvyšší návrh, a pokud nikdo další svůj zájem nevyjádří, je nabídka přijata a stvrzena úderem kladívka. Takto ustanovuje právní normy systému common law (jako například pravidlo, že určité smlouvy jsou právně neúčinné, dokud nejsou písemně stvrze-

⁶⁹ Eugen Ehrlich, *Juristische Logik* (Tübingen, 1918), str. 166.

ny) řada dalších zákonů, například Zákon proti podvodným praktikám z roku 1677 (Statute of Frauds) nebo Zákon o majetkovém právu (Law of Property Act) z roku 1925 či Zákon o společnostech (Companies Act) z roku 1948, jenž povazuje zakladatele podniků zveřejnit v určitém případě, dle pravidel, která stanoví soud a která se týkají nesprávného výkladu smluv, některé specifické body svých plánů. Uvádět další příklady by bylo zbytečné.

Konečně, jak upozornil již Dicey, mnoho novodobých ústav a listin práv můžeme chápat ne jako výtvořiny *de nihilo* novodobých Solónů, nýbrž spíše jako ztělesnění souboru *rationes decidendi*, nalézány soudními dvory v Anglii, jež byly postupně používány při rozhodování o právech konkrétních jednotlivců.

Skutečnost, že psané zákoníky i ústavy, jakkoli se v devatenáctém století prezentovaly jako vydané psané zákony, ve svém obsahu v podstatě odrážejí proces tvorby práva nezbytně založeného na spontánním chování jednotlivců po řadu století a generací, mohla a stále může přimět současné liberální myslitele, aby považovali psané právo (chápané jako soubor přesně formulovaných všeobecných pravidel) za nepostradatelný prostředek k zachování osobní svobody.

Pravidla zakotvená v psaných zákonících skutečně mohou být nejlepším vyjádřením liberálních principů, musí však odrážet dlouhodobý historický proces, jehož výsledkem ve své podstatě není právo vytvořené legislativou, nýbrž soudci nebo právníky. Podobným způsobem se lze vyjádřit o právu, na jehož tvorbě se podíleli „všichni“, o němž starý Cato s nadšením tvrdil, že je hlavní příčinou velikosti systému římského práva.

Skutečnost, že vydané zákony mohou mít obsah *neslučitelný* s osobní svobodou, přestože jsou formulovány obecně, vyjádřeny přesně, i když jsou teoreticky nestranné a v určitém ohledu „jisté“, byla pro kontinentální zastánce psaných zákoníků a obzvláště psaných ústav irrelevantní. Tito představitelé byli přesvědčeni, že *Rechtsstaat* či *état de droit* dokonale odpovídají anglickému *rule of law*, a vzhledem k jasným, komplexním a jistým formulacím jsou dokonce vhodnější. Jakmile se *Rechtsstaat* rozpadl, ukázalo se, že jejich přesvědčení bylo mylné.

V dnešní době může každé podvrtné politické uskupení snadno při snaze úplně změnit obsah sbírek zákonů a ústav předstírat, že nadále respektuje klasickou myšlenku konceptu *Rechtsstaat* s jeho zájmem o to, aby psané zákony, které schvalují podle „většinového principu“ zástupci občanů, vyjadřovaly „všeobecnost“, „rovnost“ a „jistotu“. Myšlenka, jež se objevila v devatenáctém století a jež obsahuje tvrzení, že kontinentální *Juristenrecht* je úspěšně obnoven a dokonce srozumitelněji přepsán do sbírek zákonů (a dokonce že principy, které tvoří základ soudci vytvořené ústavy Angličanů, zákonodárci úspěšně přenesli do psaných ústav), razila cestu novému, oslabenému pojmu

Rechtsstaat – státu, v němž byly všechny zákony vytvořeny legislativou. Na skutečnost, že se v původních sbírkách zákonů a v ústavách v devatenáctém století legislativa sama omezovala především na shrnutí pravidel, která nebyla ustanovena prostřednictvím zákonů, se všeobecně zapomnělo, nebo jí byl dáván nepatrný význam ve srovnání s tím, že zákoníky i ústavy ustanovily zákonodárné sbory. Členové těchto sborů se stali „zástupci“ občanů.

Na další průvodní jev, jenž se týká této skutečnosti, také upozorňuje profesor Ehrlich. *Juristenrecht*, přenesený do sbírek zákonů, sice byl zestručněn a zkrácen, ale soudobí právníci této podobě snadno porozuměli odkazem na soudní základ, s nímž byli před ustanovením sbírek zákonů dokonale obeznámeni.⁷⁰ Následující generace právníků však již tuto schopnost postrádala. Právníci si postupně zvykli odvolávat se mnohem více na samotné sbírky zákonů než na jejich historický základ. Charakteristickým rysem komentářů druhé i následujících generací kontinentálních právníků byla podle Ehrlicha suchopárnost a ubohost – to dokazuje, že činnost právníků nedosahuje nejvyšších kvalit, pokud se opírá pouze o psané právo bez spojení s tradicí.

Nejvýznamnějším důsledkem nového trendu se stalo to, že si lidé na kontinentu, a v určitém ohledu i v anglicky mluvících zemích, postupně zvykli chápat celé právo jako *psané právo*, tedy jednoduše jako řadu právních předpisů přijatých zákonodárnými sbory na základě většinového principu.

Takto začalo být právo jako celek chápáno nikoli jako výsledek individuálních voleb, ale jako výsledek skupinových rozhodnutí, a někteří teoretici – jako profesor Hans Kelsen – šli dokonce tak daleko, že tvrdí, že u jednotlivců nelze hovořit o právním či politickém chování, pokud se neodkazují na soubor donucovacích norem, podle nichž se každé chování kvalifikuje buď jako „zákonné“ nebo nezákonné.

Dalším důsledkem tohoto revolučního pojetí práva v dnešní době je, že proces tvorby práva není již těsně spojen s teoretickou činností odborníků, jakými jsou právníci nebo soudci, ale spíše s pouhou vůlí vítězících většin v zákonodárných sborech. Princip „zastupování“ ve svém důsledku pouze zdánlivě upevňuje spojení mezi vítěznými většinami a jednotlivci, jsou-li tito pojmáni jako voliči. Takto přestává být účast jednotlivců na procesu tvorby práva účinná a stává se čím dál víc pouhou formalitou, jež se odehrává periódičticky při všeobecných volbách v zemi.

Spontánní proces tvorby práva byl před přijetím sbírek zákonů a ústav beze sporu unikátní, přirovnáme-li ho k dalším spontánním procesům, jakými jsou běžná řeč, každodenní ekonomické transakce či měnící se móda.

⁷⁰ Ibid., str. 167.

Charakteristickým rysem všech těchto procesů je dobrovolná spolupráce obrovského počtu jedinců, kteří se jednotlivě, dobrovolně a podle svých schopností těchto procesů účastní a kteří se snaží zachovávat nebo dokonce měnit podmínky ovlivňující ekonomické záležitosti, jazyk, módu atd. V tomto procesu neexistují žádná skupinová rozhodnutí, jež by mohla kohokoli donutit přijmout nové slovo místo původního, nebo vyměnit starý oblek za nový, či sledovat film místo divadelní hry. Pravda, současná doba nabízí i pohled na skupiny, vyvíjející velký tlak s cílem vmanipulovat lidi do nových ekonomických transakcí, nebo je přimět přijmout nové způsoby chování či dokonce nová slova a jazyky, jako například esperanto nebo volapuk. Nemůžeme popřít, že tyto skupiny mohou podstatně ovlivnit rozhodování některých jednotlivců, ale nikdy s použitím donucení. Záměnou nátlaku či propagandy s donucením dochází k podobným chybám, jaké můžeme pozorovat při rozboru některých dalších omylů, pojících se s významem slova „donucení“. Některé formy nátlaku mohou být s donucením spojovány nebo dokonce ztožněny, avšak vždy budou s nátlakem spojeny v pravém slova smyslu, například když se obyvatelům určité země zakazuje dovážet cizí noviny a časopisy, poslouchat cizí vysílání či prostě cestovat do zahraničí. V takových případech jsou propaganda a nátlak v této zemi velmi podobné formám donucení v pravém slova smyslu. Lidé nemohou poslouchat tu propagandu, kterou chtějí, nemohou si vybírat z informací nebo se vyhnout poslechu rozhlasového vysílání či čtení tisku, jenž je pod dohledem těch, kdo v zemi rozhodují.

Podobná situace nastane v ekonomickém prostředí, jestliže vznikne v dané zemi za pomoci legislativy (tj. skupinových rozhodnutí a donucení) monopol, jehož účelem je kupříkladu zamezit dovozu či omezit dovoz zboží od potenciálních konkurentů ze zahraničí. Příliš mnoho jednotlivců zde čelí jisté formě nátlaku, avšak příčina tohoto nátlaku není patrná v jednání či chování jednotlivých osob při běžné spontánní spolupráci, jak výše popisují.

Zvláštní případy, kdy je použito prostředků ovlivňujících podprahové vnímání či neviditelné reklamy prostřednictvím infračervených paprsků, které působí na naše oči, a tím i na náš mozek, nebo případy vtíravé reklamy a propagandy, kterou nelze nesledovat nebo neposlouchat, lze chápat tak, že jsou v přímém rozporu s všeobecně přijímanými pravidly ve všech civilizovaných zemích, jež mají za cíl chránit každého jednotlivce před omezováním ze strany druhých. Tyto případy lze správně chápat jako příklady omezování a je třeba je eliminovat prostřednictvím zákonů na ochranu osobní svobody.

Legislativa se dnes konečně ukazuje jako mnohem méně samozřejmý a běžný nástroj, než by se mohlo zdát, kdybychom se nezabývali dalšími důležitými oblastmi lidského jednání a chování. Dokonce tvrdím, že legislativa, obzvláště je-li aplikována na nespočet voleb, jež jednotlivci činí v každodenním životě, se jeví jako něco zcela mimořádného či dokonce něco, co stojí

proti všemu, co spoluvytváří lidskou společnost. Nejmarkantnější rozdíl mezi legislativou a ostatními způsoby lidského jednání vyjde najevo, jakmile porovnáme předchozí a současný stav našich znalostí. Dokonce bych řekl, že jde o jeden z největších paradoxů současné civilizace: udivujícím způsobem se zdokonalují vědecké metody, avšak současně se zachovávají, rozšiřují a posilují takové protichůdné procedury, jakými jsou skupinová rozhodování a většinové pravidlo.

Ze skupinových rozhodnutí nebo většinového pravidla nikdy nevyplýval žádný skutečně vědecký závěr. Celá historie moderní západní vědy svědčí o tom, že žádné většiny, žádní tyrani či útlak dlouhodobě nevíteží nad jednotlivci, pokud jsou tito schopni nějakým jednoznačným způsobem dokázat, že jejich vědecké teorie jsou lepší než ostatní a že jejich vlastní názory pomáhají řešit problémy lépe než názory druhých, nehledě na jejich počet, autoritu či moc. Z tohoto pohledu představuje historie moderní vědy skutečně nepřesvědčivější důkaz selhání rozhodování skupin a skupinových rozhodnutí, která jsou založena na určitých donucovacích prostředcích a obecněji na donucování používaném na jednotlivcích, jež je vydáváno za prostředek podporující vědecký pokrok a dosahování výsledků v oblasti vědy. Galileův soudní proces na počátku naší vědecké éry je v tomto smyslu symbolem celé její historie včetně mnoha procesů, které se konaly v řadě zemí až do dnešních dnů, v nichž došlo k pokusům donutit jednotlivé vědce, aby odvolali svá vědecká tvrzení. Žádné vědecké teze však nikdy nevznikly ani nebyly vyvráceny prostřednictvím nátlaku, ať už byl uplatňován fanatickými tyrany nebo ignorantskými většinami.

Vědecký výzkum je naopak nejobecnějším příkladem spontánního procesu vyžadujícího svobodnou spolupráci mnoha jedinců, kteří se na něm podle svých možností a schopností podílí. Konečný výsledek této spolupráce nemohou žádní jednotlivci nebo skupiny předvídat ani plánovat. Nikdo nemůže učinit žádné prohlášení o výsledcích takové spolupráce, pokud ji každý rok, nebo dokonce každý měsíc a každý den po celou dobu existence vědy pozorně nesleduje.

Co by se stalo v západních zemích, pokud by byl vědecký pokrok omezen na skupinová rozhodnutí a většinové pravidlo v rámci principu „zastupování“, kde by byli vědci v pozici voličů, nemluvě o „zastupování“ občanů v celé šíři?

Platón popsal takovou situaci v dialogu *Politikos*, kde staví proti sobě na jedné straně tzv. vědu o vládnutí a obecně všechny vědy a na druhé straně zákony, které vznikly prostřednictvím většiny v antické řecké demokracii. Jedna z postav dialogu navrhuje, aby byly převedeny zákony z oblasti medicíny, navigace, matematiky, zemědělství a ostatních věd a technik platných v té době do podoby písemných norem (*syngrammata*) vydaných zákonodárci. Je jasné, že ostatní postavy v dialogu správně usoudily, že v takovém případě by

se celá věda a technika rozplynula bez naděje na opětovné oživení. Vypudily by je zákony, které brání jakémukoli výzkumu, a život, který už tak byl velmi těžký, by se stal zjola nemožným.

Nicméně závěr, plynoucí z tohoto Platónova dialogu, se od předchozího poněkud liší. Ačkoli s takovouto situací ve vědě nemůžeme souhlasit, jsme nuceni, říká Platón, ji akceptovat v oblasti práva a v rámci našich institucí. Nikdo není tak chytrý a čestný, aby mohl vládnout ostatním spoluobčanům a nedbat psaných zákonů, aniž by způsobil mnohem více nepříjemností než systém nepružné legislativy.

Tento neočekávaný závěr spíše připomíná autory psaných sbírek zákonů a ústav v devatenáctém století. Platón i tito teoretici stavěli proti sobě psané zákony a svévolná jednání panovníka a zastávali názor, že první možnost je lepší než druhá, protože žádný vladař není dostatečně moudrý, aby zabezpečil obecné blaho své země.

Nemám námitek proti tomuto závěru, který nás přiměl akceptovat jeho *premissu*: konkrétně, že svévolné příkazy tyranů jsou jedinou alternativou psaným zákonům.

Avšak historie nám nabízí řadu svědectví, která ukazují, že pro ty, co si cení osobní svobody, se nejedná o jedinou alternativu, dokonce ani o tu nejdůležitější. Mnohem více by odpovídalo historickým svědectvím, kdybychom zdůraznili jinou alternativu – například spontánní účast všech obyvatel země na procesu tvorby práva, jež stojí v protikladu ke svévolným příkazům vydaným určitými jednotlivci či skupinami.

Jestliže zhodnotíme alternativy z tohoto pohledu, nepochybně zvítězí osobní svoboda považovaná každým člověkem za základní podmínku umožňující mu realizovat jeho rozhodnutí namísto toho, aby pod nátlakem dělal s nechtělím, k čemu ho někdo nutí.

Nikdo nemá rád svévolné příkazy králů, státních úředníků, diktátorů a jim podobných. Legislativa však není přijatelnou alternativou vůči libovůli. Libovůle může v mnoha případech využívat, a také využívá, pomoci psaných zákonů, které musí lidé snášet, protože se nikdo kromě hrstky zákonodárců neúčastní zákonodárského procesu.

Profesor Hayek, v dnešní době jeden z nejvěhlasnějších stoupenců psaných, všeobecných a jistých zákonů jako prostředku, který působí proti libovůli, je si jednoznačně vědom, že panství práva samo „není s to dosáhnout cíle“ ve smyslu ochrany osobní svobody, a tvrdí, že „není dostatečnou podmínkou osobní svobody, protože stále nechává příliš velký prostor pro působení státu“.⁷¹

⁷¹ Friedrich August Hayek, op. cit., str. 46.

To je také důvod, proč musí být svobodný trh a volný obchod jako systém co možná nejméně závislý na legislativě vnímán nejen jako nejefektivnější prostředek ke svobodnému výběru zboží a služeb, *ale také jako model pro jakýkoliv jiný systém, jehož cílem je umožnit jednotlivá svobodná rozhodnutí včetně těch, která se týkají práva a právních institucí.*

Systémy založené na spontánní účasti všech jedinců samozřejmě nejsou všelékem. Menšiny existují na trhu stejně jako v jiných oblastech a jejich účast v procesu není vždy uspokojivá, minimálně do chvíle, kdy bude počet jejich členů dostatečný k tomu, aby přiměl výrobce uspokojit jejich poptávku. Budu-li na malém městě chtít koupit vzácnou knihu nebo gramofonovou nahrávku, možná to po několika pokusech vzdám, protože žádný místní prodáváč knih nebo desek nebude schopen uspokojit moji poptávku. Takový problém však systém založený na donucování není schopen odstranit, pokud nezahrneme do úvah systémy, které jsou s největší pravděpodobností utopické, vymyšlené socialistickými reformátory a snílky ve shodě s mottem: Každému podle jeho potřeb.

Země zvaná Utopie ještě nebyla objevena. Budeme-li kritizovat stávající systém tak, že budeme poukazovat na neexistující systémy, které by si s problémy dokázaly poradit, příliš užítu nám to nepřinese.

Shrnutí kapitoly: osobní svobodu nelze ztotožnit se „společnou vůlí“, kdykoli je tato pouhým klamem, zakrývajícím použití nátlaku, jež vyvíjejí většiny Lowellova typu vůči menšinám, které by samy nikdy nesouhlasily s výslednou situací, kdyby ji mohly svobodně odmítnout.

Osobní svoboda je naopak ve shodě se společnou vůlí vždy, když se její předmět shoduje s principem, popsaným tímto pravidlem: „Nečini druhým to, co nechceš, aby druhí činili tobě.“ V takovém případě jsou skupinová rozhodnutí ve shodě s osobní svobodou, pokud trestají a napravují druhy chování, které všichni členové skupiny odmítají, a to včetně těch, kteří se tak chovají, jestliže se sami stanou oběťmi.

Osobní svoboda může být navíc ve shodě i s rozhodováním skupin a skupinovými rozhodnutími, pokud berou v úvahu výsledky spontánní účasti všech členů skupiny při utváření společné vůle, například při procesu tvorby práva nezávislého na legislativě. Avšak kompatibilita mezi osobní svobodou a legislativou bude vždy vratká vzhledem k potenciálnímu protikladu mezi ideálem spontánního formování společné vůle a příkazy, které jsou založeny na určitém druhu donucovací procedury, tak jak je to v rámci legislativy běžné.

Osobní svoboda je v neposlední řadě v dokonalé shodě s takovými procesy, jejichž výsledkem je formování společné vůle bez podpory rozhodovacích skupin a skupinových rozhodnutí. Běžný jazyk, každodenní ekonomické transakce, zvyky, mravy, spontánní proces tvorby práva a především vědecký

výzkum jsou nejobecnější a nejpřesvědčivější příklady shody – opravdu v tomto těsném spojení – mezi osobní svobodou a spontánním formováním společné vůle.

V kontrastu s tímto spontánním způsobem stanovování společné vůle se zdá být legislativa méně efektivním nástrojem pro určení téhož, což je evidentní, soustředíme-li pozornost na oblast zastupování. Zde byla v západních zemích v minulosti, a je i v současnosti, spontánně určována společná vůle.

Historie dokládá, že legislativa netvoří přijatelnou alternativu k libovůli, ale často se řadí po bok nesnesitelných příkazů tyranů nebo arogantních většín, které jsou namířeny proti všem druhům spontánního procesu formování společné vůle ve výše uvedeném smyslu.

Pro zastánce osobní svobody to není jen otázka podezřívavosti vůči úředníkům a vládcům, ale také vůči zákonodárcům. V tomto smyslu nemůžeme souhlasit se slavnou definicí, kterou Montesquieu věnoval svobodě jako „právu dělat vše, co zákon umožňuje“. Jak Benjamin Constant v této souvislosti poznamenává: „Není pochyb, že nelze hovořit o svobodě, nemohou-li lidé dělat vše, co jim zákony umožňují; avšak zákony mohou tolik věcí zakazovat, že svobodu úplně zničí.“⁷²

⁷² Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionnelle* (Brusel, 1851), I, str. 178.

VIII. ROZBOR NĚKTERÝCH OBTÍŽÍ

Zvažme některé námitky vůči systému, v němž skupinová rozhodnutí a rozhodování skupin hrají méně významnou roli, než se dnes ve veřejném životě zdá být nezbytné.

Současné vlády, zákonodárné sbory, velké procento vzdělaných a vůbec všech dnešních lidí si postupně za posledních sto let zvykly považovat zásahy autorit do soukromých aktivit za užitečnější, než by se domnívaly v první polovině devatenáctého století.

Když si dnes někdo dovolí podotknout, že by rozsáhlý státní aparát i paternalistické zákonodárné sbory měly dát přednost soukromým iniciativám, ozvou se obvyklé kritické reakce typu, že „čas nelze vrátit zpět“, že doba *laissez faire* pominula apod.

Měli bychom citlivě rozlišovat mezi tím, co si lidé myslí, že lze udělat pro to, aby byl obnoven co nejširší prostor pro vyjádření jednotlivých svobodných voleb, a tím, co je opravdu možné udělat. Jestliže se snažíme dosáhnout svých cílů ve shodě s liberálními principy v politice nebo v řadě dalších oblastí, samozřejmě nedosáhneme ničeho bez souhlasu spoluobčanů, kteří obecně svůj souhlas udělí tomu, čemu věří. Umožňuje-li to situace, je dobré zjistit, mají-li lidé pravdu nebo se ve svých názorech mýlí. Veřejné mínění není to nejdůležitější, dokonce ani v liberální společnosti, ačkoli je mínění samozřejmě velmi důležitá věc, obzvláště v liberální společnosti. Vzpomínám si, co před několika lety řekl jeden z mých spoluobčanů: „Hlupák je hlupák, dva hlupáci jsou dva hlupáci, pět set hlupáků je pět set hlupáků, ale pět tisíc, neřku-li pět milionů hlupáků, to už je pořádná dějinná síla.“ Nepopírám pravdivost tohoto cynického výroku, avšak dějinnou sílu lze ovládnout nebo modifikovat, a je tomu tak tím spíš, čím více odporují fakta tomu, čemu lidé

věří. Hippolyte Taine jednou řekl, že deset milionů příkladů nevědomosti nezakládá znalost, a tento výrok je pravdivý pro všechny druhy nevědomosti včetně nevědomosti lidí patřících do současné politické společnosti se všemi jejich doplňkovými demokratickými procedurami, většinovými pravidly a všemocnými zákonodárnými sbory a vládami.

Pro zastánce nového typu společnosti se nezdá být nepřekonatelnou překážkou skutečnost, že lidé obecně stále vnímají vládní zásahy jako přiměřené nebo dokonce nezbytné, a to i v případech, které ekonomové nepovažují za prospěšné, ba v případech, které považují za nebezpečné. Konečně nemusí být nic špatného na tom, když nová společnost připomíná mnohem starší, úspěšné společnosti.

Pravda, socialistické doktríny s více méně otevřenou nelibostí ze strany vlád a zastupitelských úřadů vůči svobodě a nezávislosti jednotlivce stále dokazují, že pro lid jsou dnes stále stravitelnější než zdravý rozum ekonomů. Situace svobody se zdá být za těchto podmínek beznadějná ve většině zemí světa.

Nicméně, není jisté, jestli jsou masy hlavními protagonisty současného dramatu veřejného mínění, pokud jde o osobní svobodu. Kdybych si musel vybrat svou pozici mezi dnešními zastánci ideálu svobody, zvolil bych místo pesimistů spíše profesora Misesa:

Největší chybou široce rozšířeného pesimismu je víra, že destruktivní myšlenky a politiky v naší době mají původ v proletariátu a jsou „vzpourou davů“. Ve skutečnosti davy následují vůdce, a to proto, že nejsou kreativní a nemají vlastní filosofii. Ideologie, které produkují veškeré zlo a katastrofy tohoto století, nejsou výsledkem činnosti davu. Tyto ideologie jsou výsledkem činnosti pseudovědců a pseudointelektuálů, byly zplozeny na univerzitách a tribunách. Šířily se zásluhou tisku, her, filmů a rozhlasu. Intelektuálové mají odpovědnost za proměnu mas směrem k socialismu a intervencionismu. Zabránit potopě znamená změnit mentalitu intelektuálů. Davy pak budou následovat tohoto příkladu.⁷³

Na rozdíl od profesora Misesa si však nemyslím, že změnit mentalitu tzv. intelektuálů je snadný úkol. Profesor Mises upozorňuje ve své nedávné knize, *The Anti-Capitalistic Mentality*⁷⁴, že příčinou toho, proč se tzv. intelektuálové sami řadí mezi nepřátele osobní svobody a svobodného podnikání, v první řadě nejsou špatné argumenty nebo nedostatek informací o celé věci, ale

⁷³ Ludwig von Mises, *Planning for Freedom* (South Holland, Illinois, 1952), poslední kapitola.

⁷⁴ (Česky: *Antikapitalistická mentalita*, Občanský institut, Praha, 1994 – pozn. překl.)

spíše emocionální postoje, například závist vůči úspěšným podnikatelům nebo pocit méněcennosti. Je-li tomu tak, zralá úvaha a lepší informace prokážou, že je stejně neuzitečné měnit mentalitu intelektuálů jako „tupé a netečné jedince“, jejichž masy zaplňují politickou scénu.

Naštěstí nejsou všichni nevzdělaní lidé natolik „tupí“, aby nebyli schopni rozumět nebo správně chápat, obzvláště když se to týká běžných zkušeností v každodenním životě. V mnoha zjevných případech jejich zkušenost nepotvrzuje teorie, které podporují odpůrci osobní svobody. V řadě dalších případů má socialistická interpretace malou průkaznost stejně jako další sofistické argumenty, jež se ukázaly být více přesvědčivé pro tzv. intelektuály než pro nevzdělaný lid, jenž soudí výhradně zdravým rozumem. Zdá se, že dnešní vývoj socialistické propagandy tuto skutečnost potvrzuje. Zvláštní a komplikovanou teorii tzv. „nadhodnoty“ už současní zprostředkovatelé marxistického socialismu veřejnosti nevykládají, nehledě na to, že Marx přiřkl této teorii úkol teoreticky podpořit všechny své útoky proti údajnému vykořisťování dělníků kapitalistickými zaměstnavateli. Dnešním intelektuálům je Marxova filosofie zatím stále doporučována jako moderní výklad světa. Mnohem více důrazu se dnes patrně klade na filosofický než na politický obsah děl představitelů komunismu, jakým byl například V. I. Lenin.

Na druhé straně je mnoho ekonomických nauk, které analyzují vhodnost osobní svobody pro všechny typy lidí včetně socialistů prostým rozvinutím hypotéz zdravého rozumu v oblastech, kde není o jejich správnosti pochyb, a v posledku i zdravého rozumu obyčejných lidí bez ohledu na demagogické nauky a socialistickou propagandu jakéhokoliv druhu.

Všechny tyto skutečnosti posilují víru v to, že se jednou podaří lidstvo jako celek přesvědčit, aby přijalo liberální principy (v evropském slova smyslu) i v řadě dalších otázek, a to důsledněji než dnes.

Jinou otázkou je, zda se liberální principy zakládají vždy na přesvědčivé argumentaci představitelů zvláštní vědy, jakou je ekonomie, stejně jako představitelů starší vědní disciplíny, již nazýváme politickou vědou.

Jde o významný a důležitý problém, na jehož řešení závisí, zda budeme moci o určitém systému mluvit jako o systému individuální svobody. Odložme stranou problém vztahu vědy, politických a ekonomických ideálů. Vědu bychom si neměli plést s ideologií, ačkoli ta může být ve shodě s celou řadou voleb týkajících se možných politických a ekonomických systémů, které mnoha způsoby nevyhnutelně navazují na výsledky ekonomické a politické vědy, jež jsou dle Weberovy teorie společenských věd chápány jako „neutrální“ nebo hodnotově neutrální aktivity. Podle mého názoru má Weberovo rozlišování mezi „hodnotově neutrálními“ aktivitami a ideologiemi jako souborem hodnotových soudů stále svůj smysl, ale o tomto zvláštním případě nemusíme příliš obšírně diskutovat.

Mnohem obtížnější se mi jeví metodologická otázka přesvědčivosti ekonomického a politického uvažování ve srovnání s ostatními způsoby uvažování – například v matematice nebo v přírodních vědách.

Osobně jsem přesvědčen, že hlavním důvodem, proč jsou ekonomické a politické problémy tak často příčinou odlišných názorů a sporů, je právě týž nedostatek průkaznosti odpovídajících teorií, jejichž zdůvodnění a výklad spadá do dalších vědních oborů. Nesouhlasím s Hobbesem, že by aritmetika vypadala úplně jinak, kdyby bylo pro kteroukoli jednající moc výhodné, aby se dvě a dvě rovnalo pěti. Pochybuji, že by nějaká moc dokázala dle svých zájmů a přání jakkoliv změnit aritmetiku. Jsem naopak přesvědčen, že je pro každou velmoc důležité, aby nedošlo ke změnám, jež by aritmetiku podle Hobbesových předpokladů přetvořily v nějaký zvláštní druh vědy. Na druhé straně může nějaká mocnost určitým způsobem profitovat z podpory té či oné zdánlivě vědecké teze jen a pouze tehdy, není-li jisté, jaký bude konečný výsledek samotného vědeckého procesu.

V této souvislosti by se v dnešní době vyplatilo nově formulovat to, co nazýváme vědeckým důkazem. Snad by se situace ve společenských vědách jako celku o hodně zlepšila, kdybychom provedli nezaujatou a rozsáhlou analýzu v této oblasti. Ale zatím je situace taková, jaká je. K ekonomickým a politickým teoriím se váže řada omezení, a to i když je považujeme za empirické či apriorní soudy.

Metodologické problémy jsou důležité, protože souvisí se schopnostmi ekonomů vynášet nepochybné závěry, které ostatní akceptují jako východiska pro svá rozhodnutí nejen vzhledem ke svým každodenním činnostem v soukromé sféře a v podnikání, ale také vzhledem k politickým a ekonomickým systémům, které daná společnost přijme za vlastní.

Ekonomie jako empirická věda bohužel ještě nemá schopnost nabízet nepochybné závěry a pokusy, jež v dnešní době tak často ekonomové činí, když se pokouší hrát roli vědců z oblasti přírodních věd, pravděpodobně mnohem více škodí, než pomáhají, ve snaze přimět lidi, aby se rozhodovali podle výsledků této vědy.⁷⁵

Zvláštnímu zájmu se těší nedávné metodologické zkoumání ekonomické vědy, publikované profesorem Miltonem Friedmanem v jeho skvělé knize *Essays in Positive Economics*. Zcela s profesorem Friedmanem souhlasím, když tvrdí, že „popírání překvapivého a jednoznačného důkazu, který plyne z *velmi důležitého* experimentu ekonomické vědy, brání odpovídajícímu testování

⁷⁵ Někdo by měl také spočítat škody napáchané přírodovědci, kteří si hrají na ekonomy!

hypotéz“ a způsobuje značné „problémy... s dosažením okamžité a všeobecné shody ohledně závěrů, které z dostupného důkazu vyplývají“.

V této souvislosti profesor Friedman upozorňuje, že tato situace „umožňuje zbavovat se neúspěšných hypotéz jen velmi těžce a pomalu“, takže „jsou málokdy nahrazeny správnými a stále znovu se objevují“. Jako velmi přesvědčivý příklad zde uvádí, že „očividná inflace vedla k hypotéze, že značný nárůst množství peněz v relativně krátkém časovém období je doprovázen značným růstem cen“. Na tomto místě profesor Friedman uvádí, že

důkaz je překvapivý a řada úvah nutných k jeho interpretaci relativně krátká. Avšak bez ohledu na četné příklady značného vzestupu cen, jejich v podstatě prostou shodu se značným růstem peněžní zásoby a řadu dalších okolností, které mohou vypadat jako relevantní, přináší každá nová zkušenost s inflací intenzivní spory, a nejen v laické veřejnosti, zda je růst peněžní zásoby vedlejším efektem růstu cen, který je způsoben dalšími faktory, nebo jde o zcela nahodilý a nedůležitý průvodní jev cenového růstu.⁷⁶

V zásadě také souhlasím s tím, co profesor Friedman v této analýze tvrdí o roli empirického důkazu v teoretické činnosti ekonomické vědy, ale i v teoretické činnosti společenských věd a obecně dalších vědních oborů, zejména těch, jejichž empirické hypotézy nejsou testovány na základě jejich předpokládaného popisu reality, nýbrž na základě jejich úspěchu v předkládání přijatelných, dostatečně přesných předpovědí.

Avšak důrazně protestuji proti ztotožňování přírodních a ekonomických hypotéz, které profesor Friedman navrhuje bez ohledu na relevantní a podstatné rozdíly mezi nimi.

Jako příklad prvního typu uvádí Friedman hypotézu, že zrychlení tělesa padajícího ve vakuu je konstantní a nezávislé na tvaru tělesa, způsobu jeho pádu atd. Toto vše je vyjádřeno v dobře známém vzorci:

$$S = \frac{gt^2}{2},$$

kde S je vzdálenost, kterou v určitém čase urazí padající těleso, g je konstanta představující tíhové zrychlení a t je čas ve vteřinách. Tato hypotéza se dobře hodí na předpovídání pohybu padajícího tělesa ve volném prostoru,

⁷⁶ Milton Friedman, *Essays in Positive Economics* (Chicago, 1953), str. 11.

bez ohledu na zanedbání ostatních relevantních faktorů, jako je hustota vzduchu, tvar tělesa atd. V tomto smyslu je hypotéza užitečná nikoliv proto, že přesně popisuje to, co se skutečně s padajícím tělesem ve vzduchu děje, nýbrž proto, že umožňuje úspěšné odhady o jeho pohybu.⁷⁷

Ve stejném duchu dává profesor Friedman (společně s profesorem Savageem) příklad, který zahrnuje lidské chování, konkrétně jde o jednání profesionálního hráče kulečnicku během hry – diváci předpovídají jednotlivé štouchy podle téže hypotézy.

Podle Friedmana a Savageho

vůbec nemusí být nesmyslné, že prvotřídní odhady vznikají na základě hypotézy, podle které hráč provádí kulečnickové údery stejně, jako kdyby znal komplikované matematické rovnice, které poskytují optimální informace o směrech pohybu, na jejichž základě je oko schopno odhadovat úhly popisující pozici koulí, a umožňují provádět bleskové výpočty pomocí rovnic, aby koule mohla putovat po dráze naznačené vzorci.⁷⁸

Profesor Friedman v tomto ohledu zcela správně uvádí, že

naše důvěra v tuto hypotézu není založena na víře, že se hráči kulečnicku, dokonce ani ti nejlepší, chovají popsaným způsobem, ale spíše vychází z přesvědčení, že jsou minimálně do jisté míry schopni dosáhnout úplně stejných výsledků i v případě, že nejsou zkušenými kulečnickovými hráči.⁷⁹

Toto přirovnání má jedno problematické místo, které se podle mého názoru týká toho, že v prvním případě nám hypotéza umožňuje, řekněme, v kterémkoli okamžiku předpovědět s rozumnou odchylkou rychlost padajícího tělesa, v druhém případě nejsme schopni předpovědět nic, natož vynášet „prvotřídní odhady“ o úderech hráče kulečnicku vyjma toho, že asi půjde o „dobré údery“. Ve skutečnosti nám pouhá hypotéza, která říká, že se hráč kulečnicku bude chovat, jako kdyby znal přírodní zákony, jež se týkají kulečnickové hry, o takových zákonech říká velmi málo a ještě méně o pozici koulí po jakémkoli následujícím úderu našeho skvělého hráče. Jinak řečeno, nejsme schopni předvídat stejným způsobem jako v případě hypotézy, která se týká volně padajícího tělesa.

⁷⁷ Ibid., str. 16-18.

⁷⁸ Ibid., str. 21.

⁷⁹ Loc. cit.

Způsob, jakým je tento přírůstek prezentován, podle mne naznačuje, že pro předpověď například polohy koule po úderu našeho hráče jsme schopni provést jakékoli výpočty. Ale toto není ten případ. Jakmile jsem si tento problém uvědomil, došel jsem spolu s přítelem Eugeniem Frolou, profesorem matematiky na univerzitě v Turíně, k poměrně překvapivým závěrům.

Za prvé, každý hráč kulečnicku může určit polohu koule – nebo nalézt, kde se nachází – v nekonečném počtu výchozích postavení, která definuje karteziánský systém souřadnic odpovídající dvěma stranám plochy kulečnicku. Každá z poloh je jednou z nekonečného počtu kombinací, které můžeme předpokládat v rámci těchto dvou souřadnic, a jejich celkový počet proto můžeme matematicky vyjádřit jako ∞^2 . Navíc bychom měli vzít do úvahy sklon a směr taha v okamžiku, kdy hráč zasáhne kouli. Zde jsme znovu konfrontováni s nekonečným počtem kombinací těchto faktorů, které můžeme také označit pomocí ∞^2 . Kromě toho může být koule zasažena na nekonečném počtu pozic, jejichž poloha je na povrchu koule definována šířkou a délkou. Znovu zde máme nekonečný počet kombinací, který lze stejně jako předtím označit ∞^2 . Dalším faktorem, který bychom měli zvážit, pokud chceme předpovědět konečnou polohu koule, je síla úderu, kterou náš hráč zasáhne kouli. Opět jsme zde u nekonečného počtu, který se týká všech možností úderu, označeného symbolem ∞ .

Jestliže shromáždíme všechny faktory, které bychom měli vzít do úvahy, abychom předpověděli, co se stane s koulí v okamžiku úderu, získáme výsledek, který by se dal vyjádřit symbolem ∞^7 , z čehož vyplývá, že počet faktorů potřebných k úvaze je tolik, kolik je bodů v *sedmírozměrném prostoru*.

Ani toto není konec příběhu. Pro každý kulečnickový úder bychom také měli určit pohyb, tedy dráhu, po níž se bude koule po stole pohybovat, což by vyžadovalo systém nelineárních diferenciálních rovnic, jež není snadné spočítat. Navíc bychom měli uvážit způsob, jakým koule udeří do hrany stolu, kolik rychlosti při tom ztratí, jaká bude její nová rotace v důsledku nárazu atd. Nakonec bychom měli vyslovit obecné řešení, které by nám mělo dát odpověď na otázku, kolik úspěšných úvah musí v rámci pravidel této hry vynikající hráč vždy před zasáhnutím koule vykonat, včetně úvah o fyzikálních vlastnostech kulečnickového stolu a potenciálních schopnostech svých protivníků, aby využil stávající situace ve svůj prospěch.

Na těchto příkladech lze vidět, nakolik se liší funkční hypotézy například z oblasti přírodních věd (mimo jiné i o padajících tělesech) od hypotéz, které se očividně týkají jednodušších problémů, než je třeba kulečnicková hra, jejíž problematika pozornosti většiny lidí uniká.

Můžeme bezpečně říci, že naše hypotéza, že dobrý hráč kulečnicku se chová tak, jako když dokáže vyřešit vědecké otázky, které se vážou k této hře, má daleko k realistickým odhadům budoucích úderů našeho hráče a je jen meta-

forou, která vyjadřuje důvěru, že hráč v budoucnosti zahraje stejně „dobré úder“ jako v minulosti. Jsme v situaci fyzika, který, místo aby použil svou hypotézu o volně padajících tělesech k předpovědi jejich rychlosti v daném okamžiku, jednoduše řekne, že těleso bude padat tak, jako kdyby znalo zákony pohybu a podřídilo se jim, zatímco fyzik sám nebude schopen tyto zákony s ohledem na jejich použití k jakýmkoliv výpočtům formulovat.

Profesor Friedman prohlašuje, že

od těchto příkladů je jen malý krůček k ekonomickým hypotézám, které tvrdí, že pod vlivem mnoha okolností se jednotlivé firmy chovají tak, jako by se racionálně snažily maximalizovat své výnosy a měly všechna nezbytná data, aby jejich snaha byla završena úspěchem, tzn. jako kdyby znaly příslušné výdaje a poptávkové funkce, pravděpodobné mezní náklady, mezní výnosy ze všech dostupných příležitostí a stlačily každou křivku činnosti do bodu, ve kterém se příslušné mezní náklady rovnají mezním výnosům.⁸⁰

Souhlasím, že od prvního příkladu je jen krůček k tomu druhému, avšak za předpokladu, že oba příklady budeme vnímat jako pouhé *metafory* vyjadřující naši obecnou důvěru ve schopnost udržet si jako dobří obchodníci pozici na trhu, stejně tak můžeme vyjádřit své přesvědčení, že dobrý kulečnickový hráč vyhraje v budoucnu tolikrát jako v minulosti.

Jde tu však o mnohem víc než o krůček od příkladu s hráčem kulečnicku k příkladu s firmou na trhu, je-li zde předpoklad, že můžeme nějakou vědeckou metodou vypočítat výsledky činnosti zmíněné firmy v určitém čase v budoucnosti.

Obtížnost takových výpočtů je mnohem zřejmější než problémy, které musí překonávat úspěšný hráč kulečnicku. Lidská činnost v obchodě se neorientuje jen na maximalizaci výnosů v peněžních jednotkách. Musíme zvažovat řadu dalších faktorů týkajících se lidského chování, které nesmíme ve snaze o číselné vyjádření maximalizace ignorovat. Tato skutečnost činí problém kalkulace takovýchto maxim v ekonomii mnohem komplikovanějším, než jsou početní problémy spojené s úspěšným hraním kulečnicku. Jinými slovy, zatímco maximalizace úspěchu v kulečnickové hře může být otázkou výpočtů, maximalizaci úspěchu v ekonomii nelze ztotožnit s maximalizací peněžních výnosů, tj., nejde o početní problém. V ekonomii nejsou problémy spojené s maximalizací vůbec matematickými problémy a pojem maxima v ekonomickém jednání není totožný s pojmem maxima v matematice. Jsme

⁸⁰ Loc. cit.

tu svědky sémantického zmatení, srovnatelného se zmatením muže, jenž jakmile se doslechne o nejkrásnější dívce ve městě, pustí se do stanovení její krásy tak, že se pomocí matematických výpočtů pokusí stanovit maximum možné krásy u zbývajících dívek.

Pokračujeme-li ve srovnávání problémů, které řeší hráč kulečnicku, s ekonomickými problémy, měli bychom uvážit situaci (již lze přirovnat k převládající situaci v ekonomické sféře), kdy se kulečnickový stůl sám pohybuje, stěny se libovolně prodlužují a zkracují, koule se samy uvádějí v pohyb, aniž by čekaly na úder hráčů, a především někdo dříve či později změní pravidla, podle nichž se tyto procesy řídí. Toto se děje vždy, když zastupitelské sbory a vlády změní pravidla ekonomické „hry“ v dané zemi.

Ekonomie jako apriorní věda bude odsouzena ke stejnému neúspěchu i v případech, že bychom byli schopni z pouhých tautologií odvodit všechny potřebné závěry k vyřešení životně důležitých otázek týkajících se života konkrétních jednotlivců, stejně jako členů politické a ekonomické společnosti. V tomto smyslu zcela souhlasím s profesorem Friedmanem, když říká, že zatímco „podle zásad formální logiky samotné se dá usuzovat, nakolik je určitý jazyk úplný a konzistentní... Ovšem jen faktické zkušenosti mohou prokázat, zda kategorie analytického systému mají svůj empirický protějšek, to znamená, jsou-li užitečné pro analýzu určité třídy konkrétních problémů“. Také souhlasím, když jako příklad cituje využití kategorií poptávky a nabídky, jejichž užitečnost „závisí na empirickém zobecnění, že výčet sil, které vždy ovlivňují poptávku, i sil, které ovlivňují nabídku, tvoří dohromady dva seznamy obsahující několik položek“. Avšak jakmile vstoupíme do oblasti empirických předpokladů, objeví se náhle všechna omezení, týkající se empirického přístupu v ekonomii, která jsme poznali, následkem čehož nebude ani empirický, ani apriorní přístup v ekonomii zcela vyhovující.

Z toho samozřejmě vyplývá, že vzdělání lidí a lidé obecně si nevybírají systém osobní svobody na základě ekonomických argumentů, jejichž přesvědčivost je srovnatelná s odpovídajícími argumenty v matematice nebo v některých částech fyziky.

Stejný způsob uvažování platí pro politickou vědu, ať už ji považujeme za tentýž druh vědy jako ekonomii či nikoliv.

Stále existuje určitá okrajová oblast sporných bodů, něco jako země nikoho, kterou povrchní myslitelé a demagogové ze všech zemí pečlivě zušlechťují k obrazu svému a pěstují zde všechny druhy hub, včetně těch jedovatých, a následně je servírují svým spoluobčanům, jako by šlo o produkty vědecké práce.

Musíme uznat, že je velmi těžké učit lidi nejen chápat vědecké závěry, ale také nalézat vhodné argumenty, které je přesvědčí, že naše učení je správné. Útěchou budiž fakt, že podle liberálních ideálů stačí akceptovat pouze něko-

lik obecných předpokladů a můžeme založit a uskutečnit liberální systém. Je to proto, že patří k povaze tohoto systému nechat na lidech samotných, aby se rozhodli, co je pro ně nejlepší za předpokladu, že nezasahují do podobných činností ostatních lidí. Na druhé straně ze svobodné spolupráce mezi zúčastněnými jednotlivci nutně nevyplyvá, že jsou jejich volby horší, než by byly pod vedením ekonomů nebo politických vědců. Slyšel jsem, že jeden současný slavný ekonom po neodbytném naléhání poradil své tetě ohledně trhu cenových papírů tak, že ji téměř přivedl na mizinu. Každý zná své vlastní poměry, pravděpodobně je v lepší situaci než kdokoli jiný, aby mohl učinit rozhodnutí o mnoha otázkách, které se jej týkají. V systému, kde se rozhodnutí jednotlivých lidí spolu vzájemně nestřetávají a ve svém důsledku tak nemohou zasahovat do jejich rozhodování, všichni pravděpodobně více získávají, než ztrácí.

Navíc systém svobodné volby dává v ekonomické stejně jako v politické sféře každému jednotlivci vynikající možnost nezajímat se o záležitosti, které shledává příliš komplikovanými a obtížnými, a kromě toho i méně důležitými, ale i možnost požádat o spolupráci při řešení problémů, jež považuje za obtížné a důležité. Neexistuje žádný důvod myslet si, že se lidé v tomto ohledu budou chovat jinak, než se v podobných situacích chovají, například když jdou ke svému právníkovi, lékaři či psychiatrovi. To samozřejmě neznamená, že existují odborníci, kteří vyřeší každý problém. Je sotva nutné si v této souvislosti připomenout, co jsme si řekli o ekonomickém usuzování. Avšak vždy, když neexistuje nějaké objektivní řešení problému, nelze přijmout závěr, že jednotlivci mají jednat podle rozhodnutí úřadů. Naopak, úřady by se měly zdržet udílení příkazů, které nemohou opřít o objektivní řešení daných problémů.

Jen pár obhájců současných socialistických řešení by přiznalo, že jejich teorie nejsou založeny na objektivním usuzování. Ve většině případů však lze ukázat, že jejich námitky proti maximálnímu prostoru pro vyjádření svobodné volby jsou založeny na filosofických nebo spíše na etických postulátech pochybné hodnoty a také na ekonomických argumentech, které jsou ještě méně jisté.

V ekonomii a politice se často používá slogan, že „čas nelze vrátit zpět“, který kromě namyšlenosti také vyjadřuje nejen přesvědčení, že socialistické myšlenky jsou obecně rozšířené, ale také že právě socialistické hodiny ukazují ten správný čas. Toto tvrzení se pak nepovažuje za nutné dále dokazovat. S tímto důsledkem se však nemůžeme spokojit.

Dnešní odpůrci svobodného ekonomického systému ze strany vlád a zákonodárných sborů nedali na pořad jednání nic podstatného, co by již nezformulovali klasičtí ekonomové, kteří doporučovali liberální systém.

Pokud jde o hospodářství, a hospodářství je v současnosti skutečně oblí-

benou oblastí, v níž se angažují obhájci donucovacích metod, znárodnění mnoha důležitých částí průmyslu je často považováno za nutnou či alespoň vhodnou alternativu soukromého podnikání. Na podporu takového znárodnění se uvádí mnoho argumentů. Některé z nich jsou částečně akceptovatelné, ačkoli nejsou nové, zatímco ostatní, které jsou nové, nejsou na základě argumentů, jež prezentují jejich zastánci, akceptovatelné vůbec.

Z politického prohlášení a z principů tzv. britského demokratického socialismu, které publikovala britská labouristická strana v roce 1951, se dozvídáme, že existují tři hlavní argumenty na podporu myšlenky znárodnění majetku nebo společného vlastnictví průmyslu:

1. Zajistit, aby monopoly – vždy, když „je nelze zrušit“ – „nevykořisťovaly“ veřejnost, k čemuž by podle těchto socialistů určitě docházelo, kdyby monopoly zůstaly v soukromých rukou.
2. „Ovládat“ prvovýrobu a služby, na kterých závisí ekonomický život a blahobyt společnosti, protože jejich kontrolu nelze „bez rizika“ vložit do rukou soukromých vlastníků, kteří „nemají odpovědnost“ vůči společnosti.
3. Jednat s průmyslovými odvětvími, ve kterých přetrvává „plýtvání“ a kde soukromí vlastníci nemají vůli nebo schopnosti tento stav zlepšovat.

Žádný z těchto argumentů není přesvědčivý, pokud ho podrobíme pečlivému rozboru. V případě monopolů, jejichž existence je nezbytná, mohou úřady nad nimi snadno provádět kontrolu bez toho, aby svou iniciativu nahrazovaly iniciativou monopolů, které kontrolují. Na druhé straně neexistuje přesvědčivý důkaz, že státní monopoly, tj. monopoly provozované státními úřady nebo jejich zmocněnci, nebudou vykořisťovat veřejnost nebo ji budou vykořisťovat méně než soukromé monopoly. Skutečně, historické důkazy z mnoha zemí dokazují, že monopoly řízené státními úřady mohou vykořisťovat veřejnost mnohem důsledněji a nebezpečněji než soukromé. Dohled nad úřady prostřednictvím jiných úřadů nebo prostřednictvím soukromých osob se ukazuje být daleko obtížnější než dohled úřadů nad soukromými monopoly nebo dokonce soukromými osobami či skupinami.

Druhý argument, že tzv. kontrola prvovýroby nemůže být svěřena do rukou soukromých vlastníků, obsahuje myšlenku, že soukromí vlastníci nemají při dohledu nad prvovýrobou žádnou zodpovědnost vůči společnosti, naopak veřejní vlastníci jsou vůči společnosti odpovědní ve všech směrech. Naneštěstí pro obhájce znárodnění nemůže být na základě tohoto principu vysvětlen žádným přesvědčivým argumentem ani jeden z těchto závěrů. Soukromí vlastníci jsou vůči společnosti odpovědní z jednoho prostého důvodu, a sice že na společnosti závisí, jaký bude prodej jejich výrobků, ale i nákup surovin, továren, služeb, kapitálu, vybavení atd. Jestliže odmítnou vyhovět nárokům společnosti, ztratí své zákazníky a neudrží se na trhu.

Následně budou muset ustoupit jiným, více „odpovědným“ regulátorům prvovýroby. Na druhé straně nejsou státní úřady na společnosti stejným způsobem závislé, dokud mohou prostřednictvím zákonů a nařízení, i za pomoci donucení, vyhlášovat ceny zboží a služeb tak, aby zvýhodnily, pokud je to třeba, jiné nakupující a prodávající. Navíc nemohou být neúspěšní, protože vždy mají možnost vyrovnat ztráty, ke kterým může v daném průmyslu dojít tím, že uvalí další daně na občany, tj. na společnost, jíž jsou údajně odpovědné. Obhájci veřejného vlastnictví prvovýroby samozřejmě budou prosazovat názor, že úřady musí být voleny, že tudíž „zastupují“ společnost. Další pokračování tohoto příběhu již známe a viděli jsme, co znamená: spíše pouhou formalitou ze strany voličstva a většinou jen symbolickou kontrolu nad hrstkou vládců.

Třetí argument není o nic méně pochybný než oba předcházející. Neexistuje solidní argument, který by dokázal, že průmyslová odvětví vděčí za svoji potenciální neefektivitu soukromým vlastníkům, nebo že bude znovu dosaženo efektivity prostřednictvím zásahu veřejné moci, poté co soukromé vlastnictví ustoupí veřejnému vlastnictví. Výchozím předpokladem všech těchto zásad je, že veřejné úřady jsou nejen spravedlivější, ale i moudřejší, zkušenější a efektivnější v provádění ekonomických činností než soukromé osoby. Tento předpoklad samozřejmě není prokázán a mnoho historických důkazů ho vyvrací. Další rozlišení, například mezi potřebami, za něž člověk může zaplatit, a potřebami, za něž člověk nemůže nebo by dokonce nechtěl zaplatit, je založeno na obdobné myšlence. Touto myšlenkou je, že úřady jsou způsobilejší objevit a dokonce uspokojit jednotlivé potřeby, jež by soukromé osoby nebyly schopny uspokojit, pokud by jim byla ponechána možnost volby. Uvedené rozlišení vytvořila jistá skupina lidí, aby ospravedlnila znárodnění průmyslu za účelem uspokojování právě oněch druhých potřeb.

Některé staré argumenty ve prospěch znárodnování jsou stále považovány za správné. To je případ průmyslových odvětví nebo služeb, jejichž celkové výdaje nelze načítovat spotřebitelům vzhledem k obtížím při rozdělení výdajů mezi jednotlivce (jako například v případě majáku) nebo kvůli komplikacím s výběrem poplatků (jako v případě rušných silnic, mostů apod.). V těchto případech pravděpodobně soukromý sektor není schopen dosáhnout rentabilní nabídky výrobků a služeb a do hry musí vstoupit nějaký jiný systém. Je však zajímavé si uvědomit, že v těchto případech není princip svobodné volby v ekonomických činnostech opuštěn, dokonce ani zpochybněn. Je nesporné, že lidé, kteří si tyto služby svobodně volí, by za ně rádi platili, kdyby to bylo možné, a to je důvodem, proč jim mohou být nařizovány daně s odvoláním na jejich předpokládaný prospěch a výdaje. Daňový systém nelze nikdy zcela ztotožnit s úhradou ceny v rámci tržního systému, v tomto případě ho však lze chápat jako přiměřený odhad tržní ceny. Totéž nelze říci

o dalších poplatcích, které s sebou přinášejí socialistické hypotézy, ve kterých úřady vědí nejlépe, co by měli jednotlivci dělat.

Je možné, že moderní technologie a moderní styl života způsobují mnohem častěji situaci, kdy veřejnost nemůže snadno a nebo vůbec běžným způsobem zaplatit za určité služby. Ale je také pravdou, že v mnoha případech je tento systém stále funkční a soukromé podnikání může být stále efektivní i za nových okolností. Ohromný nárůst dopravy na stávajících silnicích a mostech v průmyslově vyspělých zemích ukazuje na obtížnost nebo nemožnost soukromě provozovat silnice, ale stav dnešních silnic pro motorová vozidla opět připomíná situaci vhodnou pro výběr poplatků. Dalším příkladem, který bych v této souvislosti zmínil, je televize a televizní vysílání. Obhájci veřejného vlastnictví těchto podniků mimo jiné často tvrdí, že soukromé vlastnictví není vhodné, protože nelze stanovovat ceny, zatímco ve Spojených státech soukromý podnik v rámci tohoto sektoru řeší problémy prodejem svých služeb firmám, které chtějí nabízet své produkty celé veřejnosti a jsou připraveny vydat za tímto účelem dostatečnou sumu peněz na pokrytí všech nákladů spojených s vysíláním. Dokonce i zde by mohli někteří podnikatelé najít způsob, jak si účtovat poplatek za televizi, kdyby dostali od úřadů příležitost se o to pokusit!

Na druhé straně mohou nové technologické podmínky omezovat osobní svobodu – například s ohledem na právo vlastnit půdu – avšak všeobecný princip, že individuální rozhodnutí má být ponecháno jednotlivcům, si může v tomto ohledu podržet svou platnost i za nových podmínek, což potvrzuje například účinnost amerického systému využití zdrojů ropy a rud, jenž je v souladu se zásadou, že soukromé vlastnictví půdy musí být respektováno, se zásadou, jež se pro domnělou neslučitelnost soukromého vlastnictví s takovým druhem aktivit, jako je například důlní průmysl, v jiných zemích rozhodně nebere na vědomí.

Další obtíže mohou vyplynout z rozdílného způsobu uvažování. Snažili jsme se definovat donucování jako přímé jednání některých jedinců s cílem zabránit druhým v dosažení jejich cílů, a obecně řečeno, donutit je uskutečnit takové volby, které by jinak nebyli uskutečnili.

Přímé jednání můžeme chápat jako fyzické jednání a v těch případech, kdy se fyzické jednání shoduje s donucováním, máme snadný způsob, jak donucování definovat. Ve většině případů však k donucování dochází prostřednictvím hrozby nějakého druhu fyzického jednání, k němuž ve skutečnosti nedojde. Donucením je spíše pocit zastrašení než fyzická událost a prokázat donucování je těžší, než by se mohlo na první pohled zdát. Hrozba a pocity s hrozbami spojené tvoří řetězec, jehož jednotlivé články nejsou za všech okolností zcela zjevné, a lidé, jichž se přímo netýkají, je dokážou popsat jen s velkými obtížemi. Předpoklad, že některá jednání nebo formy

chování používají donucení vůči ostatním lidem, není ve všech těchto případech dostatečně jasný a objektivní, aby mohl sloužit jako základ empiricky ověřitelného tvrzení. Pro obránce systému osobní svobody je to překážka, jež bude existovat, dokud bude mít svoboda negativní charakter, kterýžto neumožňuje její přesnou definici bez odkazu na donucení. Máme-li vyjádřit, co je v daném případě podstatou „svobodného“ jednání a chování, musíme také zmínit, co je podstatou jednání a chování, jež užívá donucení, tedy jednání a chování, které v dané situaci zbavuje lidi svobody. Vždy když panuje nejistota o povaze příslušného násilí, kterému je třeba se vyhnout, je opravdu velmi obtížné zjistit, které okolnosti nám umožní „svobodně“ jednat a definovat podstatu donucení.

V míře, v jaké nebude možné svobodu identifikovat buď empirickými nebo apriorními metodami, bude politický a ekonomický systém, v jehož základech se nachází „svoboda“ ve smyslu nepřítomnosti „donucování“, předmětem podobné kritiky, jakou používáme ve spojení s empirickým přístupem v ekonomii.

To je důvod, proč politický systém, založený na svobodě, obsahuje vždy alespoň minimum násilí nejen ve smyslu obrany před násilím, ale také ve smyslu stanovení – například většinovým pravidlem –, co skupina prostřednictvím skupinového rozhodnutí uzná za povolené a co zakáže v případech, jež není možné objektivně rozhodnout.

Jinými slovy, systém politické a ekonomické svobody se v ekonomii a politické vědě zakládá především na empirickém přístupu, avšak nejen na něm. Přesto se vždycky budou v tomto „svobodném systému“ vyskytovat nějaké oběti násilí. Můžete se pokusit lidi přesvědčit, aby se chovali podle vašeho názoru „svobodně“, a bránit jim v chování, které považujete za „donucování“. Avšak nemůžete vždy dokázat, že to, co si pod pojmem svobodný představujete, se skutečně s tímto termínem shoduje, nebo to, co za donucování prohlášujete, že donucování v objektivním smyslu tohoto slova je.

Varovným příkladem toho, co mám na mysli, budiž náboženská netolerance. Existují lidé, kteří se cítí být popuzeni, jestliže se chováte způsobem, neslučujícím se s jejich náboženskou vírou, přestože si myslíte, že se chováte způsobem, jenž je nijak neomezuje. Tito lidé se nicméně cítí být vašim chováním uraženi, protože v jejich očích se provinujete proti jejich Bohu, nebo jste neudělali něco, co jste ve jménu jejich Boha udělat měli a co mohlo případně zmírnit jeho hněv vůči všem, jichž se to týká. Podle jejich náboženství je jejich Bůh ve skutečnosti i váš a oni mají sklon myslet si, že vaše chování je uráží stejně jako Boha, který je vám společný.

Samozřejmě netvrdím, že všechna náboženství jsou netolerantní. Hinduismus, buddhismus, staré řecké a římské náboženství, pokud vím, netolerantní nebyly, protože jejich zastánci souhlasili, že můžete mít své bohy, stejně

jako oni mají své. U ostatních náboženství tomu tak vždy nebylo. V Anglii existoval zákon, přijatý v době panování královny Alžběty I., který lidem zakazoval nedělní zábavu. Provinilci mohli být potrestáni a oběti tohoto „pohoršení“ mohly požadovat odškodné. S tímto zákonem se již nesetkáte, avšak před několika lety jsem četl v novinách, že na jeho základě podala anglická dívka žalobu o náhradu škody na anglickou filmovou společnost, která jako obvykle v neděli promítala filmy. Podle těchto novin šlo o chudou dívku, jež tuto velkou filmovou společnost v centru Londýna označila za pachatele takového pohoršení. Žádost o odškodnění – poměrně veliké – byla dokonale úměrná postavení firmy, ačkoli výše odškodnění už méně, srovnáme-li ji se „škodou“, již utrpěla „oběť“. Nepamatuji si, jak příslušný anglický soud tento případ rozhodl, myslím si však, že alžbětinský zákon, na jehož základě bylo rozhodnutí učiněno, je dobrým příkladem toho, jak si představuji náboženskou netoleranci a související „omezování“, kdy někteří věřící lidé trpí kvůli chování, jež by nikdo nepovažoval za nátlak vůči někomu jinému.

Před několika týdny jsem si na zmíněný alžbětinský zákon vzpomněl, když jsem seděl před kavárnou na hlavní ulici malé italské vesnice. Po cestě právě procházelo procesí a já nevěnoval příliš pozornost skutečnosti, že se každý, koho procesí právě míjelo, postavil. Jeptiška, jdoucí s procesím, se na mne podívala, a když viděla, že stále sedím a nevšímám si, co ostatní lidé dělají, nahlas mne upozornila, že když kolem prochází procesí, *musí* si každý stoupnout. Nemyslím si, že by tato chudá jeptiška byla obvykle takto arogantní. Pravděpodobně to bylo velmi milé a soucitné stvoření. Nemohla však připustit, že by někdo venku před kavárnou mohl zůstat sedět, jestliže kolem prochází procesí, její procesí, procesí jejího Boha. To, že jsem v této situaci zůstal sedět, bylo v jejích očích druhem urážlivého chování, a jsem si jistý, že se určitým způsobem cítila ve svých pocitech o něco ochuzena nebo téměř uražena, podobně jako se budu cítit neprávem omezen ve svých právech, bude-li se mnou někdo jednat nestoudným způsobem.

Naštěstí zákon v mé zemi dosud lidem nezakazuje sedět na kraji silnice, zatímco kolem prochází procesí, jsem si však jist, že by jeptiška okamžitě schválila zákon, který by takové chování zakázal, a navíc by ho schválila ve stejném duchu, ve kterém bych nechal schválit zákon zakazující urážky a podobné věci.

Myslím, že z této příhody plyne určité ponaučení. Můj úkol tím však končí.

ZÁVĚR

Snad nejlepším způsobem, jak napsat závěr této knihy, je pokusit se zodpovědět pár otázek, jež by mi čtenáři pravděpodobně položili, kdyby měli tu možnost. Vlastně jsem takové otázky dostával, když jsem obsah této knihy přednášel.

1. *Co mám na mysli, když říkám (kapitola 8), že veřejné mínění „není vším“?*
2. *Existuje nějaký způsob, jak aplikovat „Leoniho model“ v dnešní společnosti?*
3. *Předpokládejme, že výše uvedený způsob existuje, jak nám může zmíněné „zlaté pravidlo“ pomoci odlišit oblast legislativy od oblasti common law? Kde jsou obecné hranice oblastí, jež v tomto modelu oddělují legislativu a common law?*
4. *Kdo jmenuje soudce, právníky a další takovéto „honoratiore“.*
5. *Připustíme-li, že trend v současné společnosti směřuje spíše proti osobní svobodě než naopak, jakým způsobem tedy mohou zmíněné osoby tomuto trendu uniknout?*

Určitě bychom mohli vzít v úvahu řadu dalších témat, ale výše uvedené otázky se zdají postihovat hlavní body celé diskuse na toto téma.

1. *Co mám na mysli, když říkám (kapitola 8), že veřejné mínění „není vším“?* Pokud se týká první otázky, tvrdím, že veřejné mínění se může mylit, lze ho však i napravit prostřednictvím racionálních argumentů. Po pravdě, může to být velmi dlouhodobý proces. Víc jak sto let trvalo, než se lidé seznámili se socialistickými myšlenkami; jistě nějaký čas potrvá, než je zavrhnou, ale není důvod se vzdávat.

Přestože v některých zemích, které jsou podle západních standardů poměrně zaostalé, stále převažuje trend omezování osobní svobody, nelze si nevšimnout, že se v řadě případů poučily z vývoje v západních zemích, kde

se objevilo omezování osobní svobody prostřednictvím souvisejícího nárůstu počtu vydaných zákonů, velmi málo vyvážené domnělými výhodami takové legislativy. Totéž celkem otevřeně kázali socialističtí vůdci jako nezbytnou podmínku příchodu „lepších časů“. V zemích, kde se uskutečnilo znárodnění průmyslu, jako například v Anglii, v Německu, případně i ve Francii, můžeme již dnes pozorovat krizi socialismu. Je očividné, že v důsledku této krize se soukromá iniciativa v oblasti hospodářství postupně osvobozuje od hrozby dalších zásahů ze strany vlády. Moderní publikace, například od bývalého příslušníka Labour Party v Anglii, R. Kelf-Cohena, jsou v tomto ohledu velmi poučné.

Socialistické řešení tzv. sociální otázky necharakterizuje cíl zvýšení obecného blaha a maximální snížení chudoby, ngramotnosti a bídy. Tento cíl je totiž nejen naprosto v souladu s individuální svobodou, ale lze jej dokonce považovat za její komplement. Samotným jádrem socialistického řešení je zvláštní způsob, jímž chtějí zastánci socialismu tohoto cíle dosáhnout, a sice využít spousty úředníků, kteří budou jednat ve jménu státu a omezovat, ne-li likvidovat, soukromou iniciativu v oblasti hospodářství a v dalších oblastech neoddělitelně spjatých s hospodářstvím.

Kdyby byl socialismus ve shodě, jak mnozí stále věří, se svými deklarovanými cíli, bylo by pravděpodobně velmi obtížné lidi přesvědčit, aby se ho vzdali. Na druhou stranu je jednoduché lidi přesvědčit, že tím, co je na socialismu špatné, nejsou jeho veřejně vyhlášené cíle, ale prostředky k jejich dosažení. Naivita socialistického pohledu, pokud jde o tyto prostředky, je opravdu udivující. Jak výše citovaný autor zdůrazňuje:

Slova jako „státní rada“ nebo „státní podnik“ měla své kouzlo. Měla být naplněna výjimečnou schopností nesobeckých lidí obětovat se veřejnému zájmu. Předpokládali jsme, že se tito lidé najdou ve velkém počtu; přirozeně měli pramalou šanci vymanit se ze zdegenerované kapitalistické éry, ve které jsme žili.

Také jsme předpokládali, že se dělníci v průmyslu po vydání Zákona o znárodnění promění a obětují se veřejnému zájmu.

Takto by spojení nesobeckého vedení a nesobeckých dělníků přineslo nádherný nový svět socialismu – tak diametrálně odlišného od kapitalismu.⁸¹

⁸¹ R. Kelf-Cohen, *Nationalization in Britain: The End of a Dogma* (Londýn, 1958), Předmluva, str. 5.

Podobná neuvěřitelná naivita je typická pro slavné vůdce dělnického hnutí, jakými byli Sidney a Beatrice Webbovi, kteří projevili, jak Kelf-Cohen říká, svou velkou důvěru „nezávislým a nezištným“ expertům nového socialistického státu. Jak tentýž autor říká, měli

velkou víru v rozumnost lidských bytostí, které mohou být vždy ovládnány náležitě shromážděnými a zveřejněnými fakty... Samozřejmě věřili, že jakmile se vytratí individuální prvek, jež reprezentují kapitalisté, charakter všech osob, spojených s těmito průmyslovými obory, se naprosto změní, takže průmyslové obory budou reprezentovat nový způsob života... Protože Webbovi měli nízkou znalost fungování managementu a odpovědnosti za přijímání rozhodnutí, což je jeho zásadní součástí, nedokázali si uvědomit, že nahromadění komisí a nezištných expertů nic nezmění na nezbytnosti existence managementu, který je odpovědný za svou práci. Podvědomě spojovali odpovědnost managementu s nenasytností kapitalismu.⁸²

Konečně, Kelf-Cohen zcela přesvědčivě dokazuje, že stejnou naivitu prokázali členové labouristické vlády v letech 1945–1950. Ve skutečnosti britští labouristé nejsou sami, kdo zaujímá tento postoj. Ten je společný všem obhájcům státem vlastněných podniků, které mají být řízeny na komerční bázi. Tento postoj je dlouhodobě neudržitelný. Nespočet selhání státních podniků si lidé pomalu, ale jistě uvědomují. Nevyhnutelně bude následovat změna veřejného mínění.

2. *Existuje nějaký způsob, jak aplikovat „Leoniho model“ v dnešní společnosti?* Předchozí řádky mi dávají příležitost zodpovědět druhou otázku týkající se možnosti využití „Leoniho modelu“ v dnešní společnosti. Toto humorné označení pochází od mých drahých přátel a posluchačů v Claremontu. Přesunutí těžiště právních systémů z legislativy na jiné druhy procesu vytváření práva nelze v brzké době očekávat. Nicméně může se tak stát, jestliže dojde ve veřejném mínění k posunu ve vnímání rozsahu a významu legislativy ve vztahu k osobní svobodě. Historie nám ukazuje pár příkladů podobného procesu. Antické řecké právo, založené na legislativě, přepustilo místo právu římskému, jež se zakládalo především na autoritě znalců práva, na zvycích a na soudcovském právu. Když se římský císař řeckého původu Justinian pokoušel později oživit řeckou myšlenku práva založeného na legislativě tím, že vydal rozsáhlou sbírku názorů antických římských znalců práva způsobem, jako by šlo

⁸² Ibid., str. 12.

o vydání zákona, dočkalo se nakonec jeho úsilí podobného osudu, protože se jeho sbírka stala základem práva právníků, jež přetrvalo řadu staletí až do současnosti.

Pravda, historie se nikdy neopakuje zcela identickým způsobem, ale neodvažují se tvrdit, že se neopakuje jinak. V současnosti existují země, v nichž je činnost justice založená na psaných zákonech a vykonávaná vládou jmenovanými soudci tak pomalá a těžkopádná, nemluvě o finanční náročnosti, že lidé pro urovnání svých sporů upřednostňují soukromé rozhodce. Kdykoliv se psané zákony jeví jako příliš složité, dostanou v rozhodcím řízení před psaným právem přednost jiná kritéria. Na druhé straně, kdykoli je to možné, dají obchodníci spíše přednost vyjednávání před úředními rozhodnutími, přijatými na základě vydaných zákonů. Přestože nemáme z většiny zemí dostatek statistických údajů, můžeme učinit celkem rozumný závěr, že stávající trend má vzrůstající tendenci, a můžeme ho považovat za jeden z charakteristických rysů nového vývoje.

Další náznak tohoto trendu lze nalézt v chování lidí v některých zemích. Tito lidé se alespoň do určité míry dobrovolně zříkají svého práva, jež jim umožňuje využívat takových diskriminujících zákonů, jakými jsou zákony o pronájemci a o nájemci, které dávají jedné ze stran možnost porušit předchozí dohody, například pokud jde o prodloužení anebo neprodloužení nájemní smlouvy, o způsobilost vlastníka půdy zvýšit nájemné atd. Záměrný pokus zákonodárců narušit prostřednictvím zákonů předchozí svobodně sjednané a dodržované úmluvy selhává.

Charakteristickým rysem některých zákonodárných opatření je, alespoň v některých zemích, skutečnost, že diskriminační praktiky opírající se o vydané zákony byly nebo jsou závazné. Jinými slovy, musí jich být užito i navzdory předchozím dohodám mezi zúčastněnými. Jindy zase může jedna ze stran porušit později dosažené dohody, a to na základě zákona, přičemž druhá strana zůstává bezbranná. V takových případech se zřejmě zákonodárci zajímají o – pro ně – nežádoucí možnost, že privilegovaná strana se může zříci výhod tohoto zákona tím, že bude tvořit a dodržovat jiné dohody, nejen kvůli svému pojetí poctivosti při uzavírání a dodržování dohod, ale také proto, že její hodnocení vlastních zájmů se může odlišovat od zájmů zákonodárců. V takových případech zjevně vidíme paradoxní situace, kdy nepsané právo vítězí nad vydanými zákony jako neuznané, ale stále efektivní „common law“.

Obecnějším jevem, jež musíme zvážit, je snaha obcházet vydané zákony v případech, kdy má někdo pocit, že s ním nahodilě většina zákonodárných sborů zachází nespravedlivě. Tak se zjevně děje při intenzivním progresivním zdanění. Pravda, mezi jednotlivými zeměmi musíme v tomto ohledu rozlišovat, ale existuje mnoho důvodů, které nám umožňují domnívat se, že fenomén ústupu od velmi progresivního zdanění je v západních zemích mnohem

všeobecnější a více rozšířený, než se oficiálně uznává nebo alespoň připouští. Lze také poukázat na to, že ve Spojených státech se stále častěji zakládají nadace a další organizace osvobozené od daní, jejichž účelem je, mimo jiné, převádět „kapitálový i roční příjem pryč z obchodních společností.“⁸³

Neméně zajímavý v této souvislosti je reálný postoj lidí ve srovnání se zákony zakazujícími ty zvyky a formy chování, o nichž se obecně soudí, že spadají do oblasti morálky a měly by být ponechány na osobním úsudku. Za projevy možného ústupu legislativy v této oblasti by šly označit například kritické poznámky některých současných amerických sociologů k pokusům prosazovat morálku prostřednictvím zákonů (což se děje v některých státech, kde lidé například hlasují pro zákaz prodeje alkoholu) nebo velmi nedávné britské doporučení, v němž se uvádí:

Z našeho pohledu není funkcí práva zasahovat do soukromí občanů nebo usilovat o prosazení určitých vzorců chování více, než je nutné k uskutečnění cílů, jež jsme si vytkli... zachovat veřejný pořádek a disciplínu, ochránit občany před útoky a zraněními a poskytovat dostatečnou ochranu proti vykořisťování a korupci z řad ostatních...⁸⁴

Konečně, neznalost důsledků převážné většiny zákonů, nebo dokonce neznalost jejich samotné existence, a následná nedbalost řadových občanů při dodržování přijatých zákonů (nehledě na známé pravidlo, že neznalost zákona neomlouvá) musí být také součástí obrazu, jenž poskytuje adekvátní představu o hranicích legislativy, která je oficiálně „v platnosti“, avšak v mnoha případech není účinná.

Čím více si tyto lidé uvědomují hranice legislativy, tím spíše jim dojde, že současná legislativa, která předstírá ochranu všech vzorců lidského chování, je vlastně mnohem méně způsobilá organizovat společenský život, než její zastánci věří.

3. Předpokládejme, že výše uvedený způsob existuje, jak nám může zmíněné „zlaté pravidlo“ pomoci odlišit oblast legislativy od oblasti common law? Kde jsou obecné hranice oblastí, jež v tomto modelu oddělují legislativu a common law? Ke třetí otázce chci poznamenat, že samotné použití „zlatého pravidla“, zmíně-

⁸³ Viz v této souvislosti M. Friedman, op. cit., str. 290 a násl. a citace zde.

⁸⁴ Wolfenden Report, the Committee on Homosexual Offences and Prostitution (1959). Nicméně jako příklad opačného, „zpátečnického pohledu“, můžeme ocitovat Makabejskou přednášku o právní vědě přednesenou v Britské akademii sirem Patrickem Devlinem v březnu 1959 a publikovanou v Oxford University Press pod titulem *The Enforcement of Morals*.

ného na předchozích stránkách, nedostačuje k tomu, abychom mohli rozhodnout, kdy má být legislativa použita místo common law. Rozhodnutí, zda je v určité situaci legislativa nezbytná nebo není, si samozřejmě klade jiné nároky. „Zlaté pravidlo“ má pouze negativní význam, protože jeho funkcí není organizovat společnost, ale v organizovaných společnostech zabránit potlačování osobní svobody. Nicméně nám umožňuje v tomto ohledu načrtnout určité meze, jež jsem zmínil v úvodní kapitole, když jsem dopředu shrnul některé body těchto přednášek. Řekl jsem, že legislativu bychom měli odmítnout kdykoli (a) je použita pouze jako prostředek k podřízení menšin, jejichž členové jsou považováni za ty, kteří prohráli, (b) jestliže jednotlivci dosahují svých cílů, aniž by byli závislí na rozhodnutí skupiny a aniž by kohokoli jiného nutili dělat to, co by nikdy bez donucení neudělal.

Další, v úvodní kapitole zmíněné kritérium, jež vyplývá ze „zlatého pravidla“, spočívá v tom, že předpokládaná vhodnost zákonodárského procesu by měla být ve srovnání s jinými způsoby tvorby zákonů velmi pečlivě zhodnocována v těch případech, kdy není z výše uvedených důvodů legislativní proces odmítnut. Všechno, co není pozitivně prokázáno jako hodno legislativy, by se mělo ponechat v oblasti common law.⁸⁵

Souhlasím, že pokusit se na těchto základech definovat hranice mezi oblastmi, které mají být vymezeny pro legislativu a pro common law, je pravděpodobně v mnoha případech přetěžký úkol, ale tyto překážky nemohou být dobrým důvodem k tomu, že tento pokus vzdáme.

Na druhou stranu, kdybych mohl dopředu naznačit všechny možnosti, jak využít „zlatého pravidla“ pro definování hranic mezi sférou common law a sférou legislativy, a navíc, kdybych je uvedl v této knize, byl by jednoduše zmařen celý smysl mé úvahy, neboť by tyto možnosti mohly být pochopeny tak, že ustavují jednotlivé klauzule sbírky zákonů. Bylo by směšné útočit na legislativu a současně představit návrh vlastní sbírky zákonů. Každý by měl mít neustále na paměti, že z pohledu common law či práva právníků je aplikace pravidel nikdy nekončící proces. Není v možnostech nikoho tento proces vlastními silami ukončit. Podle mého názoru je povinností každého člověka bránit ostatním v podobných pokusech.

⁸⁵ Praktickým způsobem, jak zredukovat rozsah legislativy, může být použití legislativy samotné – například přidat do psaných ústav daných zemí klauzuli, která by měla za cíl bránit zákonodárcům ve vydávání určitých druhů zákonů, které předepisují jednomyslnost nebo kvalifikovanou většinu potřebnou k tomu, aby mohl být určitý zákon uveden v platnost. Požadavek kvalifikované většiny může zabránit, obzvláště skupinám v rámci legislativy, v podplácení jiných skupin za účelem obětování nesouhlasící menšiny, vyžadováním nezbytného souhlasu těchto menšin ke schválení takového zákona. Tuto proceduru navrhl profesor Buchanan na setkání Mont Pelerin Society v Oxfordu v Anglii v roce 1959.

4. *Kdo jmenuje soudce, právníky a další takovéto „honoratiores“.* Čtvrtá otázka – „Kdo jmenuje soudce, právníky nebo další *honoratiores*, aby vytvářeli právo?“ – může mít stejně zavádějící význam jako otázka předcházející. Opět to vypadá, že soudce i ostatní zmíněné osoby do jejich funkcí jmenují určité konkrétní osoby v konkrétním čase, které současně stanovují i hranice mezi příslušnými oblastmi legislativy a common law. Není vlastně tak podstatné dopředu určit, kdo bude vybírat soudce, protože v jistém smyslu tak může činit každý, jak se například děje, když lidé k narovnání svých sporů využívají rozhodce. Jmenování soudců provádějí státní úředníci celkem vzato podle téhož kritéria jako obyčejní lidé. Při jmenování soudců do funkce to není takový problém, jako kdyby byli stejným způsobem jmenováni přírodovědci nebo lékař či jiní vzdělání a zkušenosti jedinci. Na skutečnosti, že se ve společnosti objevují profesně zdatní jedinci, má oficiální jmenování jen malou zásluhu, pokud vůbec nějakou. Ve skutečnosti se zakládá na všeobecném souhlasu klientů, kolegů a široké veřejnosti – souhlasu, bez kterého není žádné ustanovení opravdu účinné. Při provádění volby tak, aby byla skutečně hodnotná, se lidé mohou samozřejmě mýlit, ale těmito problémům se nevyhnou při žádném ze způsobů provádění volby. Nakonec není podstatné, kdo soudce jmenuje, ale jak budou soudci pracovat.

Již v úvodní kapitole si všímám možnosti, že v soudcovském právu může dojít k určitým odchylkám, jejichž výsledkem bude znovuzavedení legislativního procesu, skrývajícího se pod maskou soudnictví. K tomuto dochází především v situacích, kdy mají nejvyšší soudy poslední slovo v rozhodování případů, které již zkoumaly soudy nižší instance, a navíc, jestliže se rozhodnutí nejvyšších soudů považují za závazná pro všechna podobná rozhodnutí ostatních soudců v budoucnosti. Kdykoli k této situaci dochází, je postavení členů nejvyšších soudů určitým způsobem podobné postavení zákonodárců, avšak v žádném případě ne totožné.

Ve skutečnosti má pravomoc nejvyšších soudů v rámci common law mnohem větší váhu než v ostatních právních systémech, jež se opírají o legislativu. Systémy opírající se o legislativu se snaží dosáhnout „jednoty soudního rozhodování“ prostřednictvím závaznosti přesně formulovaných norem. Nejvyšší soudy obvykle dosahují jednoty prostřednictvím zásady precedentu vždy, když soudci či právníci nenaleznou společnou řeč. Ve skutečnosti všechny systémy common law byly nebo jsou nějak založeny na precedentu (nebo „*president*“, jak říkávali středověcí angličtí právníci), ačkoliv tento institut nelze jednoduše zaměňovat za závazný precedent v systémech common law dnešních anglosaských zemí.

Dnes zákonodárci i soudci nejvyšších soudů udržují právní systém v jistých kolejích a přesně kvůli tomu jsou zákonodárci i soudci nejvyšších soudů v situaci, že vnucují svou soukromou vůli velkému počtu odpůrců.

Nyní, uznáme-li, že musíme pravomoci zákonodárců redukovat, abychom mohli v co nejširší míře obnovit osobní svobodu, kterou chápeme jako nepřítomnost omezování, a jestliže také souhlasíme, že „jednota soudního rozhodování“ musí být zachována proto, aby umožnila jednotlivcům realizovat vlastní plány do budoucnosti, nemůžeme se ubránit podezření, že ustavení právního systému, jehož důsledkem je zdůraznění pravomocí takových osob, jako jsou soudci nejvyšších soudů, je špatnou alternativou.

Naštěstí ani nejvyšší soudy nejsou ve stejné pozici jako zákonodárci. Koneckonců, nejen nižší soudy, ale i soudy nejvyšší mohou rozhodovat pouze tehdy, jsou-li o to zúčastněnými stranami požádány; a ačkoli jsou nejvyšší soudy v tomto ohledu v odlišné pozici než soudy nižších instancí, jsou povinny zákony „interpretovat“, nikoliv vydávat. Pravda, interpretace zákonů může vyústit v legislativní proces nebo lépe řečeno ve skrytý legislativní proces, a to vždy, když soudci rozšíří význam existujících psaných norem s cílem dosáhnout úplně nového významu, nebo změní-li neočekávaným způsobem své vlastní precedenty. To nás však určitě neopravňuje k přijetí závěru, že jsou nejvyšší soudy ve stejné pozici jako zákonodárci, kteří, jak by řekl sir Carleton Kemp Allen, „tvoří nové zákony způsobem, který je zcela nepřijatelný pro soudce“.⁸⁶

Na druhé straně, v systému „závazného“ precedentu mohou být i nejvyšší soudy vázány svými precedenty, tak jako Sněmovna lordů ve Velké Británii, a zatímco jsou soudy nižších instancí úředně vázány rozhodnutími vyšších instancí, „nejponížnější soudní úředník“ (jak výše uvedený autor správně říká) „se musí rozhodovat sám, zdali je či není za konkrétních okolností vázán již existujícími rozhodnutími“ soudů vyšších instancí nebo dokonce nejvyšších soudů.⁸⁷ Toto zřetelně vytváří viditelné rozdíly mezi soudci nejvyšších soudů a zákonodárci, kteří nepatřičným způsobem rozhodují o velkém množství lidí, kteří s takovými postupy nesouhlasí. Mezi jednotlivými nejvyššími soudy mohou pochopitelně existovat dost podstatné rozdíly. Každý ví, že například pravomoc Nejvyššího soudu Spojených států je mnohem širší než odpovídající instituce ve Velké Británii, tj. Sněmovny lordů. Nejpatrnějším rozdílem mezi těmito dvěma anglosaskými systémy je existence psané ústavy v americkém systému, jejíž ekvivalent v britském systému nenajdeme. Někteří američtí teoretici v dnešní době upozorňují,⁸⁸ že problém precedentu v oblasti práva, jehož součástí je psaná ústava, má zcela odlišnou podstatu od práva soudcovského.

⁸⁶ Carleton Kemp Allen, *Law in the Making* (5. vyd., Oxford, 1951) str. 287.

⁸⁷ *Ibid.*, str. 269.

⁸⁸ Viz například F. H. Levi, *An Introduction to Legal Reasoning* (4. vyd., Chicago, 1955), str. 41 a násl.

Vedle problému nejednoznačnosti (řeceno slovy ústavy) a skutečnosti, že tvůrci (ústavy) měli možná na mysli vyvíjející se nástroj, je zde i vliv plynoucí z uctívání ústavy. Tento vliv dává soudnímu dvoru ohromnou svobodu. Vždy, když se vrátíme k vlastnímu textu ústavy, máme pokaždé možnost zrušit, co bylo předtím řečeno. Tak velkou svobodu bychom bez tohoto dokumentu neměli... Vskutku, připuštěním odvolání k ústavě se soudu zvětšuje volnost v uvážení... Potenciální následky, které může v určitých oblastech tato situace vyvolat, jsou alarmující.⁸⁹

V takových případech, jak autor moudře dodává (cituje soudce Frankfurtera z Nejvyššího soudu Spojených států), „je třeba hledat poslední záchranu v lidech samotných“. Ve skutečnosti není problém vytvořit v tomto ohledu v justici jednoduchý systém brzd a protivah, podobně jako se pozoruhodně rozvinul odpovídající systém mezi odlišnými funkcemi či „pravomocemi“ uvnitř politické organizace Spojených států. Jestliže se zdá, že postavení nejvyššího soudu například ve Velké Británii, kde je vázán svými precedenty, neumožňuje adekvátně reagovat na změny a nové potřeby, a na druhé straně se předpokládá, že nejvyššímu soudu musí být povoleno zvrátit své precedenty či měnit předchozí interpretaci psaných zákonů, tj. psané ústavy, jako v případě nejvyššího soudu ve Spojených státech, je stále čas použít, co se týče závazného charakteru rozhodnutí nejvyšších soudů, zvláštní prostředky k omezení jejich moci. Například můžeme vyžadovat jednomyslnost pro schválení usnesení, kterými se mění zavedené precedenty nebo předchozí interpretace ústavy. Lze vymyslet řadu dalších brzd, a není mým úkolem je zde popisovat.

To, co se zdůrazňuje ve spojitosti s postavením nejvyšších soudů ve srovnání s postavením zákonodárců, je ještě patrnější při obecném srovnání nižších soudů a běžných soudů. Zde soudci nemohou být považováni za zákonodárce, nejen kvůli svému psychologickému postoji k právu, které mají v úmyslu spíše „objevovat“ než „vytvářet“,⁹⁰ ale také a především kvůli své podstatné závislosti na stranách, které se účastní procesu „tvorby“ práva. Zdůrazňování zásahů osobního faktoru do tohoto procesu vytváření práva nás nemůže přimět k tomu, abychom tuto základní skutečnost opomněli. Okolo skutečnosti, že osobní pocity a poměry soudců mohou ovlivnit jejich rozhodovací činnost, panuje mnoho rozruchu. Člověk se diví, proč tito lidé

⁸⁹ Ibid., str. 41-43.

⁹⁰ Jak by řekl Carleton Kemp Allen, soudci „tvoří“ právo pouze v odvozeném významu, stejně jako „člověk, jenž skácel strom a rozřezává jej na polena, pouze v odvozeném významu tvoří polena... Lidstvo, se všemi svými zdroji a vynalézavostí, je přece jen omezeno ve své tvůrčí síle dostupným fyzickým materiálem.“ (Op. cit., str. 288.)

nevěnují žádnou pozornost mnohem důležitější skutečnosti, že osobní pocity a osobní situace mohou také ovlivňovat aktivitu zákonodárců a jejich prostřednictvím činnosti všech členů dané společnosti. Nelze-li tyto vlivy odstranit a máme-li na výběr, zdá se mi mnohem lepší upřednostnit ty, které mají užší dopad a průkazný účinek.

5. *Připustíme-li, že trend v současné společnosti směřuje spíše proti osobní svobodě než naopak, jakým způsobem tedy mohou zmíněné osoby tomuto trendu uniknout? V této spojitosti lze odpovědět na pátou otázku: Jak mohou soudci lépe než zákonodárci uniknout současnému vývoji, který směřuje proti osobní svobodě?*

Abychom mohli rozumně odpovědět na tuto otázku, musíme nejprve rozlišit mezi soudci nižších soudních instancí a soudci nejvyšších soudů. Navíc bychom měli od sebe odlišit soudce nejvyšších soudů, kteří mohou prostřednictvím přehodnocení precedentů měnit právo, a těmi, kteří tuto pravomoc nemají. Je zřejmé, že ať je osobní postoj soudce k výše uvedenému trendu jakýkoliv, soudci nižších soudních instancí jsou omezeni v rozsahu, v jakém mohou být poplatní trendu, pokud se liší od názoru vyšších soudů. Soudci nejvyšších soudů jsou ve svém důsledku limitováni širší prostorem, uvnitř kterého mohou svobodně následovat tento trend, pokud nemohou podle vlastní vůle měnit precedenty, nebo pokud existuje nějaký prostředek, jako je požadavek jednomyslnosti při rozhodování, jehož cílem je omezit dopad jejich rozhodnutí na celý právní systém.

Kromě toho, i když připustíme, že se soudci nemohou vyhnout současnému trendu, který je zaměřen proti osobní svobodě, musíme uznat, že k samotné povaze jejich postavení vůči stranám patří, že budou porovnávat argumenty stran. Jakékoliv apriorní odmítnutí porovnávání a zvažování argumentů, důkazů apod. je podle obvyklých postupů všech soudů nepředstavitelné. Před soudcem jsou si strany *rovny* v tom smyslu, že mají možnost předkládat argumenty a důkazy. Netvoří skupinu, v níž nesouhlasící menšina ustupuje před vítěznou většinou. Nedá se ani říct, že by všechny strany, účastníci se víceméně obdobných případů, které rozhodují různí soudci v různém čase, tvořily skupiny, v nichž vítězí většina a menšina prohrávají. Argumenty mohou být pochopitelně silnější nebo slabší stejně jako nakupující či prodávající na trhu, avšak skutečnost, že každá ze stran může předkládat argumenty, je srovnatelná se situací na trhu, kde každý může soutěžit s každým při prodeji či nákupu. Celý proces předpokládá základní možnost rovnováhy podobně jako na trhu, a to především na takovém trhu, kde mohou ceny pevně stanovovat rozhodci, kteří jsou k tomu zmocněni zúčastněnými stranami. Ovšem mezi posledně zmíněným typem trhu a ostatními druhy existují rozdíly. Jakmile strany zmocní rozhodce, aby ukončil vyjednávání tím, že

pevně stanoví ceny, zavazují se dopředu za tyto ceny prodávat či nakupovat, zatímco na běžném trhu žádný závazek neexistuje, dokud se zúčastněné strany na cenách nedohodnou.

V tomto ohledu je postavení stran před soudcem do určité míry podobné postavení jednotlivců ve skupinách. V pozici, která umožňuje odmítnout či odsouhlasit závěrečné rozhodnutí, není ani strana, jež při procesu prohraje, ani nesouhlasící menšina v rámci skupiny. Na druhé straně má však odpovědnost stran před soudcem velmi přesné hranice, nejen pokud jde o konečné rozhodnutí, ale také s ohledem na vlastní rozhodovací proces. Nehledě na všechny formality a umělá pravidla soudního procesu, je základní podstatou rozsudku zjištění, na čí straně je pravda, aniž by byl někdo automaticky diskriminován způsobem, který implikují skupinová rozhodnutí, například většinové pravidlo.

V této spojitosti nám historie znovu nabízí poučení. Povinné prosazování soudních rozhodnutí je produktem poměrně nedávného vývoje procesu tvorby práva, na němž se podílí soudci, právníci a další takovéto osoby. Ve skutečnosti bylo vymáhání rozhodnutí, jehož bylo dosaženo na přísně teoretické bázi (tj. zjišťováním, podle určitých poznatelných standardů, na čí straně je právo), dlouhou dobu považováno za neslučitelné s jakýmkoliv vynucováním tohoto rozhodnutí prostřednictvím násilných zásahů vůči prohrávající straně. To vysvětluje, proč například ve starém řeckém soudním řízení byl ponechán výkon soudních rozhodnutí na samotných stranách, které se zaručily přísahou, že se budou řídit rozhodnutím soudce, a také proč králové a další vojenská velitelé v celém antickém světě odkládali odznaky své moci, když byli stranami žádáni, aby rozhodovali jejich při.

V základu bytostného rozdílu mezi mocí vládní (*gubernaculum*) a soudní funkcí (*jurisdictio*), jež slavný anglický středověký právník Bracton tolik zdůrazňoval, leží tatáž myšlenka, že mezi soudními rozhodnutími a jinými rozhodnutími týkajícími se vojenských či politických otázek existuje podstatný rozdíl. Ačkoli hrozilo a dnes znovu hrozí nebezpečí, že díky nedávnému vývoji dějin anglického ústavního práva bude tento rozdíl zapomenut, jeho důležitost pro zachování osobní svobody v Anglii a zemích, které Anglii napodobovaly, nelze ani dostatečně zdůraznit.⁹¹ Dnešní drtivá síla parlamentů a vlád naneštěstí směřuje k likvidaci rozdílu mezi legislativou či výkonnou mocí na jedné straně a soudní funkcí na straně druhé, přičemž tento rozdíl mezi nimi je považován za pýchu anglické ústavy již od dob Montesquiea. Tento rozdíl

⁹¹ Nejpresněji a nejlépe se touto problematikou zabývá *Constitutionalism: Ancient and Modern* od Charlese Howarda McIlwaina (Cornell University Press, vyd. v roce 1940 a násl. reedice).

je nicméně založen na myšlence, již lidé v dnešní době, zdá se, ztratili ze zřetele, tedy že *tvorba práva je daleko více teoretickým procesem než pouhým aktem vůle a jako teoretický proces nemůže být výsledkem rozhodnutí přijatých vlivnými skupinami na úkor nesouhlasících menšin.*

Jestliže si dnes znovu uvědomíme to podstatné, co je obsaženo v této myšlence, soudní funkce znovu nabude své skutečné hodnoty a zákonodárny sbory či kvazizákonodárny výbory ztratí svůj vliv na obyčejného člověka. Na druhé straně nebude mít žádný jednotlivý soudce takovou moc, která by mu umožnila narušit svým vlastním přístupem proces, prostřednictvím něhož mohou argumenty všech zúčastněných stran vzájemně soutěžit, a z vlastní vůle významně ovlivňovat situaci podobnou té, již výstižně popisují tato Tennysonova slova:

Kde svoboda se zvolna šíří od jednoho precedentu k druhému.

PRÁVO A POLITIKA

I. PRÁVO JAKO INDIVIDUÁLNÍ NÁROK

Soudobé filosofické školy, jež se zaměřují na analýzu jazyka, nás asi naučily méně, než samy předstírají. Nicméně nám připomněly něco, co sami dobře víme, ale na co lehce zapomínáme. Slova jsou „slova“ a není možné s nimi zacházet, jako kdyby šlo o „věci“ nebo, jinými slovy, jako kdyby šlo o objekty *smyslové zkušenosti*, jejichž definice mají smysl do té míry, do jaké se více či méně přímo vztahují k uvedené zkušenosti.

Jakákoli analýza „práva“ přichází v úvahu především jako analýza lingvistická, tj. jako pokus překonat výše zmíněné obtíže při zjišťování skutečného významu onoho slova v daném jazyce. Něco takového není jednoduché, protože lidé mohou nahlížet slovo *právo* z mnoha různých hledisek a používat je ve významech, které se liší nejen u různých národů, ale které se mohou měnit i v rámci jazyka používaného lidmi jednoho národa. Dokonce si můžete povšimnout, že i mezi profesory „práva“ nemá toto slovo totožný význam. V tomto ohledu lze uvést dlouhou dobu trvající spory mezi odborníky na mezinárodní právo či ústavními právníky na jedné straně a civilisty na straně druhé.

Tyto nesnáze jsou neradostné a únavné. Výsledkem pak je, že lidé, kteří se pustí do lingvistické analýzy „práva“, cítí pokušení s ní dříve či později skončit a přijmout za své jedno z následujících tvrzení: a) právo je to, o čem moji kolegové X, Y a Z a já víme, že je „právo“, a ostatní názory nás nezajímají; b) právo je to, co *stanovují* nebo navrhuji takto nazývat, aniž bych se příliš staral o jiná taková „stanovení“ vztahující se ke stejnému slovu; c) právo je všechno, co si tak každý přeje nazývat, ať již to znamená cokoli. Pak nemá

smysl pokračovat ve výzkumu, jenž nemá konce. Zatímco třetí tvrzení vede ke skepticizmu, první dvě dávají vzniknout větší části tzv. obecných teorií práva. Abych řekl pravdu, únavnost není jediným zdrojem oněch dvou tvrzení. Existují také z praktického důvodu. Právníci a učitelé práva se v prvé řadě nezajímají o teoretické analýzy významu slova „právo“. Přímo či nepřímě se zaměřují na praktické výsledky, jako je přesvědčování soudce a vítězství ve sporu. Jakákoli konvenční definice, která může pomoci dosáhnout kýženého cíle, je vítána.

Předpokládejme ale, že nemáme žádné praktické cíle a chceme se zároveň vyvarovat skepticizmu. Pak, domnívám se, máme pouze jednu možnost, jak uniknout arbitrárnosti oněch dvou tvrzení. Je třeba vzít v úvahu pokud možno *všechny* rozpravy (discourses), v nichž se vyskytuje slovo „právo“, abychom viděli, zda se nám podaří najít *nejmenší společný význam slova „právo“*. Tento druh výzkumu nesmíme zaměňovat s tím, jak pracuje slovníkář, který se omezuje na pořízení soupisu významů jednoho slova, aniž by si dělal starosti se souvislostmi, které mezi všemi jeho významy existují. Jestliže přijmeme postulát, že *nejmenší společný význam slova existuje*, pak je tento druh výzkumu jediný možný. Jinými slovy, abychom mohli takový výzkum obhájit, musíme předpokládat, že jazyk, který používají lidé na ulici, stejně jako jazyk odborníků na právní formality u soudu, zákony a precedenty jsou dostatečně homogenní.

Odvážím se tvrdit, že tento výzkum *nejmenšího společného významu slova „právo“* je nakonec nelehkým osudem takzvaného právního filosofa. Neexistence předběžné teorie definic a uspokojivého lingvistického přístupu k problému definování „práva“ je zodpovědná za fakt, že jazyk přijatý většinou obecných teorií práva byl jednoduše vypůjčen od právníků, či *jistého* druhu právníků. Je tudíž přenesen z oblasti, v níž lidé usilují o nalezení více či méně přímé cesty k *praktickým* výsledkům, do oblasti, v níž se nikdo ani v nejmenším nesnaží dosáhnout praktických výsledků, ale pokouší se dojít k teoretickým závěrům. Jedním z běžných významů slova „právo“, které si takto obecné teorie práva vypůjčily od profesionálních právníků, je význam ve smyslu „právní normy“ či obecněji „uspořádání“ norem. Rozpravy profesionálních právníků, ale také všech, kteří se zabývají aplikací práva, tedy lidí zaměřujících se na řešení takových praktických problémů, jako je například povinnost dlužníka zaplatit svému věřiteli nebo rozvod manželství, jsou ve skutečnosti pojmově omezeny na tento „systém“ či uspořádání norem. Pro tyto účely jim stačí předpokládat, že právo je jednoduše uspořádání *těch* norem, jejichž „aplikace“ jim umožní dosáhnout výše zmíněných cílů. Podobně pro ekonomické subjekty je hospodářství trhem, či ještě lépe „tím trhem“, na němž mohou za dané ceny nakupovat a prodávat ekonomické statky či služby. Lidé, kteří chtějí rozvést manželství nebo chtějí, aby jim zaplatil dlužník, potřebují

prostě nejprve znát příslušné *normy*, stejně jako lidé, kteří chtějí na trhu nakupovat či prodávat jakékoli komodity, musí nejprve znát jejich ceny. Lidé, zabývající se aplikací práva, obvykle nazajímají důvody, proč má každá země určité *normy* (pravděpodobně odlišné od norem v jiných zemích, nebo od norem ve stejné zemi, ale v jiné době), které se týkají rozvodu manželství nebo placení dluhů, pokud se také sami nezabývají srovnávacím právem nebo právními dějinami. Přesně stejným způsobem nejsou (často vzdálené) důvody, proč na určitém trhu v daný časový okamžik existují ceny takové, jaké existují, předmětem zájmu nakupujících a prodávajících, pokud zrovna tedy sami nejsou ekonomy či ekonomickými historiky.

Lidé zabývající se aplikací práva na jedné straně a ekonomické subjekty na straně druhé se dokonce ještě méně starají o to, proč vůbec existují *normy* v oblasti práva a *ceny* na trhu. Aby mohli poradit svým klientům, profesionální právníci a ekonomičtí poradci ani nepotřebují tyto důvody znát. Výsledkem je, že všichni považují *normy*, resp. *ceny za konečnou fakta* (ultimate data), o něž se opírají, aby mohli dosáhnout svých cílů.

Úkolem ekonoma je ale odhalovat souvislosti mezi jednáním ekonomických subjektů a cenami statků, které nakupují a prodávají. Úkolem právního filosofa je rekonstruovat spojitosti mezi lidmi aplikujícími právo a odpovídajícími *normami*, jichž se tito lidé mohou při naplňování svých záměrů dovolávat. To znamená, že *normy* nejsou pro filosofa práva konečnými fakty právních procesů, stejně jako *ceny* nejsou pro ekonoma konečnými fakty ekonomických procesů.

Ekonomové vysledovali *ceny* jako společenský fenomén až k individuálním volbám mezi vzácnými statky. Navrhují, aby také právní filosofové sledovali právní *normy* jako společenský fenomén až k individuálním jednáním a postojům. Tato jednání se do jisté míry odráží v *normách* právního systému, stejně jako se v monetárním systému individuální volby mezi vzácnými statky odráží v tržních cenách. Také navrhují tato individuální jednání či postoje nazývat *požadavky* nebo *nároky*. Slovníky definují *nárok* jako „požadavek něčeho jakožto povinnosti“. V této spojitosti považují za samozřejmé, že *stejně jako pouze jednotlivci mohou činit volby, tak také pouze jednotlivci mohou vznášet nároky*. Jednotlivci *vznášejí* nároky a jednotlivci stejně tak provádí volby. Avšak zatímco se nikoli nutně potřebují odkazovat na ostatní jednotlivce, když činí volby, potřebují se odkazovat na ostatní, chtějí-li vznášet nároky.

Moc dobře vím, že se redukce právních norem na individuální nároky může zdát paradoxní. Ty, jež se opírají o samozřejmé předpoklady stojící v základech většiny soudobých teorií práva, to bude asi šokovat. Není přece norma vyjádřením *povinnosti*? Není „právní“ norma v prvé řadě vyjádřením *právní povinnosti*? Nejsou zákonná *práva* (existují-li), zakotvená v právních *normách*, vyjádřením odpovídajících *povinností*? Není norma, logicky vzato,

normativní větou? Není povaha *právní povinnosti*, vyjádřené v normě, dosvědčena existencí *sankcí* a *donucení*? To jsou některé námitky, které lze vznést proti mému návrhu. Zde je má skromná odpověď: protože normy nejsou konečnými fakty právních procesů, není, pokud jde o zkoumání právního filosafo, tzv. normativní či povinnostní povaha právní normy povahou definitivní.

Na první pohled může být analogie mezi tzv. právní povinností a *morální povinností* vskutku lákavá. Morální povinnosti jsou v kantovské tradici považovány za kočnená fakta morálky. Proč bychom stejně tak nemohli považovat právní povinnosti za konečná fakta práva? Pokud tak učiníme, naneštěstí se okamžitě dostaneme do problémů. Budeme totiž muset nejprve odlišit *morální* povinnosti od *právních*, abychom mohli tyto pojmově uchopit. Neznám nikoho, kdo by se o to dosud úspěšně pokusil. Spíše se běžně zastává názor, že právní povinnosti se liší od morálních tím, že právní jsou spojeny s nějakým druhem donucení, nebo se minimálně o donucení uvažuje ve formuli, v níž jsou tyto povinnosti vyjádřeny. Z této teorie nejsem nijak zvlášť nadšený. Jak můžeme opomíjet fakt, že mnoho norem, které se obvykle považují za právní (a výslovně se jedná o ty normy, jež jsou považovány za základ jakéhokoli právního uspořádání), postrádají jakékoli donucení, stejně jako zmínku o donucení ve formuli, v níž jsou vyjádřeny? Samozřejmě pro to existuje dobrý důvod, který ale, zdá se, mnoha teoretikům uniká. Pokud by dodržování právních norem ve skutečnosti záviselo hlavně na donucení, nebo dokonce na pouhém strachu z něj, celý systém by byl plný pnutí a byl by tak složitý, že by nefungoval. Je zvláštní, povšimneme-li si, kolik lidí je natolik uchváčeno mimořádnou povahou donucení jakožto údajně typického znaku právních norem, že mají sklon úplně přehlížet *okrajový význam* donucení v jakémkoli existujícím právním systému jako celku.

Sankce a donucení právo nevytváří, pouze mu v omezeném počtu případů pomáhají. To ostatně platí, jak jsem již zdůraznil, pouze pro některé druhy norem, které považujeme za *podřízené* jiným normám. Hlavní normy často ani nezmiňují sankce či donucení, a to z jednoduchého důvodu – žádné sankce nebo donucení je žádným efektivním způsobem nemohou podpořit. V případě jednotlivých států se jedná o normy ústavní, pokud jde o vztahy mezi státy, jsou to normy mezinárodního práva.

Pokusy odlišit morální a právní normy na jiných základech nejsou o nic více přesvědčivé než pokusy označit sankce a donucení za typické znaky právních norem. Alespoň jsem dosud neslyšel o žádném takovém pokusu, který by byl úspěšný.

Ani často lákavá analogie mezi právními pravidly na jedné straně a technickými pravidly na straně druhé nebyla úspěšná. Zdá se, že právní a technická pravidla vykazují jisté podobnosti, neboť oboje jsou formulována „nor-

mativně“ a obvykle začínají nějakou hypotézou. Obecná formulace obou druhů pravidel je přibližně redukovatelná na následující: pokud chcete A, musíte udělat B. Zde je ale opět obtížné určit oblast takzvaných právních pravidel, tak aby byla vůbec odlišitelná od technických pravidel. Každý pokus vzít v úvahu údajnou povinnostní povahu právních norem zároveň s jejich údajnou technickou povahou problém jednoduše ještě více komplikuje. Syntetické teorie právní normy jsou jen o málo víc než metafory a příliš toho nevysvětlují. To se týká teorií zesnulého profesora Alesandra Leviho, podle nichž je právní norma druhem *kloubu* spojujícího ekonomická a morální pravidla. Také se to týká teorií profesora Gurvitche, podle nichž budou právní normy vždy představovat „dramatické napětí“, neboť jde o komplikovanou směs logiky, morálky, ekonomie atd. Žádné normativní teorii práva se dosud nepodařilo úspěšně vysvětlit, co je právní norma nebo, jinak řečeno, co je odpovědné za fakt, že norma je „právní“, a nikoli, řekněme, „technická“ nebo „sociální“. Stejně ani pojem „autority“ se neukázal být v našich pokusech odlišit právní normy od jiných norem jakkoli užitečný. Lidé jsou považováni za „právní“ autoritu jen proto, že existují jakési právní normy, které definují či stanovují, kdo má být v oblasti práva za „autoritu“ považován. Je celkem významné, že vrcholným pojmem nejoslavovanějších „normativních“ teorií práva není „autorita“, ale „norma“. Podle této teorie žádná skutečná autorita v právním smyslu nevytváří základní normu právního systému.

Obtíže spojené se soustředěním obecné teorie práva na pojem právní normy a nakonec na pojem právní povinnosti, jak je vyjádřena v normě, jsou téměř zakryty nekritickým používáním slavného německého slova *Sollen*, které je zároveň podstatným jménem „povinnost“, a slovesem „být povinován“ či „mít povinnost“. Použít toto sloveso v infinitivu, abychom rozuměli tomu, co je *právní povinnost*, není vůbec dostačující. Když říkám „měl bych“, může to znamenat jednu z těchto tří věcí: a) mám morální povinnost..., b) pokud chci dosáhnout výsledku, který si přeji, jsem nucen..., c) někdo po mně „právně“ vyžaduje, abych udělal...

Může se lehce stát, že ve vyjádření „měl bych...“ bude obsažen jeden, nebo rovnou všechny výše zmíněné významy. Nicméně se však jedná o tři rozdílné významy, jež by se navzájem neměly zaměňovat. Pouze posledně jmenovaný se zdá být *právním* významem onoho vyjádření. Rozdíl mezi tímto právním významem a významy uvedenými v bodech a) a b) spočívá v tom, že ve smyslu právním se odkazují na vůli někoho, kdo po mně chce, abych udělal, co udělat mám. Význam vyjádření v bodě a) se vztahuje jen k mému morálnímu citění, které lze považovat za konečný fakt v kantovském smyslu. Smysl vyjádření v bodě b) se vztahuje k hypotéze, že si přeji něco, co je důsledkem příčiny, již mohu ovlivnit svým vlastním jednáním. Smysl vyjádření v bodě c) je s oběma významy a) i b) v rozporu – odkazuje skutečně na nárok jiných lidí

vůči mé osobě. Pokud by po mně nikdo „právně“ nechtěl, abych něco udělal, nebude na mé straně ve skutečnosti existovat žádná právní povinnost a výraz „měl bych“ nebude mít vůbec žádný právní smysl. Krátce řečeno, výraz „měl bych“ není vysvětlitelný v právním smyslu, aniž bychom jej redukovali na (právní) nárok někoho jiného.

Teď bychom pochopitelně měli definovat, co je nárok a co je *oprávněný* nárok. Znamená to, že musíme přesunout naši pozornost od lidí, kteří říkají „měl bych“, k lidem, kteří říkají „mám nárok“, „požadují“, „mám v úmyslu“, „žádám“. Bez těchto lidí není žádného „práva“, a to ani kdyby to zbývající lidé takto necítili. Dokonce i kdyby tito lidé pocítovali morální povinnosti či přijali technická pravidla. To samozřejmě neznamená, že nároky jsou uspokojeny ve chvíli, kdy lidé, jejichž chování je předmětem nároku, necítí korespondující morální povinnost tyto nároky uspokojit, nebo když si nejsou vědomi, že je pro ně „technicky“ účelné daným nárokům vyhovět.

Avšak zatímco pro význam vyjádření v bodě a) je ústředním pojmem *povinnost* a v bodě b) účelnost, ústředním pojmem vyjádření v bodě c) se nakonec ukazuje být pojem nároku na straně ostatních lidí.

Co znamená „vznášení nároků“? Z psychologického hlediska jde o komplexní jednání. Podle rozprav, které v tomto ohledu můžeme vzít v úvahu, je v prvé řadě zřejmé, že ne všechny požadavky jsou *oprávněnými* nároky. Lupič, který na mě čeká na tmavém a opuštěném místě, „požaduje“ mé peníze. Naproti tomu věřitel požaduje mé peníze, mám-li povinnost mu vrátit nějakou částku. Zatímco první požadavek bude ve všech zemích světa považován za „neoprávněný“, druhý je všude obvykle pokládán za „oprávněný“. Zdá se mi, že tím nejzjevnějším rozdílem mezi oběma požadavky je, že každý (včetně lupičů) obvykle nemá v úmyslu být oloupen kýmkoli jiným. Každý obvykle chce dostat nazpět peníze, jež půjčil, a to včetně ničemů, kteří se snaží vyhnout vrácení peněz, které si půjčili od svých věřitelů. Lupič nebo ničema vznáší *zvláštní* požadavek, který je v rozporu s *běžným* požadavkem. Tento *běžný* požadavek je tím požadavkem, který by tito lidé sami vznášeli vůči všem dalším případným lupičům a dlužníkům ve zlé víře.

Příznivci „normativní“ teorie práva by mohli namítat, že to je „norma“, jmenovitě právní norma, co nám umožňuje hovořit o rozporu mezi *běžným* požadavkem a *zvláštním* požadavkem. Rád bych ovšem oponoval, že abychom objevili výše uvedený rozpor, vůbec nepotřebujeme uvažovat o *normě právního typu* jako o kritériu. Klasické pojetí „id quod plerumque accidit“ (co je obvyklé, co se obvykle děje) v dané společnosti by nám úplně stačilo, abychom mohli odlišit „oprávněné“ od „neoprávněných“ požadavků. Pravděpodobnost, že se kolemjdoucí v okamžiku, kdy potká jiného kolemjdoucího na opuštěném místě, změní v lupiče, je statisticky poměrně malá a v každém případě je nižší než opak v jakékoli době. Totéž se týká člověka, který si půjčí

peníze, a pravděpodobnosti, že je nehodlá vrátit. Lidové ruské rčení – kde všichni kradou, tam není zloděje – je pravdivé. Totiž tam, kde všichni kradou, chybí samotné předpoklady pro to, abychom mohli definovat krádež. Neexistuje tam organizovaná společnost. Požadavek, který jsme vymezili jako *speciální*, je *ve společnosti statisticky nepravděpodobný*. Je to takřka výjimka z pravidla, přičemž *pravidlem* mám na mysli nikoli nutně právní normu, ale popis faktických událostí podle schématu. Když chce věřitel po dlužníkovi, aby mu zaplatil, v požadavku věřitele je *obsažen předpoklad, že dlužník zaplatí*. Co je obsaženo v požadavku kolemdoucího nebýt nikým rušen či oloupen, je předpoklad, že jej nikdo rušit nebude. V základech jejich příslušných nároků leží pravděpodobnostní soudy.

Naproti tomu postoj lupiče nebo dlužníka ve zlé víře, když chtějí dosáhnout svých cílů, obsahuje předpoklad, že jejich požadavky jednoduše budou jejich oběťmi za normálních okolností splněny. To je důvod, proč se taková osoba snaží dostat sebe a/nebo svoji oběť do mimořádné situace. Zvýší tím obvykle nízkou pravděpodobnost, že dosáhne svých *zvláštních* požadavků.

Navrhují nazývat „oprávněnými“ přesně ty požadavky či nároky, u nichž je dobrá pravděpodobnost, že budou příslušnými lidmi v dané společnosti a době uspokojeny. Důvody, proč budou v jednotlivých případech uspokojeny, se mohou měnit a mohou být založeny buď na morálních, nebo technických pravidlech, a nebo na obojích zároveň. „Neoprávněné požadavky či nároky“ jsou ty, u nichž je nízká nebo žádná pravděpodobnost, že budou příslušnými lidmi v dané společnosti a době uspokojeny. Jako příklad uveďme lupiče, jenž požaduje peníze na rušné ulici a za denního světla.

Čistě „oprávněné“ a čistě „neoprávněné“ požadavky se nachází na opačných koncích spektra, sestávajícího ze všech požadavků, které lidé v jakékoli společnosti a v jakékoli době mohou vznášet. Nesmíme ovšem zapomenout na široký přechodný segment hůře definovatelných „kvazioprávněných“ a „kvazineoprávněných“ požadavků, u nichž je pravděpodobnost, že budou uspokojeny, nižší než u čistě „oprávněných“, ale vyšší než u čistě „neoprávněných“ požadavků.

Poloha mnoha, ne-li všech požadavků se může měnit a ve skutečnosti se mění, a to v jakékoli době a v jakékoli společnosti. Tento proces „semper in infinitum decurrit“ (nepřetržitě pokračuje), abychom užili Justiniánových slov, a nelze jej zachytit bez zavedení časové dimenze. Objevují se nové požadavky, ty staré zvolna mizí a současné požadavky mění svou aktuální pozici na spektru.

Celý proces lze tudíž popsat jako *neustávající změnu příslušných pravděpodobností, že budou uspokojeny všechny požadavky v jakékoli společnosti a v jakékoli době*.

Požadavky či nároky jsou, jak jsme viděli, založeny na *předpokladech*.

Nejsou ovšem redukovatelné na pouhé předpoklady. Pozice člověka aplikujícího právo není stejná jako pozice astronoma, který předvídá zatmění. Podobala by se pozici astronoma, kdyby ten nejen zatmění předvídával, ale dokonce by z nějakého důvodu chtěl, aby se událo, a mohl tuto událost svým jednáním ovlivnit. Žádný požadavek není možný bez přítomnosti prvku vůle, na jehož základě hovoříme o *zájmu* dotyčné osoby. Na druhou stranu může být vůle jednotlivce založena pouze na výše zmíněném předpokladu. Musíme ovšem rozlišovat několik druhů předpokladů, týkajících se konečného cíle, jehož chceme vznesením požadavku dosáhnout. Věřitel může předvídát, že mu dlužník zaplatí, avšak věřitel zároveň chce, aby mu dlužník zaplatil, a je ochodlán použít své prostředky, aby přiměl dlužníka tak učinit. To nutně neznamená, že věřitel chce nebo má zapotřebí uchýlit se k „donucení“ jakéhokoli druhu. Možná že dlužník ochotně zaplatí, možná zaplatí právě ve chvíli, kdy mu to věřitel připomene, nebo po krátké diskusi, výtkách apod. Dokonce i když se věřitel uchýlí k použití či hrozbě „donucení“, není tento pojem v celém procesu tak relevantní, jak by se na první pohled mohlo zdát. Použití donucení vůči dlužníkovi totiž vyžaduje *spolupráci* lidí, kteří mají ono donucení aplikovat. Tito lidé mohou opět aplikovat donucení ochotně nebo opět po osobní intervenci věřitele, což přímo neznamená, že se věřitel musí uchýlit k dalším způsobům donucení těchto lidí, aby je přiměl použít donucení vůči dlužníkovi. Relevantním pojmem zde jako předtím není donucení, ale *vůle věřitele dosáhnout na straně ostatních lidí takového chování, které věřitel předvídá jako statisticky pravděpodobné*.⁹²

Nároky se setkávají, dokonce mohou být navzájem v rozporu, „oprávněné“ proti „neoprávněným“ a také „oprávněné“ proti „oprávněným“ a „neoprávněné“ proti „neoprávněným“. Úspěch každého z těchto požadavků závisí na jejich příslušných pravděpodobnostech, že budou dotyčnými lidmi uspokojeny.

Je zajímavé porovnat výsledky výše načrtnuté analýzy s některými z hlavních koncepcí právníků a, mohl bych dodat, všech lidí zabývajících se aplikací práva. Již jsem uvedl, že se tito lidé obvykle odrážejí od pojmu právní normy namísto „právního nároku“. Dokonce i ti právníci, kteří se pokusili teoretizovat právní nárok jako ústřední pojem právního jazyka, se zapletli do rozporů, jakmile začali lpět na pojmu právní normy jakožto konečného faktu, od něž odvíjí své teorie.

⁹² V této souvislosti navrhuji nazývat *mocí* (power) naši schopnost dosáhnout uspokojení našich požadavků, bez ohledu na důvody, proč budou uspokojeny. *Právní mocí* (legal power) pak navrhuji nazývat naši schopnost dosáhnout uspokojení našich oprávněných požadavků, opět bez ohledu na důvody, jež ostatní lidé vedou k tomu, aby naše nároky uspokojili.

Nyní musím vyzdvihnout některé další rozdíly, které můžeme pozorovat mezi jazykem a náladami právníků a lidí aplikujících právo, ve srovnání s jazykem, jež jsem označil za jazyk právního filosofa. Právníci nejenže „dedukují“ právní nároky z právních norem, ale také své dedukce považují za jediné možné. Pro právníky jsou právní nároky „oprávněné“, pokud jsou odvoditelné z právních norem, a neoprávněné jsou ty, které takto odvoditelné nejsou.

Normy jsou pak oprávněné nebo neoprávněné podle toho, zda jsou uznávány dotýčnými právníky a lidmi aplikujícími právo, kteří chtějí dosáhnout svých praktických cílů. *Tertium non datum*. Obrázek norem a nároků je pro právníky vždy takřka černobílý. Kromě toho tento obrázek neobsahuje časovou dimenzi. Lidé aplikující právo se zajímají o dnešní právní normy, a ne o normy včerejší či zítřejší. Nakonec se zajímají pouze o ty oprávněné normy, jež oni sami za takové přijali z pohledu svých vlastních praktických cílů, a ignorují všechny ostatní. Mají výlučný pohled na právní společnost. Ve skutečnosti se pouze starají o *svou vlastní* právní společnost. Mohou se rovněž odvolávat na jiné společnosti, ale pouze do té míry, do jaké jsou pro ně tyto jiné společnosti přijatelné nebo nepřijatelné, a to na základě pouze těch norem, které přijali. Lidé zabývající se aplikací práva ve skutečnosti potřebují vznášet nějaké nároky a jejich jazyk a nálady jsou tomuto cíli uzpůsobeny. Člověk zabývající se aplikací práva naopak nechce vznášet či podporovat své vlastní nároky. Pouze používá existující nároky, aby mohl rekonstruovat jejich vzájemné základní souvislosti a souvislosti s právními normami v dané době a dané společnosti.

Právní filosof se nejen odráží od pojmu nároků, ale je si také vědom, že nároky mohou být neslučitelné. Ještě více si uvědomuje, že mohou být neslučitelné, i když mohou být různými lidmi ve stejnou chvíli všechny považovány za „oprávněné“. Pohled právního filosofa na právo není tudíž nikdy černobílý. Ve svém vylíčení práva musí vzít v úvahu celý segment nároků, který právníky nezajímá. Právní filosof ví, že je to právě tento segment, kde se dějí věci, jež mohou zcela změnit pohled člověka aplikujícího právo v jakékoli době. Ví také, že neexistuje pouze jediná právní společnost, jmenovitě ta, kterou z praktických důvodů uznávají lidé aplikující právo, ale že také existují jiné „právní“ společnosti, které s ní mohou být v rozporu a které zase uznávají ostatní lidé ze svých vlastních praktických důvodů. Výsledný obrázek, jak je načrtnut právním filosofem, je odlišný a mnohostranný a v čase se odhalující jako ty japonské kresby, které si můžete prohlédnout pouze tak, že rozvinete dlouhý svitek papíru, na němž jsou nakresleny. Ve filosofově pohledu má norma nejen jiné místo v onom obrázku, v porovnání s pohledem člověka zabývajícího se aplikací práva, ale má také jiný *smysl*. Právní norma je pravidlem ve smyslu statistickém, kdežto právní norma z pohledu člověka

zabývajícího se aplikací práva je pouhým popisem nároků, které považuje za oprávněné, nehledě na všechny další možné protichůdné nároky. Rozdíl mezi oběma hledisky není vždy tak jednoduché postihnout. Jak člověk zabývající se aplikací práva, tak právní filosof považují nakonec za oprávněné ty nároky, jejichž uspokojení považují za pravděpodobné. Zatímco člověk zabývající se aplikací práva je zapojen do procesu ovlivňování onoho pravděpodobného výsledku, právní filosof nikoli. Ten čeká, co se stane. Jak právní filosof, tak člověk zabývající se aplikací práva považují právní normu za větu vyjadřující nároky. Zatímco člověk zabývající se aplikací práva se dovolává té větě proto, aby podpořila jeho vlastní nároky, právní filosof studuje ony věty jakožto reflexe nároků, jež nejsou nutně jeho vlastní. Výsledkem je, že člověk zabývající se aplikací práva nezpochybňuje platnost věty jen proto, že nezpochybňuje platnost svých (odpovídajících) nároků. Právní filosof je vždy připraven podrobně prozkoumat danou větu, aby zjistil, zda přesně popisuje „oprávněné“ nároky ve statistickém smyslu.

Z těchto dvou hledisek vychází dva odlišné pohledy na právní normy a jejich význam v celém právním procesu. Člověk zabývající se aplikací práva míní, že stanovení právních norem, řekněme legislativou, je počátkem celého právního procesu. Právní filosof jej naproti tomu musí považovat pouze za jeden z faktorů tohoto procesu, a dokonce ani ne za ten rozhodující. Ve skutečnosti legislativa nutně nepopisuje statisticky oprávněné nároky, ačkoli samozřejmě může ovlivnit pravděpodobnost jejich uspokojení v jakékoli dané době a jakékoli dané společnosti. Skutečně pouze několik málo lidí (zástupci lidu) se přímo účastní procesu vytváření legislativy a tito lidé dělají pouze to, že popisují nároky, jež oni sami vznášejí či podporují, aniž by se tyto nutně shodovaly s nároky, jež budou zpravidla v dané společnosti uspokojeny. Ve všech dobách obvykle existovala silná tendence (a týká se to zejména naší současné epochy) přeceňovat ne-li přesnost popisu statisticky „oprávněných“ nároků ze strany zákonodárců, pak alespoň jejich moc ovlivnit pomocí legislativy pravděpodobnost již existujících nároků.

Podotkl bych, že tato tendence je praktickou analogií k teoretickému předpokladu, který staví „normy“ na počátek celého právního procesu a považuje nároky pouze za logické *následky* normativních předpisů. Upozorňuji, že úkolem právního filosofa je vedle rekonstrukce skutečných souvislostí mezi statisticky oprávněnými nároky a právními normami, připomínat lidem zabývajícím se aplikací práva, že stanovení právních norem má v jakémkoli právním procesu omezené možnosti.

Legislativu můžeme vedle „stanovení nároků“ považovat za více či méně úspěšný pokus popsat statisticky oprávněné nároky. Zákonodárci mohou popisovat a) to, co považují za skutečné statisticky oprávněné normy ve své vlastní společnosti; b) to, jaké podle nich *budou* skutečné statisticky oprávněné

něné normy jako výsledek jejich legislativy a užití prostředků, o nichž se domnívají, že je mají k dispozici k dosažení tohoto výsledku (jmenovitě psychologické či fyzické donucení). V tomto bodě se ale ještě jednou musíme vrátit k tomu, co jsem výše uvedl ve vztahu k donucení a jeho významu v právním procesu jakožto celku. Legislativa čelí při popisu situace, již si zákonodárci v budoucnu přejí, obtížím vyvěrajícím z okrajového významu donucení v právním procesu. Legislativa může také pochopitelně jednoduše popisovat, aniž by směřovala k její změně či k jejímu pouhému zachování, jaká je současná právní situace. Zákoníky, jako byly ty přijaté na konci minulého století, jsou toho dokladem. Zákony a předpisy, tak jak jsou vydávány v tomto století po celém světě, jsou většinou příkladem legislativy, která směřuje ke změně stávající situace. Ve všech případech je legislativa jak prezentací nároků podporovaných samotnými zákonodárci, tak popisem nároků, které mají být v jejich vlastní společnosti považovány za statisticky oprávněné. Míra, do jaké je jeden z těchto aspektů přítomen v každé legislativě, se může značně lišit.

Podobné postřehy se týkají dalších způsobů stanovení právních norem vedle legislativy, jako je ten vykonávaný soudci. Rozhodnutí soudců nebo odpovědi znalců práva (jako za časů Říma) jsou vždy jednak prezentací nároků, které jsou považovány za statisticky oprávněné, a jednak nároků, které jsou do jisté míry osobně podporovány jejich autory. Právníci a soudci jsou však ještě více než zákonodárci podmíněni ve svých pokusech podporovat své vlastní nároky, když ve stejnou chvíli popisují statisticky oprávněné nároky ve své společnosti v jakékoli dané době. Zatímco práce zákonodárce má být, alespoň podle definice, nepodmíněná, práce soudce a znalce práva je ze samé definice podmíněna precedenty, zákony a samotnými nároky zainteresovaných stran.

Právní proces nakonec vždy sahá až k individuálním nárokům. Jednotlivci vytváří právo, pokud úspěšně vznáší nároky. Jednotlivci nejenže vytváří předpoklady a předpovědi, ale také se snaží o to, aby jejich předpovědi uspěly, a to pomocí svých vlastních zásahů do právního procesu. Soudci, znalci práva a především zákonodárci jsou těmi jednotlivci, kteří se nachází ve zvláštním postavení, v němž mohou svými zásahy celý proces ovlivnit. Jak jsem uvedl, možnosti těchto zásahů jsou omezené a neměly by být přeceňovány. Dovolím si dodat, že bychom na druhou stranu neměli přeceňovat *distorze*, které zásahy jednotlivých lidí, zejména zákonodárců, v celém procesu vyvolávají. Právní normy, ať je jejich původ jakýkoli, rozhodnutí soudců, odpovědi znalců práva či zákony tento proces do jisté míry téměř vždy ovlivňují. Dokonce i když jednoduše popisují již existující situaci oprávněných nároků, mají sklon tuto situaci přinejmenším zvětšit tím, že lidem představí zřetelný obrázek toho, co v již existujícím právním procesu probíhá. Na druhou stranu

když právní normy popisují budoucí situaci, k níž by jejich autoři rádi dospěli ovlivněním existujícího právního procesu, může se jim podařit zabránit lidem ve snaze uspět s jejich vlastními nároky. Autoři těchto norem ani nemusí uspět při snaze dosáhnout uspokojení těchto jiných (protichůdných) nároků.

Právní normy mají ovšem negativní dopad, který je účinnější než jakýkoli dopad pozitivní, neboť je jednodušší znemožnit lidem dělat to, co si sami přejí, než je skutečně nutit dělat to, co nechtějí. Jednotlivci, kteří mají v právním procesu zvláštní postavení, toho mohou využít, ale ne tolik, jak by si přáli. Pokud se nemýlím, toto je učení, které nám bylo více či méně srozumitelným způsobem předáno dávnými doktrínami přirozeného práva, tedy doktrínami práv jednotlivce. Toto učení by mělo těmto doktrínám sloužit, přestože postrádá, nebo právě proto, že postrádá, praktický důraz. Nejde zas tak o nárok člověka zabývajícího se aplikací práva, jako spíše o teoretický závěr právního filosofa.

II. PRÁVO A HOSPODÁŘSTVÍ V PROCESU VYTVÁŘENÍ

Obecné studie o povaze ekonomické vědy jsou spíše výjimečné. Totéž lze celkem vzato říci o obecných studiích právní vědy. Je to pravděpodobně dobrý důvod, proč postrádáme práce, jež by stály za řeč a jež by srovnávaly povahu procesu vytváření práva s povahou ekonomických procesů, zejména s povahou tržního procesu. Určitě se ale nejedná o jediný důvod onoho nedostatku. V naší éře specializace je jen málo ekonomů zároveň právníky a málo právníků je zároveň ekonomy. Máme několik výjimečných příkladů ekonomů, kteří jsou zároveň vzděláni v oblasti práva jako např. profesoři Mises a Hayek. Někteří ekonomičtí či právní poradci velkých průmyslových podniků nebo svazů průmyslu jsou právníci s ekonomickým vzděláním (v tomto ohledu mohu zmínit svého dobrého přítele Arthura Shenfielda, jenž je ekonom i právník a v současné době pracuje jako hlavní ekonomický poradce Svazu britského průmyslu). Lidé, kteří jsou ochotni a zároveň schopni pustit se do srovnávacího studia obou procesů, se vyskytují velmi zřídka. Nechci se tvářit, že jsem jedním z nich. Ačkoli jsem profesí právník, zároveň jsem se vždy nadšeně zajímal o teorii a praktické využití ekonomie. Vždy jsem považoval za zvláště důležité, aby právníci a ekonomové měli jasnou představu o tom, jaké tyto procesy jsou, jaké jsou hlavní aspekty těchto procesů ve vzájemném srovnání a konečně jaké mezi těmito dvěma procesy existují teoretické a praktické vztahy.

Důležitost takového bádání není toliko teoretická. To, zda se politici z pohledu určitých cílů, jichž chtějí na ekonomickém poli dosáhnout, cítí či necítí oprávněni přijmout nějaká politická opatření, závisí do značné míry na jejich představách týkajících se příslušných aspektů každého z těchto proce-

sů a jejich vzájemných vztahů. To, zda běžný člověk ona opatření požaduje či schvaluje nebo je pouze toleruje, na těchto představách do velké míry závisí.

Nedomnívám se, že by pohled politiků a běžných lidí na vztahy mezi procesem vytváření práva a ekonomickým procesem byl nutně podmíněn jejich vlastními ideologiemi. Naopak mám podezření, že v mnoha případech mohou být jejich ideologie určeny jejich vlastními, více či méně jasnými představami o vztazích mezi procesem vytváření práva a ekonomickým procesem a o jejich povaze.

Začnu pokusem popsat hlavní druhy procesů vytváření práva, jaké známe alespoň v dějinách Západu. Později uvidíme, že všechny tyto druhy procesů lze přičíst obecnějšímu, i když méně zjevnému způsobu vytváření práva, o němž budu mluvit na konci.

Svůj argument bych chtěl shrnout tvrzením, že *existují tři hlavní způsoby či metody vytvoření práva*, jež se s autonomními znaky objevují, třebaže nikoli každý nezávisle a s vyloučením dalších dvou, po celé dějiny Západu, od starověkých Řeků do dnešních dnů. Těmito způsoby jsou: 1. Vytváření práva skrze mínění zvláštní třídy odborníků, v Římě zvaných *iuris consulti*, *Juristen* v Německu ve středověku a *lawyers* v anglosaských zemích. Tito lidé vytvořili druh práva, jež se dle svého původu nazývá „právo právníků“, či, jak říkají Němci, *Juristenrecht*. 2. Vytváření práva ze strany jiné zvláštní skupiny expertů, nazývaných soudci. Výraz „soudcovské právo“ vyjadřuje přesně to, co mám v souvislosti s tímto druhem práva na mysli. 3. Vytváření práva skrze *zákonodárný proces*. To je proces, jenž se v naší době stal natolik běžným, že v mnoha zemích si obyčejní lidé ani nedokážou představit jiný způsob vytváření toho, co nazýváme právem. Legislativa je pojímána jako produkt vůle určitých lidí, zvaných zákonodárci. Výchozí myšlenka je taková, že co chtějí zákonodárci, má být nakonec považováno za právo země.

Legislativa se hluboce odlišuje od dvou předchozích způsobů „vytváření práva“. Právníci a soudci produkují právo zpracováním podkladů, jež jsou jim předloženy, aby jejich práci podmínily. Použijeme-li šťastnou metaforu velkého současného badatele sira Carletona Kemp Allena, tito lidé „tvoří“ právo pouze v přeneseném slova smyslu, stejně jako „člověk, jenž skácel strom a rozřezává jej na polena, pouze v přeneseném slova smyslu tvoří polena...“⁹³ Naproti tomu ambicí zákonodárců je vytvářet právo, aniž by byli tímto způsobem podmíněni. Oni nejenže právo „produkují“, oni je ale také chtějí produkovat jako jakýsi druh nařízení, bez ohledu na podklady, a dokonce bez ohledu na protichůdné zájmy a názory ostatních lidí. To, co mají na mysli, není pouhá produkce práva, ale, jak by řekl jeden z nejslavnějších soudobých teo-

⁹³ Carleton Kemp Allen, *Law in the Making* (5. vyd., Oxford, 1951), str. 288.

retiků a obhájců tohoto procesu, tvorba (creation) práva.⁹⁴ Učenci si byli po staletí vědomi svébytné povahy těchto znaků legislativy a vyjadřovali ji pomocí protikladu mezi slovy jako *ius* a *lex*, *právo* a *vůle*, *právo* a *král*, *právo* a *panovník* atd. V průběhu staletí byl tomuto protikladu často dáván nádech metafyzických významů a implikací.

Nicméně tento protiklad je také zcela pochopitelný v jednoduchých lidských a světských pojmech. Jestliže někdo předpokládá, že právo je *výtvorem* zákonodárce, musí také předpokládat, alespoň implicitně, že právo je výsledkem nepodmíněné vůle nějakých lidí jako králů a panovníků atd. Legislativa je tudíž přičtena více či méně implicitně nepodmíněné vůli panovníka, ať již jím je kdokoli. Sama idea legislativy povzbuzuje naděje všech těch, kteří si představují, že legislativa jakožto výsledek nepodmíněné vůle nějakých lidí bude schopna dosáhnout cílů, jichž by nebylo možno dosáhnout běžnými postupy, přijímanými obyčejnými lidmi, tj. za pomoci soudců a právníků. Dnešní obvyklá fráze člověka z ulice „Měl by existovat zákon“ pro to či ono je naivním vyjádřením oné víry v legislativu. Zatímco procesy podporující právo právníků a soudcovské právo se zdají být podmíněnými způsoby vytváření práva, zákonodárný proces se zdá být *nepodmíněnou* a čistou záležitostí vůle.

Sama idea, že může existovat nepodmíněný způsob vytváření práva, byla ve všech dobách popírána mnoha předními učenci. Například v dobách římských se jeden z nejvěhlasnějších římských státníků Cato, obránce tradičního způsobu života proti cizímu (tedy řeckému), chlubil, že římský právní systém za svou nadřazenost nad řeckým systémem vděčí skutečnosti, že byl vytvářen kousek po kousku po dlouhou řadu staletí a generací velkým množstvím lidí, z nichž každý musel svou práci založit na zkušenosti a precedencích a byl vždy podmíněn existující situací. Později ve středověku a za použití zcela jiného jazyka, v důsledku svého odlišného filosofického a náboženského prostředí, prohlásil oslavovaný anglický právník Bracton, že král sám podléhá právu, neboť právo ustavuje krále. „Nechť král pak přiznává právu to, co právo přiznává jemu, a sice nadvládu a moc, neb není krále tam, kde vládne vůle, a nikoli právo.“ Převedeme-li Bractonův jazyk do modernějších slov, scvrkne se do tohoto: Ani král s veškerou svou mocí nemůže tvořit právo, může je pouze vynucovat. Neexistuje žádný nepodmíněný způsob vytváření práva dle vlastní libosti, dokonce ani když máme velkou moc nad ostatními lidmi.

⁹⁴ Později přesně uvidíme, co tato „tvorba práva“, alespoň v praxi, znamená a jaká jsou s touto ideou spojená omezení a mylné představy. Lze říci, že proces vytváření práva skrze legislativu obsahuje velmi svébytné rysy, jež nejsou přítomny u dalších dvou procesů vytváření práva, či jsou pouze v daleko menším rozsahu.

V osmnáctém století totéž další právník vyjádřil jinými slovy. Narážím na Blackstonea, jenž říkal, že panovník není *pramenem* práva, ale jednoduše *nádrží* práva, z níž se pomocí tisíců kanálů čerpá spravedlnost a právo pro jednotlivce. Stejný kritický pohled na údajnou schopnost zákonodárce vytvářet právo z ničeho sdíleli nejslavnější právníci Západu. Například největší německý právník devatenáctého století Savigny, nazývaný zakladatelem historickoprávní školy, na počátku onoho století napsal, že tím, co spojuje pravidla našeho chování (včetně právního chování) do jednoho celku, „je společné přesvědčení lidí, stejnorodé vědomí vnitřní nezbytnosti, vylučující všechny představy náhodného a arbitrárního původu“. A jiný velký právník Eugen Ehrlich, jehož vliv ve Spojených státech díky právníkům jako Pound, Timasheff, Cairns a Julius Stone v nedávné době neustále rostl, v našem století kategoricky prohlásil, že „v současnosti, stejně jako v jakékoli jiné době, těžiště právního vývoje neleží v legislativě... ale ve společnosti samé“. Ke kritikům ideje zákonodárského procesu jako nepodmíněného způsobu vytváření práva dle libosti bychom měli přidat mnoho ekonomů, a to jak příslušníků klasické, tak neoklasické školy. (Později se k legislativě a ideji, ležící v základech všech pokusů o nahrazení všech ostatních procesů vytváření práva legislativou, vrátíme.)

Nyní prozkoumejme další dva výše zmíněné způsoby vytváření práva. Prvním je ten, jež přijali právníci. Pravděpodobně mimo starověkého Řecka všechny země na Západě měly po určitém bodu ve vývoji svých civilizací právníky jako zvláštní třídu expertů. Zemí, v níž, jak se zdá, dosáhli právníci nejvyššího statusu, je ale starověký Řím. Starověcí římské právníci po staletí „produkovali“ právo profesionálním, veřejně uznávaným a téměř oficiálním způsobem. Je pravda, že sami obecně nebyli příliš nakloněni uznání této skutečnosti. Při vypracovávání právních pravidel obvykle odkazovali na staré legendární zákony, jakým byl Zákon dvanácti desek, nicméně ve skutečnosti ona pravidla vypracovávali oni sami a jejich spoluobčané je poměrně ochotně přijímali, kdežto jejich vláda do tohoto procesu obvykle nezasahovala. Římané během svých dějin pochopitelně přijali mnohé zákony, ale tyto zákony se převážně týkaly fungování jejich vlastní vlády a jen opravdu mimořádně soukromých vztahů mezi jednotlivci. Máme záznamy o asi 50 zákonech, přijatých římskou zákonodárnou mocí během celých římských dějin, což zahrnuje více jak 1000 let, jež se vztahují na soukromé vztahy mezi jednotlivci. Podobného statusu požívali italské, francouzské a německé právníci jak ve středověku, tak v moderní době do počátku devatenáctého století, a pokud jde o německé země, do konce devatenáctého století. Svěbytný způsob vytváření práva ze strany těchto právníků byl poněkud odlišný od starého římského způsobu. Stále ale „produkovali“ své vlastní právo způsobem, jenž byl otevřeně, a dokonce oficiálně uznáván, jakkoli byl čas od času podrobován roz-

ličným omezením, a to až do zavedení zákoníků na evropském kontinentu ke konci osmnáctého a na počátku devatenáctého století. Již jsem se pokusil stručně definovat povahu procesu přijatého římskými právníky v knize *Právo a svoboda*. V onom pokusu jsem využil fascinujících studií některých soudobých autorů, jakými jsou Italové Rotendi a Vincenzo Arangio Riuz, Angličan Buckland a Němec Schulz. V tomto ohledu jsem napsal:

Římský právník byl víceméně vědec. Zkoumal řešení případů, které mu občané předkládali ke studiu, stejně jako dnes předkládají průmyslníci fyzikům a inženýrům technické problémy, které se týkají jejich továren nebo výroby. Následkem toho bylo římské soukromé právo něčím, co mělo být popisováno nebo objevoováno, nikoliv nařizováno. Byl to svět složený z věcí, jež byly zde a utvářely část společného dědictví římských občanů. Nikdo zákony nenařizoval. Nikdo je nemohl z vlastní vůle měnit. To neznamená, že se nedalo nic změnit. Určitě to však znamenalo, že nikdo nešel spát, aby po procitnutí zjistil, že včerejší zákony, podle nichž se rozhodoval, byly na základě legislativní inovace zrušeny.⁹⁵

Už jsem zdůraznil, že toto pojetí práva bylo rozhodně nezbytné pro svobodu, jíž se římstí občané obvykle těšili v podnikání a celém soukromém životě. V této souvislosti je velmi důležité upozornit, že proces vytváření práva, přijatý římskými právníky, vyústil v narovnání právních vztahů mezi občany, což je obdoba toho, jak trh narovnává jejich vztahy ekonomické. Právo jako celek nebylo o nic méně prosto donucení než trh sám, či, abychom užili slov profesora Schulze, soukromé právo v Římě se vyvinulo „na základě Svobody a Individualismu“.⁹⁶

Využiji této příležitosti k odpovědi na jednu recenzi, věnovanou knize *Právo a svoboda*⁹⁷, v níž jsem byl nařčen, že jsem příliš nadšený z římského systému. Myslím si, že nejsem. Nikdy jsem neřekl, že římské právo zajišťovalo „ráj svobody“, a ještě méně, že římské právo zajistilo tento „ráj“ za vlády císařů. Nicméně si myslím, že ve prospěch právního systému Římanů je toho mnoho co říci, dokonce i ve prospěch systému za vlády císařů, pokud jej srovnáme s mnoha jinými systémy, které převládají dnes. Je pravda, že ti římstí vládcí, kteří disponovali obrovskou mocí, nakládali někdy s životy a majetky některých občanů, jak se jim zachtělo. Vždy se tak ale dělo, a bylo to tak i vní-

⁹⁵ Viz výše, str. 60.

⁹⁶ Fritz Schultz, *History of Roman Legal Science* (Oxford, 1946), str. 84.

⁹⁷ Murray N. Rothbard, „On Freedom and the Law“, v *New Individualist Review*, sv. 1, č. 4, Winter 1962, str. 37-40. Kompletní vydání *New Individualist Review* přetištěno organizací Liberty Fund, Indianapolis, 1981, strany 163-166.

máno, jako výjimka a také jako nepatřičná výjimka z obecného pravidla, podle něž stát nemůže disponovat životy a majetkem občanů. Srovnajte toto obecné pravidlo s těmi pravidly, jež dnes převládají téměř ve všech soudobých státech, v nichž se konfiskační praktiky či jiná omezení svobodné volby jednotlivců na trhu ve skutečnosti týkají, alespoň v principu, všech občanů. Srovnání mezi současnými právními systémy a starým římským systémem vyznívá pro římský systém velmi lichotivě. Římský samovládce v časech staré republiky, jakým byl Sulla, se mohl mstít svým nepřátelům tak, že je mohl zabít nebo jim zabavit majetek. V pozdějších dobách mohl římský císař poslat vraha, aby zabil nějakého nebezpečného rivala nebo uchazeče o místo císaře, a vydat nařízení k zabavení jeho majetku. Avšak soudobá pravidla, dokonce i ve svobodných zemích jako je tato, v zásadě umožňují zbavit všechny občany prakticky celého jejich majetku, za předpokladu, že bude vyhověno několika právním formalitám.

Jestliže se budeme zabývat římským systémem zdanění ve srovnání s mnohými dnešními, dojdeme k podobným závěrům. Výše uvedená recenze mé knihy zmínila údajně „zdrucující zdanění“ uplatňované Římany. Naneštěstí neznáme dobře skutečný způsob, jakým v Římě fungoval fiskální systém, neboť stále zůstává řada bodů nevyjasněných. Je ale jisté, že římsští občané nebyli v zásadě podrobeni žádnému skutečnému zdanění, alespoň ne v době klasické. Vše, co jejich vláda dělala, bylo, že se uchýlila k nucenému půjčování, když bylo nezbytné vést válku. Když byla válka vyhrána, což se dělo často, peníze vypůjčené vládou byly vráceny občanům. Naproti tomu dobyté země byly obvykle podrobeny zdanění (tzv. *vectigal*), jež bylo vnímáno jako druh výkupného, placeného poraženým lidem Římanům za užívání půdy, avšak ani toto zdanění nikdy nepřesáhlo 10 procent příjmů lidí, kteří měli platit. Když uvážíme, že moc našich současných vlád zdaňovat je i ve svobodné zemi, jakou je tato, prakticky neomezená a že může pohltit téměř celý příjem některých daňových poplatníků, kteří svým daňovým základem spadají do pásma s nejvyšší mezní daňovou sazbou, srovnání s římským daňovým systémem nám kvůli jeho štedrosti dost možná vyrazí dech. Soudobé vlády v takzvaných svobodných zemích se ke svým občanům chovají tak, jak by se žádná římská vláda nebyla chovala, alespoň pokud jde o fiskální politiku, nejen ke svým vlastním občanům, ale ani vůči občanům dobytých zemí. Abych dokončil toto srovnání, než se vrátím k svému hlavnímu argumentu, musím se nakonec zmínit o tzv. represivním systému regulačních a sociálních opatření, jež podle mého kritika Římané přijali. I zde bychom měli ostře odlišovat mezi římskou dobou klasickou a dobou poklasickou, tou dobou, o níž říkáme, že byla úpadkem římského impéria. Regulační a sociální opatření byly v době klasické prakticky neznámé. Příležitostně byly zaváděny některými císaři v pozdní době a svého vrcholu dosáhly

v časech Diokleciána ve čtvrtém století po Kristu, tj. ke konci dějin Západořímské říše. Avšak i kdybychom měli srovnat sociální stát a plánování zavedené Diokleciánem se sociálním státem, znárodněním a plánováním zavedenými našimi současnými vládami, srovnání by vyznělo ve prospěch Římanů. Půda v soukromých rukách nebyla v Římě zpravidla nikdy zkonfiskována a vláda se nikdy nepustila do soukromého podnikání. Obdobné úvahy můžeme učinit o inflaci a znehodnocení měny. Vše, co vláda v tomto ohledu mohla udělat, bylo relativně málo ve srovnání s neomezenou mocí současných vlád podporovat inflaci pomocí předpisů o zákonném platidle a podobných praktik.

Vraťme se ale k našemu hlavnímu argumentu, jímž je „vytváření“ práva právníky. Nyní se pokusíme o něco blíže prozkoumat, jak a z čeho římscí právníci odvozovali svá právní pravidla. Nedávné studie nám umožňují učinit závěr, že sami neměli o svém způsobu práce jasné představy. Nicméně můžeme soudit, že konečnými fakty, s nimiž pracovali, bylo vždy mínění a chování jejich občanů. Odhalovalo se to v jejich zvycích a způsobech, jimiž mezi sebou docházeli ke shodě, a v jejich očekáváních ohledně chování ostatních lidí na základě této shody, nebo dokonce i bez ní. Římscí právníci zahrnuli tato fakta pod pojem „přirozenosti věcí“ a pod neméně důležitý koncept „co se obvykle děje“. Jejich vlastní postoj k těmto faktům byl takový, že se je snažili interpretovat tak, aby z nich mohla vyplýnout jejich implicitní pravidla. Pochopitelně to v mnoha případech nebyl jednoduchý úkol, zejména když staré zvyky a způsoby ustupovaly a nové a relativně nedávné se vyvíjely.

Úkolem právníků bylo vypracovávat pravidla, jež mohla být považována pokud možno za rozšíření či analogii již objevených pravidel, nebo alespoň za nové pravidlo, které odpovídá pravidlům předcházejícím a je s nimi v souladu. Takový druh interpretace fakt byl podle oněch právníků nejen možný, ale také přípustný více méně přísné postupy. Aby mohli vypátrat důvody chování lidí v jejich vzájemných vztazích a objevit jejich implicitní logiku, bylo podle nich ve skutečnosti vždy možné provést jakýsi výpočet. Touto implicitní logikou bylo to, co římscí právníci nazývali *ratio* těchto vztahů a jejich implicitních pravidel. Toto *ratio* nazývali přirozeným, neboť nezáviselo na arbitrární vůli nikoho zainteresovaného, nejméně ze všeho pak na arbitrární vůli právníků, kteří se jej snažili objevit. Pouze tehdy, když se římský právník nacházel v naprostých rozpacích ne-li při vytváření právního pravidla, pak alespoň při zdůvodnění svých závěrů, dovolával se autority předcházejícího právníka, jenž došel k podobným výsledkům. Jakkoli to bylo spíše výjimečné, někdy se dost paradoxním způsobem uchýlil k odvolání se na svou vlastní autoritu. V souvislosti s tímto římským pojetím autority stojí za zmínku skutečnost, že odvolání se na ni na straně právníků nemělo jakýkoli mystický

význam. Římsští právníci se při hledání správného řešení právní otázky určitě neodkazovali na žádný druh božského zjevení. Velmi pravděpodobně odvodili jakousi hypotézu, že jejich vlastní řešení je správné, i kdyby to zatím nemohli dokázat. Dokonce i v historii matematiky si můžete povšimnout obdobného postoje ze strany některých velkých představitelů matematického myšlení. Existují věty jako např. Fermatova, u nichž nevíme, zda domnělý důkaz ve skutečnosti existoval, nebo zda může být objeven v budoucnu. Obdobně pojmy zásadní důležitosti pro moderní matematiku, jako pojem *funkce*, vymyšlený Italem Lagrangem, nebo Leibnizův či Newtonův pojem infinitesimálního počtu, byly zprvu používány jako dočasné výsledky úvah, jež nebylo možno zcela ospravedlnit, neboť příslušný důkaz bylo ještě třeba provést.

Jinými slovy, římsští právníci o své práci smýšleli tak, že mohou vždy, či téměř vždy, zcela rekonstruovat logiku chování svých vlastních spoluobčanů i logiku vztahů v tomto chování. Obdobným způsobem moderní ekonomové, kteří studují tzv. ekonomické jednání člověka, předpokládají možnost rekonstruovat principy těchto jednání a jejich vzájemných vztahů s ostatními jednáními ostatních subjektů.

Nyní stručně prozkoumejme, jaká byla práce a jaký byl postoj právníků v méně dávných dobách. Právníci na kontinentě ve středověku se stejně jako jejich římsští předchůdci snažili vypracovávat právní pravidla.

Mezi prací posledně jmenovaných právníků a prací právníků předchozích byl nicméně důležitý rozdíl. Právníci na kontinentě ve středověku a v moderních dobách před zavedením kodifikací vypracovávali svá právní pravidla odvozováním z odlišného druhu skutečností. Místo aby za svá data považovali přímo chování lidí, studovali je nepřímo, pozorováním skrze optiku souboru pravidel již předtím vypracovaných samotnými Římany a zachovaných v one velké právní bibli národů Západu, jíž byl tzv. *Corpus Iuris*, vydaný císařem Justinianem v první polovině šestého století. Právníci v one nové epoše tudíž neinterpretovali chování svých spoluobčanů. Namísto toho používali slova užívaná římskými právníky k interpretaci chování jejich vlastních spoluobčanů a k vytváření jejich právních pravidel. Na straně nových právníků šlo vskutku o paradoxní a anachronický způsob vypracovávání právních pravidel pro jejich současníky, který ale fungoval. To, zdá se, dokazuje, že logický základ lidského chování na poli práva, jak se obvykle říká, není tak podmíněný a nahodilý, aby byl lidsky vázán na určité historické období nebo k určité zemi světa.

Mým úkolem zde není pokusit se vysvětlit důvody onoho paradoxního postupu právníků evropských zemí středověku a novějších dob. Chci jen ještě jednou zdůraznit, že to, co tito právníci dělali, nebylo tím, co předstírali, že dělají. To, co dělali, bylo daleko spíše interpretování chování jejich současní-

ků a logického základu tohoto chování než interpretace významu slov jejich římských předchůdců. Na druhou stranu jsme ale uvedli, že jejich římsští předchůdci předstírali, že dělají něco jiného, než co dělali, tedy že interpretují slova namísto skutečností, tedy věty údajně psaného práva (Zákona dvanácti desek) namísto skutečného chování žijících lidí. Středověcí a novodobí právníci na jedné straně a římsští právníci na straně druhé dělali v zásadě totéž. Interpretují chování svých spoluobčanů a rekonstruují jeho logiku a implicitní pravidla.

Podívejme se nyní na kategorii tvůrců práva, již jsem zmínil na počátku, tedy na soudce. Proces vytváření práva soudci je pravděpodobně tak starý jako naše západní civilizace. Když chce Homér v *Odyssei* ilustrovat barbarské poměry kyklopů, říká, že dokonce postrádají dvě věci: shromáždění, která by činila kolektivní rozhodnutí na jedné straně, a soudní rozhodnutí na straně druhé. Kykloповé, jak dodává Homér, jednoduše žili doma se svými rodinami, aniž by měli jakýkoli druh politického či právního systému, jak bychom dnes řekli.

Soudní rozhodnutí byla ve skutečnosti pravděpodobně hlavním způsobem zjišťování a explicitního vyjadřování mnoha právních pravidel převažujících ve starověkém Římě před érou legislativy. Soudní rozhodnutí byla obvyklým způsobem objevování právních pravidel ve starověkém Římě skrze tzv. *ius honorarium*, tedy skrze rozhodnutí hlavní soudní autority Římanů, praetora. Tento proces nalézání práva právníky a nalézání práva soudci v Římě úspěšně koexistoval po několik staletí. Tyto procesy nebyly neslučitelné, byly dokonce komplementární, kdykoli byla nová pravidla přijata nebo požadována občany. Praetor předstíral, že se nezabývá jádrem otázek, jež mohly vyvstat z nových pravidel, pokud šlo o soulad se starými pravidly. Předstíral, že se sám vyjadřuje k procesním formalitám, zatímco se tímto způsobem staral o dosažení cíle, jímž bylo přijetí a vynucení nových pravidel. Byl to vskutku jakýsi trik, k němuž praetora přiměl snad jeho respekt jak ke starým zvykům, tak k práci právníků. Stejně jako římsští soudci produkovali právo předstíráním, že se zabývají pouze procesními formalitami, tak také římsští právníci produkovali právo maskovaně, předstírajíce, že interpretují stará slova namísto nových skutečností. Řečtí soudci vytvářeli zákony více otevřeně, stejně tak angličtí soudci ve středověku a v moderní době, ačkoli víme, že alespoň angličtí soudci si libovali v mnoha druzích lstí během své historie. Avšak, opakují, chování spoluobčanů, jeho logický základ a logický základ jejich vztahů byly tím, co brali v úvahu soudci v Řecku, stejně jako v Římě a v Anglii. Všichni se mohli uchýlit, a také to tak opravdu dělali, k použití pojmů podobných pojmům římských právníků, jakým byl např. pojem „přirozenost věci“, jehož obecný význam byl, že problémy, jímž tito právníci čelili, jim nedovolovaly vymýšlet řešení dle jejich vlastní vůle či nepodmíněným

způsobem. Toto měli na mysli řeční soudci a řečníci, když říkali, že pouze následují rady bohyně Themis nebo věštinny v Delfách. Toto chtěl říci praetor, jenž předstíral, že se zabývá pouze procesními formalitami, a nikoli podstatou práva. Toto měli na mysli angličtí soudci, kteří hovořili o právu země jako o něčem nadřazeném jejich vlastnímu výběru.

Potud jsme poukázali na základní podobnost mezi oběma způsoby vytváření práva, mezi způsobem právníků a způsobem soudců. Prozkoumejme o něco hlouběji, jaké jsou vztahy mezi podklady (daty) jejich práce a prací samou. Tyto vztahy není jednoduché zkoumat a nepřekvapuje, že se názory na ně mezi vědci v některých ohledech široce rozcházejí. Teoretici zavedli a obhajují dvě hlavní koncepce těchto vztahů. Podle jedné z nich, reprezentované zejména Savignym, vykonávají ti, co právo interpretují, téměř pasivní a receptivní úkol. Popisem ve svém vlastním jazyce reflektují zvyky a mravy lidí, zrovna tak jako by fyzik vlastním jazykem popisoval vztahy mezi fyzikálními silami. Podle této teorie by výsledek práce profesionálů, těch, co právo vykládají, neměl žádný zvláštní vliv na zvyky a mravy lidí samotných. Jinými slovy ti, co právo vykládají, nebudou svou prací zvyky a mravy ovlivňovat. Budou pouhými „přírodními trubkami“ tekutiny, již nijak nezměnili. Přírodní trubky musí samozřejmě být, pokud mají dobře fungovat, vyrobeny z dobrého materiálu a být správně zkonstruovány. Obdobně profesionální právníci budou vzdělaní, vyškolení, důmyslní, avšak podle této teorie budou produkovat právo zejména tím, že jej budou pečlivě zkoumat.

Opačná teorie tvrdí, že zvyky a mravy se budou odvozovat z práce právníků a soudců. Někteří vědci jako Maine ve své slavné knize *Ancient Law* například zastávali názor, že toto se dělo u starověkých Řeků, jejichž zvyky bývaly tvořeny rozhodnutími soudců. Jiný badatel, francouz Lambert, kladl důraz na tzv. kreativní sílu jurisprudence, tedy soudních rozhodnutí, jež byly neodmyslitelnou součástí a jedním z nejproduktivnějších činitelů práva. Kompromisní teorie vypracovaná Ehrlichem tvrdí, že bychom měli jasně rozlišovat mezi právními pravidly aplikovanými soudy na straně jedné a právními uspořádáními existujícími ve společnosti na straně druhé.

Funkce osoby, která vykládá právo, by tudíž měla být považována za dvojí. Jednak by měla objevovat existující právní přesvědčení, která panují v komunitě, aby je mohla popisovat, a jednak by měla vytvářet jednotná zevšeobecnění odrážející tato přesvědčení, aby je pak aplikovala na všechny případy. Tato druhá činnost zahrnuje technická hlediska, jež by měla být považována za odlišná od přesvědčení a povědomí lidí. Pro účely této druhé činnosti bychom měli odlišovat právo právníků a právo lidí a měli bychom si uvědomit, že ačkoli právo právníků vychází z práva lidí, může jej ovlivňovat. Avšak všechny teorie, bez ohledu na svůj důraz na zvyky a mravy na jedné straně a postupy a generalizace na straně druhé, obecně uznávají, že bez společné-

ho základu zvyků, mravů a přesvědčení lidí by nebylo práva právníků ani práva tvořeného soudci. Dokonce Lambert, jenž byl jedním z nejvíce přesvědčených zastánců teorie, že právo právníků má silný vliv na zvyky a mravy lidí, přiznal, že právo právníků je přece jen jakousi krystalizací v pravidlech toho, co Římané a kanonisté římskokatolické církve nazývali souhlasem lidí, jichž se týká (*communis consensus utentium*). Obě tyto protichůdné teorie mohou na podporu svých závěrů použít více historických příkladů. Jestliže není pravda, že zvyk je ve starověkém Řecku něco, co je výsledkem dlouhé řady soudních rozhodnutí, jak tvrdil Maine, pak je pravda, že v historickém období řecké civilizace, předtím než se objevilo psané právo, byly velmi pravděpodobně zvyky ovlivňovány soudními rozhodnutími. Jestliže není pravda, že lidé žijící v zemích, které jsou založeny na zvykovém a soudcovském právu, jako je tomu v Anglii, pouze rezignovaně nepřizpůsobují své vlastní chování rozhodnutím soudců, jak tvrdil Lambert, pak je pravda, že historie common law v Anglii odhaluje rozhodující vliv, jež na něj měly vynikající osobnosti některých právníků a soudců, a dokonce i zákony parlamentu, které dnes nenalezneme zaznamenaný.

Historie není nikdy jednoduchá a nikdy se zcela nepřizpůsobuje konzistentním teoriím dějin. Myslím si ale, že existuje velmi dobrý důvod, abychom velmi vážně vzali v úvahu Savignyho názor, že to nejsou právníci, kdo tvoří právo lidí, nýbrž to jsou lidé, kteří tvoří právníky. Jak v této souvislosti připomenul jeden významný současný odborník, ať jsou důležitost a vliv toho, kdo vykládá právo, jakékoli, nejen že existuje přirozené právo komunity (native law of the community), ale i ten nejlepší možný vykladač práva může pracovat pouze s podklady, „které poskytuje prostředí a které se mohou projevit pouze v jazyce a navíc pouze o věcech, jež jsou srozumitelné soudobé myslí“. Měli bychom v tomto ohledu připomenout jedno z nejvíce fascinujících srovnání učiněných Savignym v jeho eseji *On the Vocation of Our Time for Legislation and Jurisprudence*⁹⁸, srovnání mezi právem a jazykem. Právo, říká Savigny, je stejně jako jazyk spontánním vyjádřením názorů příslušných lidí. Měli bychom dodat, že gramatici mohou mít velký vliv na jazyk, a pravidla, která vypracovávají, mohou působit na jazykový úzus svých zemí, avšak gramatici nemohou jazyk vytvořit, ten je prostě dán. Lidé, jež jazyky vytváří, jsou obvykle neúspěšní. Hotové jazyky (ready-made languages) nefungují, nehledě na svoji údajnou prospěšnost jakožto jednoduchých a snad univerzálních způsobů komunikace mezi různými lidmi. Pouze polovzdělanci mohou věřit pokusům činěným ve snaze zavést esperanto nebo podobné jazyky jako hotový,

⁹⁸ Poprvé vyšlo v roce 1814 v německém jazyce pod názvem *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. – Pozn. překl.

univerzální způsob komunikace. Lidé v pozadí jsou tím, co těmto účelovým jazykům chybí. Stejně tak nikdo nemůže vytvořit univerzální a ani partikulární právo, kdyby za takovým právem nebyli lidé se svými přesvědčeními, zvyky a pocity. Právo, stejně tak jazyk, není hračkou, již může člověk o své vůli vynalézt. Jistě, může se o to pokusit, ale podle celé zkušenosti, kterou máme, může uspět ve velmi omezeném rozsahu anebo neuspěje vůbec.

III. EKONOMICKÝ POHLED NA POLITIKU

Již na začátku jsem poukázal na trvalý nedostatek prací věnujících se srovnání procesu vytváření práva s mechanismy trhu. Takové konstatování potřebuje rozvést. V posledních letech se objevilo několik studií zaměřených na komparaci tržního rozhodování na jedné a politického rozhodování (realizovaného ve volbách) na druhé straně. Samotné právo můžeme vnímat také jako záležitost volby, konkrétně té politické. Ztotožníme-li právo se zákonodárstvím, můžeme použít nedávné studie věnované právě srovnání politické volby a tržního mechanismu a tak se dobrat právě vztahu mezi trhem a právem v podobě zákonodárství.

Teorie standardně vnímají rozhodování a volbu jako individuální záležitost. Běžný pohled je takový, že za každým rozhodnutím musí stát konkrétní osoba, která jej učinila. Teoretici si ale zároveň uvědomují fakt, že rozhodnutí jednotlivců jsou nejen *kompetitivní* (když se rozhodují svým vlastním jménem), ale také *kooperativní* (když se snaží dojít k rozhodnutí jménem celé skupiny). Někteří autoři takovým rozhodnutím říkají „skupinová“ a vytvářejí speciální modely, v nichž různé osoby (za použití standardizovaných procedur aplikovaných uvnitř modelu na dané množiny dat) docházejí k principiálně shodným závěrům, a pokud je to možné i ke stejným rozhodnutím. Titíž autoři přiznávají, že takové modely nevedou k prokazatelným výsledkům, minimálně pokud se týkají skupin existujících v reálném světě. To je pak škoda (jak se jeden z nich vyjádřil), protože zatím bylo objeveno pouze několik málo (navíc sporných) mechanismů skupinového rozhodování, jako třeba hlasovací procedury (např. většinové pravidlo) a *verbální vyjednávání*. Hlasovací urna pak podle nich může „plnit svou roli pouze v případě relativ-

ně nekomplikovaných rozhodnutí a jen tehdy, je-li skupinová loajalita dostatečně silná, aby přiměla menšinové voliče akceptovat rozhodnutí většiny”.⁹⁹ Verbální vyjednávání samozřejmě může být s volebními procedurami velmi úzce provázáno a jeho působení je značně limitované.

Já jsem přesvědčen, že kooperativní rozhodnutí učiněná různými jednotlivci za pomoci určitých procedur jsou jak užitečným, tak i srozumitelným konceptem využitelným v politických vědách (což neznamená, že bychom měli položit rovnítko mezi skupinové rozhodnutí a *politické* rozhodnutí). Některé jednotlivce s jejich – slovy Maxe Webera – „monokratickými“ rozhodnutími nemůžeme prostě vyloučit. Ani nemůžeme říct, že všechna skupinová rozhodnutí jsou politická. Managementy velkých firem činí skupinová rozhodnutí, která bychom za politická v běžném slova smyslu určitě neoznačili. Měli bychom proto být opatrní a zvážit, zda se profesor Duncan Black nemýlí, když nazývá *skupinová rozhodnutí* bez dalšího vysvětlování (*tout court*) politickými.¹⁰⁰

Je zřejmé, že velké množství těch rozhodnutí, která běžně nazýváme „politická“ (jako např. volby, rozhodnutí státních úřadů, zákonodárců atd.), jsou ve skutečnosti rozhodnutími skupinovými, nebo kooperativními, slovy I. Brosse *rozhodnutími uskutečněnými několika jednotlivci ve jménu celé skupiny*.

V případě, že hovoříme o skupinových rozhodnutích, musíme čistě individualistické pojetí mírně korigovat. Rozhodnutí „celé skupiny“ se nutně nemusí shodovat s tím, jaké by učinil každý jednotlivec v případě, že by byl v pozici toho, kdo jménem skupiny rozhoduje. Je otázkou, jak by to vypadalo ve světě, o němž Bross píše. Ale v reálném světě neexistuje jednomyslnost v rozhodování a při skupinovém rozhodování je její absence spíš pravidlem než výjimkou. Skupinová rozhodnutí se většinou nekryjí s rozhodnutími každého jednotlivého člena skupiny.

Odtud se dostáváme k vysvětlení různých kvazimystických a kvazifilosofických konstrukcí, které připisují kolektivním entitám, jako je např. stát, nezávislost v procesu přijímání rozhodnutí a jejich chování připodobňují k chování jednotlivce.¹⁰¹ Podle mého názoru se však nemusíme uchylovat

⁹⁹ Irwin D. J. Bross, *Design for Decision* (New York, 1953), str. 263.

¹⁰⁰ Duncan Black, „The Unity of Political and Economic Science“, *Economic Journal*, sv. 60. č. 239, září 1950.

¹⁰¹ Jedním z posledních pokusů vrátit do hry podobné konstrukce je podle mého názoru myšlenka, že „funkci společenského blahobytu“ (social welfare function) a „racionální společenskou volbu“ (rational social choice) zjistíme pomocí matematických triků, obdobných těm, jež rozebral ve své práci *Social Choice and Individual Values* (New York, 1951) Kenneth Arrow. Zde je *duch národa* (Volksgeist) či *rozum* (Ver-nunft) nahrazen počítači.

k termínům „neosobní bytost“, se kterou „si nelze dát schůzku“, jak by to asi nazvala MacDonallová, abychom analyzovali souvislosti absence jednomyslnosti uvnitř skupin.¹⁰²

Jestliže považujeme politická rozhodnutí za skupinová, pak musíme nutně nějakým způsobem zohlednit zmiňovanou absenci jednomyslnosti. Procedurou, kterou tak činíme, bývá nejčastěji hlasování podle většinového principu. K velké většině politických rozhodnutí se ve skutečnosti dojde právě touto cestou. Právě tím je způsobena jejich odlišnost od tržního mechanismu, kde při nákupu zboží žádnou hlasovací proceduru nepotřebujeme. Nicméně fakt, že i volební akt v sobě nese individuální rozhodnutí, přivedl některé odborníky ke srovnávání chování voličů a spotřebitelů. Bylo řečeno, že „podstatná část této analýzy bude důvěrně známá všem společenským vědám, protože slouží jako východisko jak pro politickou, tak i pro ekonomickou teorii“.¹⁰³

Všechny parametry procesu volby – hodnotové uspořádání, přiřazování pravděpodobnosti, kalkulace, volba strategie atd. – jsou na první pohled přítomné jak ve skupinovém, tak v individuálním rozhodování. Hlasování se tak má podobat tržnímu rozhodování a trh sám je považován (nikoli zcela konsistentně) za velkou skupinu, kde každý jednotlivec hlasuje tím, že kupuje či prodává ten který výrobek, konkrétní službu atd. Na základě takové analogie označil Duncan Black svou teorii za „obecnou teorii ekonomické a politické volby“. Obě vědecké disciplíny pak „tvoří dvě části jednoho celku“. „Každá se týká jistého typu rozhodování“, a „používá tentýž jazyk, stejný model abstrakce, stejné myšlenkové přístupy a logické postupy“. Jinými slovy, v obou případech je jednotlivec charakterizován svými preferencemi a v obou případech stojí otázka používané technologie stranou. Je zde sice rozdíl ve stupni znalostí ohledně možných důsledků různých rozhodnutí (ten bývá v ekonomii vyšší, než je tomu v politických vědách), ale žádný rozdíl není „mezi ekonomickými a politickými odhady, které lidé činí“.

Navíc (podle Blacka) používají obě disciplíny tentýž metodologický nástroj – *princip rovnováhy (concept of equilibrium)*.¹⁰⁴

¹⁰² Margaret MacDonald, „The Language of Political Theory“, v Antony Flew (ed.), *Logic and Language (First Series)* (Oxford, 1955), str. 167-186.

¹⁰³ James M. Buchanan, „Individual Choices in Voting and the Market“, *Journal of Political Economy*, LXII, 1954, str. 334. Tato stať byla přetištěna ve *Fiscal Theory and Political Economy: Selected Essays* (Chapel Hill, 1960).

¹⁰⁴ Black se zde dovolává myšlenek Pigouových, obsažených ve dvou článcích v *Economic Journal* z let 1901 a 1906, v nichž Pigou ukázal na analogii mezi poptávkou a nabídkou na trhu zboží a poptávkou a nabídkou práva na trhu politickém. Nelze též nezapomenout práci *The Process of Government* (Bloomington, 1935) od Arthura F. Bentleye.

Podle Blacka se v ekonomii „přes odlišnost konceptů zastávaných různými autory“ všichni shodují na tom, že rovnováhy je dosahováno prostřednictvím vyrovnávání nabídky a poptávky. „V politické sféře se rozhoduje na základě jasně definovaného pořadí na škále preferencí jednotlivých hráčů. Rovnováhy je pak dosaženo tím, že se hlasováním dospěje k výběru jedné alternativy. O zvolené alternativě rozhoduje skutečnost, v jaké míře je právě ta preferována jednotlivými hráči, uvažujeme-li o nich jako o skupině“. Black vidí v tomto procesu některé překážky, jako např. otázku volby procedury – dá se totiž dokázat, že „jedna procedura může vést k jednomu rozhodnutí, zatímco na základě jiné je zvoleno rozhodnutí odlišné“. Tento fakt však Blackovi nebrání v tom, aby přes odlišné definice rovnováhy viděl „v pozadí obou koncepcí stejné principy“. Je-li definice rovnováhy vztažena k vyrovnání nabídky a poptávky, pak jde o ekonomický fenomén; nacházíme-li rovnováhu prostřednictvím voleb, jde o sféru politiky. V obou případech se na nejobecnější rovině jedná o tentýž koncept ekvilibria „vyjádřitelný matematickými termíny“. Čistá teorie nám umožní dopracovat se k politickým dopadům jakékoliv změny. Máme-li data charakterizující původní stav rovnováhy, pak po jejich posunu v důsledku politické změny získáme konkrétní údaje, které o usku-tečněném posunu vypovídají. „Metoda, jejíž pomocí se takové dopady poli-tické změny měří, je ekonomii blízká stejně jako třeba srovnávací statika.“

Blackovým konceptem jsem se zabýval již ve své přednášce „Teorie státu“ v Pavii v roce 1953–1954 a byl jsem překvapen i potěšen zároveň zjištěním, že k podobně kritickému zhodnocení dospěl nezávisle na mně i Buchanan v článku „Individuální volba v politice a na trhu“ z roku 1954. Zabývá se v něm obecně problémem komparace tržního chování a politického hlasová-ní, a to nikoli jen v běžné rovině efektivity centralizovaného a decentralizo-vaného rozhodování, nýbrž na úrovni širšího porozumění chování jednotliv-ce v těchto dvou oblastech. Buchanan Blackovu teorii neznal a ani znát nemohl; přesto upozorňuje na významné odlišnosti mezi tržním a politickým rozhodováním a běžně přijímanou analogii vyjádřenou heslem „jeden dolar, jeden hlas“ označuje za platnou pouze částečně. Na trhu je totiž entita, která činí rozhodnutí, shodná s tou, k níž je rozhodnutí co do svých důsledků smě-rováno. Na rozdíl od toho při hlasování (minimálně při tom, kterému běžně říkáme „politické“) rozhoduje sice opět jednotlivec, ale jeho rozhodnutí se dotýkají i všech ostatních. Navíc mezi rozhodnutím a jeho důsledky na trhu existuje přímé spojení. Volič na druhé straně nemůže nikdy s jistotou před-povědět, která z možných alternativ bude nakonec zvolena.

Buchanan zmiňuje i další zásadní rozdíly mezi zkoumanými procesy. Spo-třebitel se na trhu „chová tak, jako by všechny proměnné byly dány nezávis-le na jeho chování, zatímco volič vidí svůj hlas jako výrazný nástroj k ovliv-nění budoucího kolektivního rozhodnutí“. Na druhou stranu „jestliže volební

akt jednotlivce ovlivňuje výslednou kolektivní volbu, pak odpovědnost za výsledné společenské či kolektivní rozhodnutí je vždy nutně rozdělená a jednotlivému voliči tudíž nelze přiřadit hmatatelné zisky či náklady spojené s jeho osobním rozhodnutím“. Výsledkem pak je pravděpodobně méně pozorné a méně objektivní zvažování alternativních nákladů, než jak tomu je při rozhodování jednotlivců na trhu. Další a nejvýznamnější rozdíl zdůrazňuje Buchanan, stejně jako jsem to učinil já ve zmiňované přednášce: „Alternativy při tržním rozhodování se dostávají do rozporu pouze ve smyslu platnosti zákona klesajících výnosů. Chce-li spotřebitel víc jednoho výrobku či služby, trh po něm požaduje, aby se vzdal něčeho jiného.“ Oproti tomu „při volebním hlasování se alternativy navzájem vylučují“, tj. volba jedné alternativy znamená zavržení jiné. Skupinové volby, do té míry, v níž jsou na nich jednotlivci sdružení ve skupinách zainteresovaní, směřují k tomu, že se „ze své podstaty vzájemně vylučují“ (jak podotýká Buchanan v roce 1954). To vyplývá nejen z omezenosti modelů přerozdělování volebních hlasů, ale také (jak jsme se v roce 1954 s Buchananiem shodli) z toho, že mnohé alternativy běžně nazývané jako politické neumožňují různé kombinace navzájem slučitelných řešení, jak je to běžné při tržním rozhodování. Důležitou souvislostí je také fakt, že na trhu nikdy nemůže být dolar „přehlasován“. Jak to pěkně popsal Mises, jedinec se na trhu nikdy nemůže dostat do situace politické menšiny: „...na trhu neskončí žádný hlas v koši“,¹⁰⁵ aspoň pokud jde o stávající či potenciální možnosti, které trh nabízí. A obráceně – při hlasování je vždy přítomný nátlak, který se na trhu nevyskytuje. Volič si může vybrat jen z několika alternativ: „Volič může přijít o svůj hlas a může být nucen akceptovat (abychom znovu citovali Buchanana) výsledek zcela opačný ve srovnání s tím, pro který hlasoval.“

Je evidentní, že z pohledu menšinového voliče není mezi individuální volbou a výsledným skupinovým rozhodnutím žádný přímý vztah (ve smyslu předchozích závěrů). Menšinový volič má sice možnost volby, ale nakonec stejně musí přijmout výsledek, který původně odmítal. Jeho vlastní rozhodnutí tak bylo odmítnuto. Je pravdou, že z pohledu voličů-vítězů nalezneme užší vztah mezi rozhodnutím individuálním a skupinovým. Stěží ale můžeme hovořit o skupinovém rozhodování jako celku ve stejném duchu, jako tomu je v procesu rozhodování individuálního. A můžeme zajít ještě dál a tázat se vůbec po smyslu hledání racionality ve volebním procesu, jestliže stejně vždy záleží na stanovených volebních systémech. Jinak řečeno – je přesnější hovořit spíše o volebním systému než o volebním procesu. Logická technologie nemá velký význam, je-li celý proces nelogický. Takové srovnávání pak někte-

105 Ludwig von Mises, *Human Action* (New Heaven, 1949), str. 271.

rým odborníkům připadá stejně marné jako snaha hledat odpověď na otázku „zda je prase tlustší, než je žirafa vysoká“.¹⁰⁶

Další závěr, který z výše uvedeného můžeme vyvodit, je ten, že koncept rovnováhy můžeme v ekonomii a v politice použít různým způsobem. V ekonomii je rovnováha definována jako shoda nabídky a poptávky, jako stav, kdy individuální spotřebitel může nechat úspěšně rozhodovat každý svůj jednotlivý dolar. Ale jaký typ rovnováhy můžeme pro poptávku a nabídku zákonů a nařízení očekávat ve sféře politiky, v níž jedinec může přijít o svůj hlas, kde může žádat chléb a dostat kámen?

Přesto je i v politice prostor pro použití termínu „rovnováha“ – v případě, že se jednotlivci jako členové skupiny jednohlasně rozhodnou pro přijetí určitého rozhodnutí. Jak kdysi pravil Rousseau, společnost se může „jednomyslně“ shodnout vždy aspoň na tom, že bude zavedeno většinové hlasování (tj. bude zrušeno pravidlo jednomyslnosti). To znamená, že kdykoliv dojde ke skupinovému rozhodování, jednotliví členové skupiny jsou jednomyslně za to, že špatné řešení je lepší než žádné, či, přesněji řečeno, že kolektivní rozhodnutí, které by jeden ze skupiny vnímal jako špatné, je lepší než žádné řešení. Jednomyslná shoda nevyžaduje žádnou zvláštní techniku k dosažení rozhodnutí, které by bylo členy skupiny považováno za přijatelné. Jednomyslné rozhodnutí skupiny může být vnímáno jako principiálně totožné s rozhodnutím jednotlivce na trhu. Pak to vypadá, jako bychom měli před sebou stejné „prase“ jako v oblasti ekonomie, a je tudíž legitimní snaha o srovnání tloušťky prasete „ekonomického“ a „politického“. To pak může vést, jak jsem zmínil výše (v textu předneseném v Claremont v Kalifornii roku 1958 a vydaném jako *Právo a svoboda*) či jak píše profesor Buchanan ve své nedávné práci (vydané ve spolupráci s Gordonem Tullockem) *The Calculus of Consent*,¹⁰⁷ k nepřirozenému zdůrazňování možných podobností mezi ekonomickými a politickými rozhodnutími.

Shodne-li se skupina alespoň v názoru na přijetí jistého typu mechanismu většinového rozhodování (nebo obecněji na omezení potřeby jednomyslnosti) v budoucnosti, pak se podobnost mezi jednomyslným politickým rozhodováním a ekonomickými rozhodnutími posouvá na vyšší úroveň. Zatím nebylo rozhodnuto v žádné konkrétní politické záležitosti, ale už panuje shoda ohledně pravidel platných pro všechny možné typy pozdějších rozhodnutí, tedy pro to, čemu běžně říkáme „politika“.

¹⁰⁶ Robert A. Dahl, Charles Lindblom, *Politics, Economics and Welfare* (New York, 1953), str. 241.

¹⁰⁷ James M. Buchanan, Gordon Tullock, *The Calculus of Consent* (Ann Arbor, 1962).

Proces volby pravidel pro politické rozhodování může být de facto stejně racionální a svobodný, jako tomu je při rozhodování na trhu. Na této vyšší rovině mohou lidé srovnávat náklady a výnosy každého zvoleného modelu politického rozhodování. Mohou se např. rozhodnout, že pro určité případy bude jeden model výhodnější než jiný, konkrétně že třeba pravidlo jednomyslnosti či potřeba kvalifikované většiny lépe ochrání potenciální minoritu před případnými tvrdými dopady rozhodnutí a jednání ze strany většiny.

Srovnání ekonomické a politické sféry nemusí končit na rovině rozhodnutí ohledně obecných procedurálních pravidel. Tullock a Buchanan rozšířili svou analýzu do sféry běžných politických rozhodnutí; vycházeli přitom z toho, že ta jsou činěna ve shodě se základními, procedurálními pravidly (které nazývají „konstitutivními“), na nichž se předtím jednomyslně shodli všichni členové skupiny. Typickým znakem této analýzy je uznání faktu, že „politické obchody“ (nebo logrolling) jsou běžnou součástí politického procesu a – za jistých podmínek – mohou být považovány za přínosné pro všechny členy politické skupiny, stejně jako zakladatelé ekonomie považovali za přínosný obchod se zbožím a službami všude tam, kde byl přijat systém tržní ekonomiky. Podmínky, za nichž může politický obchod přinášet zisk členům politické skupiny, jsou podobné podmínkám, za nichž k těmům dochází ve sféře ekonomické; nesmí být uměle vytvořen monopolní systém, jehož cílem je ze strany jednotlivce či většího počtu jednotlivců zneužívat ostatní členy skupiny.

Tím, že mohou dlouhodobě „prodávat“ své hlasy a vyjednáváním hledat cestu k jednomyslné shodě, dostávají se jednotliví příslušníci politické skupiny do situace, v níž posuzují velké množství různých alternativ a mohou tak zabránit vytvoření koalice, která by měla za cíl přijmout rozhodnutí pro ostatní členy potenciálně nebezpečná. Výsledkem pak může být obecná shoda podobná té, která činí z konkurenčního trhu použitelný a efektivní model. Tato teorie je v duchu moderních teorií volby prezentována jako deskriptivní i normativní zároveň.

Musíme se ale zamyslet nad tím, kam až sahají paralely politického a ekonomického rozhodování. Pokusíme se nyní zjistit limity koncepce, která vidí v politických obchodech způsob, jak se jedinci na základě žebříčku hodnot snaží maximalizovat svůj vlastní užitek.

Pro začátek bych navrhl znovu se zaměřit na potenciálně slabé místo této jinak chytré a zajímavé analýzy srovnávající politické a ekonomické rozhodování. Případá mi, že tato analýza v podobě prezentované oběma autory sama odhaluje své nedostatky, pokud jde o jasnou výchozí definici základů, na nichž staví. „Politická“ či „kolektivní“ volba na straně jedné zde stojí proti „osobní“ či „svobodné“ volbě na straně druhé. Podle této teorie může být

osobní volba jak individuální, tak kooperativní. V popsaném modelu jsou kooperativní a kolektivní volba vždy vnímány jako něco odlišného, ač se mohou zdát podobné. Ale, pokud se nepletu, termín „kolektivní“ není v této teorii nikde dostatečně či explicitně definován. Důvod, proč v jinak pečlivém a bystrém konceptu nacházíme takto slabé místo, bude zřejmě psychologický. Celá teorie vychází z individualistického konceptu, s nímž i já naprosto souhlasím. Ale čím víc autoři na politické rovině zdůrazňují „konstitutivní“ (v běžném slova smyslu) roli dobrovolné shody, tím více opomíjejí (ač to třeba implicitně přijímají), že to, co činí „kolektivní“ rozhodnutí „kolektivním“, a nikoli prostě „kooperativním“, je právě fakt, že „kolektivní“ má vždy tendenci být vynucováno na všech členech skupiny – bez ohledu na jejich osobní postoj. Rozhodnutí, která mohou být vynucena, jsou nátlaková rozhodnutí. Zatímco nátlak je něco, co ekonomové, je-li řeč o zboží a službách dobrovolně nabízených a poptávaných na trhu, nikdy nemusí brát v úvahu, pak ve sféře politiky se bez toho, aniž bychom s nátlakem pracovali, vůbec neobejdeme.

Tím, že nepřistoupili k otevřenému zapracování konceptu „nátlaku“ (ať znamená cokoliv) do analýzy politiky, autoři explicitně odmítli „silový“ rozměr, s nímž se setkáváme v oblasti politického rozhodování. Připouštějí, že právě tento rozměr dostává politiku do nepřekonatelného rozporu s ekonomickou sférou. Přijímají argument, že na trhu mohou prodávající i nakupující současně maximalizovat svůj užitek a výsledkem je zisk pro oba, zatímco ve sféře politiky toho snahou o maximalizaci své individuální moci dosáhnout nelze. Nelze se dobrat stavu, kdy vítěz i poražený v boji o nadvládu budou mít příležitost současně maximalizovat svou moc.

Už jsem zmínil i další případ, kdy toto srovnání, mnoha ekonomy brané jako samozřejmost, není úplně v pořádku. Jde o vztah mezi mocí a užitek. Moc, stejně jako zboží či služby, o nichž hovoří ekonomové, přináší zainteresovaným jednotlivcům užitek. To ale není jediná podobnost mezi mocí a spotřebními statky. Stejně jako zboží či služby lze i moc směňovat. A směna týkající se moci může také vyústit v maximalizaci užitku těch, kdo na ní participují. Jestliže já tobě garantuji moc, která tě ochrání před tím, abych tě uhodil, výměnou za to, že já získám moc, která mě ochrání před tím, že ty uhodíš mě, jsme na tom oba po uskutečnění takové směny lépe a oběma se nám tedy také zvýšil užitek. Jinými slovy – každému z nás přináší jeho vlastní moc vyšší užitek. (Ke stejné maximalizaci by došlo, kdyby se na společně ochraně proti nebezpečí zvenčí dohodli dva a více jednotlivců.)

Tvrdím, že politická komunita se vytváří právě v okamžiku, kdy k takovému „mocenskému obchodu“ – který předchází jakémukoliv jinému – dochází. Tato úvaha není samozřejmě v politické vědě ničím novým. Najdeme ji už

v klasických dílech politické literatury a dokonce celá aristotelovská koncepce politiky v širším pojetí staví na těchto základech. Aristoteles v samém začátku svého politického uvažování rozpoznal, že někteří lidé jsou předurčení k tomu, aby ovládali (*arkoi*), a jiní zase k tomu být ovládáni (*arkomenoi*). V Aristotelově koncepci je rozpracován užitek, který obě strany (*arkoi* resp. *arkomenoi*) z takové kooperace získávají, ačkoliv Aristoteles nenahlíží dostatečně skutečnost, že jakákoliv spolupráce mezi nimi vyžaduje nutnost existence minimálních garancí (aspoň těch negativně definovaných) směrem k *arkomenoi* jako protiváhu moci, kterou vládne *arkoi*.

Takové uvažování o problému vůbec nezpochybňuje ekonomický přístup. Pouze hledá styčné plochy s přístupem (např. právě mocenským), který je stále častěji uplatňován dnešními politickými mysliteli.

Ale pokud uvažují správně, přesto existují zřetelná omezení modelu, který činí z politického obchodování pouze způsob, jakým si může jednotlivec maximalizovat vlastní užitek, přičemž ten je chápán jako totožný s tím, který známe z ekonomie.

1. Už jsme viděli, že uvedení autoři nepředpokládají, že by politické obchodování vždy bylo ve všech případech „ziskové“. Na základě Paretova modelu však postulují podmínky, za nichž by takové jednání bylo skutečně přínosné z pohledu všech členů skupiny, tj. podmínky, které by znemožnily vznik takové situace, kdy jeden či několik členů jsou schopni uspokojovat své „nečestné zájmy“ na úkor některých či dokonce všech zbývajících příslušníků skupiny.

Takové omezující podmínky nejsou tím jediným, co bychom měli brát v úvahu. Začneme např. tím, že v určitých sférách (např. konstitutivní) by politické obchodování nemělo smysl. Podle zmíněných autorů jsou to takové oblasti, v nichž se odehrává diskuse o volbě pravidel vhodných k tomu, aby se podle nich nadále rozhodovalo a „politicky vyjednávalo“. Důvod, proč v těchto oblastech nemá politické dohadování smysl, není pouze ten, že doposud nemáme k dispozici žádná pravidla, podle nichž bychom mohli hlasovat. Je tu ještě důležitější důvod. Proces hledání pravidel je proces teoretický. Jsou samozřejmě známy různé postupy, jak ke konečnému cíli dospět, ovšem nelze porovnávat jejich užitečnost mezi sebou, i když směřují k témuž cíli. Nemá smysl vyjednávat o tom, kolik je dva plus dva či čemu se rovná druhá mocnina přepony v pravouhlém trojúhelníku.

Na obecnější rovině – není tedy racionální vyjednávat, kdykoliv se otázka týká jakéhokoliv nezpochybnitelného faktu, ať už jde o cokoliv. Argumenty vedoucí ke správným závěrům nejsou na prodej.

Autoři teorie, aspoň implicitně, předpokládají, že na konstitutivní rovině nemá politické obchodování smysl. Na nižších úrovních však zřejmě opomíjejí skutečnost, že hlasování může být procesem, v němž členové politické

komunity mohou vznášet názorové soudy bez ohledu na svůj osobní zájem. Nastane-li takový případ, pak je vyjednávání či politické obchodování stejně iracionální, jako by šlo o konstitutivní rovinu.

Lze si představit konkrétní příklady, kdy voliči mohou být vyzváni k vynešení názorového soudu nezávisle na svých osobních zájmech. Za předpokladu, že soudní porota je politickou institucí a že tedy její členové hlasují o politickém rozhodnutí, nikdo nebude tvrdit, že jednají racionálně, budou-li se – při zvážení svých osobních zájmů – dohadovat o výsledku s jinými členy poroty. Samozřejmě můžeme vzít v úvahu možnost, že se někteří členové poroty nechají podplatit jinými, kteří mají na rozhodnutí eminentní zájem. Takové chování bude „racionální“, ač z etického hlediska velice sporné. Ale budeme-li vycházet z nepodplatitelnosti členů poroty, pak je politické obchodování iracionální v jakémkoli případě. A něco podobného platí i pro všechny další názorové soudy vynášené jednotlivými členy politické komunity formou hlasování.

Autoři teorie mohou oponovat celkem logickým tvrzením, že hlasování není vhodná technika, jak dojít k jasným závěrům v případech týkajících se nějaké objektivní pravdy, a že právě proto takové pokusy mohou být riskantní honbou za přeludem. Jsou situace, kdy je dobré znát názorové soudy voličů týkající se konkrétního politického případu. Pak může být hlasování nejvhodnější cestou, jak zjistit skutečné názory bez ohledu na to, zda jsou pravdivé či mylné ve světle vědeckých poznatků. Je zřejmé, že v takových případech nemají žádné politické obchody smysl.

2. Je racionální domnívat se, že model založený na politickém obchodování naráží na své limity vždy tam, kde se objeví rozpory mezi individuální volbou v hlasovací místnosti a na konkurenčním trhu – takové rozpory, které jsou dostatečně patrné na to, aby nás přiměly pominout existující podobnosti. Např.: a) již zmíněná skutečnost, že při politickém hlasování panuje větší nejistota a obecně menší znalost nákladů a výnosů, než je na trhu při prodeji a nákupu statků, vede k tomu, že politické obchodování je mnohem obtížnější záležitostí než tržní rozhodování; b) navíc je politické obchodování z principu méně efektivní než to tržní, protože každý hlasující nese za svůj hlas mnohem menší odpovědnost než ten, kdo se rozhoduje na trhu. Zatímco na trhu jsou ti neúspěšní z trhu vytlačeni a nahrazeni úspěšnějšími, ve sféře politiky nic takového neexistuje a neúspěšní voliči nikdy neodcházejí, aby mohli být vystřídáni těmi úspěšnějšími. Dá se kontrovat tvrzením, že v oblasti politiky mohou být neúspěšní voliči vytlačeni ze scény tím, že si zvolí tyрана, který skoncuje s demokracií. Tento argument ve prospěch podobnosti důsledků neúspěšného jednání na poli ekonomiky a politiky je samozřejmě těžko akceptovatelný a ve svém důsledku nás přivádí k zajímavému poznání: v případě neúspěšné volby, kdy je k moci vynesena tyran, je nakonec ze scény

vytlačen každý volič, včetně těch, kteří byli při své volbě „úspěšní“. Výsledkem tak není výběr těch nejlepších voličů, ale místo toho totální rozklad politického systému založeného na existenci volebního práva; c) Podobné omezení ve srovnání oblastí ekonomiky a politiky je patrné také v případech, kdy se jednotlivé alternativy nabízené ve sféře politiky navzájem vylučují, na rozdíl od těch, mezi nimiž se rozhodujeme na trhu. V situaci existence dvou navzájem se vylučujících alternativ najdeme podobnost s tržní sférou pouze tehdy, uvažujeme-li model oligopolu či oligopsonu, čili v případě výrazného omezení možností, že se vytvoří skutečně tržní cena, jak se to děje na fungujícím, konkurenčním trhu; d) Konečně je třeba podotknout, že zatímco výše zmíněné nedostatky se vyskytují bez ohledu na volební systém, vztah mezi kolektivním jednáním vycházejícím z principu jednomyslnosti a svobodným konáním, k jakému dochází na trhu, není zřejmý, jak píše zmínění autoři. Situace, kdy k jednomyslnému skupinovému rozhodnutí je nutný souhlas jednotlivého voliče, je pouze do jisté míry srovnatelná se stavem, kdy na trhu potřebuje poptávající souhlas nabízejícího. Na trhu totiž ani jeden účastník není nucen k tomu, aby své rozhodování přizpůsoboval ostatním. Shoda je samozřejmě nezbytnou, nikoliv však postačující podmínkou existence tržního prostředí.

Ve skutečnosti se při požadavku jednomyslnosti dostává hlasující do situace podobné té, v níž je monopolista na trhu, kdy je schopen realizovat monopolní zisk a při prodeji veškerého zboží a služeb, které je s to na trhu uplatnit, získává celý, nebo skoro celý, tzv. přebytek spotřebitele. Tuto situaci minoritního voliče v situaci požadavku jednomyslnosti, někdy nesprávně označovanou termínem „vydírání“, není možné pominout, jestliže usilujeme o to, zanést do sféry politiky pravidla platná na konkurenčním trhu. Námi zkoumané teorie považují za zcela racionální situaci, kdy je ve skupině sta hlasujících devadesát devět pro a jeden proti a nositel „opozičního“ hlasu se snaží získat více než adekvátní kompenzaci za své souhlasné stanovisko. V takovém případě může být dosaženo pareto-optimálního stavu, ale ani tak jej nemůžeme srovnávat s chováním jednotlivce na konkurenčním trhu. Lze namítnout, že za podmínky jednomyslnosti bude mít každý jednotlivec zájem na tom, aby dosáhl aspoň malého zisku, spíše než aby riskoval ztrátu, kdyby devadesát devět ostatních považovalo jím požadovanou cenu za souhlasné stanovisko za příliš vysokou. Ani to však nemusí zabránit takovému jedinci chovat se jako monopolista a snažit se tak o lepší vyjednávací pozici ve srovnání se všemi ostatními. Monopoly se samozřejmě mohou vyskytnout i v ekonomické sféře. Ale zatímco tam jsou – aspoň z hlediska dlouhého období – jasné tendence k jejich omezování (dokud se náklady nevyrovnají ceně), za existence podmínky jednomyslnosti není v politické sféře na nic takového žádná naděje.

Sami autoři přiznávají, že jejich teorie nabízí jen částečné vysvětlení procesů, které můžeme sledovat v oblasti politického hlasování. Tím je normativní hodnota takové teorie nadále omezena. Je tedy namístě uvažovat o vhodnější analýze užitečnosti aplikace ekonomického přístupu na oblast politiky, chceme-li na straně politických i ekonomických věd lépe porozumět zkoumaným jevům.

IV. POLITICKÁ VOLBA VERSUS TRH

V předchozí přednášce jsem ukázal, že nehledě na mnohé podobnosti, které existují mezi voliči na jedné a účastníky trhu na druhé straně, mají obě tato jednání k podobnosti hodně daleko. Nezdá se, že by nějaké procedurální pravidlo mohlo voličům umožnit jednat stejně flexibilně, nezávisle, konzistentně a efektivně jako těm, kteří se individuálně rozhodují na trhu. Je pravda, že jak politické hlasování, tak tržní rozhodnutí jsou individuálními záležitostmi; nutně však dojdeme k závěru, že v případě volebního jednání je tento individuální rozměr výrazně potlačen.

Legislativa chápána jako výsledek kolektivního rozhodování – i když je realizováno všemi příslušníky společnosti, jako tomu bylo v přímých demokraciích starověku nebo v některých malých demokratických komunitách středověku a moderní doby – se jeví jako proces velmi vzdálený tomu, abychom jej mohli ztotožnit s procesem tržním. Pouze situace většinového voliče (např. při platnosti většinového pravidla) je srovnatelná s tou, s níž se setkáváme na trhu. Ti, kteří se ocitli v menšině, jsou ve výrazně slabším postavení než ti nejslabší hráči na trhu, neboť ti mohou – nejčastěji za splnění podmínky dělitelnosti zboží – vždy najít něco, co si vyberou a po zaplacení příslušné ceny i odnesou. Při volbách platí „všechno nebo nic“. Buďte vyhraje a dostanete přesně to, co chcete, nebo prohrajete a nedostanete vůbec nic. A co je horší, dostanete něco, co nechcete, a musíte za to zaplatit stejně, jako kdybyste to chtěli. V tomto smyslu jsou vítězové a poražení ve volbách stejní jako vítězové a poražení na bitevním poli. Pokud se nad tím důkladně zamyslíme, není na volbách nic racionálního, nic, co by se vyrovnalo racionalitě trhu. Hlasování samozřejmě může předcházet diskuse a vyjednávání, které mohou být racionální ve stejném smyslu, jak to vidíme na trhu. Ale jakmile dojde

k volbě, již se nediskutuje ani nevyjednává. Dostáváme se na jinou úroveň. Sbírají se hlasovací lístky, jako by to byly kamínky či mušle – ve výsledku vyhrájete ne proto, že máte lepší argumenty než ostatní, ale proto, že shromáždíte více lístků. Tehdy už nejsou žádní partneři v diskusi, ale pouze spojenci a nepřátelé. Ovšemže vaše vlastní jednání může i nadále být považováno za racionální, stejně jako jednání vašich spojenců a nepřátel, ale konečný výsledek není něco, co by mohlo být jednoduše chápáno jako součet hlasů nebo kombinace pohybů těch, kteří se hlasování zúčastnili. Politický jazyk odráží tento aspekt voleb poměrně přirozeně: politici hovoří rádi o *kampaních*, které zahájí, *bitvách*, které vyhrájí, *nepřátelích*, se kterými budou bojovat, a tak dále. Tento jazyk se na trhu většinou nevyskytuje. Je pro to zřejmý důvod: *zatímco na trhu jsou nabídka a poptávka nejen slučitelné, ale navzájem se doplňují, v politické sféře, do níž tvorba práva patří, není výběr mezi alternativami komplementární ani kompatibilní.* Je překvapující vidět, jak jsou tato jasná fakta o povaze tvorby skupinových rozhodnutí (a konkrétně o hlasovacím procesu, který je obvyklou procedurou) přehlížena jak teoretiky, tak obecným míněním. Volby, a zejména ty podle pravidla většinového hlasování, jsou často považovány za *racionální* proceduru, a to nejen v tom smyslu, že umožňují dosáhnout rozhodnutí, když členové skupiny nejsou jednotní, ale rovněž v tom smyslu, že se zdají být za dané situace tou nejrozumnější možností. Lidé obvykle připustí, že jednomyslná volba by byla ideální. Ale vzhledem k tomu, že jednomyslnost se při skupinovém rozhodování vyskytuje pouze vzácně, považují za oprávněné tvrzení, že většinový princip je hned tou druhou nejlepší alternativou – s tím dopadem, že takto učiněná rozhodnutí jsou vhodnější a rozumnější než všechna ostatní.

Při jiné příležitosti jsem se zabýval textem Dr. Anthonyho Downse, který se staví na stranu uvedeného názoru.¹⁰⁸ Domnívám se, že stojí za to znovu uvážit Downsovu argumentaci, jejíž předností je stručné shrnutí všech mně známých zásadních důvodů, předkládaných v politické literatuře ve prospěch většinového pravidla.

Podle Dr. Downse

základní argumenty ve prospěch pravidla prosté většiny stojí na předpokladu, že hlasy jednotlivých voličů by měly mít stejnou váhu. Pokud se vyskytnou rozpory, ale rozhodnutí nemůže být odloženo do doby, než bude dosaženo jednomyslnosti, je lepší, když většina rozhodne a menšina se podřídí, než kdyby tomu mělo být naopak. A toho lze v praxi

¹⁰⁸ Viz Bruno Leoni, „Political Decisions and Majority Rule“, *Il Politico*, sv. XXV, č. 4, 1960, str. 724-733.

dosáhnout jedině za pomoci pravidla prosté většiny. Jakýkoliv požadavek na silnější než prostou většinu dovoluje menšině, aby zabránila většině v činnosti, a tím dává hlasu každého člena menšiny větší váhu než hlasu každého člena většiny.¹⁰⁹

Abychom pokračovali v našem oblíbeném srovnávání politického hlasování a tržního chování: tento argument se zdá být tentýž jako tvrzení, že každému musíme vydat poukázku na jeden dolar, abychom všem poskytli stejnou kupní sílu. Podíváme-li se však na tuto analogii zblízka, uvědomíme si, že za předpokladu, že 51 voličů ze sta je „politicky“ rovno jednomu stu voličů a že zbývajících (menšinových) 49 voličů se „politicky“ rovná nule (což je přesně to, co nastane, když se rozhoduje podle většinového pravidla), dáváme daleko větší „váhu“ každému voliči ze strany vítězných 51 než každému voliči ze strany poražených 49. Bylo by vhodnější porovnávat tuto situaci s tou, jež nastane tehdy, pokud se 51 lidí, z nichž každý má jeden dolar, spojí a společně koupí přístroj právě za 51 dolarů, zatímco jiných 49 lidí, z nichž každý vlastní jeden dolar, se bez něj bude muset obejít, protože na prodej je jen jeden kus. Skutečnost, že zřejmě nemůžeme předvídat, kdo bude nálezet k většině, tento obrázek příliš nemění.

Zřejmě z historických důvodů nebyl nikdy přílišný zájem na tom, aby lidé prohlédli rozpor v doktríně, která hlásá rovnost příležitostí pro všechny, aby ji však zároveň popírala tím, že se staví za aplikaci většinového pravidla. Příznivci většinového pravidla jej zpravidla chápali jako jediný možný prostředek, jak se mohou masy vzepřít neomezené moci oligarchů či tyranů. „Váha“, jež náležela vůli nebo „dokonalému rozhodnutí“ tyranů byla v tak drtivé převaze v porovnání s váhou, která byla ponechána vůli všech ostatních příslušníků společnosti, že použití většinového pravidla se zdálo být jediným vhodným způsobem, jak obnovit rovnost všech zainteresovaných stran. Velmi málo lidí se obtěžovalo zeptat, zda nedochází k vychýlení na druhou stranu. Všeobecný názor vyjádřil např. Thomas Jefferson v dopise Alexandru von Humboldtovi z 13. června 1817:

První princip republikánství je ten, že lex majoris partis je základním zákonem každého společenství rovnoprávných jedinců: pokládat vůli společnosti zvěstovanou většinou jediného hlasu za posvátnou, jako by byla jednomyslná, je první ze všech lekcí co do důležitosti, avšak posled-

¹⁰⁹ Anthony Downs, *In Defense of Majority Voting* (Chicago, 1960). Jde o rukopis, jenž byl napsán jako obecná kritika práce Gordona Tullocka „Some Problems of Majority Voting“. Tato práce byla později publikována jako kapitola 10. knihy *The Calculus of Consent*.

ní, kterou asi zcela pochopíme. Jakmile je tento zákon jednou znevážen, nezbyvá nic jiného než zákon síly, který nutně končí vojenskou krutovládou. Toto je historie Francouzské revoluce; a já si přeji (tak Jefferson dodal v jakémsi věšteckém rozpoložení), aby se porozumění tomuto zákonu na straně našich jižanských bratří dostatečně posílilo a upevnilo, když uvidí, že jejich osud závisí na jeho posvátném dodržování.¹¹⁰

Teprve v minulém století si několik prominentních učenců a státníků začalo uvědomovat, že v čísle 51 není o nic více magie než v čísle 49. Například francouzští *garantistes*, stejně jako slavní angličtí myslitelé, bez váhání hlásali svůj nesouhlas s bezpodmínečnou aplikací pravidla prosté většiny v politickém rozhodování, stejně jako se stavěli proti pověře o „božském právu většiny“, jak to v roce 1884 vyjádřil Herbert Spencer.¹¹¹

Ale zopakujme si shrnutí hlavních argumentů Dr. Downse ve prospěch většinového principu. „Pokud se vyskytnou rozpory, ale rozhodnutí nemůže být odloženo do doby, než bude dosaženo jednomyslnosti, je lepší, když většina rozhodne a menšina se podřídí, než kdyby tomu mělo být naopak. A toho lze v praxi dosáhnout jedině za pomoci pravidla prosté většiny.“

Můžeme připustit, že okolnosti předpokládané Downsem, *naléhavost rozhodnutí a absence jednomyslnosti*, mohou občas nastat ve všech politických komunitách. Faktem je, že obojí, nutnost rozhodnutí a nedostatek shody, může být *uměle* vyvoláno těmi, kdo jsou v pozici, kdy mohou přimět všechny ostatní příslušníky společnosti k tomu, aby místo nedosažení žádného rozhodnutí přijali rozhodnutí jakékoliv. Navrhují vrátit se k této otázce. Pouze bych zde rád zdůraznil, že i za skutečné existence dvou výše zmíněných předpokladů jsou slova Dr. Downse o tom, že „je lepší, když většina rozhodne a menšina se podřídí než naopak“ prostým *non sequitur*. Můžeme si jednoduše představit situaci, v nichž jen málo lidí má vědomosti potřebné k učinění adekvátního rozhodnutí; tím pádem by v těchto případech bylo z pohledu většiny nerozumné chtít rozhodnout i jménem menšiny, která by se musela podřídít.

Samozřejmě že nadšení zastánci bezpodmínečného používání většinového pravidla mohou namítnout, že své závěry odvozují ani ne tak z hypotéz o nezbytnosti a nedostatku jednomyslnosti, jako spíš z předpokladu rovnosti znalostí, nebo dokonce rovnosti „neznalostí“, mezi těmi, kteří se k problému vyjadřují. Taková hypotéza je však spíše nerealistická, zejména je-li apliková-

¹¹⁰ *The Writings of Thomas Jefferson*, sv. 15, Editor Andrew A. Lipscomb (Washington, D.C., 1904), str. 127.

¹¹¹ Viz Herbert Spencer, „The Great Political Superstition“, v *The Man Versus the State* (Indianapolis, 1981), str. 129.

na na současné vysoce diferencované společnosti. Tentýž autor připouští v jiné souvislosti, že „specializace vytváří menšiny s objektivními zájmy (a já bych dodal „s odpovídajícími druhy znalostí“), které se navzájem značně liší“. Takže reálným základem, z něž závěr vychází, je známý koncept „rovnosti“ voličů, nebo, abychom byli přesnější, jeho bezbřehé nadužívání.

Ještě jedno místo v shrnutí předloženém Dr. Downsem si zaslouží bližší pozornost. „Jakékoli pravidlo,“ říká, „vyžadující více než prostou většinu k tomu, aby zákon prošel, dovoluje menšině, aby zabránila v jednání většině a tím dává hlasu každého člena menšiny větší váhu než hlasu každého člena většiny.“

Zaměříme se nejdříve na poslední část tohoto tvrzení. Zdá se být nepochybné, že pokud přijmeme pravidlo kvalifikované většiny, počet zahrnující vítěznou většinu ze 100 voličů bude řekněme 60 nebo 70 namísto 51 a odpovídající počet zahrnující poraženou menšinu bude 40 nebo 30 namísto 49. Ale to neznamená, že volba každého člena menšiny nyní dostává „větší váhu“ než volba každého člena většiny. Faktem je, že i zde z celku, resp. z množiny 100 voličů, dostávají vítězní voliči z podmnožiny 60 nebo 70 větší váhu, než je, daná každému voliči z podmnožiny 40 nebo 30. Těch 60 nebo 70 voličů je „politicky“ ekvivalentní 100, zatímco druhých 40 nebo 30 je považováno za „politicky“ rovno 0.

Jediný rozdíl, kterého si můžeme v tomto příkladu všimnout, je ten, že každý volič, je-li to „magické“ číslo 60 nebo 70, má – *in abstracto* – menší pravděpodobnost, že se zařadí do poražené podmnožiny, než měl v předchozím příkladu, kde ono magické číslo bylo 51. Ale bylo by chybné z tohoto tvrzení vyvozovat, že „proto“ je každému poraženému voliči přiřazena větší váha než voličům vítězným.

Poté co jsme se zaměřili na poslední část tvrzení pana Downse, zbývá nám ještě prozkoumat jeho část úvodní.

Jak jsme viděli, Downs označuje jakékoli pravidlo, které při rozhodování požaduje více než prostou většinu, za způsob, jak menšina může zabránit v jednání většině. Tím zřejmě naznačuje, že takové chování by mělo být vždy odmítnuto podle jeho principu rovnoprávnosti voličů.

Je ovšem zřejmé, že existuje mnoho způsobů, jak něčemu takovému zabránit, a předtím než na základě tohoto konceptu učiníme jakékoliv závěry, bude nutné provést jeho pečlivější analýzu.

V této souvislosti může být užitečné zapamatovat si příklad uvedený na začátku tohoto století naším významným učencem (jehož jméno je pravděpodobně v současnosti nespravedlivě zapomenuto: Lawrence Lowell) v jeho podnětné knize *Public Opinion and Popular Government*.¹¹² Citoval jsem tento

¹¹² A. Lawrence Lowell, *Public Opinion and Popular Government* (New York, 1913).

příklad při jiné příležitosti, ale zdá se mi tak výstižný, že bych jej rád zopakoval. Tlupa zlodějů, tvrdí Lawrence Lowell, kteří nejsou ve společnosti ve „většině“, si na opuštěném místě počká na pěšího cestujícího a připraví ho o peněženku. Postiženého stěží můžeme nazvat „menšinou“. Ve Spojených státech, stejně jako kdekoli jinde, existují ústavní mechanismy a samozřejmě trestní právo, které má vytváření takových „většin“ zabránit. V naší době známe několik „většin“, které mají často mnoho společného s těmi zvláštními „většinami“ popsánymi právě Lawrencem Lowellem. Bez ohledu na to je stále možné, a já bych řekl velmi důležité, rozlišovat mezi paradoxními „většinami“ Lowellova typu a „většinami“ v pravém smyslu slova. Lowellovy většiny nejsou povoleny v žádné z efektivně uspořádaných společností na tomto světě, a to z jednoduchého důvodu – prakticky každý příslušník těchto společností chce mít možnost zabránit většinám alespoň v některých činnostech. Downsův argument, že v těchto případech získává každý minoritní volič větší váhu než každý volič většinový, bychom těžko mohli považovat za nějak ohromující, i kdybychom jej považovali za správný.

Můžeme pokračovat dál. Jsou případy, v nichž si každý jednotlivec chce uchovat schopnost zabránit většinám, bez ohledu na jejich velikost, v provozování takových činností, jako jsou např. loupeže nebo vraždy, podobné těm, ve kterých by vrtošivý nebo zlý opozičník byl schopen zabránit svým spoluobčanům v dosažení nějakého nevinného a užitečného cíle? Zdá se zřejmé, že slovo zabránit má v jednotlivých případech odlišný význam a že by bylo radno rozlišovat mezi těmito případy, předtím než se zformuluje jakýkoli obecný závěr o použitelnosti většinového pravidla. Jinak řečeno, i kdybychom připustili správnost argumentu „shodných vah“, měli bychom mít na vědomí existenci nepřekonatelných omezení takové argumentace.

Existuje ještě jeden argument, který musíme vzít v úvahu mezi těmi uváděnými ve prospěch pravidla prosté většiny. Jak jsme viděli, Downs neměl jen námitky proti aplikaci jiných pravidel, které stály proti principu rovnoprávnosti, ale spíše bez obalu prohlásil, že „jediným praktickým modelem“, který umožní většině přehlasovat menšinu, je „pravidlo prosté většiny“. Idea je taková, že pokud přijmeme jakékoli jiné pravidlo (kvalifikované) většiny, menšina bude schopna zabránit většině v rozhodování. Nebo, abychom to obrátili, menšina by mohla nařídit většině, jak nerozhodovat. Naneštěstí pro příznivce pravidla prosté většiny není tento argument v jejich prospěch o nic správnější než ten předchozí.

Přijetí pravidla prosté většiny nezabrání dobře organizovaným menšinám ve snaze omezovat v rozhodování ostatní příslušníky společenství. Tuto možnost vždy silně zdůrazňovala italská teorie elit prezentovaná Moscou, Paretem a do určité míry i Robertem Michelsem. James Buchanan a Gordon Tullock se sice ve svém posledním esejí *The Calculus of Consent* snaží odmítnout

elitářský úhel pohledu, mnohem spíš však nevědomky přijímají ve své analýze politické obchodování jako fenomén, reálně se vyskytující v soudobých zastupitelských demokraciích.

Pokud se nemylím, Buchanan a Tullock dokázali pravděpodobně nevyvratitelným způsobem ukázat, že je-li menšina dobře organizována a odhodlána podplatit tolik voličů, kolik je nutné, aby získala potřebnou většinu, pak při rozhodování pracuje většinové pravidlo v její prospěch mnohem více, než jak se obecně předpokládá. Jestliže například jen 10 voličů ze sta obdrží 100 dolarů jako zisk ze skupinového rozhodnutí, jehož náklady 100 dolarů se mají rozdělit rovným dílem mezi všechny příslušníky skupiny, pak těchto 10 voličů může mít zájem podplatit 41 dalších – alespoň tak, že každému z nich vrátí jeho individuální náklad na rozhodnutí, což znamená 1 dolar každému. Na konci pak 41 lidí patřících k většině vyjde bez zisku, 40 náležejících k oficiální menšině zaplatí každý 1 dolar, aniž by z rozhodnutí získali nějakou výhodu, a každý z opravdových výherců dostane 10 dolarů výnosu oproti 5,1 dolaru nákladů z rozhodnutí učiněného většinou.

Toto pravidlo může samozřejmě fungovat i opačným způsobem, když se 40 poražených napříště dokáže zorganizovat a podplatit alespoň 2 členy většiny, aby z minulé většiny učinili menšinu a ponechali tak 10 bývalých „spojenců“ stát s holýma rukama. Ale je zřejmé, že pravidlo prosté většiny může skutečně přinášet v obou případech prospěch menšině.

Nelze říct, že pravidlo prosté většiny je vedle těch přímo upřednostňujících menšiny jediným způsobem, jak menšinové postoje podpořit. I všechna ostatní většinová pravidla mohou působit ve prospěch některých menšin, jestliže jsou dostatečně koncentrovány zisky a dostatečně rozděleny náklady spojené se skupinovým rozhodováním; jakákoliv vychytralá menšina pak může podplatit tolik voličů, kolik jí schází ke zformování potřebné většiny. Náklady spojené s uplácením rostou přímo úměrně počtu voličů potřebných k získání predepsané většiny. Může se dost dobře stát, že tyto náklady odradí menšinu od pokusu maximalizovat svůj užitek na úkor jejích ostatních voličů. Závěr se zdá být ten, že pravidlo prosté většiny bude zřejmě uvedené menšiny potlačovat méně než jiná možná většinová pravidla. To je však něco úplně jiného, než o čem jsme doposud uvažovali. Tedy že pravidlo prosté většiny by bylo „jediným praktickým modelem“, který umožní, „aby většina rozhodla a menšina se podřídila“.

Jednou ze zajímavých možností, na kterou poukázali ve své analýze možných způsobů fungování pravidla prosté většiny Buchanan a Tullock, je nepřetržitá snaha nových, vlastní užitek maximalizujících menšin podplácet jiné, zpočátku indiferentní voliče za účelem vytvoření efemérních většin na úkor méně informovaných, méně vychytralých nebo méně opatrných menšin. Jiný zajímavý možný výsledek, na nějž oba autoři rovněž poukazují, je ten, že

nesoulad mezi výhodami a náklady přiměje tyto egoistické menšiny opomíjet možnost minimalizace celkových nákladů skupinového rozhodnutí, které ve svém vlastním zájmu prosazují.

Na obecné rovině můžeme takovou situaci označit, jak už jsem v jiné souvislosti také učinil, za legální válku (legal war) všech proti všem, nebo, abych přijal slavný výraz používaný významným francouzským ekonomem a politickým vědcem Frederikem Bastiatem, za velkou iluzi státu „kdy se každý snaží žít na úkor ostatních“.¹¹³

Kdykoli jsou pravidla politického rozhodování stanovena tak, že umožňují chytrákům v menšinovém postavení, aby získali něco za nic tím, že nechají ty méně vychytralé platit společný účet, dochází k hypertrofii právě takového jednání. Dr. Downs se nicméně pokusil pravidlo prosté většiny proti takovým nařčením bránit. Ve svém eseji, věnovaném analýze Tullockova článku, který je obsažen i v nové knize Tullocka a Buchanana, Downs činí již zmíněnou poznámku, že všechny varianty pravidla kvalifikované většiny mohou fungovat přibližně stejným způsobem jako pravidlo prosté většiny, tj. ve smyslu povzbuzování vychytralých menšin směrem k maximalizaci jejich vlastního užítku na úkor ostatních voličů. Ve skutečnosti je však i Downs nucen připustit, že pravidlo prosté většiny není výjimkou z výše zmíněné kritiky. Zdá se však, že naprosto opomíjí fakt, nyní zdůrazněný Tullockem a Buchananem, že pravidlo kvalifikované většiny tyto menšiny odrazuje spíš než pravidlo prosté většiny a že to platí pro všechny druhy takových menšin.

Downs se rovněž snaží bránit pravidlo prosté většiny, stejně jako jiných (kvalifikovaných) většin před obviněními ze sklonu produkovat zbytečně nákladná rozhodnutí prosazená pomíjivými a měnicími se většinami. Připouští, že k logrollingu v reálném světě skutečně dochází, ale předpokládá, že pokud by v důsledku rozhodnutí realizovaných volenými zástupci náklady převýšily výnosy, museli by tito zástupci na konci svého funkčního období skládat z takového jednání účty. Znechucení voliči by je pak potrestali tím, že by zvolili někoho jiného.

Tento argument nám nezní příliš přesvědčivě. Jedním z rysů politické hry je, že logrolling začíná dříve než až v poslaneckých lavicích. Ve skutečnosti se objevuje již tehdy, kdy voliči přijmou pro sebe nevýhodné stránky politického programu, aby získali prospěch z jiných, které jsou pro ně naopak výhodné. Mezi takové nevýhody mohou řadit právě možnost, že v důsledku logrollingu, který začne v budoucí sněmovně, jim mohou být v budoucnosti způsobeny některé čisté ztráty. Moment, kdy se takové ztráty projeví, se však nutně nemusí shodovat s momentem, kdy poslanec bude předstupovat před

¹¹³ Viz níže Dodatek, str. 291–333.

své voliče na konci volebního období. Ale i když se shodovat bude, poslanec bude moci argumentovat, že pokud by byl znovuzvolen do svého úřadu, získal by příležitost pro vylepšení stávající situace politickým vyjednáváním ve prospěch svých voličů. A protože politická hra nikdy nekončí, není důvod pro voliče zavrhnout poslance, který může vždy tvrdit, že v současné chvíli nebo v řadě daných momentů byly výsledky jeho logrollingu přínosné pro jeho voliče, a který může navíc prohlašovat, že stejné nebo dokonce vyšší výhody budou plynout z jeho setrvání i v příští sněmovně.

Downs se ovšem pokouší ve prospěch svého tvrzení hledat argumenty i jinde. Přistupuje na to, že pokud jsou voliči neinformovaní o některých nákladech plynoucích ze sledu kolektivních rozhodnutí, mohou hlasovat pro program, jenž obsahuje příliš velký státní rozpočet. Ovšem, jak tvrdí, pokud toto přijmeme, pak musíme též přijmout možnost, že voliči mohou být též neinformováni o některých získávaných výhodách, a pokud jde o tento případ, neinformovanost může způsobovat státní rozpočet jak příliš velký, tak příliš malý.

Tato argumentace se mi zdá ještě méně přesvědčivá než ta předchozí. Vzdálili jsme se od poměrně realistického předpokladu, že vychytralé menšiny vědí lépe než ostatní voliči, jaké náklady a přínosy jim poplynou z rozhodnutí, která se pokouší prosadit v dané skupině, nehledě na možná negativa, která toto rozhodnutí přináší. Taková rozhodnutí jsou prosazována právě proto, že účet mají zaplatit ostatní voliči, což neznamená nic jiného, než že jsou neopatrní nebo méně organizovaní nebo neinformovaní o skutečných důsledcích plynoucích jim z daného rozhodnutí. Neznalost tedy může být jednou z příčin, proč se objevují škodlivá rozhodnutí (např. příliš vysoké vládní výdaje), ačkoli určitě není příčinou jedinou. Ale zkusme předpokládat, že neznalost (na straně poražených voličů) je jediným důvodem. Podle Downse může neznalost stejně tak způsobovat vládní rozpočet, který je „příliš malý“. Ovšem to je naprosto odlišný případ, který má sotva co do činění s opačnou situací. Downsův argument by mohl být přijatelný, pouze pokud bychom mohli předpokládat, že díky neznalosti na straně těch voličů, kteří se nechali obalamutit, může být užitek z přijatých rozhodnutí nejen nižší než vynaložené náklady, ale stejně tak může být i vyšší. To by ale znamenalo, že vládní výdaje jsou jednou z forem hazardu, ve kterém rozumní a dobře informovaní nemají větší naději uspět než ti neracionální či neinformovaní. Pokud by neznalost mohla náhodně způsobovat stejné příznivé efekty jako informovanost, ekonomika by fungovala samozřejmě značně odlišně od toho, jak ji známe teď. V našem reálném světě není předpoklad, že neznalost se může vyplácet stejně jako informovanost, při vysvětlování lidského jednání použitelný – jak v ekonomické, tak i v jiných oblastech lidských aktivit. Naopak, je rozumné předpokládat, že menšiny, které prosazují skupinové rozhodnutí

z důvodů vlastního prospěchu, vědí lépe než ostatní voliči, co a proč dělají. Mají přesnou představu o tom, co chtějí, stejně jako představu možných dopadů skupinového rozhodnutí pro ně samotné. Stejně tak mohou velmi dobře vědět, že rozhodnutí přinese ostatním příslušníkům skupiny nižší užitek, než byly jimi vynaložené náklady. Ale mohou tuto skutečnost přehlížet. Konečným výsledkem bude velice pravděpodobně investice, která bude mnohem nákladnější, než by byla za jiných podmínek.

Je zřejmé, že pravidlo prosté většiny není tím jediným, které může vést k těmto výsledkům. *K nim může vést jakýkoli jiný typ pravidla (kvalifikované) většiny.* Také jsme ovšem viděli, že pravidlo kvalifikované většiny může fungovat lépe než pravidlo prosté většiny, jde-li o to, zabránit pragmatickým menšinám v ovlivňování zbytku společenství prostřednictvím velmi dobře známé praktiky logrollingu. Zde by se mohlo zdát, že čím vyšší bude většina nutná pro prosazení rozhodnutí, tím více ochrany se dostane nesouhlasícím menšinám proti tomu, aby byly využívány dobře organizovanými pragmatiky maximalizujícími svůj užitek. Tady jde ovšem o něco jiného. Jak ve své práci ukázali Buchanan a Tullock, náklady na dosažení shody mezi hlasujícími příslušníky jedné skupiny rychle rostou, blíží-li se pravidlo kvalifikované většiny pravidlu jednomyslnosti. Jinými slovy, jakýkoli hlasující má sklon nadhodnocovat váhu svého hlasu, když ví, že počet hlasujících potřebný pro schválení platného rozhodnutí je velmi vysoký. Pokud ostatní hlasující stojí o jeho souhlas, může být uveden v pokušení jednat stejným způsobem jako diskriminující monopolista, tj. usiluje při vyjednávání o výjimečné výhody.

Při uplatňování pravidla silné kvalifikované většiny nebo dokonce při potřebě jednomyslného rozhodnutí nastává situace, která je do jisté míry analogická té, jež kvůli chování pragmatických menšin nastává při dodržování pravidla prosté většiny. Objevují se vyhytráci, kteří místo skupování hlasů ostatních voličů za nejnižší dosažitelnou cenu prodávají vlastní hlasy za nejvyšší cenu těm voličům, kteří chtějí mít rozhodnutí schválené za stávajícího modelu silné kvalifikované většiny. Pravidlo jednomyslnosti by jednoduše zesílilo tuto tendenci, což je i důvodem, proč je používáno tak zřídka – z důvodu vysokých nebo dokonce prohibitivních nákladů, které z toho mohou vyplynout pro všechny, kdo chtějí dospět k rozhodnutí použitím tohoto pravidla.

Pokud se nyní vrátíme ke konceptu „rovnoprávnosti“ („equal weight“) voličských hlasů, *musíme konstatovat, že žádný model kolektivního rozhodování není skutečně schopný zajistit rovnocennou váhu ve smyslu stejných možností úplně každému hlasujícímu.* Nicméně, lze předpokládat, že určité modely kvalifikované většiny mají schopnost směřovat k jakési rovnoprávnosti hlasů, zatímco menšinová pravidla, prostá většina, silná kvalifikovaná většina a nakonec i požadavek jednomyslnosti nevyhnutelně způsobují nerovnováhu mezi jednotlivými hlasy.

Tento závěr nám připomíná některé nepřekonatelné odlišnosti, které existují mezi procesem politického hlasování a jednáním na konkurenčním trhu.

Politická soutěž je ze své podstaty mnohem omezenější než soutěž ekonomická, zejména když pravidla politické hry směřují k nastolení a udržování nerovnováh, namísto aby působila opačným směrem.

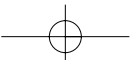
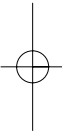
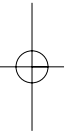
Závěrem je třeba konstatovat, že vynášení modelu prosté většiny jako nejlepšího možného nedává v politice smysl. Mnohem rozumnější je přijetí několika druhů pravidel adekvátních cílům, jichž chceme dosáhnout, např. přijetí pravidla kvalifikované většiny, pokud se z pohledu jednotlivého člena skupiny jedná o závažné rozhodnutí, nebo přijetí pravidla jednomyslnosti, pokud je záležitost pro každého z nich naprosto zásadní. Mám za to, že téměř všechny tyto body byly a jsou brilantně zpracovány v současných analýzách založených na ekonomickém přístupu.

Musíme však vždy mít na vědomí, že žádné z těchto pravidel přijatých či přijatelných na poli politického rozhodování nemůže nastolit situaci, která by byla analogická tržnímu rozhodování za podmínek svobodné konkurence. Žádné obchodování s hlasy nemůže efektivně přiřadit jednotlivcům stejnou úlohu, jako tomu je, když svobodně kupují a prodávají zboží a služby na konkurenčním trhu.

Pokud budeme chápat právo ve smyslu zákonodárství, je evidentní, že právo a trh nelze z hlediska jednotlivce a jeho rozhodnutí v žádném případě považovat za podobné.

Ve skutečnosti jsou tržní a legislativní procesy v nevyhnutelném rozporu. Zatímco trh umožňuje jednotlivcům činit svobodná rozhodnutí, a to pouze s podmínkou, že jsou ochotni za ně zaplatit, v oblasti legislativy nic podobného neexistuje.

Otázka, již bychom si nyní měli klást a pokoušet se zodpovědět, zní: Může být úspěšnější alespoň srovnání mezi trhem a *nelegislativními* (*nonlegislative*) formami práva?

PRÁVO A EKONOMIE

I. PROBLÉM EKONOMICKÉ KALKULACE V PLÁNOVANÉ EKONOMICE

1. PROBLÉM A JEHO ŘEŠENÍ V TRŽNÍ EKONOMICE

Problém ekonomické kalkulace lze obecně definovat jako problém zjišťování vztahu mezi *náklady* a *přínosy* procesu uspokojování ekonomických voleb. Jestliže přínosy převyšují náklady, činnost byla *zisková*, jestliže náklady převyšují přínosy, činnost byla *ztrátová*; vyrovnané náklady a přínosy znamenají, že činnost byla *zbytečná*.

Tento problém se v obecném smyslu samozřejmě týká výrobce i spotřebitele: vyrábět – stejně jako konzumovat – znamená provést volbu. Každá volba znamená určitý výsledek (užitý statek nebo výrobek) a určité náklady. Občas jsou totiž vyráběny anebo konzumovány určité statky, a *nikoli* jiné, ne nutně proto, že by tyto statky vůbec nezajímaly toho, kdo provedl příslušnou volbu, ale většinou proto, že jej zajímají méně než ty, které se rozhodl vyrábět nebo konzumovat. Vyjmutí z konzumace nebo z výroby těch statků, které jsou *méně* zajímavé, nicméně zajímavé jsou, představuje obecně *náklady* příslušné volby.

Problém ekonomické kalkulace se týká jak výrobce, který příslušné statky *vyrábí přímo pro sebe*, tak výrobce, který je *vyrábí pro druhé*. Týká se výrobců a spotřebitelů v *kterémkoli typu společnosti, od nejprimitivnějších po nejvyspělejší*.

Existují nicméně značné rozdíly v možnostech řešení tohoto problému v závislosti na typu ekonomiky (primitivní či vyspělá), ve které aktéři ekonomického procesu přijímají svá rozhodnutí.

Ve vyspělých ekonomikách, kde výměna statků probíhá prostřednictvím peněžních prostředků, je řešení tohoto problému relativně snadné jak pro spotřebitele, tak pro výrobce.

Spotřebitel si totiž na základě *cen statků, kterých se vzdal*, může spočítat *náklady*, které zahrnuje získaný *výsledek*: neboli *užitek* zvolených statků, který může být rovněž vyjádřen *cenou těchto statků*.

Pokud jde o výrobce, ve směnných ekonomikách peněžního typu dokáže v kterémkoli okamžiku vyřešit problém porovnání nákladů a zisku své výrobní činnosti složitějším způsobem než spotřebitel, vždy však problémů: o tom, co bude vyrábět, rozhodne především na základě porovnání tržních cen různých statků, které lze alternativně vyrobit při použití zdrojů stejné tržní ceny, a vzájemným porovnáním cen různých zdrojů alternativně použitelných pro výrobu statků, které mají stejnou tržní cenu; rozhodne konečně, jak vyrábět, přičemž porovná tržní ceny veškerých statků, které se rozhodl vyrábět (přínosy) s tržními cenami všech zdrojů, které se rozhodl využít ve výrobním procesu (náklady).

I ve směnných ekonomikách nepeněžního typu (nebo bartrových ekonomikách týkajících se zpravidla malých skupin osob) je problém ekonomické kalkulace relativně prostý. Je prostý zejména *pro spotřebitele*, který si z omezeného množství spotřebních statků, ze kterého si může některé vybrat, snadno rozhodne, jimž dá přednost, a současně se zřekne jiných, které se nebude snažit získat, anebo které smění za zboží již získané: jestliže boty budou spotřebitele zajímat méně než určité množství jídla, zřekne se je získat, anebo, bude-li to možné, vymění boty, které již má, za jídlo.

V těchto ekonomikách jde historicky vždy o omezený počet výrobců s omezenými možnostmi i požadavky: jejich výrobní technologie jsou nečetné a prosté, statků, které dokážou vyrobit, je málo a slouží zpravidla k uspokojení základních životních potřeb, a kdokoli z této skupiny proto snadno určí, kterému statku dá přednost, pokud jde o něho samého, ale v určité situaci určí rovněž, kterým statkům by dali přednost ostatní členové téže společnosti. V těchto ekonomikách jsou spotřebitelé navíc často také *výrobci statků, které konzumují*, a problémy ekonomické kalkulace vlastní výrobcům se tudíž příliš neliší od problémů typických pro spotřebitele. Spotřebitelé a výrobci anebo spotřebitelé-výrobci mohou proto snadno určit, zda *výsledek* procesu uspokojení jejich volby *vyjádřený v užitých statcích* převyšuje *náklady vyjádřené ve zřeknutí se užítku z nevyrobených, a tudíž neužitých statků* jak ze strany samotného výrobce, tak ostatních členů jeho komunity.

Můžeme si nicméně představit – alespoň jako heuristickou hypotézu – směnné ekonomiky nepeněžního typu u velmi početných skupin osob, kde existuje řada vyspělých technologií, velké množství výrobních a spotřebitelských statků, které lze vyrobit, a rovněž tak obrovské množství potenciálních

voleb jak ze strany výrobců, tak ze strany spotřebitelů. V takovéto situaci je řešení problému ekonomické kalkulace pro všechny aktéry ekonomického procesu nezbytné.

Pro jednotlivé spotřebitele je toto řešení navíc těžší než v ekonomikách peněžního typu, ale také těžší, než bylo v málo rozvinutých ekonomikách nepeněžního typu. Nebude tu totiž ještě cena, která by spotřebiteli vyjadřovala (jako je tomu u ekonomik peněžního typu) vztah mezi náklady a přínosy jeho volby (neboli vztah mezi *zřeknutím se*, ke kterému se musí odhodlat, a *užitkem*, jehož může dosáhnout), a přitom na druhé straně počet spotřebitelských statků, které může vzájemně porovnat, aby se rozhodl, kterých se vzdá a jimž dá přednost, již nebude omezený (jako v případě primitivních ekonomik) a donutí tedy spotřebitele k řadě přímých (ne vždy snadných) srovnání mezi množstvím dostupných spotřebních statků, na jejichž základě se nakonec rozhodne, kterých statků se vzdá a kterým naopak dá přednost. Problém bude nicméně pro spotřebitele zřejmě řešitelný, připustíme-li, že při každé jednotlivé volbě nebude zvažovat veškeré spotřební statky, které by mohl hypoteticky získat, ale pouze omezený počet spotřebních statků, které by si přál čas od času získat, jež však nemůže získat naráz a v neomezeném množství.

Zcela jinak se v takovéto ekonomice jeví tento problém *výrobci*. V tomto případě již výrobce nemůže – jako v případě směnných ekonomik peněžního typu – vycházet z cen vyrobitelných statků na straně jedné a z cen zdrojů použitelných při jejich výrobě na straně druhé. Nedokáže ani snadno odhadnout, jaké budou volby spotřebitelů, jako tomu bylo v primitivních ekonomikách. V nové situaci bude výrobce naopak nucen si představit, jaké by mohl být v konkrétních okamžicích *veškeré možné volby spotřebitelů ve vztahu k veškerým možným vyrobitelným statkům a jaké by byly mimoto veškeré možné volby ostatních výrobců ve vztahu k výrobním statkům, jednotlivě či společně použitelným ve výrobním procesu*. Zatímco – jak jsme viděli – porovnání možných voleb v hypotetické situaci, kterou jsme uvedli, dokáže snad ještě provést *každý spotřebitel*, neboť se v jednotlivých okamžicích týká pouze *jeho vlastních voleb*, výrobce naopak stojí před novým obrovským úkolem: musí porovnat prakticky nekonečnou řadu voleb, jež se každým okamžikem mění, na základě preferenčních škál – rovněž proměnlivých – obrovského množství spotřebitelů a dalších výrobců. Problém tohoto srovnání se zdá být neřešitelný nejen proto, že náš výrobce nemůže znát volby, jež v jednotlivých okamžicích provedou všichni ostatní možní výrobci a všichni spotřebitelé, *ale také proto, že vzhledem k neexistenci měnového systému nemůže převést na společného jmenovatele veškeré možné volby, ve všech možných okamžicích, všech možných aktérů, z nichž právě tak každý, pokud si může vybrat sám pro sebe jako spotřebitel, rozhodně nicméně nemůže vyjádřit v symbolech homogenních pro všechny (které*

by představovaly právě peněžní jednotky) škálu vlastních preferencí a vlastních odmítnutí v jednotlivých případech volby a sdělit je tak výrobcům.

Bylo by samozřejmě možné namítnout, že k tomu, aby náš výrobce mohl vyrábět, nepotřebuje porovnat *veškeré* možné volby, ale *pouze ty*, které se týkají statků, které má v úmyslu vyrábět. Tento argument však neobstojí, zvážíme-li dostatečně skutečný dopad, který má ekonomická kalkulace pro výrobce všeobecně: tato kalkulace je totiž pro výrobce nutná nejen v okamžiku, kdy se již rozhodl, které statky bude vyrábět a které zdroje při výrobě těchto statků použije, *ale je pro něj nutná ještě předtím, aby mohl stanovit, které statky (a v jakém množství) bude vyrábět a které zdroje (a v jakém množství) použije pro jejich výrobu.* Tento fakt ovšem předpokládá porovnání možných voleb, jež je nekonečně složitější než v případě, kdy by statky, jež se budou vyrábět, byly již známy a bylo by navíc již rozhodnuto, které zdroje budou při výrobě těchto statků použity.¹¹⁴

Snad ani netřeba připomínat (činíme tak však s ohledem na význam, který, jak uvidíme, má tento fakt v plánovaných ekonomikách), že problém ekonomické kalkulace bude pro výrobce v námi načrtnutých podmínkách tím méně řešitelný, čím větší bude rozmanitost statků, které se výrobce hypoteticky rozhodne vyrábět. Jakékoli řešení se nakonec ukáže zcela nemožné, pokud by si náš výrobce předsevzal vyrábět se ziskem *veškeré nezbytné nebo alespoň užitečné statky pro své bližní v dané společnosti.*

Řekl jsem již, že problém ekonomické kalkulace se týká všech aktérů ve všech typech společnosti. Bez vyřešení tohoto problému nemohou tito aktéři *ani konzumovat, ani, a to především, vyrábět při nízkých nákladech.* V této souvislosti připomeňme, že problém *ekonomické kalkulace* (jako problém porovnání nákladů a výsledků ekonomického procesu) nelze zaměňovat za problém *výroby při nízkých nákladech*: problém ekonomické kalkulace je totiž problémem čistě účetního charakteru, zatímco řešení posledně jmenovaného problému předpokládá činnosti a schopnosti podnikatelského, technického a organizačního typu, bez nichž výroba nemůže být úspěšná. Někteří badatelé oba problémy občas zaměňovali nebo jednomu či druhému přikládali větší či menší význam podle cílů, které si kladli: např. Pareto a v jeho šlépějích Barone měli na mysli zejména problém *výroby při nízkých nákladech*, zatímco

¹¹⁴ Kdo se rozhodl vyrábět ledničky, musí znát velmi dobře ceny ledniček, má-li se však náš výrobce rozhodnout, stane-li se výrobcem ledniček či nikoli, musí především vědět, zda se mu víc nevyplatí vyrábět něco jiného, ať už proto, že ceny jiných statků jsou vyšší než ceny ledniček při stejných cenách výrobních faktorů, anebo proto, že při stejných cenách ledniček a jiných statků, které by bylo možné vyrábět, ceny výrobních faktorů těchto jiných statků jsou nižší než ceny výrobních faktorů ledniček.

jiní, např. Max Weber nebo Ludwig von Mises, se zabývali zejména problémem *možného porovnání nákladů a výsledků ekonomického procesu*.

Oba problémy jsou nicméně úzce spjaty: jestliže totiž řešení problému výroby při nízkých nákladech logicky předpokládá vyřešení problému ekonomické kalkulace, ta ze své strany předpokládá existenci početních údajů, které se vytvářejí a modifikují v průběhu výrobního procesu.

Řešení problému ekonomické kalkulace je tudíž nezbytné *pro jakékoli výrobní podnikání, v kterémkoli typu ekonomiky, primitivní či vyspělé, bartrové či peněžní, směnné či plánované*.

Ve všech těchto ekonomikách by nemožnost zjistit vztah mezi náklady a přínosy výroby znamenala v podstatě nemožnost řídit výrobu tak, aby nedocházelo k mrhání materiálních zdrojů, lidské energie a času: lze totiž vyrábět zbytečné nebo nepřliš užitečné předměty (namísto věcí pro lidi užitečných či užitečnějších) nebo i při výrobě užitečných věcí použít přemíru výrobních faktorů, které by se naopak daly využít při výrobě většího množství užitečných statků.

To vše, jak si lze snadno představit, bude s sebou v kratším či delším časovém horizontu přinášet stále větší oběti ze strany jednotlivců, jak výrobců, tak spotřebitelů: ti všichni budou muset pracovat *více*, aby získali *méně*, což nakonec povede ke snížení životní úrovně a ke krachu celého systému.¹¹⁵

Problém vyrábět na základě kalkulace by ztratil veškerý smysl pouze ve světě, ve kterém by existovaly nevyčerpatelné zdroje materiální i lidské a kde by navíc jednotlivci mohli žít neomezenou dobu. Bohužel, v našem světě, kde statky jsou omezené, lze v podstatě mobilizovat pouze schopnost sebeobětování, odříkání, snášenlivosti a trpělivosti, mají-li být kryty ztráty deficitní ekonomiky, ve které by nebyl vyřešen problém výroby při nízkých nákladech.

Fakt, který lze v současné době pozorovat, že tyto schopnosti jsou totiž v případě potřeby (a zejména využívají-li jich despotické vlády) značné, a na druhé straně neexistence ekonomické kalkulace v deficitních ekonomikách mohou v určitých mezích a po určitou dobu pomoci zakrýt neúspěch těchto ekonomik. Neúspěch tu však přetrvává a občas (jak nám historie, zejména soudobá, ukazuje) může být natolik zjevný, že jej nic nedokáže zakrýt.

Přes zásadní význam problému ekonomické kalkulace a jeho řešení je třeba připomenout jeden z nejpřekvapivějších jevů současné kultury, kterým je nezáměr o tento problém, a ještě častěji dokonce jeho naprostá neznalost nejen u osob všeobecně vzdělaných, ale dokonce u ekonomů, z nichž pouze malá část dosud věnovala tomuto tématu pozornost.

¹¹⁵ Srov. F. A. Hayek, *Collectivist Economic Planning* (Londýn, 1935, it. překlad Einaudi, Turín, 1946), str. 205.

Tento fakt je nicméně ne-li omluvitelný, alespoň vysvětlitelný. V současných směnných ekonomikách peněžního typu tento problém relativně snadno řeší, jak jsme již řekli, jak spotřebitelé, tak výrobci prostřednictvím porovnání nákladů a výsledků ekonomického procesu, které lze obojí vyjádřit v tržních cenách. Snadnost řešení v těchto ekonomikách tento problém jakoby zastírá nebo alespoň nedovoluje většině chápat jeho význam.

Je rovněž pravda, že i v současných směnných ekonomikách peněžního typu (nebo, jak je dnes někteří nazývají, *decentralizovaných*) není řešení vždy snadné a přináší s sebou „potíže“, které příznivci revolucí nebo „reforem“ těchto ekonomik jsou vždy ochotni zdůraznit.

Na porovnání nákladů a výsledků výrobního procesu může mít totiž v současných směnných ekonomikách vliv řada rušivých elementů, které pramení z peněžních a úvěrových inflací, z regulací užívání kontrol zdrojů ze strany úřadů, z přímé či nepřímé tvorby (často na přání úřadů nebo s jejich podporou) monopolních cen, které mohou být vyšší než ceny, jež by se vytvořily na tržním základě.¹¹⁶

Tyto rušivé prvky mohou být příčinou i závažných chyb v ekonomické kalkulaci a následně i neúspěchů a krachů výrobních podniků.

Mimoto se podnikům může někdy zdát nevhodné, že porovnání nákladů a výsledků, ke kterému v případě spotřebitele často dochází okamžitě, je téměř vždy časově posunutě, pokud jde o výrobce: ten musí zpravidla *předem* zaplatit náklady na výrobu a teprve *poté* inkasovat příjmy z prodaných statků, případně za ceny odlišné a méně výhodné než v době, kdy byl nucen hradit náklady.

Stálá přítomnost a zjevný rozvoj značného počtu podniků na trhu nicméně dokazuje i těm, kteří teorii trhu neznají, že možnost výrobce provést úspěšně ekonomickou kalkulaci je ve směnných ekonomikách peněžního typu opravdu značná: na trhu by totiž již dávno nebyly podniky ochotné odvážit se ekonomické kalkulace, kdyby tato kalkulace byla příliš obtížná, a tudíž příliš zatěžující.

¹¹⁶ Množství literatury o „monopolech“ je v současné době obrovské. Velmi zřídka však mnozí autoři rozlišují mezi „monopoly“ a „monopolními cenami“, neboť často považují za prokázané, že kdekoli existuje „monopol“, *existuje i odpovídající „monopolní“ cena*, neboli cena vyšší než cena, která by existovala v tržním režimu. Navíc bývá velmi zřídka rozlišováno mezi monopoly *vnucenými absolutní mocí* (nebo monopoly v klasickém smyslu) a „monopoly“ vyplývajícími anebo domněle vyplývajícími ze svobodného podnikání soukromého sektoru (slavná „konspirace“, o které hovořil Adam Smith!), bez zásahu státní moci. Pro nový a velmi užitečný pohled na celý problém bez předsudků vřele doporučuji práci M. Rothbarda, *Man, Economy and State*, sv. II (Princeton, 1962), kap. 10 „Monopoly and Competition“, str. 560-660. (Česky: *Zásady ekonomie*, Liberální institut, Praha, 2006).

Přesto je dobře známo, že současné směnné ekonomiky často mnozí kritici obviňují z výše uvedených nedostatků a dalších údajných nevýhod, které nejsou předmětem této práce. Je nicméně nutné připomenout, že většina těchto kritik, ne-li všechny, vedou jejich autory k závěru, že tzv. „mechanismus“ tržních cen musí být „korigován“, či dokonce – podle mnohých autorů – odstraněn a nahrazen jinými systémy, v minulosti nazývanými „centralistickými“ nebo „kolektivistickými“, dnes označovanými populárnějším termínem – systémy „plánování“. Hlavním rysem „systémů plánování“, které jsou chápány jako systémy, ve kterých si plánovací úřady přivlastňují *veškeré volby* týkající se veškerých výrobních a spotřebitelských procesů, spočívá ve *zrušení obchodu* (a tudíž trhu): zatímco totiž u směnných ekonomik je výroba neoddělitelná od rozdělování (protože vyrobené statky vstupují do hry *již rozdělené* mezi výrobci), v plánovaných ekonomikách jsou výroba a rozdělování odděleny a oboje řídí „centrální plán“.

Formálně důsledný rozvoj „plánované“ ekonomiky (přestože vede k absurdním důsledkům v teorii ještě dříve než v praxi) navrhli ti, kteří – počínaje Marxem až po některé teoretiky marxismu na počátku dvacátých let – bojovali za prosté zrušení peněžních prostředků: jestliže peněžní prostředky slouží obchodu, nezdá se – alespoň ne na první pohled –, že by mohly mít užitečnou funkci v ekonomice, ve které byl obchod zrušen. Nicméně téměř žádný ze zastánců systémů plánování se již necítí na to – celých čtyřicet let – navrhnout zrušení peněžního systému, a naopak neustále roste počet těch, kteří připouštějí možnost a nutnost zavedení, nebo zachování, ve větším či menším rozsahu, *obchodu* i v plánovaných ekonomikách.

Tento nynější názor mnoha zastánců plánovaných ekonomik ukazuje, že jakési povědomí o existenci zásadního problému ekonomické kalkulace se prosadilo i mezi nimi. V době, kdy se o zavedení plánovaných ekonomik ještě nikdo nepokusil, opomíjení tohoto problému ze strany „plánovačů“ zřejmě zapříčinil fakt, o kterém jsem již hovořil, že totiž ve směnných ekonomikách peněžního typu, které jediné byly tehdy rozšířeny, se základní význam problému ještě neprojevil. Za těchto okolností by jediné hlubší prostudování teoretických problémů zahrnující analýzu ekonomického procesu umožnilo zastáncům plánovaných ekonomik vytušit nebezpečí, že se zrušením obchodu (a spolu s ním eventuálně i peněžního systému) v plánovaných ekonomikách *nebude už moci něco fungovat v celém systému*. Ostatně zastánci plánovaných ekonomik, kteří do jednoho vycházeli z pozic obžaloby a nedůvěry vůči směnným ekonomikám, dokázali pochopit méně než kdokoli jiný fakt, že tyto ekonomiky řešily – sobě vlastními typickými prostředky (tedy prostřednictvím trhu a tržních cen) – základní problém každého ekonomického procesu.

Zhruba padesát let téměř vždy trpkých a často tragických „zkušeností“ „plánovaných“ ekonomik nepochybně plánovačům pomohlo, pod vahou

nepopiratelných faktů, zjistit alespoň částečně existenci tohoto problému, který ve svých teoriích zcela ignorovali.

Existuje nicméně stále ještě relativně *omezený počet* těch, také a dokonce především z řad zastánců „plánovaných“ ekonomik, kteří tento problém vytušili, avšak nikdo z „plánovačů“, kteří si jsou problému vědomi (a navzdory tomu dále propagují „plánované“ ekonomiky), se nezdá, že by pochopil anebo alespoň chtěl pochopit jeho celý dosah.¹¹⁷

Kdyby totiž plánovač skutečně pochopil celý dosah problému, musel by se snažit najít – pokud možno – *originální metodu řešení problému ekonomické kalkulace, použitelnou pro plánované ekonomiky*. Jinak by našemu plánovači nezbylo než od doktríny plánování upustit. Uvidíme však, že mezi „plánovači“, kteří dnes (pouze však částečně) uznávají význam problému a nezbytnost jeho řešení v plánovaných ekonomikách, převažuje tendence navrhnout pro tyto ekonomiky stejné řešení jako u směnných ekonomik: zejména využití, v rámci „plánování“, peněžních „cen“ (anebo spíš „kvazicen“) a „obchodu“ (nebo spíš „kvaziobchodu“). S tím paradoxním výsledkem, že na straně jedné riskují, že se plánovaných ekonomik zcela zřeknou, nebo že na straně druhé na plánované ekonomiky aplikují, částečně, nedůsledně a neúčinně, řešení, které je vlastní (naprosto odlišným) směnným ekonomikám.

2. PROBLÉM V PLÁNOVANÝCH EKONOMIKÁCH

Historie problému ekonomické kalkulace je dnes stará více než sto let, a jak tomu v případě teorií bývá, nelze vyloučit, že bádání v minulosti objeví starší předchůdce jeho formulace než ty, kteří jsou již známí.¹¹⁸

¹¹⁷ Těžkosti s chápáním tohoto problému ze strany mnoha „plánovačů“ již ve své době zdůraznili někteří ze *samotných zastánců plánovaných ekonomik*. Srov. např. O. Leichter, *Die Wirtschaftsrechnung in der Sozialistischen Gesellschaft* (Videň, 1923), str. 74; E. Heimann, *Mehrwert und Gemeinwirtschaft* (Berlín, 1922), str. 178; A. P. Lerner, „Economic Theory and Socialist Economy“, v *Rev. of Economic Studies*, 1934 až 35, str. 51. Zásadní význam problému někteří z nich nicméně explicitně uznávali, vedle citovaných autorů srov. např. C. Tisch, *Wirtschaftsrechnung und Verteilung im zentralistisch organisierten sozialistischen Gemeinwesen* (Wuppertal – Elberfeld, 1932), str. 2; O. Lange, „Marxian Economics and Modern Economic Theory“, v *Review of Ec. Studies*, 1934, str. 123; M. Dobb, „Economic Theory and the Problem of Socialist Economy“, v *Ec. Journal*, prosinec 1933, str. 598.

¹¹⁸ Nejstarším ekonomem, který se tímto problémem zabýval ještě předtím, než byly známy závěry, jež vyvodil Mises a jeho bezprostřední předchůdci, je H. H. Gossen, *Entwicklung der Gesetze des Menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln* (Braunschweig, 1854).

Připomeňme nicméně, že již koncem minulého století a počátkem našeho století ne jeden z vědců (zmiňme v této souvislosti zejména Rakušana von Wiesera a našeho Pareta a Baroneho) dokázal, že mnohé ze základních problémů tržní ekonomiky bude nutné vyřešit také v plánované ekonomice, a že je tudíž iluzorní představit si (jak to dělali „kolektivisté“) prosté zrušení těch aspektů tržních ekonomik, které se s ohledem na údajné potíže, jež působily, kolektivistům zvláště nelíbily. Relativní nedostatek zdrojů s sebou nese v kterémkoli typu ekonomiky, již si lze představit, nutnost *zvážit* použití každého jednotlivého zdroje s prostředkem srovnatelným s *příjmem* v tržním režimu. Na druhé straně fakt, že výrobce *upřednostňuje současné statky před budoucími*, znamená nutnost „zvážit“ využití současných statků vzhledem k budoucím systémem obdobným systému „odsuzovaného“ kapitalistického *zisku*; požadavek reprodukce konzumovaných statků a zvýšení množství dostupných statků vede k podpoře systému *úspor*; hledání minimálních nákladů na výrobu požadovaných statků s sebou nese řadu pokusů (známé Walrasovy „tátonnements“ nebo Baroneho „experimenty“) s cílem dosáhnout vždy těch nejúspěšnějších kombinací výrobních faktorů, které v tržním režimu vedou k „odsuzovaným“ *ziskům* nebo *ztrátám* podniků, jimž se žádná kalkulace *a priori* nedokáže vyhnout.

Obecněji lze říci, že analýza citovaných ekonomů vedla k závěru, že problém ekonomické kalkulace (přestože tento výraz měl být používán zejména později – německy: *Wirtschaftsrechnung* – podle Ludwiga von Mises) existoval jako takový ve vytoužených kolektivistických nebo plánovaných ekonomikách stejně jako v tržních ekonomikách, protože i plánované ekonomiky měly vyrábět požadované (a ne jiné) zboží, v požadované kvalitě a množství (a nikoli v množství menším či větším) a vyrábět je při nízkých nákladech – za cenu mrhání, ztrát, obětí a konečně zhroutilí systému. Analýza citovaných ekonomů, zejména analýza Pareta, vedla k závěru, ke kterému se tento ekonom, stejně jako později Barone, opakovaně vracel, že je marné stěžovat si (jak to činili a dosud činí zastánci „centralistických“, kolektivistických či plánovaných ekonomik) na „nedostatky“ tržní ekonomiky (nebo *anarchické* výroby, jak ji pohrdavě nazval Karel Marx), *pokud nebudou navrženy alternativní systémy, které by upřesnily, jakým způsobem budou řešeny problémy ekonomické kalkulace při neexistenci trhu a tržních cen.*

Zejména Pareto již v letech 1896–97 zdůraznil rozdíl mezi *ekonomickými* volbami a volbami *technickými*, který bývá obvykle přisuzován Maxu Weberovi a který – jak uvidíme – má rozhodující vliv na správnou formulaci problému ekonomické kalkulace. Konečně rovněž Pareto – jehož zásluhy v této věci, zdá se, zatím nikdo neuznal – jasně definoval základní argument, který pak – jak uvidíme – přejal Ludwig von Mises, aby dokázal nemožnost ekonomické kalkulace v plánované ekonomice kvůli tomu, že v této ekonomice neexistují tržní

peněžní ceny: nemožnost výrobce vykalkulovat – ve vyspělé ekonomice – pouze v termínech subjektivního užítku vyrobených statků a bez pomoci cen výrobních statků náklady, a tudíž výhodnost výrobního procesu.¹¹⁹

3. KRITIKA LUDWIGA VON MISESE

Jiní badatelé, připomeňme Dána Piersona, již citovaného Maxe Webera, Rusa Borise Brutzkuse a zejména Rakušana Ludwiga von Misesa, se následně zaměřili na témata, jež se měla pro historii tohoto problému ukázat rozhodujícími.¹²⁰⁻¹²¹

Zejména von Mises zdůraznil, že zatímco v tržním režimu je ekonomická kalkulace aktérů prováděna na základě porovnání nákladů a výsledků vyjádřených *v tržních cenách, kterými disponuje každý jednotlivý aktér*, nedokázal si vůbec představit obdobné porovnání v plánované ekonomice, *z toho zřejmého*

¹¹⁹ Srov. F. von Wieser, *Der Natürliche Wert* (1889). V naší práci vycházíme z anglického překladu *Natural Value* (Londýn, 1893). V Pareto, *Cours d'Economie Politique*, 2. sv. (Lausanne, 1896, passim. Idem). *Les Systèmes Socialistes*, Paříž 1902. (V naší práci vycházíme z italského překladu: *I sistemi socialisti*, Torino 1939); Idem, *Manuale d'economia politica* (Milán, 1906). V naší práci vycházíme z druhého francouzského vydání, Paříž 1927; E. Barone, „Il ministro della Produzione nello Stato Collettivista“ (nedokončeno), v *Giornale degli Economisti*, 1908. (V této práci vycházíme z vydání z roku 1936, Bologna: „Le Opere Economiche“, str. 231-297.)

¹²⁰ Srov. N. C. Pierson, „Het Waardeproblem in een socialistische Maatschappij“, v holandském časopise *De Economist*, Haag, 1902, str. 423-56.
Srov. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* („Grundriss der Sozialökonomie“), posmrtné vydání, Tübingen, 1921, str. 55-56. V textu se odvoláváme na italský překlad *Economia e società*, 2. sv., I, § 12, str. 95 a násl.
Srov. také Boris Brutzkus, „I problemi dell'economia sociale sotto il Socialismo“ (rusky) v ruském časopise *Ekonomist*, zima 1921-22. Tato stať byla přetištěna (rusky) v Berlíně roku 1923, německy vyšla v Berlíně v roce 1928 a konečně v anglickém překladu vyšla v Londýně v roce 1935. Bohužel stať nebyla zahrnuta do sborníku vydaného Hayekem a přeloženého do italštiny (Turín, 1946), cit.

¹²¹ Srov. konečně: L. von Mises, „Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen“, v *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpol.*, sv. LVII, 1920. Mises se k problému vrátil několikrát. Srov. Idem, *Die Gemeinwirtschaft* (Jena, 1922); „Neue Beiträge zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung“, v sv. LI, 1924; „Neue Schriften zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung“, v *Arch.*, cit., sv. LX, 1928; *Socialism* (Londýn, 1936, anglický překlad 2. něm. vydání *Gemeinwirtschaft* cit.), 2. vydání Londýn 1951; *Nationalökonomie, Theorie des Handelns und Wirtschaftens* (Ženeva, 1940); *Human Action* (New Haven, 1949); 2. vyd. 1963.
Piersonova stať a původní Misesova stať vyšly v italském překladu ve sborníku vydaném Hayekem, cit. (Turín, 1946), str. 43 a násl. a 85 a násl.

důvodu, že v této ekonomice trh ani tržní ceny neexistují. Bez nich nebudou mít aktéři, a zejména aktéři v plánovaných ekonomikách, k dispozici údaje nutné k provedení kalkulace. Na trhu nejsou tyto údaje obvykle stanoveny žádným aktérem, vyplývají však ze hry souhrnné poptávky a souhrnné nabídky všech aktérů: v tomto smyslu představují v každém jednotlivém okamžiku výchozí bod a průvodce napříč výrobním procesem pro každého jednotlivého aktéra. Naproti tomu v plánované ekonomice neexistuje s ohledem na její charakter množství nezávislých aktérů, ale ve skutečnosti jen *jeden jediný plánovací úřad*. Přestože tento úřad pověřuje úkoly různé instituce, jsou tyto instituce vůči autoritám plánování v pozici podřízených, a nikoli nezávislých aktérů. Tyto autority jsou nakonec aktérem *jediným*, bez něhož by už logicky nemělo smysl hovořit o „sjednocené“ nebo kolektivistické ekonomice anebo, jak bývá nazývána dnes, „plánované“. *Jediný* aktér však nebude zjevně moci stanovit o své újmě ceny sám sobě, aby z nich pak vycházel při stanovení vlastní ekonomické kalkulace, protože v takovém případě pro něj ceny nebudou *fakta*, ale pouhý klam bez jakéhokoli informačního významu. Jestliže jediný aktér bude hledat skutečné „ceny“, které by pro něj představovaly *fakta* a poskytly by mu tudíž v jednotlivých případech kritérium hospodárnosti jeho podnikání, nebude samozřejmě moci najít tyto ceny na „trhu“, protože trh byl jako takový zrušen a nahrazen plánováním. Bylo by třeba vymyslet, jak žertem prohlásil později sám von Mises, jakési „umělé“ ceny, dosud však nikdo nedokázal, že by to bylo možné.

Mises již ve své první slavné esejí věnované tomuto problému, která vyšla v roce 1920¹²², výslovně připouštěl, že v některých případech lze ekonomickou kalkulaci provést i v nepřítomnosti peněžních prostředků a tržních cen. Uznával totiž, že *spotřebitelé* i v plánované ekonomice, ve které by jim byla přiznána určitá možnost výběru a eventuálně směny s dalšími spotřebiteli spotřebních statků vyrobených na příkaz autorit plánování, by mohli celkem snadno rozhodnout, kterým statkům, jež se jim nabízí, dají přednost, a poskytnout tak příslušné informace autoritám plánování.

Mises mimoto výslovně uznával, že v bartrové ekonomice primitivního typu, ve které je málo výrobních faktorů a jejich kombinace jsou omezené, *i výrobce*, alespoň v určitých mezích, je schopen řešit problém ekonomické kalkulace vyjádřené volbou výrobních statků přeměnitelných v těch několik málo základních typů spotřebních statků, které budou pravděpodobně vyhledávat ostatní členové společenství. Pro tyto výrobce bude tedy relativně snadné určit náklady na výrobu spotřebního statku, například chleba, vyjádřené zřeknutím se několika málo dalších spotřebních statků (např. mouky), které

¹²² Srov. Mises, v Hayek, cit. str. 93 a násl.

podle odhadů výrobce nebude spotřebitel konzumovat přímo, aby mohl získat chléb.¹²³

Ekonomická kalkulace bez tržních peněžních cen je však pro výrobce nemožná, přejdeme-li z primitivního hospodářství Robinsonova nebo Curysova typu k hodnocení vyspělých ekonomik, ve kterých je mnoho aktérů, vysoký počet potřeb, celá řada vyspělých výrobních technologií a následně četné kombinace výrobních faktorů navazujících v čase. V těchto podmínkách již není možné zjistit výrobní náklady, neboť neexistuje žádný vhodný prostředek, neexistuje trh a tržní peněžní ceny, které by umožnily odstupňovat *veškeré* možné volby *všech* možných spotřebitelů u *všech* možných typů spotřebních statků, které lze vyrobit, za použití *všech* možných kombinací výrobních faktorů, na základě *všech* existujících výrobních technologií.

Zavedení obchodu a konečně obchodu prostřednictvím peněžních prostředků se tudíž nutně časově shoduje s přechodem od primitivních ekonomik na ekonomiky vyspělé a jedním z hlavních úkolů, který peněžním prostředkům ve vyspělých ekonomikách připadá, je *právě úkol umožnit výrobci ekonomickou kalkulaci* tam, kde kalkulaci v naturáliích neboli přímé porovnání mezi různými výrobními faktory na základě příslušného užítka jejich možných transformací ve spotřební statky nemůže už přímo provádět žádný jednotlivý výrobce.

Ve směnné ekonomice získává každý obchodovaný statek „objektivní“ směnnou hodnotu (neboli hodnotu všeobecně přijímanou všemi aktéry), kterou lze vyjádřit pomocí jiných statků. Tento fakt s sebou nese, jak upozornil von Mises, trojí výhodu: 1. vzhledem k tomu, že na určení této hodnoty se podílejí svou poptávkou po příslušném statku a svou nabídkou jiného statku všichni aktéři, kteří mají na obchodě zájem, směnná hodnota každého statku nám poskytuje cenné informace o hodnocení všech těchto aktérů, které by jinak nebylo možné pro všechny aktéry získat v homogenních veličinách, neboť subjektivní hodnocení každého z nich by, právě z důvodu jejich subjektivity, nebylo možné přímo porovnat; 2. znalost směnné hodnoty zboží umožňuje každému jednotlivému výrobci provádět kontrolu nejhodnějšího využití výrobních prostředků, neboť mu prostřednictvím zisků nebo ztrát umožní zjistit, zda výroba probíhá při nízkých nákladech; 3. kalkulace založená na směnných hodnotách umožňuje převést tyto hodnoty na společnou jednotku: například na určité množství určitého zboží: v peněžních ekonomikách představují toto zboží právě peníze.

Těm, kdo by se chybně domnívali, že problém ekonomické kalkulace v plánované ekonomice vyřeší pomocí kalkulace „v naturáliích“, na jejímž

¹²³ Srov. Mises, v Hayek, cit. str. 98.

základě by hodnoty určitých statků bylo možné vyjádřit pomocí jiných statků, takže by podle toužebného přání Karla Marxe bylo možné vyloučit užití peněžních prostředků, von Mises připomíná, že pouze v těch nejprimitivnějších ekonomikách se lze obejít bez kalkulace v penězích. Ve vyspělých ekonomikách jsou výrobní procesy, zdůrazňuje von Mises, tak četné, dlouhé a složité a veškeré možné alternativy při výběru výrobních statků jsou tak početné a proměnlivé v místě i v čase, že není možné vypočítat ekonomičnost těchto procesů pouhým přímým porovnáním konkrétních statků. Pro rolníka, který pracuje v ekonomické izolaci, poznamenává von Mises, by nemělo být těžké posoudit, zda se mu vyplatí rozšířit pastvinu anebo revír určený k honitbě. V podobném případě jsou výrobní procesy poměrně krátké a lze snadno posoudit nutné výdaje a výsledný produkt. „Je však něco zcela jiného rozhodovat mezi využitím vodopádu k výrobě elektřiny nebo rozšířením uhelného dolu anebo lepším využitím skryté energie těžného uhlí. Zde jsou nepřímé výrobní procesy tak početné a tak dlouhé, nutné podmínky úspěchu tak různé, že se nelze spokojit s vágními odhady, založenými na subjektivní hodnotě využití některých statků.“ Von Mises rovněž upozorňuje na fakt, že přestože peněžní kalkulace má značná omezení užití,¹²⁴ *plně postačuje k řešení problémů ekonomické organizace*, neboli problémů vztahujících se k veškerým statkům, se kterými se obchoduje na trhu. Nabízí nám totiž 1. jakéhosi průvodce napříč „zarážející přemírou ekonomických možností“. Mimo to 2. „nám umožňuje rozšířit na veškeré statky vyššího řádu (tedy na výrobní statky), při posouzení hodnoty, jež zcela zřetelně provádíme bezprostředně v případě statků připravených ke spotřebě“. Konečně 3. kalkulace v penězích umožňuje vyčíslit hodnotu veškerých statků vyššího řádu (výrobních statků), a „poskytuje nám tak základ pro veškeré ekonomické operace“, které se těchto statků týkají.

Ve směnných ekonomikách, jak upozorňuje von Mises, škála objektivních hodnot každého jednotlivého statku vyjádřených v penězích „je výslednicí nezávislé činnosti každého člena společnosti“. Každý se vytváření této škály účastní dvojím způsobem. *Jako spotřebitel* stanoví každý škálu hodnocení spotřebních statků. *Jako výrobce* užívá každý výrobní statky (mezi nimiž je i práce) tak, aby z nich vytěžil co nejvyšší zisky. Z toho vyplývá, že každý výrobní statek se na objektivní hodnotové škále, neboli na škále peněžních

¹²⁴ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 95 a násl. Peníze nejsou „mírou“ hodnoty ani ceny. Navíc, peníze „jako ekonomický statek nemají stálou hodnotu“, nelze je používat při „kalkulaci prvků určujících hodnotu, které se nacházejí mimo okruh směny“, např. krása krajiny atd. Nemohou být konečně ani s prospěchem využity pro porovnání statků ve značně odlišných historických obdobích anebo pro určení souhrnu ekonomických *hodnot* určité země.

cen, snaží zaujmout místo, jež v daném okamžiku co nejlépe odpovídá společenským podmínkám výroby a potřebám celé společnosti. Ekonomický princip tak ovládá jak spotřebu, tak výrobu prostřednictvím škály peněžních cen, která každému umožní provést jeho volbu pomocí ekonomických kritérií.¹²⁵

Na druhé straně, připomíná ještě von Mises (a tentokrát se varování týkalo těch, kdo se domnívali, že dokážou vyřešit problém ekonomické kalkulace v plánované ekonomice pouhým zavedením peněžního systému), by peněžní kalkulace neměla sama o sobě pro ekonomickou kalkulaci žádný smysl, kdyby nebyla užita při tvorbě cen zboží *ve směnném režimu* a zvláště by neměla žádný smysl pro výrobní proces, pokud by neodrážela *směnné ceny výrobních faktorů*.

Lze si ovšem představit, upozorňuje von Mises již v roce 1920, existenci peněžního systému i v plánované ekonomice, protože tytéž důvody, které vždy existovaly pro provádění nepřímé směny statků, by se nadále s prospěchem uplatnily v socialistickém státě, například aby usnadnily *mezi spotřebiteli příležitostný obchod spotřebních statků, jež jim poskytly plánovací úřady*. Funkce peněz jako obecného směnného prostředku by v takové situaci nicméně byla nesrovnatelně omezenější,¹²⁶ *protože z obchodu by byly vyňaty výrobní statky, které, podle logiky plánování, nejsou vyráběny, aby byly směněny, ale aby byly v podstatě přeměněny na spotřební statky a rozděleny podle kritérií stanovených plánovacími úřady společenství*.

Lze si rovněž představit, jak poukázal von Mises v již citovaném díle, že autority plánování se určitým způsobem pokusí dospět k *tvorbě cen výrobních statků*, které by jim posloužily jako kritérium pro ekonomickou kalkulaci.¹²⁷ Autority plánování by se například mohly pokusit nějakým způsobem odvodit ceny jednotlivých výrobních faktorů (včetně práce) *od cen spotřebních statků, vyplývajících z obchodování s těmito statky mezi spotřebiteli*. Jestliže si však lze alespoň představit, že sečtením *a posteriori směnných hodnot* veškerých spotřebních statků, které by vyplývaly z trhu spotřebitelů, by bylo možné stanovit *úhrn směnných hodnot veškerých výrobních faktorů použitých* pro výrobu těchto spotřebních statků, samozřejmě by to nebylo dostačující, protože

¹²⁵ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 98 a násl., zejména str. 103.

¹²⁶ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 89.

¹²⁷ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 103. K tomuto tématu, kterým se již dříve zabýval Pareto, se vrátí G. Halm (autor předcházející eseje na toto téma [1922] v němčině), ve „Further considerations on the Possibility of Adequate Calculation“, ve sborníku vydaném Hayekem. Srov. cit. it. vyd., str. 127 a násl., zvláště str. 171, a N. Kaldor (ve své kritice práce K. Landauera, o které se zanedlouho zmíníme) vydané v *Economic Journal*, 1932, str. 280.

k provedení ekonomické kalkulace je nutné znát v okamžiku výroby hodnotu jednotlivých výrobních faktorů, aby bylo jasné, zda a v jaké míře je výhodné využít tento statek ve výrobním procesu. Ostatně ani hypotetické postupné experimentální vyjmutí jednotlivých faktorů z celku s cílem stanovit na základě pravděpodobného snížení celkové hodnoty, která by z toho vyplývala pro odpovídající spotřební statky, hodnotu vyjmutého faktoru, by cíli určitě neprospělo, protože není naprosto prokázáno, že celková hodnota veškerých spotřebních statků, které by bylo dosaženo po tomto vyjmutí, by se měla snížit o hodnotu rovnou hodnotě, kterou mohl mít vyňatý výrobní statek v celku před příslušným vyjmutím.¹²⁸

Autority plánování mají ovšem ještě jednu možnost, již rovněž naznačil už v roce 1920 von Mises: mohou se pokusit rozšířit přímo systém směny i na výrobní faktory a dospět tak – pokud možno – k tvorbě skutečných (peněžních) cen těchto statků. Nicméně, upozorňuje neúprosně von Mises, i takovýto pokus je odsouzen ke krachu, alespoň pokud zvažovaná ekonomika má zůstat ekonomikou plánovanou. Směnné vztahy mezi výrobními statky (stejně jako mezi statky spotřebními) mohou být totiž stanoveny pouze na základě soukromého vlastnictví výrobních faktorů.¹²⁹ Když státní podnik pro těžbu uhlí poskytne palivo státnímu podniku pro zpracování železa, nevytvoří se žádná skutečná cena, ledaže by oba podniky plně disponovaly výrobními faktory, jichž využívají, a mohly by tudíž prodávat či neprodávat anebo kupovat či nekupovat veškeré množství, jež si přejí, za jakékoli ceny, které budou považovat za výhodné či nikoli. V takovém případě však budou oba podniky ve skutečnosti vlastníky uhlí a železa a výsledný systém již nebude plánovaná ekonomika, ale „kapitalismus pracujících“ nebo „syndikalismus“¹³⁰: navíc půjde o systém, ve kterém nebude možné vytvořit pro tyto podniky stejné podmínky jako ty, které mají soukromé výrobní podniky v tržním economic-

¹²⁸ Tatáž námitka platí, pokud jde o tzv. „řešení“ spočívající v metodě pokusu a omylu, které, jak uvidíme, zastává například O. Lange. Abychom tuto námitku snadno pochopili, stačí si například představit, že budeme chtít určit (v peněžních cenách) hodnotu motoru auta, přičemž známe současnou hodnotu (v peněžních cenách) celého auta, a tuto hodnotu porovnáme s hodnotou, kterou by měl automobil, poté co z něj byl vyjmut motor: je velmi pravděpodobné, že jestliže motor nebude okamžitě nahrazen jiným odpovídajícím motorem, hodnota automobilu bez motoru – který se stal nepoužitelným – bude o hodně nižší než předešlá hodnota auta s motorem. Takže rozdíl obou hodnot by v daném případě zcela jistě nebyl roven hodnotě motoru.

¹²⁹ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 107.

¹³⁰ Ibidem.

kém procesu¹³¹ a kde by bylo nicméně nebezpečné spoléhat na objektivnost a obětavost vedoucích pracovníků těchto podniků (kteří neodpovídají svým majetkem za ztráty, jak je tomu u podnikatelů v tržním režimu), aniž by byla vytvořena síť kontrol neslučitelných se svobodnou iniciativou vedoucích pracovníků, pokud by se Tito pracovníci měli chovat jako skuteční aktéři ve směnné ekonomice.¹³²

Von Mises završil svou kritiku s tím, že ani *možnost* – o které dnes jako tenkrát sní mnozí stoupenci kolektivizace – navázat *plánovanou ekonomiku na předchozí* tržní ekonomiku při současném zachování a využití alespoň jejích výrobních procesů s cílem získat odpovídající spotřební statky (které by pak byly rozděleny podle kritéria autorit plánování) by nevedla k úspěchu. Von Mises upozorňuje, že zmatek způsobený v ekonomickém procesu přechodem ze směnné ekonomiky na ekonomiku plánovanou by byl sám o sobě dostačující, aby změnil veškeré údaje ekonomického procesu a učinil nepoužitelnými většinu zkušeností z předešlého ekonomického procesu. Neříká však, že i kdybychom připustili počáteční úspěch při použití údajů předešlé tržní ekonomiky pro následnou plánovanou ekonomiku, bylo by třeba vyřešit problém ekonomické kalkulace *s ohledem na všechny následující změny nové ekonomiky*.¹³³⁻¹³⁴

Ve své zásadní práci vydané v roce 1920 ukazuje von Mises rovněž na nemožnost považovat jiná kritéria kalkulace, navrhovaná některými „plánovači“ té doby, za uspokojující náhrady systému tržních (peněžních) cen: zejména a) již dříve zde připomínaný systém, který hájili v německy mluvících zemích¹³⁵

¹³¹ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 107 a 111 a násl. K tomuto specifickému tématu opakovaně významně přispěli Halm, cit., str. 181 a násl. a Hayek, v „Lo stato presente della discussione“, v Hayek, cit. it. překl., str. 191 a násl. a zejména str. 209 a násl., a T. Hoff v *Economic Calculation in the Socialist Society* (Londýn, 1949), zejména str. 156 a násl. (Hoffova práce, jež je pro historii problému před rokem 1938 velmi přínosná, se toho roku objevila původně v norském vydání; anglické vydání vychází z původního vydání.)

¹³² Je známo, jak krutě se tento problém dotkl řídicích pracovníků státních podniků v zemích s tržní ekonomikou, a zejména, jak vědí všichni, kdo sledují zprávy z našich soudních síní, nedávno v Itálii.

¹³³⁻¹³⁴ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 105. I tomuto specifickému tématu se již věnoval Pareto, jenž zdůraznil nutnost, jíž čelí každý podnik, přepočítat od základu všechny výdaje na základě nových cen, které pozměňují veškeré údaje celkové rovnováhy. (Srov. *Manuel*, cit., str. 330.) K tomuto aspektu se přínosně vyjádří Mises, jak uvidíme dále v jeho *Human Action* v souvislosti s tzv. „řešením“, spočívajícím v údajné možnosti vyřešit obecné rovnice rovnovážného stavu.

¹³⁵ Srov. O. Bauer, *Der Weg zum Sozialismus* (Viedeň, 1919); O. v. Neurath, *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft*, (Mnichov, 1919). Právě táto práce zavedla podnět ke kritice Maxe Webera a Misese. Dále: Idem, *Vollsozialisierung* (Jena, 1920); a konečně: *Wirtschaftsplan und Naturalrechnung* (Berlín, 1925).

především Otto Bauer a Otto von Neurath a který spočíval v provádění kalkulace v naturálních, a dále b) systém, který by spočíval (na základě známé marxistické doktríny) v provádění ekonomické kalkulace v *pracovních hodinách*, jako by práce nebyla nanejvýš heterogenním výrobním faktorem a jako by navíc bylo možné pominout nutnost (o které jsme se již zmínili) zvážit – v souvislosti s jejich vzácností! – příslušné materiální zdroje hypoteticky přeměnitelné na odpovídající spotřební statky při využití téhož počtu pracovních hodin.¹³⁶

Mises ve své kritice konečně bez jakéhokoli zaváhání připustil, že je možné, aby v plánované ekonomice byly vyráběny statky i ve velkém množství, odmítal však názor, že by tyto statky mohly být *vyráběny úsporným způsobem*. „Lze si snadno představit – napsal¹³⁷ – jaké budou charakteristické rysy budoucí socialistické společnosti. Budou existovat stovky a tisíce závodů. Mizivý počet z nich bude vyrábět hotové spotřební statky; ve většině případů budou vyrábět rozpracované výrobky a kapitálové statky. Všechny tyto závody budou úzce propojeny. Každý statek projde řadou fází zpracování, než bude připraven ke spotřebě. Ve složitém a neustávajícím soukolí těchto procesů nebude mít řídicí pracovník k dispozici žádný prostředek, aby si uvědomil význam těchto procesů. Nikdy nedokáže zjistit, zda určitý statek byl držen příliš dlouho v nezbytných výrobních procesech anebo zda práce a materiály použité pro jeho výrobu nebyly promrhány. Jak by se mohl přesvědčit o větší či menší výhodnosti toho či onoho výrobního procesu? Nanejvýš bude schopen porovnat kvantitu anebo kvalitu finálního výrobku, připraveného ke spotřebě, ovšem jen v několika málo případech dokáže porovnat výrobní náklady.“ I za předpokladu, že řídicí pracovník bude znát, anebo se bude domnívat, že zná, cíle, kterých je třeba dosáhnout, bude muset (nebude však moci) provést svou kalkulaci, aby těchto cílů dosáhl s vynaložením co nejnižších nákladů... „Je zcela zřejmé, a netřeba dalších důkazů, že k tomuto účelu nepostačí ani hodnocení odborného charakteru, ani hodnocení vycházející pouze z užité hodnoty statků a služeb“ (*ibidem*).

¹³⁶ Později v této souvislosti výstižně poznamená Hoff, cit., str. 58, že se stejným počtem pracovních hodin lze teoreticky vyrobit šavličky pro děti z plechu nebo z molybdenu: šavlička z molybdenu (který je, jak známo, velmi vzácný a cenný materiál) by tudíž podle teorie pracovní hodnoty měla mít stejnou hodnotu jako šavlička vyrobená z plechu.

¹³⁷ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 102.

4. ODPOVĚDI „PLÁNOVAČŮ“ NA MISESOVU KRITIKU

Tato kritika se měla stát mezníkem v historii tohoto problému. Jeden současný americký ekonom správně poukázal, že v této práci von Misesa *jsou obsaženy a vyvráceny prakticky veškeré námitky a návrhy, s nimiž později vystoupili odpůrci Misesovy kritiky*.¹³⁸

Tyto námitky a návrhy seřadil ve třicátých letech jiný teoretik, George Halm¹³⁹, *do dvou velkých skupin*: 1. na jedné straně Misesovi odpůrci popírali, že k provedení ekonomické kalkulace v plánované ekonomice by bylo zapotřebí systému tržních cen pro výrobní faktory, a navrhli řešení, nebo přesněji řečeno, údajná alternativní „řešení“ jiného typu; 2. na straně druhé jiní zastánci plánovaných ekonomik upřímně uznali podloženost Misesovy kritiky, domnívali se však, že i v plánovaných ekonomikách existuje možnost – jak to vyjádřil Halm – „konkurenčního procesu tvorby cen v rámci trhů jednotlivých faktorů“.¹⁴⁰ Třicet let poté, co Halm tímto způsobem zhodnotil reakce na Misesovu kritiku, jsou odpovědi zastánců plánované ekonomiky, kteří uznávají existenci problému, stále stejné: na jedné straně se střídají pokusy – či zárodky pokusů – nahradit v plánovaných ekonomikách nějakým způsobem kritérium tržních cen, na straně druhé dochází k obnovení pokusů zavést do těchto ekonomik tržní ceny, nebo spíše kvaziceny. Uvidíme, jak i dnes *se první typ odpovědí* zmítá v nejasnostech a spočívá zejména ve vyjádření nadějí (které jsou v současné době založeny především na mýtu všemocnosti matematiky a z ní vyplývající... vševědčnosti počítačů), že nějaké kritérium pro provedení ekonomické kalkulace v plánovaných ekonomikách bude nakonec nalezeno.

Je přirozeně nesnadné vyvrátit naděje, které se vztahují k budoucím a zatím nejasným řešením: lze však tvrdit, že kritéria „řešení“, dosud více či méně vágně načrtnutá, nemohou být použita, pokud vůbec přímo neztrácí ze zřetele skutečnou povahu problému.

Druhý typ odpovědí – se kterými se často setkáváme i dnes – vyvrátila již podle našeho názoru definitivně sama Misesova práce a další vývoj a vysvětlení, ke kterým tato práce z roku 1920 zavedla následně podnět v dílech dalších autorů, především Halma a Hayeka, i samotného Misesa.¹⁴¹

Uvedené obecné rozdělení, jež jsme uvedli, nevyklučuje přirozeně další, přesnější členění, která také – jak uvidíme – poněkud odlišně (a přes potíže,

¹³⁸ Srov. Rothbard, cit., sv. II, str. 301, pozn. 61.

¹³⁹ Srov. Halm, v Hayek, cit., str. 169 a násl.

¹⁴⁰ Srov. Halm, v Hayek, cit., str. 170.

¹⁴¹ Srov. Hayek, cit. it. překl., str. 203 a násl.; G. Halm, v Hayek, cit., str. 173 a násl.; Mises, *Human Action*, vyd. 1963, cit., str. 703 a násl., zejména str. 705 a násl.

se kterými se setkává členění schémat a návrhů často nepříliš jasně definovaných nebo občas předkládaných v náznacích či pouze pro zajímavost a nezávazně¹⁴² provedli zejména Trigwe Hoff a později i sám Mises.¹⁴³

Současná situace se navíc podobá situaci před třiceti lety, neboť dnes stejně jako tenkrát existují „plánovači“, kteří často odvážně a přitom neuváženě popírají existenci tohoto problému.

Historická zkušenost mezitím potvrdila a i nadále zvlášť vytrvale potvrzuje závěry této teorie. V době, kdy Mises psal svou slavnou práci, Rusko – první velká země na světě, která se v současné době pokusila o plánovanou ekonomiku – bylo ještě pohrouženo v chaos, a jak správně poznamenává náš autor, s nástupem Leninova a Trockého režimu neexistovalo do té doby nic než destrukce a zkáza: v této souvislosti Mises rovněž upozorňuje na zjevnou neschopnost – kterou ve svých pracích prokázal Lenin – rozeznat tento skutečný problém,¹⁴⁴ nezmiňuje se nicméně o Trockém, o kterém je dnes známo, že mu nechyběl – zejména v letech vyhnanství – daleko jasnější pohled na základní otázky, které s sebou přinášel experiment kolektivizace.¹⁴⁵ Patnáct let po vydání Misesovy práce, na základě názorné studie, která se mezitím objevila na Západě z pera ruského ekonoma Borise Brutzkuse¹⁴⁶, Hayek zdůrazňuje, že jestliže z historického pohledu kritérium úspěchu ekonomického systému je souhrn statků, které dává systém reálně k dispozici spotřebiteli, nelze popřít, že ruská zkušenost je žalostným potvrzením správnosti Misesovy kritiky, a dodává, že zatímco krach ruského válečného komunismu mezi lety 1918 a 1920 mohl být přičítán zejména nemožnosti ekonomické kalkulace v ekonomice nepeněžního typu (typu té, kterou se Lenin pokusit nastolit ihned po revoluci), „další rozvoj se svými četnými politickými změnami pouze ukázal, že ruští vládcí měli na základě zkušenosti pochopit všechny překážky, k jejichž odhalení postačí systematická analýza problému“.¹⁴⁷ Působivá slova, zejména svou aktuálností, dnes, kdy problémy výnosu, prospěchu, úspor, zisku, a obecněji hodnoty statků, a tržních cen se – počínaje rokem 1956 – znovu s námahou vracejí do středu zájmu politiky ruských vládců a teorie trhu neoklasické ekonomie

¹⁴² Správně poznamenává Halm, cit., str. 179, v souvislosti s jedním z autorů řešení problému v plánovaných ekonomikách, že tito lidé se rádi omezují na „pouhé náznaky a konstruktivní práci ponechávají kritikům, jak ostatně mají ve zvyku všichni teoretikové socialismu“.

¹⁴³ Viz Hoff, op. cit., passim; Mises, *Human Action*, 2. cit. vyd., str. 703.

¹⁴⁴ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 120 a násl.

¹⁴⁵ Srov. Trocký, *Soviet Economy in Danger* (New York, 1933), kde autor dochází k závěru (Misesovu), že „ekonomická kalkulace je nemyslitelná bez tržních vztahů“.

¹⁴⁶ Srov. op. cit., pozn. 120.

¹⁴⁷ Srov. Hayek, cit., it. překl., str. 195.

jsou opět pečlivě a zlomkovitě studovány v této i v ostatních zemích východní Evropy, tak jako byly ve středověku v západní Evropě znovu pracně objeveny a shromažďovány jednotlivé části knih Digest nebo Aristotelovo učení. Není pochyb, že Hayek by se mohl jako kdokoli z nás i dnes, v roce 1965, podepsat pod právě citovaná slova, třicet let poté, co byla napsána.

* * *

Vrátíme se nyní k podrobnějšímu řazení zmiňovaných „odpovědí“ na Misesovu kritiku, o které se pokusili zastánci plánovaných ekonomik: umožní nám připomenout si poněkud podrobněji vývoj historie tohoto problému.

Sám Mises roztřídil, jak jsme uvedli, různé návrhy řešení problému ekonomické kalkulace v plánovaných ekonomikách ve své velkolepé knize Lidském jednání, která vyšla v Americe v roce 1949, takto:

1. Kalkulace v naturáliích, jež má nahradit kalkulaci v tržních peněžních cenách.
2. Kalkulace vyjádřená v pracovních hodinách.
3. Kalkulace vyjádřená v jednotkách množství užítku.
4. Kalkulace prováděná v „cenách“, které se mají vytvořit na kvazitřích zavedených do kolektivistické ekonomiky.
5. Kalkulace spočívající v „řešení“ tzv. diferenciálních „rovníc“ rovnovážného stavu, které nabízí matematická ekonomie.
6. Metoda opakovaných pokusů (*metoda pokusu a omylu*).

Jiný teoretik, Hoff, nabízí dělení, které se ve svém celku zdá být velmi podobné dělení Misesovu.¹⁴⁸

1. Kalkulace v naturáliích.
2. Kalkulace v pracovních hodinách.
3. Matematická „řešení“, ke kterým tento autor přiřazuje řešení metodou pokusu a omylu.
4. Použití kritéria mezních nákladů.
5. „Konkurenční“ řešení (která lze dále rozdělit do dvou podskupin: řešení, která přiznávají jednotlivci svobodný výběr vyrobených spotřebních statků a svobodný výběr povolání, a řešení, která tuto svobodu nepřiznávají).

¹⁴⁸ Srov. pozn. 143.

„Řešení“ 1., 2., 3. a 5. Misesovy klasifikace a řešení 1., 2., a 3. (s výjimkou metody pokusu a omylu) Hoffova členění se dají jasně odvodit od prvního typu odpovědí, jež už rozlišil Halm a o nichž jsem již hovořil, neboli odpovědí, jež v případě plánovaných ekonomik *předpokládají typy kalkulace odlišné od typu, který je možný při použití tržních cen*. Řešení bodu 4 Misesovy klasifikace a bodu 5 Hoffova členění lze ostatně také odvodit z *druhého* typu odpovědí, jež již vyčlenil Halm: neboli těch odpovědí, jež se pokoušejí na problém ekonomické kalkulace v plánovaných ekonomikách aplikovat *řešení podobné řešení běžně používanému ve směnných ekonomikách peněžního typu a jež spočívá v kalkulaci v tržních cenách*.

Méně přesvědčivá se možná zdají další „řešení“, zejména řešení metodou pokusu a omylu (bod 6 Misesovy klasifikace a bod 3 Hoffovy klasifikace), které Hoff považuje za řešení „matematického“ typu, jež by však bylo vhodnější přiřadit k „řešením“ *druhého typu, která vyčlenil Halm*¹⁴⁹, neboť vychází ze hry poptávky a nabídky spotřebních statků a z využití *cen* těchto statků, přestože tyto ceny byly autoritami předem stanoveny a poté manipulovány na základě reakcí spotřebitelů. Pro neurčitost, s jakou bylo formulováno, nelze snadno zařadit ani řešení „mezních nákladů“, přestože jeho umístění mezi odpověďmi druhého typu je přijatelné.

5. „ŘEŠENÍ“ PROBLÉMU V PLÁNOVANÝCH EKONOMIKÁCH. ŘEŠENÍ PRVNÍHO TYPU

Bude vhodné, pohovoříme-li nyní alespoň stručně o jednotlivých „řešeních“ (nebo *podtypech „řešení“*), o něž se pokusili zastánci plánovaných ekonomik, kteří se tento známý problém snažili vyřešit. Historicky nejvýznamnější je „řešení“ z řešení prvního typu, i vzhledem k tomu, že předchází Misesovu práci z roku 1920, a je tedy dvojnásob historicky cenné. Tímto problémem se totiž zabývá již před tímto datem a ovlivnilo následné úvahy dvou velkých autorů, Maxe Webera a samotného Misesa. Jedná se o „řešení“, jež se snaží vycházet z „kalkulace v naturáliích“. Nejvýznamnějším představitelem tohoto „řešení“ je Otto von Neurath, známý jako jeden z revolucionářů, kteří stáli v čele komunistického povstání v Mnichově po první světové válce, a navíc jako jeden ze zakladatelů proslulého *Wiener Kreis*.¹⁵⁰ Neurath a spolu s ním jeden z vůdců rakouské sociálnědemokratické strany Otto Bauer¹⁵¹ se domnívali, že systém kalkulace v naturáliích, který vlády (alespoň v určitých mezích) aplikují ve

¹⁴⁹ Srov. pozn. 139.

¹⁵⁰ Srov. pozn. 135.

¹⁵¹ Srov. pozn. 135.

válečné ekonomice, lze přenést i do plánovaných ekonomik v době míru. To by umožnilo uspořádat celý ekonomický proces bez ohledu na hodnotu statků vyjádřenou v penězích. Peněžní kalkulaci měla zcela nahradit *kalkulace v naturáliích* (neboli kalkulace ve fyzických jednotkách různých statků), jež by umožnila odstranit údajné křivdy, na něž si stěžoval Marx (podle něhož byl peněžní systém pouze nástrojem „kapitalistického vykořisťování“), a rovněž ostatní nevýhody peněžního systému, kde „pouhý“ fakt vlastnictví více peněz umožňuje bohatému více uspokojení než chudému, a kde navíc (jak správně zdůraznil von Neurath) není nikdy známo, jaké přesné množství statků odpovídá stejnému množství peněz. Neurath si, alespoň v určité míře, uvědomoval nedostatky kalkulace v naturáliích, rozhodl se jim však nepřikládat větší váhu a veškeré ostří své kritiky zaměřil proti peněžnímu systému. Původní námi citovanou Neurathovu práci, která vyšla v roce 1919, velmi pečlivě a pozorně prostudoval Max Weber ve svém slavném díle *Wirtschaft und Gesellschaft*, které vyšlo posmrtně v roce 1921, poté co Mises již v dubnu 1920 vydal svou slavnou esej¹⁵². Weber, který sice uznal Neurathovo tvrzení, že peněžní kalkulace má své nevýhody, a připustil rovněž, že problém kalkulace v naturáliích nebyl dosud náležitě prostudován, považoval nicméně za problematický pokus vyvodit z forem kalkulace v naturáliích, vlastních válečné ekonomice (kdy hlavní cíl zvítězit odbourává jakékoli ohledy na hodnocení vlastní ekonomice v době míru), „závěry o vhodnosti těchto forem pro mírovou ekonomiku“. V mírové ekonomice, zdůrazňuje Weber, „má kalkulace *ekonomický* charakter“ s ohledem na „konkurenci mezi více cíli“, a nikoli pouze charakter „technický“, s ohledem na „samotné prostředky nutné k dosažení určitého cíle“. Weber rovněž zdůraznil, že náhrada peněžní kalkulace statistickými údaji (kterou prosazoval Neurath), jež se vztahují k různým kvantitám statků, implikuje *přehlížení typické funkce ekonomické kalkulace*, jež se liší, jak zdůraznil, od sběru statistických údajů, tak „jako se liší řídicí pracovník od byrokrata“. Weberův závěr ohledně kalkulace v naturáliích je jednoznačně negativní: „Meze zestátnění“ ekonomiky spočívají (zdůraznil) právě v zachování „skutečných cen“, alespoň pokud existuje vůle zachovat naživu na daném území po dostatečně dlouhou dobu určitou populaci, a problém objevení „nepeněžní kalkulace“ tudíž zůstává „zásadním problémem pro každé úplné zestátnění, neboť na žádný pád nelze hovořit o racionální plánované ekonomice, dokud v tomto rozhodujícím bodě není znám prostředek, jak čistě racionálně vypracovat *určitý plán*“.¹⁵³

O Misesově kritice, která byla provedena rovněž s odvoláním na Neurathovu práci, jsme se již zmínili. Dodejme pouze, že přestože i Mises připouštěl meze peněžní kalkulace, zdůrazňoval, že „v rámci těchto mezí“, které

¹⁵² Srov. pozn. 120.

¹⁵³ Srov. M. Weber, op. cit., str. 100 a násl.

v ekonomické praxi tato kalkulace nikdy nepřekročí, „vyhovuje peněžní kalkulace všem požadavkům ekonomické kalkulace“,¹⁵⁴ zatímco „kalkulace v naturálních v ekonomice, kde neexistuje směna, může zahrnovat pouze spotřební statky, a je zcela nepoužitelná, je-li použita na statky vyššího řádu“.¹⁵⁵ „Kdybychom se měli zříci peněžní kalkulace, jakýkoli systém kalkulace – uzavírá Mises – by byl nepoužitelný.“¹⁵⁶

Připomeňme, že k pokusu zrušit peněžní systém došlo, alespoň v jednom případě, i v praxi, zhruba v době, kdy Neurath a Bauer, a v Rusku známý teoretik komunismu N. Bucharin, stejně jako agronom A. W. Tschayanoff¹⁵⁷, který se prohlašoval za ekonoma, se problémem zabývali teoreticky. K pokusu došlo v Rusku v období mezi létem 1918 a březnem 1921: samotný Lenin, který tento pokus zinscenoval, však brzy zjistil, že přechod k *naturální* ekonomice vyvolává chaos, a přestože nerad, znovu zavedl peníze. Připomeňme, že proti řešení kalkulace v naturálních úporně bojovali i další zastánci plánovaných ekonomik, z nichž by bylo možné připomenout například Eduarda Heimanna, Karla Kautského a marxistického ekonoma Ottu Leichtera¹⁵⁸ – z ruských „ekonomů“ pak Strumilina a Vargu – i když myšlenka kalkulace v naturálních měla nalézt své zastánce i v pozdějších dobách. Připomeňme například Němce Karla Landauera, jehož jedna práce vyšla i v Itálii a jehož teorii se týká i ostrý komentář samotného Misesse: „Landauer“ – napsal Mises v roce 1936 – „nechápe, že nelze sčítat a odčítat nehomogenní veličiny a proč. Jeho případ je tudíž zjevně beznadějný.“¹⁵⁹

¹⁵⁴ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 98.

¹⁵⁵ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 100.

¹⁵⁶ Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 104.

¹⁵⁷ Srov. německý překlad studie A. W. Tschayanoffa, „Zur Frage einer Theorie der nichtkapitalistischen Wirtschaftssysteme“, v *Arch. f. Sozialwiss.*, sv. LI, 1923. O tomto autorovi viz také Hoff, op. cit., str. 45-48 a str. 221. K Bucharinovi viz *Kommunisternes Program* (Kodaň, 1918), str. 62.

¹⁵⁸ Srov. E. Heimann, „Die Sozialisierung“, v *Arch. f. Sozialwiss.*, 1918-1919; *Mehrwert und Gemeinwirtschaft* (Berlín, 1922) a rovněž „Planning and the Market System“, v *Social research*, 1934; K. Kautsky přednesl na toto téma přednášku v holandském Delftu v dubnu 1902. Tato přednáška vyvolala kritiku Piersona, k němuž viz pozn. 120. K Leichterovi srov. pozn. 117.

¹⁵⁹ Srov. články Strumilina otištěné v ruském časopise *Ekonomičeskaja žizň*, č. 237, 234 a 290 (1920) citované v Hoffovi, op. cit. Srov. E. Varga, „Die Kostenberechnung in einen geldlosen Staat“, v *Komunismus*, II, Heft 9/10, 24. březen 1921. I k tomuto autorovi viz Hoff, op. cit. Srov. K. Landauer, *Grundproblem der funktionellen Verteilung des Wirtschaftlichen Werts* (Jena, 1923); *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft* (Mnichov, Lipsko, 1931); „Value Theory and Economic Planning“, v *Plan Age*, říjen 1937. O Landauerovi vyšlo italsky: *L'Economia Programmatica nella URSS*, v *L'Economia Programmatica* (Florencie, 1933). O Landauerovi srov. Mises, v *Socialism*, cit., str. 137.

Je nutno nicméně připomenout, že myšlenka kalkulace v naturáliích se rozšířila a stále se šíří mezi zastánci plánovaných ekonomik i proto, že jako jediná se zdá být slučitelná se systémem, ve kterém by už směna neměla pro svou existenci žádné důvody (neboť by měla být podle plánu nahrazena rozdělením statků, které budou rovněž vyrobeny podle plánu), a navíc se jeví jako jediná možná v systému, kde tržní peněžní ceny nemohou fungovat. „Nepřekvapuje fakt – poznamenal nedávno současný teoretik Zauberman, který se zabývá ruskou ekonomikou –, že pokaždé, když se v Sovětském svazu obnoví diskuse o teorii hodnoty, znovu se vynoří nostalgická touha po ráji bez peněz, který byl ztracen dříve, než jej bylo dosaženo.“¹⁶⁰

Zdá se, že nostalgická touha po kalkulaci v naturáliích zcela nedávno nově ožila v souvislosti se současnou úrovní výpočetní techniky, která je přijímána i v zemích komunistického bloku, poté co byla vyvinuta v zemích s tržní ekonomikou.¹⁶¹ Analýza vzájemných strukturálních závislostí či *vstupu a výstupu* totiž vede k tvorbě matic (jak je formuloval W. Leontief), ve kterých lze vyjádřit vzájemné vztahy ve fyzických jednotkách, vztahují-li se k výrobě těchto odvětví. Výlučné užití fyzikálních jednotek však obvykle naráží na nepřekročitelnou mez, kdy je třeba analýzu rozšířit na různé sektory anebo se týká seskupení fyzických jednotek různé povahy. Je známo, že problém je pak řešen v příslušných schématech pomocí užití peněžních jednotek. V tomto případě však znovu vyvstává problém významu – nebo spíše neexistence významu – peněžních cen v plánované ekonomice.

V zoufalém pokusu najít *alternativní* řešení problému ekonomické kalkulace v tržních peněžních cenách lze k teoriím kalkulace v naturáliích přirovnat *teorie, které by tuto kalkulaci chtěly provést v pracovních hodinách*. I tato „řešení“ problému, která ostatně v praxi nebyla nikdy použita a v současné době jsou

¹⁶⁰ Srov. Zauberman v G. Grossman, *Value and Plan. Economic Calculation and Organization in Eastern Europe* (Berkeley a Los Angeles, 1960), str. 18. Souborné dílo vydané Grossmanem je velmi užitečné pro poznání nejnovějších aspektů tohoto problému v zemích východní Evropy s plánovanou ekonomikou.

¹⁶¹ Mezi širiteli těchto nových nadějí zaujímá čelné postavení zejména O. Lange, viz například jeho *Wstep do Ekonometrii* (Varšava, 1961), jenž byl přeložen do italštiny (Turín, 1963): *Introduzione all'Econometrica*. Lange si plně uvědomuje meze ekonometrie, kterou definuje jako vědu, která se pomocí matematicko-statistických metod „snaží“ kvantitativně, obecnou formou, vyjádřit zákonitosti ekonomické teorie (srov. Lange, it. překl., cit., str. 15). Lange si je rovněž vědom nesnázi, na které naráží analýza vzájemných strukturálních závislostí (či vstupu a výstupu), pokud by se tato analýza měla aplikovat na seskupení různých sektorů (bez pomoci tržních cen), a připouští, že literatury k tomuto tématu není mnoho (op. cit., str. 212). Mýtus nicméně stále přežívá!

možná již zcela zavržena i teoreticky, vycházejí zjevně z teorie Marxe a Engelse, kterou by chtěla specifickou formou aplikovat na problém ekonomické kalkulace. I tato „řešení“ se zdají být nepoužitelná, neboť zjevně neberou v úvahu dvě zásadní překážky, na které upozornil sám von Mises ve své proslulé eseji a o kterých jsme se již zmínili: *různorodý charakter práce* (od manuální práce negramotného dělníka po práci odborníka či řídicího pracovníka podniku) a *omezené množství materiálních zdrojů, na které lze aplikovat stejný počet pracovních hodin při přeměně těchto zdrojů ve výrobky, které mají stejnou užitnou hodnotu*.¹⁶²

Tyto zásadní potíže ruší výhodu, kterou by se na první pohled zdálo, že kalkulace v pracovních hodinách má, vzhledem k tomu, že nabízí možnost disponovat údajně homogenními jednotkami kalkulace, srovnatelnými s peněžními jednotkami. Tyto nesnáze rovněž vysvětlují, proč se o toto řešení v praxi dosud nikdo nepokusil, přestože v polemikách bylo nejednou použito proti jiným „řešením“, počínaje řešením, o němž jsme již hovořili, tzv. „kalkulaci v naturáliích“. Ruští „ekonomové“ Strumilin a Varga v roce 1920 a německý marxista Leichter v roce 1923 se snažili dokázat Neurathovi, Bauevovi a Tschayanoffovi – což je skutečně věc nepřilži těžká – chyby teorie kalkulace v naturáliích, nezabývali se však problémy „řešení“ spočívajícího v kalkulaci v pracovních hodinách, které stavěli proti kritizovanému řešení. Nedávno (1956) se již osmdesátiletý Strumilin neváhal v polemikách znovu dovolávat své teorie, aby na ní založil svou kritiku libovůle systému cen v současném Rusku, nevysvětlil však, jak by se měl tento systém změnit.¹⁶³

Kalkulace v jednotkách množství užitku je, jak jsme viděli, jedním z „řešení“, které lze zařadit do řešení prvního typu. Marnosti pokusů, často velmi důvtipných, nicméně, jak se zdá, dnes již zavržených, „měřit“ užitek pomocí kalkulace, které navrhli například Morgenstern a Neumann ve svých teoriích her, anebo prostřednictvím systémů indiferenčních křivek, jak se o to pokusili například Edgeworth a po něm Pareto a Hicks, se již autor tohoto článku věnoval, ve spolupráci s již bohužel zesnulým matematikem Eugeniem Frolou v práci z roku 1955.¹⁶⁴ *Kdo vybírá, vůbec tento užitek neměří, jen jej prostě řadí do preferenčních škál. Žádné sčítání, odčítání nebo násobení není v tomto směru možné, nebo alespoň žádná z těchto operací se dosud nejeví jako možná na základě vědo-*

¹⁶² Srov. Mises, v Hayek, cit., str. 108 a násl.

¹⁶³ Pokud jde o Leichtera, srov. pozn. 117, k Strumilinovi a Vargovi viz pozn. 46. K nedávným Strumilinovým „příspěvkům“ viz Alfred Zauberman, „Law of Value and Price Formation“, v Grossman, op. cit., str. 23 a násl., a str. 42, pozn. 36 a 38. Také Strumilinova „škola“ se věnuje matematice, aby dokázala svá tvrzení.

¹⁶⁴ Srov. E. Frola a B. Leoni, „Possibilita di applicazione delle matematiche all'economia“, v *Il Politico*, 1955, č. 2.

mostí a myšlenkových nástrojů, kterými jsme vybaveni. V této souvislosti nicméně připomeňme deformaci ekonomického pojmu *volba* v kvantitativním smyslu, jako by se jednalo o veličinu fyzikálního světa, na kterou lze aplikovat měřicí metody, které jsou vlastní přírodním vědám.¹⁶⁵ Připomeňme rovněž, že někteří badatelé se snažili nalézt údajnou míru užítku v určitých jednotkách statků, které mají tržní cenu.¹⁶⁶ A právě v souvislosti s ekonomickou kalkulací byly v tomto směru předloženy některé návrhy, které ostatně sklídily oprávněnou kritiku těch, kdo upozornili na fakt, že funkce analýzy pojmu *užitku* a zejména pojmu *mezního užítku* spočívá právě v *objasnění trhu*, takže záměr *zcela obrátit postup uvažování a mezní užitek vysvětlit pomocí tržních cen* se zdá skutečně paradoxní.¹⁶⁷ Bez ohledu na to je jasné, že odkazy na trh při provádění kalkulace užítku problém odsouvají a odkazují nás na druhý typ „odpovědí“, které, namísto aby tržní řešení *nahradily*, mají tendenci *je přijmout*.

Obdobného typu je rovněž – jak uvidíme – tzv. „řešení“, které nalezneme v bodě 4 Hoffovy klasifikace, podle něhož by bylo možné využít „kalkulace mezních výdajů“.

Zbývá se zmínit o posledním z „řešení“ *první skupiny*: řešení, které se pokouší prosadit „kalkulaci“ *takzvaných „diferenciálních rovnic rovnovážného stavu“*. Toto „řešení“ dnes jen vzácně prosazují zastánci plánovaných ekonomik: kouzlo matematiky u těch, kdo si přesně neuvědomují povahu lidských problémů, se nicméně i dnes projevuje v souvislosti s tímto údajným „řešením“, ve kterém by někteří stále rádi viděli odpověď *ante litteram* na Misesovu kritiku.¹⁶⁸

Odkazy na údajné „rovnice“ rovnovážného stavu jsou ostatně dávného data a v souvislosti s nimi se mezi zastánci plánované ekonomiky zrodila legenda, že Walras, Pareto, Barone a Cassel již údajně ve svých teoriích řeše-

¹⁶⁵ K tomuto tématu viz závěr této studie.

¹⁶⁶ Tímto pokusem se urputněji než kdokoli jiný zabýval zakladatel ekonometrie, norský ekonom a statistik Ragnar Frisch, viz např. jeho *New Methods of Measuring Marginal Utility* (Tübingen, 1932). Frisch se v této souvislosti odvolává na příklad Irvinga Fischera, jehož považoval za průkopníka v „měření“ užítku.

¹⁶⁷ K tomuto tématu srov. poznámky F. Machlupa, „On the Measuring of the Marginal Product“, v *Explorations in Economics. Notes and Essays Contributed in Honour of F. W. Taussig* (New York, 1936).

¹⁶⁸ Srov. v tomto smyslu např. nedávno vydané popularizační dílko C. Napoleoniho *Il pensiero economico del 900* (Turín, 1961), str. 140. Napoleoni, jenž zjevně nevidí veškerá úskalí problému a který v plánované ekonomice připouští, alespoň v hlavních rysech, možnost kalkulace cen bez potřeby odvolat se na trh, má nicméně zásluhu v tom, že k problému ekonomické kalkulace znovu obrátil pozornost italské veřejnosti.

ní našli. Vzhledem k tomu, že obecné teorie rovnovážného stavu vedly k závěru, že podmínky rovnovážného stavu jsou stejné jak pro tržní ekonomiky, tak pro jakékoli jiné ekonomiky včetně ekonomiky plánované, a protože navíc „rovnice“ rovnovážného stavu se – alespoň na první pohled – zdály v těchto teoriích formulovány, jako by se jednalo o vypočitatelné diferenciální rovnice, pokušení „je vypočítat“ nebo spíše je považovat za „vypočitatelné“ bylo značné: zejména pro ty, kdo nepochopili, že se nejedná o „rovnice“, ale o *symbolické výrazy bez jakéhokoli spočítatelného obsahu, jejichž jediným cílem bylo souhrnně, avšak zcela obecně, ukázat podmínky, které by bylo třeba splnit, aby bylo možné v jakémkoli typu ekonomiky – v určitém okamžiku – dosáhnout rovnováhy mezi poptávkou a jejím uspokojením*. Přestože sami Pareto a Barone neustupně vyžadovali od „spisovného“ jazyka dokonalé symbolické vyjádření vlastní matematice, kterou zvolili ke znázornění ekonomických pojmů (častěji příležitostně urážkami – jak s oblibou činil Pareto – ty, kteří o jeho dokonalosti nebyli přesvědčeni), nezapomínali na druhé straně souhlasně prohlašovat, že jejich „rovnice“ nejsou vůbec spočítatelné a že kdo by se domníval, že je „vypočítat“ dokáže, ukázal by jen, jak píše Barone, že tyto problémy ani v nejmenším nepochopil.¹⁶⁹ Mimo to v této souvislosti právě Barone prohlásil, že „k novým teoriím by se spíše než termín matematická ekonomie hodil termín ekonomie syntetická“.¹⁷⁰ Není pochyb, že „rovnice“ rovnovážného stavu nám tak málo umožňují provést ekonomickou kalkulaci, jak málo by nám umožnil léčit nemoc „recept“, který by se omezil na konstatování, že je třeba použít „vhodný lék“, v „přiměřených dávkách“, podávaný „ve vhodnou dobu“, atd.

Překlad symbolů rovnic rovnovážného stavu do „spisovného“ jazyka by se příliš nelišil od uvedeného hypotetického lékařského „receptu“; stejně tak eventuální převedení spisovných výrazů tohoto receptu do algebraických symbolů a symbolů infinitezimálního počtu by s největší pravděpodobností vedlo nezkušené jedince k názoru, že je možné „spočítat“ recept, který bude „aplikován“ na léčbu nemocných. V obou případech by se však nic nezměnilo na tom, že žádná „kalkulace“ není možná a že matematické symboly mají, nebo by měly, pouze metaforickou funkci při vyjádření obecného hodnocení.

Přes tato nepochybná zjištění, která se sami autoři „rovnice“ rovnovážného stavu snažili, jak jsem již řekl, objasnit laikům, je seznam těch, kteří se, alespoň koncem dvacátých a v průběhu třicátých let, domnívali, že se při řešení problémů matematické kalkulace mohou dovolávat takzvaných „rovnice rovnovážného stavu“, dost dlouhý: stačí připomenout jména F. M. Taylora

¹⁶⁹ Srov. Barone, cit., str. 290 a násl., kde o problému pojednává kapitola výmluvně nazvaná „Rovnice rovnovážného stavu neřešitelné a priori“.

¹⁷⁰ Srov. Barone, cit., str. 260. Srov. rovněž Pareto, *Manuel*, str. 233 a násl.

a W. C. Ropera v Americe, Clary Tisch a Herberta Zassenhause v Německu a H. D. Dickinsona v Anglii.¹⁷¹ Připomeňme nicméně, že někteří z těchto autorů, například Dickinson, velmi brzy změnilí názor a obrátili svou pozornost k „řešením“, která jsme zahrnuli do *druhého* typu: již v roce 1935 tak mohl Hayek definovat jako „zastaralé“ teze těch, kteří přesto, že více či méně výslovně připouštěli nemožnost využití praktických řešení založených na matematických výpočtech, které mají provést centrální plánovací úřady (alespoň v režimech, kde existuje volný výběr spotřebního zboží a rovněž zaměstnání ze strany zájemců), tvrdili, že nicméně „v podstatě“ takové řešení není nemožné.¹⁷²

Další, a podle mého názoru rozhodující příspěvek k objasnění a ke kritice „řešení“ prvního typu, o kterém jsme právě hovořili, přinesl konečně sám Mises, který nedávno¹⁷³ zdůraznil, že ani řešení takzvaných „rovnic“ rovnovážného stavu v *daném okamžiku*, například na počátku činnosti plánovače, *by tomuto plánovači neposkytlo žádné kritérium, aby se z dané situace dostal do ideální situace, jíž by chtěl dosáhnout, a to ani za předpokladu, že obě situace – jak situace výchozí, tak situace ideální, konečná – by byly dokonale znázorněny ve vyřešeném systému „rovnic“*. Tím Mises v podstatě upozorňoval na fakt, že *teorie rovnovážného stavu jsou teoriemi statickými, neboli celkem užitečným, avšak fiktivním znázorněním ekonomické reality v určitém okamžiku, které nelze zaměňovat za teorie „dynamické“, které dosud nikdo nedokázal vymezit a které jediné by plánovači za předpokladu, že by vyřešil „rovnice“ statické rovnováhy, mohly při přechodu z jedné situace do druhé umožnit uskutečnit jeho plán*. Každá změna může mít totiž za následek narušení veškerých vztahů, ve kte-

¹⁷¹ Srov. F. M. Taylor, „The Guidance of Production in a Socialist State“, v *American Economic Review*, 1929, znovu vydaný společně s esejí O. Langa B. E. Lippincottem pod názvem *On the Economic Theory of Socialism* (Minneapolis 1938); W. C. Roper, *The Problem of Pricing in a Socialist State* (Cambridge, Mass.), 1935; C. Tisch, op. cit., H. Zassenhaus, „Über die ökonomische Theorie der Planwirtschaft“, v *Zeitschr. f. Nationaloekonomie*, sv. V, 1934; „Neue Planwirtschaftsliteratur u. die Theorie der Planwirtschaft“, v *Zeitschr. f. Nationaloekonomie*, sv. 7, 1936; H. D. Dickinson, „Price formation in a Socialist Community“, v *Economic Journal*, prosínek 1933.

¹⁷² Srov. Hayek, it. překl., cit., str. 192. Tentýž Hayek tvrdí (ibidem), že logické řešení není nemožné: zdá se však, že nevěnuje patřičnou pozornost faktu, na který již upozornili Pareto a Barone a později Mises, že i hypotetická znalost řešení systému rovnic rovnovážného stavu by v určitém okamžiku neměla žádný význam pro prognózu nových možných systémů rovnovážného stavu v každém následujícím okamžiku, *přičemž prognóza musí být základním prokem plánování*: bez ní, jak jsme již řekli, nemá „plánování“ žádný smysl.

¹⁷³ Srov. Mises, *Human Action*, cit., str. 710 a násl.

rých se nalézaly proměnné veličiny za předešlého rovnovážného stavu, a *zákony proměn těchto vztahů* (které by symboly infinitezimálního počtu měly vyjádřit) – pokud vůbec existují – nejsou nikomu známy.

Důsledkem toho je nemožnost *ne-li vytvářet plány, pak zcela určitě tyto plány realizovat*: i kdyby plánovač mohl v každé nové situaci začít znovu od začátku a „vypočítat“ nový vztah, ve kterém se nacházejí proměnné veličiny, *stále by neměl k dispozici logické nástroje, aby mohl předvídat odchylky, ke kterým by došlo v bezprostředně následujícím rovnovážném stavu*. Misesova kritická poznámka má tedy rozhodující význam, neboť ukazuje nejen na „praktickou“ nemožnost takzvaných „matematických řešení“, ale, a to především, na jejich *teoretickou nedostatečnost*, která, jak se zdá, unikla většině těch, kdo se tímto problémem zabývali.

6. „ŘEŠENÍ“ PROBLÉMU V PLÁNOVANÝCH EKONOMIKÁCH. ŘEŠENÍ DRUHÉHO TYPU

Vědomí nemožnosti vyřešit problém ekonomické kalkulace „od stolu“ se začalo prosazovat ve třicátých letech a dalo podnět ke vzniku četných „řešení“, která jsme nazvali řešením *druhého typu* a která lze všechna označit za *pokusy aplikovat na plánované ekonomiky řešení vlastní směnným ekonomikám peněžního typu (tržní peněžní ceny), aplikovat je však pouze částečně*: tj. pouze natolik, nakolik je třeba na straně jedné dodat plánované ekonomice alespoň část spontánní vitálnosti směnných ekonomik, aniž by na straně druhé došlo k celkové přeměně plánovaných ekonomik na ekonomiky směnné, neboť by to přirozeně znamenalo najít „řešení“... , které by tento problém odstranilo. Různí autoři tak dospěli k myšlence „kvazitrhů“ neboli trhů, které by měly fungovat pouze *uvnitř* plánované ekonomiky, tj. *za předpokladu srchovaných rozhodnutí autorit plánování týkajících se kritérií, podle nichž se musí odvíjet veškerá výroba a rozdělování statků*.

Podle některých z těchto „řešení“ (nezřídka prosazovaných těmi, kdo navrhovali matematická „řešení“)¹⁷⁴ by bylo možné trhy připustit pouze v pří-

¹⁷⁴ Připomeňme z nich například Ropera, Dickinsona a Langa, ke kterým viz pozn. 171. Z přívrženců konkurenčních „řešení“ je třeba mimoto připomenout Heimana, cit., pozn. 158; dále K. Polany, „Sozialistische Rechnungslegung“, v *Arch. f. Sozialwiss.*, sv. XLIX, 1922 (srov. od téhož autora odpověď na Misesova tvrzení, jež vyšla v témže časopise, sv. 52, 1924); J. Marschak, „Wirtschaftsrechnung und Gemeinwirtschaft“, v *Arch. f. Sozialwiss.*, LI, 1923-1924, a dále Lerner, cit., pozn. 117, s jehož „řešením“ souhlasí i J. A. Schumpeter, v *Capitalism, Socialism and Democracy* (10. vyd., Londýn, 1965), str. 176.

padě spotřebních statků nebo jen některých spotřebních statků a dále v případě alespoň jednoho z výrobních faktorů, práce, tak, že by jednotlivec měl mít možnost si svobodně vybrat své zaměstnání s ohledem na odměnu, která je pro jednotlivá zaměstnání nabízena.¹⁷⁵ Podle jiných takových „řešení“ by měl být trh umožněn i v *případě všech ostatních výrobních statků* anebo alespoň pro určitý počet těchto statků. Způsoby, jakým tyto omezené trhy zavést, se liší podle autorů, kteří je navrhují: někteří připouštějí tvorbu ceny pomocí hry poptávky a nabídky ze strany určitých autonomních aktérů, jiní by možnost stanovit libovolně ceny a poté jimi manipulovat v závislosti na „reakci“ kupujících (tzv. metoda pokusu a omylu)¹⁷⁶ chtěli nechat nejvyšším autoritám.

Existují konečně takoví, kteří hájí „řešení“ *bez svobodného výběru* spotřebního zboží a zaměstnání ze strany zainteresovaných.¹⁷⁷

Zavedení těchto trhů, nebo *kvazitrhů*, by vedlo, alespoň v omezeném rozsahu, ke tvorbě „cen“, nebo *kvazicen*, kterých by bylo možno využít jako údajů pro ekonomickou kalkulaci.

Jiní autoři¹⁷⁸ již výstižně poznamenali, jak paradoxní je tento ústup „plánovačů“, kteří vyšli z ambiciózní myšlenky nahradit směnné ekonomiky, považované za nespravedlivé a „anarchické“, a poté se snížili a stále se snižují k tomu, že právě v haněných směnných ekonomikách hledají vzor, podle kterého by bylo možné vyřešit zásadní problém plánovaných ekonomik.

Tento polemický argument však samozřejmě není nejzávažnějším z námitek proti „řešením“ tohoto typu: hlavní kritiku těchto řešení, která, jak jsme viděli, byla formulována v Misesově práci v roce 1920 a od té doby několikrát objasňována a opakována, lze shrnout takto: Buď bude znovu zaveden trh *pro veškeré statky* (spotřební a výrobní) *bez výjimky a rovněž pro všechny jednotlivé ekonomické jednotky* (výrobce a spotřebitele), a pak bude problém kalkulace definitivně vyřešen, *plánovaná ekonomika* však – *eo ipso* – *zmizí*, aby uvolnila místo směnné ekonomice peněžního typu. Anebo bude trh znovu zaveden pouze *částečně*, v omezeném rozsahu – neboli bude jakýmsi „kvazitřhem“ –

¹⁷⁵ Toto je konkurenční „řešení“ přijímané většinou autorů.

¹⁷⁶ Z přívrženců tohoto „řešení“ připomeňme zejména Taylora a Langeho, oba citované v pozn. 171, a Ropera (citovaného v téže poznámce).

¹⁷⁷ Hlavním stoupencem tohoto „řešení“ byl v třicátých letech M. Dobb, „Economic Theory and the Problem of Socialist Economy“, v *Economic Journal*, prosinec 1933, a poté v *Political Economy and Capitalism* (Londýn, 1937). Dobb ostatně několikrát v této věci změnil názor, aby nakonec dospěl k závěru, o kterém ještě budeme hovořit, že ekonomická kalkulace není v plánované ekonomice údajně vůbec zapotřebí. Z přívrženců řešení, citovaných v textu, zmíníme vedle Dobba také Zassenhause a s mnoha výhradami i Langeho, oba cit. v pozn. 171.

¹⁷⁸ Srov. Hayek, cit. it. překl., str. 227.

a pak bude *tvorba cen, kterou umožní, nicméně do základů otřesena, neboť tento „kvazitrh“* takto zavedený do plánované ekonomiky bude podmíněn rozhodujícími volbami úřadů. V plánované ekonomice, v níž například úřady *předem rozhodly*, kolik železné rudy a kolik uhlí bude použito v celém průmyslu či v určitém průmyslovém odvětví, je zřejmé, že nejen uhlí a železná ruda, ale také všechny ostatní výrobky, které lze získat použitím uhlí a železné rudy, budou „obchodovány“ za „ceny“ *odlišné od cen, které by měly, kdyby se rozhodnutí úřadů týkala otázky, zda výrobě poskytnout více či méně uhlí anebo více či méně železné rudy*. Ukazuje se, že takto stanovené „kvaziceny“ nemají funkci, kterou by měly jako kritérium ekonomické kalkulace mít, neboť jsou *výsledkem rozhodnutí úřadů*, a nikoli *údajem* kalkulace, který by úřady mohly brát v úvahu při stanovení hospodárnosti těchto rozhodnutí. Navzdory „kvazitřím“ *budou vrcholná rozhodnutí ohledně kvality a množství zdrojů, které je třeba použít, vždy přijímána bez pomoci jakéhokoli kritéria ekonomické kalkulace a bez takovéto pomoci budou rovněž přijímána všechna ostatní nejvyšší rozhodnutí – na kterých závisí plán – týkající se typů použití, doby použití a konečné počtu, rozsahu, umístění, vybavení, řídicích pracovníků podniků, kteří budou muset plán realizovat*. Žádné z těchto rozhodnutí nebude v podstatě moci přijmout nikdo jiný než plánovací úřady – jinak by to znamenalo konec plánování – *pro žádné z těchto rozhodnutí však tyto autority nebudou mít zjevně k dispozici kritérium tržních cen* (které by samozřejmě měly zahrnovat ceny pro využití peněžního kapitálu na kapitálových trzích, a tudíž odpovídajících materiálních a lidských zdrojů).

Nehledě k tomuto neodstranitelnému nedostatku „řešení“ kvazitřhu, anebo, jak bývají tato řešení také nazývána, „tržního socialismu“, kde se rozhodnutí, na nichž závisí hospodárnost veškerého plánování, nemohou opřít o jakékoli kritérium kalkulace, mají tato řešení další závažné nedostatky, zejména pokud výrobní podniky, zahrnuté do plánu, budou – jak lze předpokládat – seskupeny podle odvětví, z nichž každé (vzhledem k tomu, že z právního hlediska není možné, aby do „kvazitřhu“ určeného plánovacími úřady plánování vstoupily jiné podniky) získá *monopol na výrobu nebo prodej příslušných statků*. V průběhu výrobního procesu nebo příslušné „směny“ statků nebude tedy nikdy moci dojít – již z tohoto důvodu – ke skutečné hře trhu; a jak velmi výstižně poznamenal teoretik, který se tímto problémem zabýval, již citovaný Halm,¹⁷⁹ výsledkem, kterého by bylo dosaženo použitím tohoto navrhovaného „řešení“, nebude trh, ale *monopol různého stupně: volná soutěž mezi spotřebiteli a monopolem těch, kteří nabízejí spotřební statky; více či méně*

¹⁷⁹ Srov. Halm, v Hayek, cit., str. 187.

*pomyslná konkurence*¹⁸⁰ mezi těmi, kdo požadují výrobní faktory, a absolutním monopolem těch, kdo je nabízejí: zkrátka, „konkurenční řešení“ nepovede v žádném případě k trhu, ale k řetězci monopolů, jehož první článek vytvoří plánovací úřady a kde samozřejmě nebude existovat možnost uplatnit fungování kritéria tržní ceny.

Na „konkurenční řešení“ samozřejmě navazují, alespoň v míře, v jaké spolehají na určité využití směny v rámci plánování, „řešení“ metodou pokusu a omylu nebo *experimenty* „s trhem“ ze strany úřadů, stejně jako „řešení“, jež doporučují „kritérium mezních nákladů“ jako základ pro stanovení „cen“, aby bylo možno se vyhnout monopolním cenám: přitom je jasné, že „mezní náklady“ budou moci být stanoveny pouze tehdy, bude-li určitým způsobem použit systém cen výrobních statků.¹⁸¹

7. SOUČASNÁ SITUACE

Tím jsme uzavřeli alespoň stručný přehled „řešení“ *druhého typu*¹⁸². Zbývá dodat, že téměř žádný z „plánovačů“ nezůstal u jediného typu „řešení“, ale navrhl současně několik řešení alternativních anebo dokonce použití více řešení zároveň (např.: matematické kalkulace a využití „trhu“), se zjevnou snahou kompenzovat počtem údajných „řešení“ jejich nedostatečnou efektivnost, čímž však samozřejmě také akumuloval i nedostatky jednotlivých řešení.¹⁸³

Všechna „řešení“, která jsme zde ve stručnosti uvedli, byla předložena do konce třicátých let; viděli jsme však, jak *Misesova kritika většinu z nich již předvíдалa a definitivně vyvrátila ve dvacátých letech*, přičemž pokračovatelům ponechala pouze úkol jejich kritiku na základě Misesovy kritiky rozšířit, objasnit a doložit.

¹⁸⁰ Řídící pracovníci podniků se totiž velmi nepravděpodobně stanou (a vzhledem k jejich materiální zodpovědnosti by ani nebylo vhodné, aby se stali) nezávislí, tak jako vedoucí pracovníci soukromého podniku: odtud plyne nutnost kontrol a rozhodnutí vedoucích pracovníků kontroly, které by nevyhnutelně zasahovaly do rozhodnutí vedoucích pracovníků podniků koupit či nekoupit za takovou či jinou cenu, takové či jiné množství zboží v takové či jiné kvalitě atd.

¹⁸¹ Na tento fakt již ostatně upozornil Pareto. K zvláštním obtížím kalkulace mezních nákladů v plánované ekonomice viz brilantní Hayekovo pojednání, cit. it. překl., str. 214 a násl.

¹⁸² Tímto výrazem se zde stále odvoláváme na citovanou Halmovu klasifikaci.

¹⁸³ Viz autoři citovaní v pozn. 171.

Přesto i dnes jsou některá z těchto „řešení“ znovu předkládána, jako by je kritika již nevyvrátila, a často se tak děje zejména v zemích s plánovanou ekonomikou, ve kterých je opět navrhováno například řešení tzv. „konkurenční“, často za vynaložení značných propagandistických prostředků, a navíc některými z těch, kdo je předložili v třicátých letech (např. Polák s anglosaským vzděláním Oscar Lange), jako by se jednalo o obrovskou novinu a především o *objev*, jehož naprostou neschopnost vyřešit daný problém jako by kritika neprokázala již před čtyřiceti lety.¹⁸⁴

Zmínil jsem se již o současném znovuoživení některých nadějí „plánovačů“ v důsledku nedávného zavedení *výpočetních technik* do zemí s plánovanou ekonomikou a zejména využití schémat Wassilije Leontieva. Rovněž jsem se již zmínil o tom, že tyto techniky jsou zásadně omezeny, tak jako je omezena jakákoli ekonomická kalkulace, pokud není prováděna v peněžích a pokud navíc tyto peněžní hodnoty nevyjadřují, jak jsme viděli, skutečné tržní ceny. Jen v případě, že analýza vzájemných strukturálních vztahů anebo *vstupu a výstupu* je aplikována na peněžní ceny, umožňuje uskupení různých sektorů. Jestliže peněžní ceny chybí, tato uskupení nejsou možná a z tohoto důvodu i kalkulace může být použita pouze v rámci jednotlivých sektorů, jejichž veličiny jsou homogenní.

Kontrola vnitřní koherence programu nebo určení *optim*, kterých lze tímto programem dosáhnout, jsou, jak známo, dva důležité výsledky, k nimž tyto techniky mohou vést. Meze těchto výsledků jsou však současně mezemi jakékoli výpočetní techniky tohoto typu: využitím těchto technik sice můžeme pomocí homogenních fyzikálních veličin určit vnitřní koherenci určitých rozhodnutí vztahujících se k určitému sektoru; pomocí těchto homogenních fyzikálních veličin můžeme rovněž určit *optima*, která by bylo třeba sledovat v jednotlivých sektorech. Bez použití peněžních cen nám však žádná z existujících výpočetních technik neumožní kontrolovat vnitřní koherenci příslušných rozhodnutí vztahujících se současně k různým sektorům či určit *optima*, která by bylo třeba sledovat současně u více sektorů.¹⁸⁵

¹⁸⁴ O úloze, kterou hrál v nedávné době Lange v Polsku a Jugoslávii, kde „řešení“ metodou pokusu a omylu je dnes propagováno jako velký objev, viz zejména J. M. Montias, „Producer Prices in a Centrally Planned Economy“ a komentář A. Ehrlicha k této studii, obě práce v Grossman, cit., str. 47-76. V Polsku dnes nicméně nechybí otevření přívrženci Misesových myšlenek, například Stefan Kurowsky (cit., ibidem, str. 73, pozn. 59). K současným konkurenčním „řešením“ (která navrhli E. Liberman, Nemcinov, L. V. Kantorovic, V. Novzilov a jiní) viz také J. Grossman, cit., passim, zejména esej E. Zaleského, „Les tendances réformistes dans la planification soviétique“, referát přednesený na XV. sjezdu Mont Pelerin Society, Stresa, září 1965.

¹⁸⁵ Otevření to v podstatě připouští sám Lange v *Introduzione all'Econometrica*, cit., str. 212.

I v případě lineárních výpočetních technik se tak, jak jsme již řekli, setkáváme s potížemi, se kterými se setkává kalkulace v naturáliích, a není jasné, jak by řešení těchto potíží bylo možné nalézt v matematických modelech nového druhu (zatím zcela neznámých) nebo pomocí využití počítačů vhodných k aplikaci těchto modelů.

Prozatím jediná programovatelná rozhodnutí jsou v podstatě, *pokud není k dispozici systém tržních peněžních cen, rozhodnutími technické povahy*, ve kterých lze vzít v úvahu *homogenní* (fyzikální) veličiny jak při stanovení dosažitelného (technického) optima, tak při kontrole vnitřní koherence již přijátého (technického) rozhodnutí.

Naopak *ekonomická* rozhodnutí nepatří bez pomoci peněžních cen k těm, jež lze získat využitím výpočetních technik, což dobře vědí plánovací úřady v plánovaných ekonomikách, které jsou *bez jakékoli vědecké metody nuceny na stupnici voleb plánu odlišit pomocí výpočetních technik různé (technické) optimalizace pro všechny jednotlivé sektory*.¹⁸⁶

Vědomí této skutečnosti přimělo v nedávné době některé z „plánovačů“ k „odpovědím“ na Misesovu kritiku, které lze považovat jejich logikou za heroické.

Nejtypičtějším představitelem této kategorie „plánovačů“ je pravděpodobně anglický teoretik Maurice Dobb.

Dobb, který si konečně uvědomil nedostatky „konkurenčního řešení“, již v třicátých letech navrhl, jak jsme viděli, „usnadnit“ úlohu „plánovačů tím, že budou zbaveni povinnosti brát v úvahu preference jednotlivců jako „spotřebitelů“ i jako pracujících.¹⁸⁷ Právem se mu dostalo námitky, že bez ohledu na zjevnou nepopulárnost návrhu i bez ohledu na to, že návrh je v rozporu s cíli prohlášenými plánovači (jejichž úkolem je pečovat stále lépe a spravedlivěji o ekonomické potřeby jednotlivce), by úkol „plánovačů“ nebyl nicméně o mnoho snazší.¹⁸⁸ Problém plánovače technologicky rozvinuté společnosti totiž nespočívá pouze v zjišťování požadavků spotřebitelů prostřednictvím trhu spotřebních statků, ale *v realizaci dlouhých, četných či složitých výrobních procesů jak výrobních, tak spotřebních statků, které jsou prováděny při nízkých nákladech a jsou nezbytné k realizaci plánu, nezávisle na tom, bere-li plán v úvahu požadavky*

¹⁸⁶ Srov. v této souvislosti A. Zauberma, „The Optimality Test in the Mathematical Model for the Soviet 1966-70 Plan“, nevydaný referát, jehož vydání se však připravuje, přednesený na Seminári sovětských studií, konaném v Římě v listopadu 1964. Srov. rovněž Zaubermanovu práci „The Present State of Soviet Planometric“, v *Soviet Studies*, Oxford, červenec 1962, str. 62 a násl., zejména zdvořile skeptické závěry autora na str. 72.

¹⁸⁷ Srov. pozn. 177.

¹⁸⁸ Srov. Hayek, cit. it. překl., str. 203 a násl.

spotřebitelů či *nikoli*. Bez vodítka cen výrobních statků plánovač nebude moci hospodárně realizovat výrobní procesy, které v nových podmínkách vyžaduje jeho plán, o mnoho lépe, než by je mohl realizovat, kdyby se „jeho“ plán snažil brát v úvahu potřeby, které spotřebitel vyjádřil prostřednictvím nějakého trhu.

I pokud připustíme, že náš „plánovač“ vytvořil „žebříček“ spotřebního zboží, které je třeba vyrobit, a že tomuto zboží přidělil konvenční (peněžní) hodnoty, bude mít stále před sebou (nevyřešitelný) problém odvodit z těchto konvenčních cen hodnoty výrobních statků nezbytné k realizaci plánu: v ekonomické kalkulaci by totiž tyto hodnoty nebylo možné získat technickými výpočty, ale porovnáním různých možných technických řešení: je to srovnání prakticky neproveditelné vzhledem k obrovskému množství *údajů* vztahujících se ke všem jednotlivým momentům a místům výroby, které by plánovač nejen musel v každém okamžiku znát, ale musel by znát rovněž zákony jejich proměn.

„Plánovač“ může přirozeně rozhodnout o *omezení* svého plánu a zabývat se pouze omezeným počtem „cílů“, které ho přímo zajímají a kterých lze dosáhnout prostřednictvím relativně jednoduchých, bezprostředně kontrolovatelných výrobních procesů, jejichž hospodárnost by bylo možné snadno odhadnout vzhledem k nízkému počtu zapojených faktorů, a tudíž i nízkého počtu získaných výrobků. To by však v podstatě znamenalo – jak již upozornil Mises – *návrat k naturálnímu hospodářství* Robinsonova nebo Curtensova typu a hospodárnosti výrobních procesů, které jsou cílem plánování, by tedy bylo dosaženo za cenu nevyužití většiny materiálních a lidských zdrojů moderní společnosti, a tudíž za cenu obrovského *mrhání*, které by tento návrat k primitivní ekonomice znamenal pro samotného „plánovače“, za předpokladu, že by právě on byl jediným despotickým vlastníkem zmíněných zdrojů.¹⁸⁹

Zdá se, že nejnovější Dobbův postoj vzal v úvahu i tuto zásadní námitku, a závěr, ke kterému tento autor dospěl, se zdá ještě paradoxnější: podle Dobby *by vůbec nebylo nutné vyrábět při nízkých nákladech, protože cílem pláno-*

¹⁸⁹ V této souvislosti není bez zajímavosti skutečnost, že plánovaná ekonomika, se kterou máme nejvíce zkušeností, tedy ekonomika sovětská, zaznamenává úspěchy ve specifických odvětvích, jejichž rozvoj leží vedoucím činitelům zvláště na srdci, a překvapivou zaostalost, neefektivnost a mrhání zdrojů v jiných odvětvích, jejichž rozvoj leží vedoucím činitelům na srdci méně.

Trvale nízká životní úroveň obyvatelů SSSR je ostatně výmluvným potvrzením závěru – ke kterému teoretická analýza dospěla již dávno – že plánované ekonomiky mohou vyřešit *pouze základní ekonomické problémy* vlastní hospodářství Robinsonova nebo Curtenseho typu, ve kterých je jen málo vyrobených statků a které navíc většinou slouží k uspokojení elementárních potřeb.

vání není využít co nejhospodárněji existujících zdrojů, ale tyto zdroje... akumulovat. Na tento argument (který ostatně vzdáleně připomíná bajku o lišce a nezralých hroznech) je až příliš snadné namítnout (a tuto odpověď již také dali sami někteří zastánci „plánovaných ekonomik“), že chceme-li akumulovat, musíme *dobře hospodařit* a že mimoto je třeba *akumulovat užitečné statky*, což obvykle vyžaduje ekonomickou kalkulaci.¹⁹⁰

Samozřejmě že totéž platí i v souvislosti s lidskou prací: despotické a otrokářské společnosti se zdají neomezeně disponovat zdroji lidské energie svých otroků, i tyto zdroje jsou však omezeny a především je omezena možnost vládců uvolňovat aktivní energii, jsou-li jednotlivci, jak je tomu v případě Dobbova „řešení“, degradováni ze subjektu na objekt volby. Otroci dokážou – jak známo – vydržet mnoho, produkují však málo. Mimo to i výživa otroků a dohled nad nimi si vyžadují určité náklady, které musí despotický vládce dobře spočítat, nemá-li tak, bez ohledu na jakoukoli další příčinu, ohrozit akumulaci, kterou předpokládá plán.

8. ZÁVĚR. ZÁSADNÍ METODOLOGICKÝ PROBLÉM

Přišel čas shrnout tyto úvahy a zdůraznit, co je se vši pravděpodobností zásadním metodologickým nedostatkem všech „řešení“ navrhovaných „plánovací“ v souvislosti s problémem ekonomické kalkulace. Všichni zaměřují vždy (nebo alespoň v rozhodujícím okamžiku) zcela, nebo zčásti, technické volby za volby ekonomické. Na tento fakt jasně upozornil, jak jsme viděli, Weber v souvislosti s Neurathovými návrhy nahradit kalkulaci peněžní kalkulací v naturáliích. Pouze za cenu záměny ekonomické volby s volbou technickou se lze domnívat, že peněžní systém (který umožňuje vyjádřit v homogenních početních jednotkách veškeré volby týkající se nejrůznějších fyzických statků) lze nahradit systémy, ve kterých by měla kalkulace proběhnout v nehomogenních fyzikálních jednotkách, jak je tomu právě v případě kalkulace v naturáliích nebo kalkulace v „pracovních hodinách“. Na druhé straně pouze při záměně ekonomické volby za volbu technickou je možné zanedbat fakt, že ekonomická volba může být učiněna každým zainteresovaným jedincem pouze v případě, jenž se ho týká, neboť neexistuje jediné kritérium platné pro všechny zainteresované subjekty, se kterými by bylo možné

¹⁹⁰ K nejnovější Dobbově pozici srov. *On the economic Theory of Socialism* (Londýn, 1955), it. překl.: *Teoria economica e Socialismo* (Řím, 1960) a *Pianificazione v Dizionario di Ec. Pol.* (Milán, 1954). K serióznímu vyvrácení této Dobbovy pozice srov. Napoleoni, cit., str. 146 a násl.

provést ekonomickou volbu, a není tudíž možné zaměnit volbu každého zainteresovaného subjektu, v každé jednotlivé situaci, za předem vypočitatelnou volbu v systému diferenciálních rovnic, tedy tak, aby ji mohl provést, tak jako volby technické, naprosto kdokoli. Totéž samozřejmě platí i v případě voleb, které by si každý zainteresovaný jednotlivec chtěl předem vykalkulovat pro sebe samého (ještě dříve než bude vědět, ve kterých specifických situacích se v ekonomickém procesu ocitne), neboť ekonomický proces je natolik složitý, že s sebou nese (vedle voleb technických) nejrůznější ekonomické, často nepředvídatelné, volby, v závislosti na době a místě, kde probíhá.

Z technického hlediska, jak již upozornil Pareto, znamená sto kilogramů obilí téže kvality totéž jak v Paříži, tak v New Yorku, *není tomu však tak z hlediska ekonomického*, tj. ve vztahu k specifickým volbám jednotlivců v Paříži a v New Yorku. Bez nich by 100 kg obilí téže kvality bylo stále totéž, v Paříži jako v New Yorku, dnes stejně jako zítra. Rozdíly, které znamenají užitečnost statků pro jednotlivce v jednotlivých časových a místních podmínkách, *ne musí nutně souviset s rozdíly fyzikálně-technické povahy příslušných statků*: závisí na volbách, z nichž každá se může – *nepředvídatelným způsobem* – měnit z různých důvodů *nikoli technické povahy, nebo i z technických příčin, nemusí se však nutně týkat technických vlastností statků, které jsou předmětem volby*. To způsobuje, že technická volba není totožná s volbou ekonomickou, leda ve výjimečných případech: například pokud existuje pouze jediná technická volba, neboť další technické volby jsou z hlediska hospodárnosti nezajímavé, anebo výhodnost určité technické volby v dané situaci je všem zřejmá.

Povaha ekonomické volby klade problémy, které neklade technická volba: neumožňuje – jak jsme viděli – srovnání homogenních veličin jinak než prostřednictvím peněžní kalkulace a *neumožňuje zpravidla ani „nahradit“ vybírající subjekty*. Takto lze vysvětlit pokušení – pro „plánovače“ typické – eliminovat problematickou a nesnadnou volbu, jakou je volba ekonomická, a místo ní přijmout volbu zdánlivě *snadnou*, jakou je volba technická. *To by však znamenalo ignorovat povahu a navíc nezbytnost ekonomické volby, i když by se mnozí domnívali, že ji zcela nahradili volbami technického charakteru*.

Despotický vládce může například považovat za „zbytečné“ volby, které by jeho poddaní provedli mezi různými pokrmy, které by zvolili ke své výživě, a nabídné jim – jak by to udělal chovatel dobytka – potravu pouze na bázi technické kalkulace vyjádřené v kaloriích, bílkovinách atd. To však našeho despotu nezboví problém vyrobít *s co nejnižším použitím možných zdrojů* pokrm, který tyto kalorie poskytne, s rizikem, že promrhá zdroje, které by chtěl a mohl věnovat na jiné účely, anebo nedodá svým poddaným, které chce „chovat“, nezbytné kalorie a odsoudí je tak na smrt. Podobně může despotický vládce považovat za „zbytečné“ preference svých poddaných v souvislosti s kvalitou a množstvím práce a může se pokusit pouze na bázi technických

voleb stanovit, kolik hodin každý z jeho poddaných bude muset pracovat a jaké práce bude vykonávat. Ani v tomto případě není náš vládce ušetřen úkolu využít práce způsobem, který je pro něj co nejehospodárnější, což před něj – obvykle – klade problémy volby netechnického charakteru: musí stanovit, *nakolik se mu vyplatí využít každého jednotlivce v pracích určitého typu spíše než jiného typu*: a i kdyby pomocí psychotechnických testů určil různé schopnosti svých poddaných, musel by tyto schopnosti neustále „kombinovat“ a u každého pracovníka stanovit, jaká je (samozřejmě pro despotického vládce) „optimální“ kombinace, prostřednictvím „stupnice“, která nemůže záviset na žádném jednotlivém technickém kritériu a která je právě „ekonomická“, a tudíž *ve fyzikálních veličinách nevypočitatelná*.

Všichni „plánovači“ však ve větší či menší míře sní o „racionalizaci“ ekonomických voleb prostřednictvím systému, který by jim konečně umožnil přeměnit tyto volby ve volby technické povahy, což ostatně znamená, jak jsme viděli, pokusit se prostě – neúspěšně – ekonomické volby odstranit. Snad nikdo ze současných „plánovačů“ nevyjádřil tuto touhu pronikavěji a otevřeněji než již zmíněný Dobb, když napsal: „Domnívám se, že určující vztahy, které budou řídit ekonomickou činnost, budou (v budoucnu a s příchodem socialistické společnosti) převážně technického charakteru.“¹⁹¹

Do tohoto zmatku – mezi volbami *technickými* a volbami *ekonomickými* – upadají zjevně všichni zastánci „řešení“ *prvního typu*, kterým jsme se zabývali. Upadají do něj však i zastánci řešení *druhého typu*, kteří se domnívají, že problém ekonomických voleb je pouze problémem spotřebitele anebo nanejvýš výrobce *v rámci plánu*, nikoli však již také *problémem autorů srchovaných voleb, na kterých závisí ekonomický úspěch celého plánování*. Pokud jde o poslední citované volby, zdá se, že mnozí přívrženci řešení *druhého typu* se opět vracejí k „řešením“ *prvního typu*.

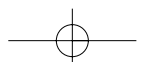
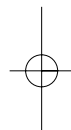
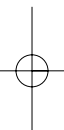
Zatímco tedy autoři řešení *prvního typu* nedokážou postihnout pravou podstatu ekonomické volby a odlišit ji od povahy volby technické, autoři řešení *druhého typu* naopak nejsou schopni *postihnout podstatu ekonomické volby ve všech jejích aspektech a v celém jejím významu*.

Celý problém ekonomické kalkulace by tedy měli „plánovači“ znovu zvážít, zejména s ohledem na to, odkud tento problém pramení, tedy z hlediska *metodologie věd lidského jednání*. Pouze pod touto podmínkou je podle mého názoru možné se vyvarovat pseudořešení, která v podstatě do jednoho vyvolávají skutečný zmatek mezi metodami vlastními humanitním vědám a meto-

¹⁹¹ Srov. M. Dobb, *Economia Politica e Capitalismo* (Turín, 1950). Jde o it. překl. *Political Economy and Capitalism* (Londýn 1950), str. 303.

dami vlastními přírodním vědám, zmatek, tak charakteristický pro naši dobu mezi, nedávno tak výstižně nazvanými, „dvěma kulturami“.¹⁹²

¹⁹² Jeden ze sovětských kosmonautů po návratu z nedávné cesty do kosmu uvedl například pokrok *techniky své země* (v oblasti kosmonautiky) právě jako „důkaz“ „převahy“ kolektivistického systému: tam, kde tento systém – podle jeho vlastních přívrženců – by měl být naopak doporučován (což *není*) *pro svou převahu* nikoli v oblasti technické, ale *v oblasti ekonomické*, vzhledem k takzvané „anarchii“ trhu.

II. MONOPOLY – MÝTY A REALITA

Je snad skoro nadbytečné zdůrazňovat význam tohoto tématu. Kdokoliv se dnes rozhodne omezovat hospodářství současných zemí, které jsou ještě svobodné, vyslovuje s nevráživostí slovo „monopol“. Tímto slovem se často, a dokonce vědomě odvolává na velké soukromé podniky, ale ono se vztahuje také na odborové systémy, jakož i na patenty, značky, *copyright* a obecně na veškeré duševní vlastnictví. A konečkonců je to přirozeně také vláda, která by měla (podle slov kritiků) určitými zásahy napravovat poruchy, které v naší společnosti způsobují soukromé „monopoly“. Vskutku, mnohé z vládních intervencí mají za cíl nebo je jejich důsledkem právě vytváření nových monopolů, a vytváření monopolů je přesně ten typ „nápravy“ proti takzvaným soukromým „monopolům“, který propagují, jak známo, dnešní „kolektivisté“. Toto téma lze považovat za označení hranice mezi ekonomikami na jedné straně a právem, nebo, je-li libo, politikou na straně druhé, a proto si lze jen stěží udělat správný názor, pokud se nevezmou v úvahu oba tyto profily.

Navrhuji nejdříve upřesnit, v jakém smyslu lze používat slovo „monopol“, a rozlišit jeho dva hlavní významy, tak jak se v minulosti utvářely: „zákonný monopol“ nebo lépe řečeno monopol ustavený panovníkem a monopol takříkajíc „ekonomický“, který uskutečňují soukromé osoby. Oba tyto jednotlivé koncepty je třeba důrazně odlišovat od konceptu „monopolní ceny“, protože ne vždy a nutně vede monopol k tvorbě „monopolní ceny“, a právě proti této ceně, jež je údajně vždy vyšší než cena v konkurenčním prostředí, směřuje kritika všech těch, kteří monopoly odsuzují.

1. MONOPOL USTAVENÝ PANOVNÍKEM ČILI ZÁKONNÝ

Monopol ustavený panovníkem, neboli „zákonný monopol“, je jediným typem monopolu, který lze rigorózně definovat a je jednoznačně odlišitelný od ostatních typů uspořádání vztahů mezi producenty a spotřebiteli statků. Boj proti monopolům v novověku započal společně s bojem proti panovníkovi, nebo lépe proti takovým aktům panovníka, které vylučovaly z trhu určité statky tím, že vyhrazovaly jejich výrobu nebo distribuci výlučně panovníkem privilegovaným fyzickým či právnickým osobám, které mu za takovou náklonnost poskytovaly kompenzace za toto udělené privilegium anebo mu dávaly různé odměny, tak aby jim znovu monopolní koncesi udělil. Především anglická královna Alžběta I. se v novověké historii proslavila hojným udílením monopolních koncesí prostřednictvím královských patentů výměnou za dary, privilegia nebo jako odměnu za služby, které tito koncesionáři královně poskytovali. Pokud jde o anglický parlament, ten byl v té době známý svým bojem proti udělování monopolů panovníci, jež ostře kontrastovalo s mnohasetletou anglickou právní tradicí. Tak bylo zneužívání udělování monopolů skrze královské patenty, které má počátek v roce 1561, potlačeno konečně až zákonem, jenž vydal parlament (takzvaný *Statute of Monopolies*) v roce 1624, jedenadvacet let po smrti královny, která v roce 1601 konečně, poté co byl jen slovně výhrůžně znovu připomněla obecný princip práva přednosti královských patentů, tzv. prerogativ, přislíbila, že se zdrží zneužívání těchto patentů pro účely udělování monopolů. Otázka monopolů královského původu tedy zapadá do boje proti prerogativu, který panovníkovi umožňoval, aby se vměšoval svou údajně neomezenou autoritou do života poddaných: právo, které bylo v očích panovníka nekontrolovatelné, a tudíž, jak řekla Alžběta, „nehodné jazyka právníka“ (již Richard II. byl obviněn parlamentem za tvrzení, že zákony „jsou v jeho ústech“). Královský prerogativ, který se na druhé straně zdál protirečit, zejména co se týče monopolních koncesí, statutům a zvykovému právu, byl pocíťován výjimečně bolestivě zejména při jeho praktickém naplňování.¹⁹³ Do této doby zápasu anglického parlamentu (jakož i vysokých anglických soudců) proti panovníckému prerogativu spadá mimo jiné první důležitá právní definice monopolu. V díle Edwarda Coka, slavného *Lord Justice* působícího u *King's Bench* v době Jakuba I. (Coke

¹⁹³ Může být zajímavé připomenout si, že parlament, jakmile v roce 1624 potlačil panovníkův prerogativ, okamžitě jej nahradil svým vlastním právem, alespoň co se týče patentů na ochranu vynálezů, které však měly alespoň omezené trvání, a na druhé straně nechal nedotčenou sérii statutů, které garantovaly privilegium monopolu cechům a různým společenstvím již od středověku.

byl jako *Attorney General* u projednávání známého případu *Darcy v. Allen*, v němž *Darcy*,¹⁹⁴ jenž získal od královny monopol na výrobu hracích karet, spor prohrál): „*Monopol je instituce nebo svolení krále, jehož udělením, pověřením nebo jinak (...) nějaké osobě nebo osobám politickým či korporátním výhradním nákupem, prodejem, výrobou, zpracováním nebo užíváním čehokoliv, skrze které je jakákoliv osoba nebo osoby politické či korporátní nucena zdržet se jakékoliv svobody, kterou dříve měla, čili omezena v zákonném obchodě.*“ Tuto definici budou i později opakovat mnozí angličtí právníci, jako například sir William Blackstone, velký právník 18. století, který definoval monopol jako „*licenci či privilegium udělené králem.*“¹⁹⁵ Anglický parlament jej sám kvalifikoval ve *Statute of Monopolies* tak, že monopoly jsou „*naprosto v rozporu se zákony této říše a (jsou a mají být) neplatné.*“ Ve stejném duchu se nese jedna z nejstarších ústav bývalých anglických kolonií v Americe – Marylandu, ve které se uvádí, že monopoly jsou „*ohavné a příčí se principům obchodu.*“

2. SOUČASNÁ „ANTIMONOPOLNÍ“ LEGISLATIVA

Na druhou stranu je vhodné si připomenout, že by bylo svévolné vidět v tomto nepřátelství *common law* a monopolů ustavených panovníkem jakýkoliv precedens takzvaného antimonopolního zákonodárství ve Velké Británii, jež se rodí v roce 1948 s *Monopolies and Restrictive Practices Act* a jež je v zářepí roku 1956 potvrzeno *Restrictive Trade Practices Act*. Tyto zákony mají původ v myšlence, že stát by měl zasáhnout, aby zabránil ne snad zákonnému či politickému monopolu ustanovenému panovníkem, jako za časů Alžběty, ale právě tomu takzvanému ekonomickému monopolu, který vděčí za vznik údajné „*konspiraci*“ soukromých osob a má podle ekonomické filosofie za cíl zajistit monopolní cenu za nabízené statky, která je vyšší, než jaká by byla za absence takové „*konspirace*“ nebo v konkurenčním prostředí.

V určitém smyslu lze dokonce v těchto nových zákonech, jakož i v podobných zákonech jiných zemí, pozorovat opravdové převrácení principu svobody výroby, nákupu a prodeje, již obsaženého v *common law*, a v jehož důsledku byly koncese udělené dříve panovníkem prohlášeny za neplatné jak parlamentem, tak soudy, neboť byly v rozporu s *common law*, tak jako v pří-

¹⁹⁴ Blíže o tématu obecně a o případě *Darcy – Allen* v nedávném díle M. B. Donald, *Elisabethan Monopolies* (Edinburgh a Londýn, 1961), str. 208-249.

¹⁹⁵ O celé otázce anglických monopolů 16. a 17. století srovnej také klasické dílo W. Holdswortha, *A History of English Law*, VI, 1924, str. 243-254. Viz také W. Letwin, „*The English Common law Concerning Monopolies*“, *University of Chicago Law Review*, 1954, str. 355-385.

padě Darcy – Allen.¹⁹⁶ Svoboda nakupovat, prodávat a vyrábět jakékoliv statky, již zaručuje *common law* všem jednotlivcům, mimo jiné na úkor panovníka, zahrnuje logicky také svobodu nenakupovat, neprodávat a nevyrábět. Každý jednotlivec má (nebo měl) volnost disponovat skrze smlouvy s těmito svobodami: například zavázat se, jako v případě oněch „konspirací“, že nebude nakupovat, prodávat nebo vyrábět dané statky. Soudci *common law* udržovali důvěru v tento princip až do nedávné doby. Navzdory této důvěře vzniklo pár výjimek a zakolísání. Mezi tyto výroky, které získaly slávu, patří také ten (Nordenfeld v. Maxim Nordenfeld) z roku 1894, ve kterém lord Macnaghten stanoví, že klauzule omezující konkurenci, ačkoliv jsou platné, mají být „rozumné“ ve vztahu jak k dotčeným stranám, tak k veřejnosti. Podle ustálené a téměř neměnné interpretace anglických soudů se *common law* ve své podstatě omezovalo na zajišťování svobody jednotlivce: dělat nebo nedělat, či jednat nebo nejednat v obchodních věcech: svobody důležité jak pro výrobce, tak spotřebitele, nebo lépe řečeno pro všechny jednotlivce bez rozdílu, ať jde o výrobce nebo spotřebitele. Jenže stoupenci vládních opatření proti praktikám omezujícím konkurenci tvrdili, že *common law* bylo nepřátelské „konkurenci“, a dovolávali se v rozporu s *common law* a anglickou právní tradicí na základě jakési nejasné „konspirační“ doktríny – především v Americe, později v Anglii a také jinde – takzvaných antimonopolních a „antirestrikčních“ zákonů ve věci konkurence.

Ale je jasné, že zmíněné zákony vedle jejich diskutabilní adekvátnosti pro účely zajištění „konkurence“ ve prospěch spotřebitele jsou přísné v rozporu s principem svobody jednotlivce, a zejména té svobody jednotlivce jakožto výrobce či obecně, kterou *common law* tolik hájilo proti královskému prerogativu. „Antirestrikční“ zákony se ve skutečnosti inspirovaly principem, více či méně nahlas vysloveným, že výrobce je určitým způsobem poddaný spotřebiteli, a že by tedy měl strpět, co mu panovník v podobě spotřebitele (skrze prerogativ) uloží. Ale tím se zapomíná na fakt, že výrobce je sám, současně

¹⁹⁶ Porušení svobody jednotlivce (jak výrobce, tak spotřebitele) bylo jedním z hlavních argumentů pro odsouzení monopolů udělovaných panovníkem. Jako takové byly v dobách Coka v rozporu s *common law*. Viz např. Donald, op. cit., zejm. str. 225 a násl. Cokův Report. Coke upozorňuje, že nařízení zadávat výrobu šatů pouze určitým krejčím bylo označeno jako „v rozporu s *common law*, neboť šlo proti svobodě občana (subjekt) nechat si ušít šaty od toho krejčího, kterému důvěřuje“, a proto by „v důsledku vytvářel monopol“. Na druhé straně si Coke dobře uvědomoval neblahé ekonomické důsledky legálního monopolu, konkrétně a) zdražení monopolizovaných statků, b) zhoršení jejich kvality a obchodovatelnosti a konečně c) újma způsobená bývalým producentům, kteří byli vyloučeni z výroby ve prospěch jediného výrobce – koncesionáře panovníkova patentu.

když vyrábí, také spotřebitelem a že jakožto spotřebitel by měl být respektován také on, alespoň do té míry jako ten spotřebitel, který zamýšlí koupit si jeho výrobek. Zvláště potom, když je výrobce, jak si leckdo všiml, „spotřebitelem zahálky“, a může se tedy rozhodnout, pokud je to pro něho vhodné, spíš nevyrábět než vyrábět nebo vyrábět spíš méně než více, a v této jeho volbě bychom ho měli respektovat alespoň do té míry, v jaké respektujeme svobodu jakéhokoliv jiného spotřebitele, zejména spotřebitele statků směňovaných na trhu. Pokud se toto nepřipustí, tak se doktrína svobody jednotlivce přemění ve svobodu spotřebitelů statků směňovaných na trhu, které neodpovídá rovnocenná svoboda na straně výrobců těchto statků. Tím se utváří politicko-ekonomická doktrína *svrchovanosti spotřebitele*, neboli jinými slovy *konkurence za každou cenu*, uložená nikoliv spotřebiteli, ale výrobcí. Ačkoliv se až na výjimky nepožaduje po spotřebiteli, aby nakupoval statky za jakoukoliv cenu, požaduje se naopak z nějakého zvláštního důvodu po výrobcí, aby produkoval, takřkajíc i když nechce, a nařizuje se mu, aby konkuroval, a nikoliv aby nekonkuroval, ostatním producentům. Jedná se zjevně o politickoekonomickou filosofii, která požaduje rozervání jednotlivce na část, která vyrábí, a na část, která spotřebovává, a následné podřízení první „výrobní části“ té druhé „spotřební“.

Tento protimluv se stane daleko nápadnější, když se ona filosofie, která za ním stojí, aplikuje i na ty kategorie výrobců, které jsou z ní obvykle vyloučeny: například zaměstnavatelé a zaměstnanci.¹⁹⁷ Tito poslední jsou vskutku často vyňati z působnosti oné svrchovanosti spotřebitelů a mohou se zdržet (jak připouští doktrína) produkce, čili práce, například prostřednictvím stávk. Za tímto účelem se mohou mimo jiné dohodnout s ostatními „výrobcí“ práce (např. prostřednictvím odborů) a společně se zdržet produkce, anebo dokonce donutit třetí osoby k podobné nečinnosti. V každém případě, a nehledě na tyto rozpory, jsou zákony, které zakazují jednotlivcům, aby se svobodně dohodli na výkonu své svobody vyrábět, byt v negativním smyslu, natolik vzdálené principům *common law* ve věci monopolu, než aby byly jejich moderní aplikací, a naopak mohou být považovány kvůli způsobu, jakým zasahují do svobod jednotlivce, za ve všem shodné s monopoly ustavovanými panovníkem skrze patenty.

Probrali jsme politickou filosofii, která tvoří podklad pro takzvané anti-monopolní a antirestrikivní zákonodárství v oblasti konkurence, ale je již na

¹⁹⁷ To se stalo například ve Spojených státech prostřednictvím *Clayton Anti-Trust Act* (1914), který omezuje obecné pravidlo ve prospěch námezdně pracujících, ustavené v předchozím *Sherman Anti-Trust Act* (1890) ve vztahu ke konspiracím proti obchodu se statky.

čase pohovořit o ekonomických doktrínách, které by měly tvořit teoretický základ tohoto rozmachu na úkor královských výsad.

3. EKONOMICKÉ TEORIE MONOPOLU: NEOKLASICKÁ TEORIE

Není možné zde projít celou historií ekonomických teorií, které se zabývají monopolem. Bude proto vhodné se trochu pozastavit u novějších teorií: a) teorie monopolu, kterou můžeme nazývat neoklasickou (a která zůstává platná, jak uvidíme později, jak ve vztahu k domnělým ekonomickým monopolům, které vznikly ze svobodné vůle, tak ve vztahu k „zákonným“ monopolům ustavovaným panovníkem od sedmnáctého století až po prerogativ anglického panovníka), a b) novější teorie, takzvaná nedokonalá nebo monopolistická konkurence. Zatímco, jak později uvidíme, neoklasická teorie pohlíží na „monopoly“, které nejsou dílem vůle panovníka, spíše jako na výjimku malého významu vzhledem k celému trhu, tak teorie monopolistické konkurence spíše chápe celý trh jako v praxi více či méně monopolistický. Autoři takové tržní diagnózy se potom liší v prognóze, někteří se domnívají, že pomůžou právě „antimonopolní“ a antirestrikktivní zákony, ostatní neoblovní nepřátelé trhu navrhnou rovnou drastickou „nápravu“ kolektivistickými metodami, neboť léčba údajně není možná. Neoklasická teorie nerozlišuje nijak zásadně ekonomický monopol (jakožto výsledek svobodné vůle soukromých jednotlivců) od zákonného monopolu vnuceného panovníkem, ale naopak odlišuje oba od konkurence, a zejména odlišuje formování monopolní ceny od formování ceny na konkurenčním trhu: ve skutečnosti je tato teorie monopolu chápána jako tržní situace, při které vzniká monopolní cena. V souladu s klasickou teorií nabídky a poptávky se předpokládá, že cena vzniklá na konkurenčním trhu je taková, při které veškerá nabídka, o níž se předpokládá, že je pro zkoumané období daná, uspokojí veškerou poptávku, kterážto je podobně daná pro stejné období. Dále se předpokládá, že poptávka po určitém statku má tendenci klesat s rostoucí cenou a růst s klesající cenou.

Tento koncept bývá vyjadřován také graficky pomocí karteziánského diagramu, ve kterém se cena vynáší na vodorovnou osu a na vodorovnou poptávaná množství daného statku pro každou cenu. Na takovém grafu je potom křivka poptávky klesající směrem doprava, jako by měla protnout vodorovnou osu. Nabídka statku je chápána jako nízká pro nízké ceny a relativně vyšší pro vyšší ceny, což se také analogicky znázorňuje grafem v karteziánské soustavě (ideálně současně s poptávkou). Nabídka potom v grafu roste směrem doprava, až protne křivku, jež klesá směrem doprava, která představuje, jak jsme si

řekli, poptávku. Bod, ve kterém se obě setkaly, je bodem (tržní) rovnováhy, kde je prodáno veškeré poptávané zboží a koupeno veškeré nabízené.

Nyní si můžeme představit, že jeden z výrobců se spokojí i s celkově relativně skromnější tržbou, ale bude požadovat tak vysokou cenu za kus, že prodá pouze část zboží. Na druhé straně si můžeme také představit, že nakupující má takový zájem o jeho výrobky, že pokud by je nekoupil za jakoukoliv cenu, tak alespoň za vyšší, než je rovnovážná cena. Budeme předpokládat, že tržní rovnovážná cena je známá (*a to je velice problematický předpoklad celé teorie, kterou zkoumáme*), čili cena, za kterou by veškeré poptávané množství bylo prodáno, a naopak. Předpokládejme dále, že by byl nakupující ochoten zaplatit vyšší cenu za kus a zároveň by se spokojil s menším množstvím, než jak by tomu bylo v hypotetickém případě tržní rovnováhy. Potom je za těchto předpokladů docela dobře možné, že celková tržba prodejce (například výrobce) za menší množství, ale zároveň vyšší cenu za kus, bude vyšší než celková tržba, jaké by dosáhl v případě rovnovážného množství a ceny. Devadesát kilo zboží při ceně 100 lir za kilo dává vyšší (9000 lir) tržbu než (8500 lir) prodej sta kil za 85 lir za kilo. Předpokládejme, že tato druhá cena je rovnovážnou cenou, při které je tudíž celá poptávka uspokojená celou nabídkou, a že prodávající, jenž zná cenu, při níž je trh v rovnováze, ještě dříve než dá na trh svých sto kilo zboží, odejme z trhu část svého zboží, které by býval prodal, například deset kilo po sto lirách za kilo, pak je hra u konce.

Postup výrobce tedy s sebou podle této teorie přináší omezení nabídky na trhu, možná též zničení části disponibilní produkce a v důsledku také (monopolní) cenu, jež je nejenom vyšší, než by byla rovnovážná cena v podmínkách konkurence, ale natolik vyšší, že monopolistovi umožňuje dosáhnout vyšších souhrnných tržeb při nižším nabízeném množství, než jakých by dosáhl prodejem veškeré disponibilní produkce za rovnovážnou cenu na konkurenčním trhu. Přirozeně je to možné pouze při splnění několika podmínek: 1. prodávající musí mít absolutní kontrolu nad nabídkou (je monopolista), neboť jinak by mu mohl konkurovat jiný prodávající a dát lepší nabídku – jako v příkladu výše, kdyby nabídl 100 kilo za 85 lir za kilo; 2. musí tu být kupující, který je natolik chtivý nabízeného zboží, že zaplatí vyšší sumu za menší množství, než za kterou by dostal více zboží při rovnovážné ceně v konkurenčním prostředí. Existuje tu ale ještě třetí podmínka, které si teoretici jen málo všimají: 3. je potřeba, aby náš prodávající věděl, jaká by byla rovnovážná cena v konkurenčním prostředí, a mohl tak porovnat tuto cenu s minimální cenou (avšak vyšší než rovnovážnou), která mu v monopolním prostředí umožňuje dosáhnout vyšších celkových tržeb prodejem menšího množství zboží.

Je třeba si ale také v tomto bodě uvědomit, že problémy našeho monopolisty ještě nejsou u konce: bude se snažit vyšroubovat cenu ve vztahu k nižšímu nabízenému množství, tak aby mu zajistila nejvyšší možný celkový příjem

v porovnání se situací na konkurenčním trhu. Nikde však není řečeno, že se mu to podaří, protože za tímto účelem by musel znát mimo jiné to, čemu ekonomové pompézně (*aniž by ho byli schopni v předstihu spočítat s pomocí matematických konceptů jako „funkce“, „první a druhá derivace“* atp.) říkají koeficient elasticity poptávky daného statku. Neboli, jednoduše řečeno, jestli cena, kterou jsou spotřebitelé ochotni za zboží zaplatit, poroste *více* či *méně* *proporcionálně* vzhledem ke snížení nabízeného množství a *o kolik*.

Tato teorie monopolu tíhne k chápání monopolu jako situace, byť vyvolané, ve které má prodávající (například výrobce statku) absolutní kontrolu nad statkem a využívá toho ve svůj prospěch, když na trhu nabízí pouze jeho část, tak aby dal vzniknout vyšší ceně za kus, než jaká by byla rovnovážná cena na trhu v podmínkách konkurence, a to natolik vyšší, že mu umožňuje utržit více i při prodeji menšího množství, než jaké by býval prodal v konkurenčním prostředí. Je jasné, že v této teorii není vůbec podstatné, jakým způsobem absolutní kontrola nad nabídkou určitého statku vznikla, ani to, že tu taková možnost v praxi existuje, ale teze, že jakmile tento případ nastane, prodávající přejde, nebo lépe, měl by podle teorie přejít k monopolní ceně, tedy vyšší ceně, než je rovnovážná cena na konkurenčním trhu. Zároveň by měl začít omezovat nabídku, neboli stahovat z trhu, a možná také ničit část statků, které by býval mohl prodat. Jenomže celá teorie je podlomena předpokladem, že *je výše rovnovážné ceny v konkurenčním prostředí známa monopolistovi, který podniká na monopolním trhu*, což se mimo jiné vylučuje, protože ten, kdo podniká na monopolním trhu, nemůže z definice vědět, jaká by byla rovnovážná cena... v konkurenčním prostředí. Reálné ceny vskutku nejsou předem známe, nýbrž se určují v každé situaci, případ od případu, podle relevantních nákupů a prodejů. Tato úvaha zbavuje teorii monopolu velké části jejího významu, který zdánlivě na první pohled má: ve skutečnosti tato teorie není reálně použitelná z pohledu monopolisty, protože ten není v situaci, kdy by znal výchozí data (rovnovážnou cenu v konkurenčním prostředí), která potřebuje pro spočítání minimální vhodné ceny, vzhledem k určitému množství zboží, určující slavný přebytek monopolu.

Je vhodné připomenout, že tato úvaha, jež je platná nezávisle na jakékoliv jiné, vztahující se ke způsobu, jakým se ustavila monopolní kontrola výrobce nad svou produkcí, je *platná jak pro monopoly koncesované panovníkem, tak i pro takzvané dobrovolné monopoly*, čili i pro ty vytvořené nebo lépe pro ty, které se výrobci, budoucí monopolisté, pokoušeli omezujícími praktikami, kartely, fúzemi a slučováním teprve vytvořit.

Každopádně zanedlouho uvidíme, jak monopoly koncesované panovníkem (neboli *zákonné* monopoly) monopolistovi daleko lépe umožňují na úkor spotřebitelů udržování *kontroly nad nějakým statkem nebo skupinou statků* (nebo jak by tomu bylo v koherentním zkolektivizovaném systému všech ekono-

mických statků), a tím se zásadně liší od jinak svobodně vzniklých monopolů, tedy takových, které neustavil panovník, spotřebitelé ani jiný monopol. Ale vraťme se nyní k našemu uvažovanému abstraktnímu „monopolistovi“, odhlédneme od způsobu, jakým jeho monopol vznikl, a nechme také stranou závažný problém, před nímž náš monopolista stojí: nezná dopředu finální cenu statku, která by bývala vznikla na konkurenčním trhu. Tedy cenu, která by vznikla ještě dříve, než by omezil nabídku spotřebitelům a stanovil monopolní cenu. Již jsme viděli, jak dosažení tohoto cíle monopolisty závisí v poslední instanci na ochotě spotřebitele. Pokud se kromě všech ostatních obtíží tento neuvolí a nezplatí onu monopolní cenu, pak monopolista nic nezmůže. Mimochodem, věc neméně důležitá, utváření monopolní ceny, pokud nastane, bude možné pouze v intervalu, kde je poptávka spotřebitele neelastická, čili tam, kde zůstává konstantní, i když se ceny za kus zvýší. Mimo tyto limity je však poptávka elastická, neboli *bude mít snahu se snižovat více než proporcionálně s rostoucí cenou*, a to zabrání monopolistovi zmocnit se celého přebytku výrobce.

Jestliže, abychom se vrátili k již zmíněnému příkladu, náš monopolista bude požadovat (místo 100) 101 liru za každé z devadesáti na trhu nabízených kil namísto původních sto, mohlo by se například přihodit, že za tuto novou cenu bude spotřebitel ochoten koupit pouze osmdesát kilo (čili sníží poptávku o deset kilo při této nové ceně). Ale toto již monopolistovi nebude vyhovovat, protože prodejem osmdesáti kilo po 101 liře utrží pouze 8080 lir, což je menší výdělek, než kolik by utržil (8500 lir) za hypotetickou rovnovážnou cenu ve výši 85 lir za 100 prodaných kilo zboží.

Poté co bylo toto všechno řečeno, zjišťujeme, že náš hypotetický monopolista náramně připomíná své dvojče prodejce v podmínkách konkurence. Vskutku, žádný z nich nezná na začátku, jaká bude rovnovážná cena v takovém režimu, ale oba se na druhou stranu snaží zajistit si nejvyšší možnou cenu, která bude ještě v souladu s elasticitou poptávky kupujících, čili s vůlí kupujícího platit rostoucí cenu za klesající množství nebo klesající cenu za rostoucí kvantitu statků. Oba dva, jak domnělý monopolista, tak normální prodejce, neustále, ať se nachází v jakékoliv situaci, násobí ceny za kus a množství zboží, které lze za tyto ceny prodat, a oba se snaží získat maximální tržbu při rovnosti prodaného zboží nebo prodat nejmenší množství za stejnou tržbu.

Z toho vyplývá, jak jsme byli svědky, významný závěr ohledně vzniku monopolní ceny, kterého si všimli kritici teorie až relativně nedávno: *že je nemožné na základě této teorie rozlišit monopol od konkurence ze stejně jednoduchého důvodu, jako je nemožné odlišit podle procesu vzniku rovnovážnou cenu monopolu od rovnovážné ceny v podmínkách konkurence.*

4. TEORIE NEDOKONALÉ ČI MONOPOLISTICKÉ KONKURENCE

Kritéria odlišující režim monopolu od konkurenčního režimu bude tedy třeba hledat jinde. Tímto směrem se ubírají teorie, které definují monopol nikoliv skrze proces formování ceny, ale spíše podle toho, zda existují určité zvláštní podmínky, podle kterých lze *a priori* určit, že prodávající kontroluje absolutně statek, který nabízí. Tato absolutní kontrola je definitivní příčinou neelasticity poptávky kupujícího, jemuž nezbyvá než brát za monopolistickou cenu nebo nechat.

Vzhledem k existenci těchto podmínek bude spotřebitel, pokud potřebuje daný statek, za něj muset zaplatit cenu, která není, jak jsme viděli, teoreticky kvantifikovatelná, ale o níž by měla teorie alespoň předpovědět, jak se domnívají její stoupenci, že bude jistě vyšší, než by byla cena, kterou by kupující zaplatil, kdyby prodávající býval neměl absolutní kontrolu nad statkem.

Pokud se podaří prokázat existenci takových podmínek, bude tudíž nabytečné teoretizovat o procesu formování ceny v režimu monopolu, aby bylo lze podle této teorie říci, že rovnovážná cena bude v tomto případě vyšší než cena v konkurenčním prostředí. Za tímto cílem se vydali ti teoretikové, kteří se snažili vypracovat koncepcce jako *místní monopol* nebo *přirozený monopol*. Místní monopol je situace, která podle teoretiků garantuje monopolistovi absolutní kontrolu nad statkem v místě, kde se nachází, tím, že mu umožňuje získat přebytek v porovnání s ostatními prodejci v jiných místech.

Komu se podaří vyrobit v Turíně hypotetický statek, který se vyráběl se stejnými náklady pouze v New Yorku, může využít faktu, že turínští spotřebitelé, kteří by si chtěli koupit statek v New Yorku, by museli mimo jiné zaplatit také přepravní náklady a navýšit o tyto náklady cenu statku. Turínský prodejce vyprodukuje vzhledem k prodeji newyorskému vyšší zisk, na úkor turínských spotřebitelů, který teoretikové takzvaného místního monopolu nazývají monopolním. Jenže kritika rozebrala koncept místního monopolu tím, že si uvědomila, že aby bylo možné srovnávat statek vyrobený v Turíně se stejným statkem vyrobeným v New Yorku a dovozovat z toho, že turínský prodejce dosahuje monopolního zisku, bylo by nutné předpokládat, že jsou oba statky ekonomicky ekvivalentní. Pokud tomu tak není, nemá smysl oba konfrontovat a dovozovat na základě takové konfrontace, že se turínský prodejce nachází v podmínkách monopolu vzhledem k newyorskému. Oba statky, ačkoliv jsou fyzicky identické, jsou ekonomicky rozdílné, neboli jsou jinak užitečné pro turínského kupujícího podle toho, zda se tento statek nalézá v Turíně, nebo New Yorku. Je jasné, že statek, který je v Turíně, má větší hodnotu pro turínského kupujícího, pokud tento jej hodlá spotřebovat ve svém městě. Domnělý turínský monopolista tedy nabízí statek, se kterým je spojen vyšší užitek pro místní kupující, než jaký má fyzicky stejný statek v New Yorku: vyšší zisk je tedy úplně vysvětlitelný v rámci teorie tvorby rov-

novázné ceny v podmínkách konkurence než teorií formování ceny na monopolním trhu. Stejným způsobem lze tvrdit, že dva balíčky cigaret stejné značky mohou mít různou hodnotu pro kupujícího, jenž má zvláštní slabost pro prodávачku z ulice Via Roma, která je vůči tomuto, a možná i jiným, zákazníkům v „monopolní“ pozici. Ve skutečnosti pro takové spotřebitele není statek, který prodává (eventuálně s pěkným úsměvem) *ekonomicky* identický se stejným statkem, který někde jinde prodává osoba možná ošklivá nebo nevychovaná. To samozřejmě vědí všichni prodejci, kteří se obracejí na širokou veřejnost a vyhledávají pokud možno příjemný a vychovaný personál.

Dalším teoreticky vypracovaným konceptem je *přirozený* monopol, který se může také nazývat *technicko-prostorový* a který lze nalézt všude tam, kde není možné dodávat statek nebo službu vícero konkurujícími si producenty, protože se z technických důvodů vyplatí svěřit veškerou produkci statku nebo služby pouze jedinému výrobcí. To může platit například pro dodávku vody nějakému sídlu z jediného dostupného pramene.

Avšak kritici tohoto konceptu si správně všimli, že přirozený monopol je pouze jedním z mnoha možných případů, ve kterých je vzhledem k dané poptávce z různých jiných důvodů, než jsou technicko-prostorové, místo pouze pro jediného nebo jen málo prodávajících: „Kolik prosperujících firem je v určitém výrobním odvětví“, píše například jeden současný americký ekonom, Rothbard, „je záležitost institucionální, jež záleží na výši poptávky spotřebitelů, typu prodáváného výrobku, produktivity – ve fyzickém smyslu – výrobního procesu, dostupnosti a ceně výrobních faktorů, předpovědi podnikatelů atd.“ Všechny podniky, které se zrodí a zůstanou na trhu nebo expandují v jiném výrobním odvětví na úkor všech ostatních podniků, by se také mohly nazývat „monopolní“, ale stejně tak v tomto případě nemá smysl porovnávat tyto podniky (jež ukázaly, že na trhu ob stojí a jsou lukrativní) s těmi, které prokázaly, že to nedokážou, a nazývat monopolními ty první pouze proto, že na trhu není místo pro všechny.

Právě tímto posledním a paradoxním způsobem, kterým se mezi sebou konfrontují výrobci, se potkávají teorie, které jsou spojeny se jmény Edwarda H. Chamberlina a profesorky, sympatizující marxistky Joan Robinsonové. Tyto teorie měly dobu své největší slávy především ve třicátých letech a dnes jsou již nenávratně poraženy kritikou, a notnou měrou právě jedním z iniciátorů, již jmenovaným Chamberlinem, kterému vděčíme za šťastný název díla, jenž dal ve své době (1933) jméno celé teorii: *Monopolistická konkurence*.¹⁹⁸

Autoři teorií monopolistické konkurence, a především Joan Robinsonová, naznačili podmínky, při jejichž splnění by mohla existovat pravá nebo dokonalá

¹⁹⁸ Srovnej E. H. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass., 1933); a J. Robinson, *Economics of Imperfect Competition* (Londýn, 1933).

konkurence: mezi hlavní by patřila především podmínka dokonale elastické poptávky; marně by se výrobci snažili dosáhnout „monopolních“ zisků, protože kdyby zkusili svou hru snižování nabízeného množství za účelem růstu ceny a tržeb, kupující by nadále neohroženě platili stejnou cenu za kus i za nižší množství.

Na základě kritéria *dokonalé elasticity* poptávky by se mělo tedy určit, zda je zkoumaný režim (dokonale) konkurenční nebo zda se jedná o monopolistickou konkurenci. Systém bude tedy dokonale konkurenční pokaždé, když bude poptávka dokonale elastická vzhledem k nabízenému množství. Prodávajícím nezbude tedy než prodávat jakékoli množství za konstantní rovnovážnou cenu. Systém bude na druhé straně monopolistickou konkurencí pokaždé, když bude moci prodávající ovlivnit poptávku změnou nabízeného množství.

Ve skutečnosti je koncept dokonalé elasticity nereálný, a tudíž neslouží k interpretaci skutečných směnných relací. I když v praxi může nastat případ, kdy jsou prodávající velmi početní a každý nabízí pouze nevýznamné množství produkce vzhledem k celé nabídce, že žádný z nich nepostřehne, že ovlivňuje poptávku, ačkoliv každý z nich ji rovným, ale malým dílem spoluovlivňuje. Přehlížet tento vliv, s poukazem, že je bagatelní, znamená přehlížet celou sumu takových vlivů, která se již může ukázat jako významná.

Poptávka je vždy ovlivněna nabídkou, tak jako je analogicky ovlivňována nabídka poptávkou. Přebytek poptávky nad nabídkou tlačí tedy na růst ceny a přitahuje nové prodávající, naopak přebytek nabídky nad poptávkou vede k tlaku na pokles ceny, která přitahuje nové kupující. Jinými slovy, poptávka může být více či méně rigidní, čili růst nebo klesat v závislosti na ceně méně než proporcionálně, ale nikdy nemůže být na ceně nezávislá. Dokonalá elasticita se může přirozeně vykládat jako limitní abstraktní případ, ke kterému se tu více, tu méně přibližuje reálná tržní elasticita poptávky. Každopádně tato limita sama o sobě nepředstavuje žádné kritérium pro posuzování, zda je určitý trh monopolní nebo konkurenční: může nám maximálně umožnit tvrdit, že některá odvětví jsou více či méně „monopolistická“ nebo více či méně „konkurenční“, ale neposkytne nám žádné kritérium, které oddělí oblast, kde končí jedny a začínají druhé, a naopak. V podstatě je podobná teorii teploty, která by byla konstruovaná výlučně na termínech teplo a chladno, aniž bychom měli možnost podívat se na teploměr. Z výše uvedeného lze vyvodit, že koncept dokonalé elastické poptávky slouží stejně málo jako *relativní elasticita* a *neelasticita* pro účely odlišení režimu monopolu od toho konkurenčního, čili pro odlišení, zda je určitý prodejce monopolista či nikoliv.

Za tímto účelem by byla vhodná nějaká teorie, která by umožnila kvantitativně určit pro každé homogenní zboží a pro každý trh stupeň elasticity poptávky, jakož i nějaké objektivně určitelné kritérium, které by říkalo, od jakého stupně elasticity pro každé homogenní zboží a každý trh lze tvrdit, že se tu jedná

o monopol. Ale je zjevné, že ekonomické teorie (včetně té neoklasické-monopolu jakož i těch o monopolistické či nedokonalé konkurenci) jsou teoriemi kvalitativními, a nikoliv kvantitativními (alespoň do té doby, než nám ekonomové dokážou opak); a mimoto na obzoru není žádné kritérium, které by na základě stupně elasticity poptávky opravňovalo objektivně tvrdit, že na určitém trhu a pro určité zboží už nejsme v konkurenčním režimu, ale v režimu monopolu.

I přes to všechno si teoretici monopolistické konkurence (dvě slova, která sama předesílají kontradikce celé teorie) dali tu práci a vyjmenovali alespoň některé zvláštní podmínky, které by umožňovaly tvrdit, že jde o „monopoly“. K těmto pokusům se vážou výtky proti komerční reklamě, dnes velice módní také u mnohých laiků, jakož i dosti rozšířená nevráživost vůči velkým, zato však nepočetným průmyslovým komplexům.

O komerční reklamě (ironicky označované hlavně v anglosaském prostředí termínem *Madison Avenue* podle newyorské ulice, kde mají sídla velké americké reklamní společnosti) se tvrdí, že vede ke klamání spotřebitelů, zejména tím, že vytváří iluzi o rozdílnosti jinak homogenních výrobků (například že *bitter* Campari je odlišné od jakéhokoliv jiného *bitter*), tedy umísťuje výrobce *bitter* Campari do (zdánlivé) pozice výrobce předstíraného jedinečného statku, čili ekonomicky diferencovaného od jakéhokoliv jiného, ale ve skutečnosti v (pravé) pozici monopolisty, kterému se povedlo podvést spotřebitele tím, že vydával svůj produkt, který je ve skutečnosti podobný mnohým jiným, za jedinečný.

Přirozeně nelze v tomto případě, jakož ani v jiných, vyloučit, že komerční reklama neoklame spotřebitele. Každopádně možné oklamání nespočívá nutně v prezentaci statku spotřebiteli jakožto statku jedinečného, který je ve skutečnosti fyzicky podobný mnohým jiným, které jsou také předmětem reklamy. Například samotný fakt, že někdo dopředu ví, jakou bude mít chuť preferované *bitter*, které si zákazník objedná v baru, aniž by se vystavoval riziku, že padne na jiný neznámý a eventuálně méně příjemný produkt, může být již dostatečným důvodem pro výběr *bitter* Campari a pro chápání tohoto produktu právě z uvedeného důvodu jako ekonomicky odlišného z pohledu jeho konzumentů od všech fyzicky podobných.

Na druhé straně stojí za povšimnutí, že reklama není nutně synonymum pro klamání, a hlavně pro klamání, jehož obětí je nutně spotřebitel. Jak trefně poznamenal Mises, „prodejce lepšího zboží nemá k dispozici o nic méně reklamních triků a úskoků než prodejce horších výrobků. Avšak pouze ten první se těší z výhod, které plynou z lepší kvality jeho výrobku.“¹⁹⁹

¹⁹⁹ Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, New Haven, Yale University Press, 1949, str. 317 a násl. (Česky: *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*, Liberální institut, Praha 2006 – pozn. překl.)

Nyní je vhodná chvíle zkoumat nevráživost vůči velkým podnikům, o které jsme se zmínili výše a která se ve spojení s takzvanou teorií monopolistické konkurence projevuje na vícero místech. Jejich přítomnost na trhu je považována za jednu z typických příčin existence monopolistických tlaků na elasticitu poptávky. Také za tímto účelem je třeba si na prvním místě povšimnout, že neexistuje žádné kritérium, které by se dalo vyvodit z teorie monopolistické konkurence nebo jakékoliv jiné ekonomické teorie, na jehož základě by se dala určit optimální velikost nebo počet výrobních podniků, tak aby se neděly údajně úděsné deformace poptávky dílem výrobců – aspirujících monopolistů – a aby byla naopak zajištěna dokonalá konkurence.

Také co se týče takzvaných přirozených monopolů, platí závěry, které jsme viděli výše. Pro určení těchto veličin by bylo vhodné držet se konkrétních institucionálních dat, jako jsou: výše poptávky spotřebitelů pro každý jednotlivý vyráběný statek a mimo jiné pro každý jeho eventuální substitut, typ prodáváného výrobku, produktivita výrobního procesu ve fyzickém smyslu, disponibilita a cena výrobních faktorů atp. Ekonomická teorie je ostatně neschopná ukázat nám tyto optimální *veličiny*, jež by odpovídaly počtu podniků a jejich velikosti, podobně jako by byla neschopná matematika podat nám přesné číslo, kde končí „malá“ čísla a začínají „velká“.

Tyto úvahy lze přirozeně aplikovat na každý druh výrobního podniku a platí samozřejmě také na fúze a koncentrace podniků, jakož i na federace a kartely podniků.

Takové úvahy nám koneckonců umožňují hodnotit s chladnou hlavou to, co je ve skutečnosti implikací stojící za většinou kritik pronášených na adresu takzvaných oligopolních systémů a velkých průmyslových podniků, které jsou jejich součástí: implikace, že výrobci mají vždy a pouze snahu maximalizovat vlastní zisky na *úkor* spotřebitelů, spíše než jejich maximalizaci *v souladu* se spotřebiteli! Kvůli nějakému tajuplnému osudu by snad měli výrobci podle teoretiků monopolistické konkurence dosahovat maximalizace zisku výhradně poškozováním spotřebitelů, neboli snižováním elasticity jejich poptávky; nebo kvůli neméně tajuplné zálibě v hanebnostech by měli výrobci tíhnout spíše než k maximalizaci vlastních zisků především k poškozování spotřebitelů, pěstující tak zvláštní sport, spočívající v přeměně poptávky posledně jmenovaných na neelastickou.

Ve skutečnosti to, na co se výrobci zaměřují, je dosažení maximalizace jejich užitku v absolutním smyslu. Prozatím není vůbec prokázáno, že tento cíl implikuje růst cen na maximum zároveň s poklesem množství nabízeného zboží. Je tu samozřejmě také možnost sledovat maximalizaci užitku prostřednictvím navyšování nabízeného množství a spokojit se pouze se skromnou cenou. Ale to ve skutečnosti znamená, že se již nesnižuje elasticita poptávky, ale zvyšuje se poptávané množství rukou v ruce s klesající cenou, což v důsled-

ku staví prodávajícího do pozice, kdy uspokojuje nejvyšší možnou poptávku.

Teorie nám nedává, jak jsme již řekli, žádné kritérium pro výpočet elasticity poptávky. Každopádně se zdá rozumné předpokládat na základě statistických šetření dostupných pro různé trhy, že je daleko nejrozšířenější tendence, zejména u velkých producentů, uspokojit co největší poptávku i za cenu klesajících cen, spíše než snižovat nabízené množství s efektem rostoucích cen. Teoretici monopolistické konkurence by měli, aby byli důslední, raději připustit, že se děje pravý opak. Strategii maximalizace užítku mohou naplňovat výrobci, jako je Ferrari, kteří prodávají výjimečně drahé automobily několika málo miliardářům, spíše než Fiat, který prodává velké množství malých užitkových vozů za ceny výrazně nižší než Ferrari obrovskému množství lidí se skromnými příjmy.

Nemělo by se v tomto smyslu zapomínat, že velcí producenti – tak neoblíbení u teoretiků monopolistické konkurence – *jsou nakonec také ti, kteří produkuje největší množství statků mohou uspokojit neustále rostoucí poptávku za ceny, které mají tendenci klesat.*

Jak zdůrazňoval Schumpeter,²⁰⁰ historie moderního průmyslu je z velké části historií neustále rostoucí produkce nových a stále více diferencovaných statků za stále nižší ceny ve vztahu k (stále vyšším) příjmům kupujících. Když já jsem byl dítě, tak pouze miliardáři (čili tehdejší milionáři) vlastnili v Turíně automobil, neboť cena takového statku byla daleko, alespoň v Itálii, za možnostmi velké části lidí. Dnes vlastní v Turíně automobil, ať již ten nejmenší, který však mnohými výkony překoná ty tehdejší, skoro všichni dělníci. Všichni si jistě povšimli, že před pár lety například pračky stály o mnoho více a byly mnohem méně rozšířené než dnes. Totéž lze říci také o ostatních domácích elektrospotřebičích (jako jsou ledničky, vysavače, leštiče parket, klimatizace) nebo jiných statcích široké spotřeby a relativně nízké ceně, jako jsou televizory, rádia, fotoaparáty, kamery a tak podobně. Mimo to lze zmínit příklad supermarketů, které mají převahu nad tradičními obchody, protože prodávají více za nižší ceny.

Teoretici monopolistické konkurence také tvrdili, užívající karteziánských diagramů a jiných matematických symbolů, že jsou skutečné náklady podniků v podmínkách monopolistické konkurence vyšší než v dokonalé konkurenci. Výrobci se dnes již nemusí, jak říká teorie, snažit snižovat náklady na úroveň, na které by musely být v podmínkách dokonalé konkurence, v nichž,

²⁰⁰ Teorie J. A. Schumpetera o ekonomickém růstu spadají až do roku 1912. Tyto byly brilantně reprodukovány v *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, 1942. (Česky: *Kapitalismus a socialismus a demokracie*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2004 – pozn. překl.)

jak známo, nemůže nikdo tlačit na ceny a využívat přitom neelasticitu poptávky, kterážto je dokonale elastická.

Ale takové uvažování v sobě skrývá malý háček, protože srovnává *aktuální* náklady *reálných* podniků s *hypotetickými* náklady *ideálních* podniků, jejichž náklady ve skutečnosti neznáme, a neznáme ani jejich velikost či strukturu. Kritika jednoho ze samotných iniciátorů teorie Chamberlina²⁰¹ následně po stopách Schumpetera rozložila také tento argument, zdůrazňujíc, že reálné náklady například *General Motors* jsou mnohem nižší, než jaké by byly *agregované náklady v případě mnoha malých řemeslných automobilových podniků, které by všechny dohromady produkovaly dnešní souhrnný výstup produkce automobilů General Motors*. Každá z těchto firem by mohla zdánlivě vnímat poptávku po své produkci automobilů jako dokonale *elastickou*, protože by pravděpodobně nemohla odhalit na makroskopické úrovni svůj malý vliv na celkovou poptávku. Byla by tak nastolena skoro dokonalá konkurence, tolik drahá našim teoretikům. Ale je jasné, že by v tomto případě byly souhrnné náklady daleko vyšší, než jaké dnes má *General Motors*. Kdyby tomu tak nebylo, firma *General Motors* by nikdy nevznikla, nebo by se rozměnila v nespočet malých průmyslových podniků automobilových, tak aby dosáhly nižších nákladů.

Můžeme také přirozeně vyslovit opačnou hypotézu: pokud by existovalo velké množství gigantických podniků, jako je *General Motors*, měly by být ceny nižší, protože by každý z nich donutila tvrdá konkurence snížit náklady, aby se udržely na trhu. Ale je zřejmé, že je tato hypotéza úplně nereálná, protože za současného stavu na trhu automobilů a obecně příjmů obyvatelstva není myslitelné, že by tu byl nespočet takových kolosů, jako je *General Motors*. Tato hypotéza je asi tak podobná těm, jaké z legrace dělají v Turíně děti, když říkají: „Kdyby měla moje babička kolečkové brusle, byla by tramvaj.“ „Babička na kolečkových bruslích“ jakožto „tramvaj“ je dnes asi tak stejně málo představitelná jako velké množství *General Motors* jakožto ukázka teorie dokonalé konkurence a „dokonale elastické“ poptávky po automobilech.

Na těchto planých teoriích o konkurenci a o monopolu je ve skutečnosti postavena veškerá takzvaná „antimonopolní“ a „antirestrikivní“ legislativa, v současnosti tak moderní ve všech zemích. Ale je zřejmé, že takové zákony postrádají smysl, protože se zakládají na teorii, která sama postrádá základy.

²⁰¹ Srovnej E. H. Chamberlin, *Monopoly and Competition and Their Regulation* (Londýn, 1954). Srov. také Chamberlinovu „diskusi“ s J. M. Clarkem za tímto účelem v *American Economic Review, Papers and Proceedings*, květen 1950, str. 102-104. Podstatné odmítnutí teorie „monopolistické konkurence“ bylo tímto posledním prezentováno formou... vysvětlení původní formulace teorie.

5. CO JE TRŽNÍ REŽIM

Tržní režim je takový režim, ve kterém neexistují monopoly vynucené panovníkem a *ve kterém neexistují interference panovníka do svobody nevyřábět* podobné těm, které vytváří antirestrikтивní, údajně antimonopolní zákony, o nichž bylo pojednáno výše. Samozřejmě *nejde* o ideální režim takzvané dokonalé konkurence, v němž nemůže žádný výrobce ovlivnit poptávku spotřebitelů prostřednictvím své nabídky, ale je to v každém případě režim, ve kterém má prodejce enormní zájem vyhovět spotřebiteli, *dokonce i v případě, kdy prodejce zdánlivě či doopravdy ovládá větší část nabídky daného statku*. Pokud je, jak jsme uvedli, z jedné strany pravdou, že by zdánlivý monopolní výrobce byl ve skutečnosti jediným poskytovatelem určitého statku, který je ekonomicky odlišný od všech ostatních, je stejně pravdivé tvrzení, že prakticky *každý statek je*, zejména v současných rozvinutých ekonomikách, *substitutem mnohých jiných ekonomicky odlišných statků a je zároveň ze stejného důvodu nahraditelný mnohými jinými statky*. Tento stejný vývoj výrobních procesů, který činí určitý výrobek ekonomicky jedinečným svého druhu, zajišťuje také, že kdyby se výrobce až příliš spolehl na jedinečnost svého produktu a nastavil cenu příliš vysoko, než za jakou jsou jej spotřebitelé ochotni nakupovat, tak se tito posledně jmenovaní mohou obrátit na substituty daného produktu, které stojí méně: tento fenomén je ekonomy charakterizovaný termínem „křížová elasticita poptávky“, jenž popisuje vztah mezi množstvím a cenou jednoho statku vůči množství a ceně druhého statku, substitutu toho prvního. Nyní je jasné, že pokud chybí domnělému monopolistovi možnost poznat předem koeficient elasticity pro každý statek samostatně, bude pro něho stejně nemožné poznat koeficient křížové elasticity poptávky ve vztahu ke konkrétnímu statku, tak aby jej mohl nějakým restriktivním krokem na straně nabídky stlačit.

V tržním režimu se musí jednotliví výrobci, neméně než příslušníci dohod a kartelů, velcí neméně než malí, *vlastně velcí daleko více než malí* (protože je jejich klientela širší), vypořádat s křížovou elasticitou poptávky spotřebitelů, neboť čím je větší počet poptávek, které výrobci uspokojují produkcí statků, tím je korelativně více také křížových elasticit poptávky, na kterých výrobci závisejí a které musejí mít na paměti, aby se udrželi na trhu.

Ale je tu toho více. Pokud je toto pravdou v tržním režimu a v každém momentu, pak to platí tím více, pokud se uvažuje série všech možných okamžiků, ve kterých se směňují na trhu statky. Křížová elasticita poptávky se postupně opravdu zlepšuje s tím, jak na trh přichází větší množství nových statků a zvyšuje se diferenciací jednotlivých fyzicky stejných produktů. Tak se děje také proto, že v tržním režimu neexistují zákonné bariéry mezi výrobcí a spotřebiteli, a tudíž každý spotřebitel, pokud to uzná za vhodné, se může

přeměnit ve výrobce nebo se spojit s jinými, aby založili nový výrobní podnik takových statků, jejichž poptávka se stala méně elastickou.

6. NEDUHY MONOPOLU VNUCENÉHO PANOVNÍKEM

Ale je již na čase vrátit se k panovnickému monopolu. V případě monopolu vnuceného panovníkem je stále platné, že si spotřebitel může vybírat substituty k onomu monopolnímu statku, pokud je jeho cena příliš vysoká. V tomto smyslu je pod kontrolou spotřebitele, a tedy okolního trhu, také monopolista z panovníkovy vůle. Ale je také pravdou, že spotřebitel nemůže v tomto případě zlepšit elasticitu své poptávky v čase tím, že by se stal sám nebo ve spolupráci s jinými poskytovatelem monopolizovaného statku, aniž by se vystavoval riziku potrestání panovníkem za organizování „černého trhu“ nebo pašování „kontrabandu“. Z toho vyplývá, že možnost spotřebitele vymánit se postupem času ze situace neelastické poptávky je v případě monopolu ustaveného panovníkem dosti snížená a riskantní.

Pokud si představíme, že by měla vedle prvního monopolu vzniknout ještě série dalších monopolů ustavených panovníkem, potom je jasné, že bude odpovídajícím způsobem a v každém okamžiku snížena křížová elasticita poptávky spotřebitele, protože bude korelativně méně, s tím jak poroste počet monopolů koncesovaných panovníkem, substituovatelných statků za ty monopolizované.

Nakonec, pokud se systém monopolů ustavených panovníkem zobecní (tak jak je tomu v systémech s ekonomikou řízenou z centra), bude spotřebitel svědkem úplného zrušení možností, které měl pro odstranění neelasticity poptávky: jednak prostřednictvím přesunutí se do výroby substitutů monopolizovaných statků anebo výběrem takových statků, jež nejsou produktem monopolu.

Monopol, jenž byl ustaven panovníkem, tedy z definice limituje možnost výběru spotřebitele, a to *nezávisle na vůli a možnostech monopolisty využít tohoto omezení ve svůj prospěch*.²⁰²

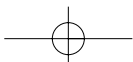
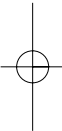
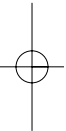
V tomto režimu je spotřebiteli odebrána elasticita, kterou jeho poptávka měla v tržním režimu. A toto odnětí bude přirozeně tím větší, čím více budou monopolisté moci nebo chtít přehlížet v takových situacích vývoj poptávky

²⁰² Pro nestranné, jasné a moderní pojednání o celé otázce monopolů je vhodná četba M. Rothbard, *Man, Economy and State* (Princeton, 1962), sv. II, kap. 10, „Monopoly and Competition“, str. 550-650. (Česky: *Zásady ekonomie, Liberální institut, Praha 2005 – pozn. překl.*)

a čím méně budou schopni odhadnout, jakým způsobem by se bývala poptávka vyvíjela v tržním režimu.²⁰³

Což je mimo jiné důkazem, jak nepatřičná je idea, že takzvané tržní monopoly lze napravit, jak by si přáli kolektivisté všech směrů, vytvářením odpovídajících monopolů veřejných, či dokonce generalizací veřejného monopolu, tak jako v případě kolektivistických ekonomik.

²⁰³ Je třeba dát pozor a nepředpokládat v tomto smyslu, že státní monopolista chce sám vydělat a přivlastnit si hypotetický přebytek na úkor spotřebitele. Není vůbec potřeba v případě státního monopolu předpokládat jakýkoliv přebytek, aby bylo možné tvrdit, že spotřebitel bude poškozen. Stačí si uvědomit: a) že státní monopolista není nucen redukovat své náklady skrze konkurenční hru, a tudíž bude nutně vyrábět méně a draž; b) že i kdyby měl státní monopolista hypoteticky vůli vyrábět za nejnižší náklady, nebyl by toho schopen, protože by nedokázal tyto náklady spočítat, pokud by byly výrobní faktory (jako v systému centrálního plánování) také produktem monopolu a chyběl by tedy opravdový reálný jejich *trh*. Co se týče tohoto posledního tématu, dovolujeme si odkázat čtenáře na naši esej „Problém ekonomické kalkulace v plánované ekonomice“, viz str. 187–225.

III. STÁVKA A PRACOVNÍ VÝLUKA V SOUČASNÉ ITÁLII

1. FILOSOFIE „PRÁVA NA STÁVKU“

Nebylo by možné pochopit nic ze současných právních norem našeho i jiných právních řádů týkajících se „stávky“ a „pracovní výluky“, pokud bychom neznali základní fakta, kterým tyto normy odpovídají. Tato fakta pak přímo závisí, i když dnes méně než v minulosti, na převládajících názorech politiků mnoha zemí, zejména těch, kteří apelují na široké masy voličů, a tedy zaměstnanců.

Názory, ze kterých vycházejí nejen právní normy ale i jejich výklad ze strany znalců práva a soudců, vytvářejí něco, co by bylo možné nazvat *filosofií obecných pracovněprávních vztahů*, a zejména stávky, která je považována za nezbytný nástroj sebeobrany pracujících vůči zaměstnavateli.

Bohužel, teoretická analýza stejně jako pohled do historie ukazují v současné době, ne-li masám, tedy alespoň odborníkům, že i když tato filosofie takzvaného „práva“ je vedena těmi nejlepšími úmysly, a zejména úmyslem napravit údajné křivdy a nastolit spravedlnost, spočívá zčásti na špatné ekonomii a zčásti na špatné ekonomické historii.

Na *špatné ekonomii* proto, neboť se někteří domnívají, že stávka je nevyhnutelným a nepochybně rozhodujícím prostředkem, který pracujícím umožní dosáhnout vyšších mezd, než které již dostávají, a zredukovat ekonomický proces výroby, což je jev nanejvýš složitý, na čistě vnitřní problém mezi zaměstnavatelem a pracujícími a v podstatě na otázku, jejíž řešení závisí výlučně na vůli těchto dvou stran, zejména však na dobré vůli zaměstnavate-

le. Tento názor, který až zaráží svou naivitou, již dnes nesdílí žádný ekonom hodný toho jména a i sami pracující si v současné době uvědomují, že jde o *příliš zjednodušený přístup*. Že zaměstnavatel při využití lidských a nelidských výrobních faktorů čelí *nákladům, za které již nemůže jít*, že je na trhu s výrobky neustále konfrontován se spotřebitelem, a nemůže tudíž po libosti vnutit spotřebiteli ceny těchto výrobků, protože spotřebitel, alespoň v moderních tržních ekonomikách, má prakticky neomezené možnosti volby, a tedy reakce na vyšší ceny, které požaduje výrobce, to vše již většina začíná chápat. Daleko méně však je bohužel stále ještě chápán fakt, že takzvané „zisky“ podnikatele, pokud jsou zaznamenány, sám podnikatel *téměř beze zbytku* znovu investuje do výrobního procesu, a že tedy jakýkoli pokus převést tyto „zisky“ ve prospěch pracujících zaměstnanců prostřednictvím odborářské akce, a zejména prostřednictvím stávků, znamená ve skutečnosti pokus krátkodobě či dlouhodobě omezit investiční kapitál, a tudíž samotnou možnost posílit práci a zvýšit odměnu za práci. Obecně známý je dnes rovněž fakt, že technologicky a ekonomicky nejvyspělejší podniky, jako jsou podniky ve Spojených státech, se stále usilovněji snaží najít investiční kapitál, který by zvýšil jejich efektivitu a konkurenceschopnost. Kapitál využitý v podnicích Spojených států dosahuje v současné době v mnoha případech dvaceti pěti milionů lir na každého zaměstnance.

Ostatně fakt, že akumulace nelidských výrobních faktorů neustále posiluje lidskou práci, a umožní ji tudíž stále lépe ohodnotit, se rovněž, byť pomalu, dostává do povědomí všech. Všichni si totiž uvědomují, že podniky, které nejlépe platí za vykonanou práci, jsou právě ty, které vlastní více zařízení a ve kterých je více strojů, jež mají zaměstnanci k dispozici: postupný zánik řemeslné výroby, která nedokáže poskytnout vysoké odměny za práci, protože práce je zde zařízeními a stroji posílena jen ve velmi omezené míře, je toho nepochybným důkazem.

Prostý člověk je však ještě dalek toho, aby pochopil ekonomické jevy, které pramení ze skutečností, s nimiž se každodenně setkáváme. Mnozí se stále domnívají, že „majitel“ („padrone“, se kterým se v tradičním slova smyslu setkáváme stále vzácněji) si stanoví jako hlavní či možná jediný cíl dosáhnout „zisku“, aby jej *využil ke svému přímému prospěchu*, a že tohoto údajného cíle se navíc snaží dosáhnout výlučně, nebo aspoň převážně, vyplácením značně nižší odměny za práci, než by si mohl dovolit: jde o dvě *polopravdy*, nebo spíše dva skutečné omyly, jež však přežívají právě proto, že je na nich zrnko pravdy. Prostý člověk totiž dostatečně nechápe, že podnikatel, který sice má zájem na zvýšení svého příjmu, musí proto především *maximálně zvýšit vlastní investice a převést právě na ně většinu dosažených příjmů*, aby je přeměnil v nové zdroje příjmu. Prostý člověk rovněž dostatečně nechápe, že jestliže je pravda, že má-li podnikatel zvýšit své příjmy, snaží se co nejméně zaplatit za všechny

výrobní faktory, včetně práce, hranicí této snahy je pro něj nicméně zájem disponovat stále větším množstvím výrobních faktorů, tedy i práce, protože pouze zvýšením kvantity (a kvality) výrobních faktorů může nakonec (v absolutním smyslu) objektivně zvýšit výrobu zboží, a tedy i svých příjmů. Podnikatel je tak nucen zvyšovat, jakmile si to může dovolit, poptávku po práci, a ve společnosti, kde se práce prodává na trhu (neboli ve společnosti, kde existuje volná spolupráce mezi jednotlivci), tento fakt nemůže než vyústit ve *zvýšení odměny za práci, které je podnikatel postupně nucen nabídnout, aby si zabezpečil práci, již potřebuje: zvýšení, které je na druhé straně umožněno rostoucím posilováním práce prostřednictvím nových a dokonalejších výrobních materiálních prostředků.*

V souvislosti s oběma výše uvedenými polopravdami – nebo omyly – se v názorech většiny objevila i *další přežívající polopravda*, podle níž je zaměstnavatel *vůči zaměstnanci vždy ve výhodné pozici*, především proto, že zaměstnanec nemůže čekat na odměnu za svou práci, která mu umožňuje „přežít“, dlouho, zatímco zaměstnavatel má spoustu času, aby pracujícího donutil přijmout odměnu nižší, než kterou by mohl dostat. Na této polopravdě – nebo na tomto skutečném omylu – spočívá většinou chápání takzvané trvalé *nerovnováhy mezi smluvními stranami pracovní smlouvy: „nerovnováhy“*, kterou by měla „kompenzovat“ stávka tak, aby byla znovu nastolena rovnováha ve prospěch údajně slabší strany. Tuto znovu nastolenou rovnováhu by pak, podle této koncepce, bylo třeba bránit proti jakémukoli pokusu o její narušení ze strany silnější smluvní strany, např. *pracovní výlukou*. Právě odvoláváním se na údajnou „nerovnováhu“ mezi stranami ospravedlňují zastánci „práva“ na stávku jeho existenci, a stejně tak, s odvoláním na nutnost zachování nové „rovnováhy“ (dosažitelné údajně zavedením práva na stávku) tvrdí v současné době v Itálii mnozí z nich, že pracovní výluka je nezákonná, dokonce trestná, anebo alespoň znovu požadují její zákaz a opětovné zavedení trestních opatření, která proti pracovní výluce kdysi zavedl fašistický režim. Řekl jsem, že i zde se jedná o polopravdu, nebo, jako obvykle, o omyl. Je sice pravda, že pokud by pracující během svých jednání se zaměstnavatelem zůstal skutečně bez jakékoli odměny a navíc bez jakéhokoli dalšího zdroje živobytí, byl by odsouzen ke hladu; je nicméně právě tak pravda, že alternativa mezi přijetím podmínek, které mu byly nabídnuty zaměstnavatelem, a neexistencí jakéhokoli jiného možného příjmu nebo odměny je čistě hypotetická. Jinými slovy, jak již před časem zdůraznili ekonomové, nezaměstnanost je ve skutečnosti často dobrovolná, neboli závisí na rozhodnutí, které je pracující schopen přijmout právě proto, že *může čekat na práci nebo alespoň určitou práci*, až se upraví určité podmínky, které mu budou vyhovovat. Že je tomu tak, dokazuje nejen případ všech, kteří by nepracovali za žádnou cenu za podmínek, které by jiní považovali za postačující k přežití (jde o dostatečně známý pří-

pad například Afriky, Indie nebo amerických indiánů), ale i případ všech, kdo i raději na určitou dobu, než najdou přijatelné zaměstnání, sníží svou životní úroveň, než aby vykonávali jiná dostupná zaměstnání (eventuálně i lépe placená), ale méně přijatelná (a proto odmítají například práci doma nebo řemeslnou činnost anebo práci v zemědělství a čekají na vítanější práci v továrně), ale konečně i případ všech, kdo v západních zemích dávají přednost stávce a čekají na lepší pracovní podmínky. Na druhé straně je sice pravda, že zaměstnavatel má zpravidla dostatečné příjmy, aby fyzicky přežil o mnoho déle než jeho zaměstnanci v případě, že by jeho podnik přestal vyrábět. To však naprosto neznamená, že zaměstnavatel je nucen přerušit výrobu *pouze nebo převážně* na základě této prosté úvahy. Je známo, že užitečnost či neužitečnost provedené volby hodnotí ten, kdo k volbě přistupuje, ne již na základě srovnání situace, ve které se nalézá, a situace, ve které se současně nacházejí jiní, méně úspěšní, ale na základě *porovnání situace, ve které se následně ocitne ten, kdo vybírá, se situací, ve které se nachází momentálně on sám*. Podnikatel, který se musí rozhodnout, zda přerušit výrobu či nikoli (např. prostřednictvím pracovní výluky), tedy zpravidla nemyslí na fakt, že na rozdíl od svých dělníků, i kdyby vůbec nic nedělal, bude mít každopádně co jíst i po několik dalších měsíců nebo roků, ale na to, že takové přerušení výroby zhorší, možná i vážným způsobem, jeho *současnou* situaci, neboť ho připraví o příjmy, které již užívá, anebo ho o tyto příjmy připraví ve značné míře. K tomu, aby podnikatel přerušil činnost svého podniku, tedy nestačí pouhá úvaha, že fyzicky dokáže přežít o mnoho déle než jeho zaměstnanci: podnikatel ví, že pokud přerušení výroby potrvá, nejen že riskuje ušlý zisk, ale utrpí značné škody, které budou tím větší, čím větší je jeho podnik, v důsledku nákladů, které s sebou přináší vlastnictví výrobních statků, i když tyto statky budou zcela či zčásti v nečinnosti. Právě tyto důvody nezřídka přimějí podnikatele pokračovat ve výrobní činnosti jeho podniku spíše než důvody tuto činnost přerušit, které by braly v úvahu možnost jeho fyzického přežití v případě, že by došlo k přerušení této činnosti. Kdyby tomu tak nebylo, neviděli bychom podnikatele (kteří by mohli docela dobře fyzicky přežívat dál, i kdyby přestali podnikat) pokračovat v jejich činnosti až do pokročilého věku a navzdory všem těžkostem a překážkám, jak k tomu v současné době občas dochází v Itálii, a naproti tomu jiné, kteří se dopouštějí zoufalých činů, například sebevraždy, v důsledku krachu svých podniků, přestože možnost fyzického přežití po úpadku podniku by v jejich případě existovala. Samotným cílem stávky je ostatně, jak známo, způsobit podnikateli takové škody, aby byl nucen přistoupit na požadavky stávkujících. Což přímo protirečí tvrzení, že pouze schopnost přežít déle než vlastní zaměstnanci je pro podnikatele dostatečným důvodem pro to, aby udělal, co si myslí.

Zmíňme se o dalším argumentu, jehož obvykle mnozí používají na podpo-

ru polopravdy, o níž jsme hovořili výše: zatímco pracující si prý nemohou vybrat svého zaměstnavatele podle svého přání (neboť zaměstnavatelů je mnohem méně než pracujících), zaměstnavatel si naopak může po libosti vybrat vlastní zaměstnance, kterých je mnohem více než zaměstnavatelů: i odtud údajně pramení větší síla či větší „moc“ zaměstnavatele „při vyjednávání“ ve srovnání s pracujícím, kterou odborářské zákonodárství kulminující v právu na stávku si klade za cíl „vyrovnat“ ve prospěch takzvané slabší strany. Zapomíná se však, že jestliže pro určitý podnik je například zapotřebí jednoho podnikatele a minimálně sta pracovníků, tito pracovníci již z tohoto důvodu představují potenciální a výkonnou, i když v podstatě náhodnou či nevědomou, „koalici“ vůči zaměstnavateli. Ten se samozřejmě může snažit vyloučit ze skupiny sta nezbytných pracovníků ty, které si nepřeje, podle naší hypotézy jich však bude muset *přesto sto* přijmout a není vůbec řečeno, že tento požadavek mu umožní vybrat si nebo vyloučit někoho, jak se mu zamane: zaměstnavatel se tak ocitne v situaci osoby, která k dosažení svého cíle potřebuje určitou částku: pro tuto osobu (a pro kohokoli jiného) nebude důležité, že si může teoreticky vybrat nominální hodnotu nebo sérii bankovek, které má k dispozici, aby tuto částku uhradil: omezení jeho rozhodnutí představuje především částka, kterou potřebuje, a platební prostředky, které má po ruce.

Stejná úvaha platí obráceně pro zaměstnance. Zdá se v nevýhodném postavení, protože musí „soupeřit“ s velkým počtem jiných pracujících vůči omezenému počtu zaměstnavatelů: ve skutečnosti se však může stát, a čtené příklady toho jsme viděli i zcela nedávno v různých zemích, že zaměstnanci se navzdory tomu ocitnou ve *výhodné* situaci ve srovnání se zaměstnavatelem tehdy, kdy poptávka po pracovní síle převyšuje nabídku. I zde převládá a v myslích těch, kdo jsou přesvědčeni o takzvané nerovnosti smluvních stran v pracovních smlouvách a o příslušném právu na stávku, stále převládá poněkud zjednodušený pohled na tento ekonomický jev: zdá se, že tito lidé mají stále tendenci vycházet z „omezeného počtu“ zaměstnavatelů a „vysokého počtu“ pracovníků, aniž by brali v úvahu *vzájemný poměr*, který je nutný případ od případu na základě požadavků a situace jednotlivých podniků a který jediný je rozhodující. Ignorují tak fakt, že podnikatel, který potřebuje alespoň sto pracovníků a nemůže je bez problémů sehnat na trhu, není již vůči těmto pracovníkům ve výhodné pozici, ale v pozici nevýhodné, přestože i v tomto případě je podnikatel jediný a pracujících je „mnoho“.

Připomeňme v této souvislosti, že i ve filosofii „práva na stávku“ hraje významnou roli iracionální faktor, který je základem veškeré moderní „odborářské“ ideologie. V této ideologii platí ještě dnes Proudhonova definice „filosofie bídy“. Pouze případy bídy totiž zpravidla upoutávají – a zdají se opravňovat – pozornost zastánců této ideologie: pouze v případě chudých regionů

se totiž podnikatel ocitá v pozici *alespoň zdánlivě silnější*, než je pozice jeho zaměstnanců, a pouze takovéto případy mají na mysli ideologie, o kterých hovoříme: jestliže podnikatel potřebuje sto pracovníků a trh práce mu jich nabízí řekněme tři sta, tito pracující se ocitají v nevýhodné situaci.

To vše však naprosto neznamená, že na jedné straně by si podnikatel v takové situaci mohl dělat, co by chtěl (například by snížil anebo naopak po libosti zvýšil odměnu za práci), ani že na straně druhé by pracující mohli změnit své nevýhodné postavení tím, že by prostě použili donucovací prostředky, jako je například stávka. Zdánlivá výhoda zaměstnavatele v obdobné situaci je totiž vždy více či méně přímo spjata s *celkovou chudobou příslušného prostředí*: kapitál je zde omezen a samotných podnikatelů je velmi málo.

Pokud podnikatel z tohoto prostředí pochází, může zpravidla disponovat pouze *prostředky velmi omezenými ve srovnání s kolegy, kteří působí v prosperujícím prostředí*. Omezený kapitál umožňuje našemu podnikateli omezené použití nelidských výrobních faktorů, umožňuje mu tedy pouze v omezené míře podporovat a následně ohodnotit *lidskou práci, kterou disponuje*. V zaostalých ekonomikách k tomu přistupuje vyšší riziko podnikání dané nejrůznějšími příčinami, počínaje problémy s výrobou zboží, s jeho zavedením na trh a konče častou nesolventností kupujících, což se projeví ve vyšších nákladech. Tyto okolnosti determinované prostředím samozřejmě našemu zaměstnavateli, kterého můžeme označit za *mezního*, brání odměňovat své zaměstnance obdobně, jak mohou odměňovat své zaměstnance jeho kolegové, kteří působí ve vyspělých ekonomikách.

Chtít „vyrovnat“ možnosti zaměstnanců jako smluvní strany s možnostmi podnikatele nemá v těchto případech samozřejmě valný smysl: bylo by totiž třeba především odstranit příčiny chudoby příslušného prostředí, čehož však lze dosáhnout pouze zvýšením výroby, a zvýšení výroby lze opět dosáhnout pouze a především zaplacením nejrůznějších výrobních faktorů, lidských a nelidských, v závislosti na jejich výkonu.

To vede k jasnému závěru: zatímco v prosperujících ekonomikách vůbec nemusí existovat „nerovnováha“ smluvních stran na úkor zaměstnanců a jejich postavení při jednáních může být naopak „nadřazené“, v zaostalých ekonomikách převažuje, alespoň zdánlivě, zaměstnavatele vůči jeho zaměstnancům je zpravidla více než kompenzována jeho omezeným kapitálem a následnými vysokými výrobními náklady, tedy dvěma okolnostmi, které lze těžko změnit donucovacími prostředky, jako je stávka. Pokus snížit příjem zaměstnavatele, který v takové situaci poskytuje mezní práci, pomocí donucovacích prostředků, jako je stávka, může vést přímo k likvidaci samotného zaměstnavatele, který je v těchto ekonomikách dost vzácný a kterému by se již nevyplatilo nést vyšší výrobní náklady, jež jsou již tak vysoké ve srovnání s odpovídajícími výrobními náklady ve vyspělých ekonomikách.

To vše popírá slavný mýtus „stále a nutně nejslabší strany“, kterou je podle teoretiků stávky údajně zaměstnanec, a od základů vyvrácí myšlenku proslulé zásadní „nerovnováhy“ mezi stranami, která by měla a mohla být odstraněna pouze prostřednictvím mimořádných prostředků, jako je stávka.

Přírozně že k obdobným závěrům dospějeme i v případě pracovní výluky ze strany zaměstnavatele, chápeme-li pracovní výlukou jako prostředek „změny“ vztahu ve prospěch zaměstnavatele.²⁰⁴ Platí tedy obráceně úvahy, které jsme uvedli v souvislosti se situací, kde je nadbytek pracovní síly. Jestliže je pracovní síly nedostatek (což je případ, který by zaměstnavatel mohl považovat za případ „převahy“ zaměstnance), problém nelze samozřejmě vyřešit „pracovní výlukou“; tento nedostatek pracovní síly by však bylo třeba vyřešit, aby byla v takovémto případě odstraněna údajná převaha zaměstnance.

Je zřejmé, že stávka i pracovní výluky jsou z valné části iluzorními prostředky odstranění stále údajné nerovnováhy mezi smluvními stranami pracovního vztahu.

Může se naopak stát, a také se zpravidla stává, že použití těchto prostředků, a zejména nejběžnějšího z nich, stávky, vede především k vytvoření *nerovnováhy mezi pracujícími vzájemně a konečnými ke ztrátám pro celou ekonomiku*. Pokud naopak v důsledku stávky (nebo jiných více či méně přímo donucujících prostředků, jejichž cílem je změna tržní ceny práce) práce vynaložená při výrobě určitého statku stojí více než předtím, a je navíc dražší než práce vynaložená na výrobu jiných statků, podnikatelé se budou snažit, bez ohledu na požadavky trhu, přesunout materiální výrobní faktory (vyjádřeno v peněžních termínech, investiční kapitál) do výroby, kde náklady na práci zůstaly nižší. To pravděpodobně vyvolá především nezaměstnanost pracujících v závodech, kde se práce stala příliš drahou (neboli nerovnováhu mezi pracujícími vzájemně), což lze kompenzovat pouze zčásti případným převedením těchto pracujících do podniků, kde zůstaly náklady na práci nižší a kde budou jejich mzdy nižší a kam bude mimo to směřovat nový kapitál odebraný podnikům, ve kterých práce podražila. To ovšem bude mít také za následek odebrání zdrojů z výroby určitého zboží, které rovněž bylo žádáno na trhu, a převedení těchto zdrojů do výroby zboží na trhu nepožadovaného nebo méně žádaného, což bude znamenat jasnou *ztrátu* pro pracující, podnikatele i spotřebitele. Je pravda, že v průběhu odborář-

²⁰⁴ Jestliže pracovní výluky bývají naopak stavěny do protikladu vůči stávce jako odvetné opatření, je jasné, že se nesnaží o „posun“ vztahu ve prospěch zaměstnavatele, ale prostě o *vyrovnání nerovnováhy*, kterého by se prostřednictvím stávky chtělo na jeho úkor dosáhnout.

ských debat mezi pracujícími a zaměstnavateli je na toto téma často slyšet zmínky o jeho údajném řešení, které by mělo být jakýmsi zázračným všelékem na všechny bolesti vyplývající ze zvýšení nákladů na práci nad možností trhu.

Podle některých názorů může být zvýšení těchto nákladů vyrovnáno zvýšením produktivity podniků: neboli možností podniků zdokonalit svá zařízení, udržet tak za vyšších nákladů stejný počet pracujících a přitom vyrábět víc.

Tato teorie se nicméně zdá příliš zjednodušující. Především ne vždy mohou podniky nalézt nový kapitál nutný k posílení práce, a zvýšit tak produktivitu v tom smyslu, jak jsme se zmínili. Je tu však další potíž: i když připustíme, že podniky, kterých se neúměrné zvýšení nákladů na práci týká, najdou kapitál nezbytný k posílení vlastních zařízení s cílem vyrobit víc, není naprosto prokázáno, že toto posílení je pro podnik vždy ekonomicky výhodné: může se totiž stát, že vyšší výroba statků nebo služeb je pro příslušný podnik za určitých okolností buď nemožná, nebo alespoň nevýhodná: ať už proto, že hypoteticky vyšší množství výrobku by trh nemusel přijmout, anebo proto, že by je nepřijal za rentabilní ceny. V takovém případě se sice podnik může snažit zvýšit vlastní produktivitu (neboli vztah mezi vlastními náklady a vlastními zisky) posílením zařízení, pokud to bude z finančního hlediska možné. O zvýšení produktivity se však podnik bude snažit *omezením použité pracovní síly*, která se stala příliš nákladnou. Produktivita podniku, neboli vztah náklady – zisky se tedy může, jak je zřejmé, zvýšit nejen zvýšením zisků při zachování stejných nákladů, ale také zachováním stejných zisků při současném snížení nákladů, počínaje náklady, které by hypoteticky neúměrně vzrostly v důsledku „vítězství odborů“. V takovém případě mohou jak pracující a odbory na straně jedné, tak podnikatel na straně druhé vyslovit souhlas se zvýšením produktivity podniku: bohužel nemluví stejným jazykem, i když používají tatáž slova. Odbory pracujících totiž chtějí, aby podnik zvýšil určitým způsobem zisky, a věří, anebo předstírají, že věří, že to je *vždy* možné, takže lze kompenzovat vyšší náklady na práci; naopak podnikatel, který si uvědomuje, že to často možné není, se snaží zachovat stejné zisky snížením celkových nákladů na práci. Připomíná to historku o rozhovoru mezi současným laoským králem a americkým ekonomem, který králi přijel vysvětlit, jak „zvýšit produktivitu“ ekonomiky země. Po chvíli král ekonomu přerušil: Promiňte, pane, ale my si nerozumíme: vy chcete zdvojnásobit výrobu a my naopak chceme snížit práci na polovic. Zvýšení produktivity, které si laoský král přál, aby vyhověl lenosti svých poddaných, si podnikatel musí přát, protože jiné východisko nemá.

Typický příklad podobného typu, ke kterému došlo nedávno, připomněl významný americký badatel, profesor ekonomie na chicagské univerzitě, Brozen. V Chicagu máme, píše Brozen, velký počet mladistvých, kteří vycházejí

ze škol a nemohou najít práci. Problém se projevuje vysokou mírou kriminality mladistvých. Ti by si přáli najít nějakou práci, pokud možno stále zaměstnaní. Mnozí z nich pracovali jako obsluha výtahů za dolar až dolar dvacet pět na hodinu. Odborovému svazu pracovníků obsluhy výtahů v Chicagu se však podařilo prosadit minimální mzdu dva dolary padesát na hodinu. Výsledkem bylo, že majitelé budov vybavených výtahy došli za těchto okolností k závěru, že bude výhodnější vydat 30000 dolarů na plné zautomatizování výtahů a obsluhu zrušit. Vzhledem k tomu, že celkové náklady operace, včetně daní, pojištění, amortizace a úroků z potřebného kapitálu činily 8000 na výtah, nebylo výhodné provést automatizaci výtahů, jestliže dvě směny obsluhy stály denně pouze 5000 dolarů na výtah. Protože však po takzvaném vítězství odborů stouply náklady na denní dvousměnnou obsluhu na 10000 dolarů ročně na výtah, výdaje na automatizaci výtahů se vyplatily. Výsledkem tedy byla automatizace výtahů, nezaměstnanost bývalé obsluhy a problém veřejného pořádku, který závažně narušila mládež, která se náhle ocitla bez práce. Tohoto politováníhodného výsledku bylo dosaženo právě „zvýšením produktivity“, které spočívalo v zajištění téže služby (přepřavování stejného počtu osob výtahem) při snížených provozních nákladech ve srovnání s náklady, které si vynutilo vítězství odborů, ve výši 2000 dolarů na výtah. Tohoto „zvýšení produktivity“ však bylo současně dosaženo za cenu vyšších nákladů ve výši 3000 dolarů ročně na výtah v porovnání s náklady před vítězstvím odborů. Těto vyšší roční částky odpovídající 3000 dolarů by samozřejmě bývalo mohlo být lépe využito při výrobě jiného zboží žádaného na trhu, v následně vyšší počtu pracovní síly, která by je vyráběla; v důsledku vítězství odborů však tato částka posloužila k růstu nezaměstnanosti a ke vzniku nového problému pro chicagskou policii. Ostatně eventuální pokus rozšířit pomocí donucovacích prostředků i na ostatní podniky, kde zůstaly náklady na práci nižší, zvýšení mezd pracujících nad tržní úroveň povede v kratším či delším časovém horizontu k omezení *všech nemateriálních výrobních faktorů*, jejichž použití se za této situace ukáže méně výhodné: nakonec se tedy ve všech sektorech vyrobí *méně, než by bylo možné, a při vyšších nákladech*. A všichni, jako spotřebitelé, budou muset zaplatit za uměle vyvolané vyšší náklady na práci. Mnozí pracující přijdou navíc o zaměstnání, uchazeči o zaměstnání budou bez nových pracovních příležitostí a pracující, kteří práci mít budou, budou připraveni o přínos těch nových výrobních materiálních faktorů, které by bez uměle zvýšených nákladů na práci posílily práci a umožnily podnikatelům vyšší výrobu, a tedy i vyplácení vyšších mezd. Netřeba zdůrazňovat, že ke stejnému výsledku bychom dospěli, kdybychom se rozhodli (jak to také činí odbory i v naší zemi a jak se o to často snažily i jinde) zastavit propouštění zaměstnanců a zabránit tak podnikům vyrovnat zvýšení jednotkových nákladů na práci, ke kterému došlo v důsledku takzvaných vítězství odborů,

s odpovídajícím snížením celkových nákladů na práci prostřednictvím redukce počtu zaměstnanců. Pokud se totiž překročí k zastavení propouštění, podniky, které dokážou přežít, nebudou mít samozřejmě odvahu investovat nové zdroje, a ty, které se žádným způsobem nedokážou vyrovnat se zvýšením nákladů na práci, budou nuceny zavřít. Pokud jde o podniky, které přežijí, budou chybět nové pracovní příležitosti pro nové ročníky pracujících a nové příležitosti posílit práci, a tudíž nebude možné zvýšit mzdy stávajících zaměstnanců; pokud podniky zavřou, bude samozřejmě důsledkem nezaměstnanost, kterou nedokážou odstranit ani zásahy prefektů či ministra práce, ani nepokoje v ulicích.

Výsměšný osud ztréstá tedy všeobecným poklesem blahobytu všechny tyto pokusy, které se snaží násilně a proti zákonům trhu měnit samotné přerozdělování bohatství ve prospěch některých.

K těmto nežádoucím jevům, k nimž v krátkém či delším časovém horizontu dochází v důsledku poruch zapříčiněných více či méně donucovacími prostředky, jejichž cílem je zvýšit mzdy za hranice trhu, samozřejmě přistupují zcela zřejmé nežádoucí jevy, které pro pracující, zaměstnavatele a všechny spotřebitele plynou z rozdělení existujících zdrojů (jež byly použity nevhodně nebo v důsledku znehodnocení lidských a materiálních zdrojů, jichž by se dalo využít pro výrobu a které během stávek a pracovních výluk zůstaly nevyužity) a rovněž z neuskutečněné výroby zboží, jež by bylo bývalo během stávků možno vyrobit.

Přesvědčení, že koneckonců přímé náklady na stávku nemusí být pro pracující vůbec kompenzovány výhodami, kterých by bývali mohli dosáhnout přímo formou zvyšování mezd, si začalo razit cestu i mezi pracujícími; méně zřejmý je však zatím ještě fakt, že i přímé výhody, kterých eventuálně mohou pracující tímto způsobem dosáhnout, mohou zmařit, a více než to, následné nevýhody, jako je nezaměstnanost anebo ztráta zaměstnání těchž nebo jiných pracujících, zvýšení životních nákladů pro všechny a stagnace budoucích mezd dotčených nebo jiných pracujících nebo i všech na kratší či delší dobu. Stávka se nevyplácí, a právě proto na základě kruté zkušenosti začínají pronikat základní znalosti ekonomie i do myslí těch, kteří o těchto problémech nikdy soustavněji nepřemýšleli.

Jak je známo, již delší dobu nemá stávka pro masy kouzlo, které měla jako údajný nástroj zlepšení situace pracujících. V míře, v jaké se stávka stále ještě *zdá* účinným prostředkem k *dosažení čisté mzdy, které by stávkující jinak nedosáhli*, zůstává mýtem naší doby a bude jím alespoň do té doby, než si všichni, kteří se k ní uchylují, stejně jako všichni ostatní členové ekonomiky, uvědomí její neúprosné ekonomické meze a všechny její negativní dopady. Zatím má stávka stále ještě kouzelnou moc, kterou pro typ „primitivního rebela“ (který, jak nás učí sociologie, existuje v téměř každé společnosti, včetně spo-

lečnosti vyspělé) vždy mělo jednostranné uplatňování vlastních argumentů a vidina dosáhnout tímto způsobem toho, čeho by nebylo možné získat svobodným souhlasem ostatních zainteresovaných.

Na počátku jsem prohlásil, že filosofie takzvaného *práva* na stávkou spočívá rovněž na špatné ekonomické historii.

Činnost odborů a její výsledky v současné době je možné hodnotit různě. Lze například připustit, že alespoň zčásti měla tato činnost pozitivní vliv na výchovu dělnických mas, přestože nelze nevidět její negativní důsledky, zejména užití násilí jednotlivce a pokusy o vlastní zjednání nápravy, které je charakteristické pro významnou část činnosti odborů napříč historií a které má nevyhnutelně tendenci šířit se mezi jednotlivci, kteří jsou organizováni v odborech, v protikladu s požadavkem, který byl vždy považován za základní požadavek každého vyspělého státu, v souladu s nímž se jednotlivec zřiká svévolně prosazovat své názory. Pokud hodnotil historický dopad odborářské činnosti, a zejména dopad jeho klasické zbraně, stávky, prostý člověk, opominul a často, byť v dobré víře, náležitě nepochopil dvě základní fakta, která nicméně v současné době odhalilo bádání historiků: 1. nástup průmyslu v moderní éře zdaleka nevedl ke stavu otupění a bídě, jak v první polovině devatenáctého století tvrdila obratná propaganda všech nepřátel soukromého moderního průmyslového podnikání (počínaje anglickými latifundisty a konče socialisty, a zejména jejich nejvyšší autoritou Marxem), ale naopak k neustálému a rostoucímu blahobytu mas pracujících, kteří by bez průmyslové éry byli dnes tam, kde se ocitly masy chudých indiánů, které z velké části zůstaly v předindustriální době. Tento pokrok byl zaznamenáván již od samého počátku a určitě nikoli díky činnosti odborů, jejichž ustavení zprvu, alespoň po celou první polovinu minulého století, bránil zákon a jejichž činnost se rozvinula relativně pozdě. 2. Ke zvýšení životní úrovně pracujících v průmyslové éře nedošlo ani tak zásluhou činnosti odborů, ale rostoucím využitím nelidských výrobních faktorů díky investicím podnikatelů a vynálezům všeho druhu, jejichž realizaci tyto investice umožnily. Jak jsem řekl, pravda, která se dnes začíná prosazovat i v ekonomických *názorech* prostého člověka (který začíná chápat, že pouze postupným posilováním lidské práce prostřednictvím výrobních materiálních faktorů lze více vyrábět a lépe odměnit práci), bude muset převážit rovněž nad přibližnými představami, jež má stále ještě o hospodářských dějinách široká veřejnost. Prozatím v široké veřejnosti přetrvává mýtus o historické úloze odborů, která je *hlavní a nezbytnou příčinou zvyšování životní úrovně pracujících* od počátku průmyslové revoluce po současnost.

Přirozeně že osobnímu zájmu odborových předáků nevyhovuje, aby vyšly najevo teoretické a historické skutečnosti, o kterých jsme právě hovořili. Je však v zájmu všech, pracujících, podnikatelů a v obecném smyslu výrobců-

spotřebitelů, aby byla konečně pochopena některá základní nepopiratelná fakta v celém jejich dosahu.

2. STÁVKA A PRACOVNÍ VÝLUKA V SOUČASNÉM ITALSKÉM PRÁVNÍM ŘÁDU

Prozatím je italský právní řád tím, čím je. Říká se, že po bitvě je každý voják generálem. Dalo by se také říci, že politici často v zákonech uplatňují ekonomické a historické teorie minulosti, které žádný odborník hodný toho jména dnes nebere vážně. Z tohoto pohledu i náš právní řád žije zčásti v minulosti: takzvané „právo“ na stávku má své ideologické kořeny v ekonomických a historických teoriích, které z velké části neúprosně vyvrátila kritika.

Bohužel, jak tomu v takových případech často bývá, máme-li užít výraz Karla Marxe, i v oblasti práva „mrtvý se chytá živého“ a brání mu žít a jednat, jak by měl.

„Právo“ na stávku výslovně upravuje článek 40 současné italské ústavy, jež vstoupila v platnost 1. ledna 1948, který uvádí: „Právo na stávku je uplatňováno v rámci zákonů, které jej regulují.“

Ústava ostatně právo na stávku *nedefinuje*, ani se *specificky* neodvolává na zákony, které jej regulují nebo které by jej regulovat měly. Stejný výraz „které ho regulují“ použitý v přítomném čase je možné vztahovat na zákony existující v okamžiku vydání ústavy, a to přesto, že vzhledem k tomu, že ústava má trvat v čase, přítomný čas „které ho regulují“ je třeba chápat i ve vztahu k budoucím zákonům.

V této souvislosti je třeba upozornit na *právní paradox*, jehož oběťmi jsou v Itálii dodnes nejen pracující a podnikatelé, ale koneckonců všichni občané.

Jestliže se výraz „zákony, které regulují“ stávku (použitý v čl. 40 ústavy) vztahuje na zákony existující v době, kdy ústava vstoupila v platnost, je nutné zdůraznit, že *jediné* zákony týkající se stávky platné v té době byly zákony, které nebyly nikdy poté formálně zrušeny a které „regulují“ stávku v tom smyslu, že ji považují za trestně postižitelný přestupek ILLECITO PENALMENTE PERSEGUIBILE. (Jde o článek 502 a články následující platného trestního zákoníku, který vydal 19. října královským dekretem Viktor Emanuel III. a který je od 1. července 1931 až dosud stále v platnosti.)

Pokud budeme toto řešení považovat za nelogické a budeme se navíc domnívat, že výraz „zákony, které regulují“ stávku je třeba vztahovat k zákonům uvedeným v ústavě, jež mají v budoucnu stávku regulovat, musíme konstatovat, že tyto zákony, přibližně dvacet let poté, co ústava vstoupila v platnost, stále ještě neexistují.

Tento fakt je asi veřejnosti dostatečně znám, než aby bylo třeba se u něj déle zdržovat. Bude však možná užitečné připomenout, že jej otevřeně připomenulo dnes již proslulé rozhodnutí ústavního soudu vydané 4. května 1960, které je doposud nejvýznamnějším, i když naprosto nedostačujícím, příspěvkem k řešení tohoto paradoxního problému. V tomto rozhodnutí se doslova uvádí, že „zákonodárce je povinen vydat“ tento příslušný zákon regulující právo na stávku, o kterém hovoří čl. 40 ústavy, který však dosud chybí.

Chybějící legislativa takzvaného „práva“ na stávku v zemi, jako je naše, která je založena na psaném právu neboli ve které legislativa pokrývá nebo si přeje alespoň teoreticky pokrývat veškeré právo, je věc naprosto výjimečná: je tím závažnější, čím větší je význam akce, jakou je „stávka“, jev, který se týká ekonomiky celé naší společnosti a často se – alespoň nepřímo – dotýká milionů osob.

Do tohoto *vakua*, které ponechala naše legislativa, pronikla pomalu, velmi opatrně a s omezením na některé případy judikatury ústavního soudu a ostatních správních a obecných soudů, počínaje preturami až po kasační soud a Státní radu. *Není* však určitě chybné tvrdit, že většina tohoto prostoru je ještě prázdná, a nezdá se, že by existovala možnost tuto legislativní mezeru v blízké budoucnosti vyplnit.

Tento paradoxní aspekt otázky není nicméně jediný a možná ani nejdůležitější. Stávka je dnes považována za *trestně postižitelný* čin pouze v některých zemích světa: v Sovětském svazu a ve většině ostatních komunistických států a dále v Portugalsku a ve Španělsku. V ostatních zemích stávka trestným činem není, z právního hlediska se nicméně jedná o občanskoprávní delikt, pokud ten, kdo jej uskutečnil, se předem nedržel některých důležitých konkrétních zásad uvedených v zákonech. V několika málo případech je mimo to stávka výslovně definována jako „právo“, například v čl. 40 naší ústavy, avšak v žádném případě (s výjimkou sousední Francie, která tuto podivnou situaci sdílí s Itálií) nebyla stávka definována jako „právo“, aniž by byl konkrétními právními normami vymezen její rozsah. Definovat ve skutečnosti stávku *sic et simpliciter* jako „právo“ znamená vnést do práva vzájemně si odporující pojem, jakési právní *monstrum*. Stávka je totiž *zdržení se práce v rozporu s pracovní smlouvou*: jako taková je, nebo by alespoň měla být na základě všeobecných principů právního řádu (nejen našeho, ale naprosté většiny ostatních zemí) *občanskoprávním deliktem*, neboť jde o nedodržení pracovní smlouvy. Pracovní smlouva samozřejmě ukládá zaměstnanci vykonávat stanovenou práci, a nikoli ji ukončit nebo přerušit podle jeho nezměnitelného názoru. Toto ukončení nebo přerušování je tedy jednostranným aktem, který by zjevně porušil pracovní smlouvu, pokud by neexistovala zvláštní právní norma, jež toto porušení definuje jako „právo“. Z *formálního* hlediska je „právo“ přirozeně vše, co zákonodárce za takové označí, a tak se může stát

právem i to, co by jinak podle téže obecné logiky právního řádu (která vychází z jeho obecných principů) bylo občanskoprávním deliktem. Toto *formální* řešení však s sebou přináší vážné problémy, neboť do právního řádu vnáší rozpor: rozpor o to větší, neboť zatímco na jedné straně, jak v našem, tak v ostatních právních řádech, je posvěcen všeobecný princip, podle kterého se nikdo nemůže svévolně zbavit svých povinností smluvně přijatých vůči třetím osobám, a tento princip je posvěcen ve všech případech, v případě pracovní smlouvy je od tohoto principu naopak upuštěno a připouští se, že pouze jedna jediná ze stran, které se ocitly ve sporu, může přijmout jednostranné rozhodnutí a svévolně se vyprostit z přijatého závazku, aniž by ji k tomu donutila vyšší moc anebo ji k tomu ospravedlňovalo nedodržení smlouvy z viny druhé strany. V tomto případě tedy právní systém „omezuje sám sebe“ a stát se v podstatě zřídá trvalého a typického projevu svého svrchovaného práva, kterým je kontrola nad zákonným chováním občanů, kteří se v případě stávky stávají *soudci ve vlastní věci*, a to soudci svrchovanými. Jestliže zvažíme praktický význam tohoto dobrovolného omezení právního řádu a příslušného zřeknutí se svrchované moci státu a jestliže pomyslíme, že miliony občanů jako zaměstnanci se mohou současně považovat za soudce ve vlastní při a neplnit konkrétní smluvní závazky bez jiného právního důvodu či ospravedlnění, než kterým je zvláštní právní norma, jež je k tomu opravňuje, je zřejmé, jak nebezpečná je mezera, kterou pojem „právo“ na stávku vnáší do právního řádu, a jak vážný je význam zřeknutí se svrchovanosti státu, které s sebou nese. Obrovskému počtu občanů je tak totiž dána možnost neomezeně tuto mezeru rozšířit, neboť mohou, alespoň v Itálii, bezuzdně vykonávat suverénní moc, jež jim je dána, neplnit žádnou pracovní smlouvu a využívat jí k účelům, které je často nesnadné přesně určit a vymezit tak i z právního hlediska a které jsou proto prakticky nekontrolovatelné.

Převládající právní praxe, jež se z velké části opírá o teorii a je usměrňována některými výroky ústavního soudu, totiž stanovila několik principů, které jsou zdánlivě pevné, které by však mohla budoucí legislativa v oblasti „práva“ změnit.

1. Ustanovení článku 40 ústavy je přiznávána přímo *poučná* hodnota²⁰⁶, tedy bez ohledu na zákony regulující právo na stávku, které zmiňuje tentýž článek, ale i budoucí. Mimo to:
2. S ohledem na fakt, že čl. 40 ústavy je zahrnut do hlavy III. (Ekonomické vztahy), má se za to, že čl. 40 se vztahuje výlučně na stávku motivovanou pracovní smlouvou a obecněji důvody ekonomickými, a ne důvody jinými, např.

²⁰⁶ Kasační soud 7. června 1952, cit. v L. Riva Sanseverino, *Diritto sindacale* (Turín, 1964), str. 424.

politickými. *Neslučitelnost* čl. 40 s trestněprávními normami ve věci stávky a pracovní vyluky byla tudíž rovněž výslovně uznána pouze v souvislosti s čl. 502 trestního zákoníku (který upravuje pracovní vyluku a stávku z důvodu pracovní smlouvy), a ne také v souvislosti s čl. 503, který trestá pracovní vyluku a stávku z důvodů jiných než pracovní smlouvy, a zejména z důvodů politických, a rovněž ne v souvislosti s čl. 504, který obecně upravuje tresty za nátlak na státní moc prostřednictvím pracovní vyluky nebo stávky „s cílem ovlivnit rozhodnutí“ této moci.

Zatím stále ještě neexistuje zažitá právní praxe, pokud jde o působnost těchto trestněprávních norem, naopak v oblasti teorie se objevují protichůdné názory; někteří (Santoro a Sermoniti) připouštějí a jiní (Battaglini, Mengoni, Riva Sanseverino) popírají, že by stávka a pracovní vyluka z důvodů jiných než pracovní smlouvy měly být považovány za trestněprávní přestupky. Státní rada²⁰⁷ prohlásila za trestně postižitelnou politickou stávku, na kterou se vztahují disciplinární opatření a která je uvedena jako trestný čin podle čl. 503 trestního zákoníku.

3. Ústavní soud, jenž omezil rozsah čl. 40 ústavy na stávky s *ekonomickými cíli*, připustil na druhé straně²⁰⁸ zákonnost *takzvané solidární stávky* v případě, že je motivována ekonomickými cíli, která byla naopak podle čl. 505 trestního zákoníku považována za trestněprávní přestupek.

Kasační soud při nejedné příležitosti zřetelně odlišil stávku (chápanou jako úplné plánované zastavení práce ze strany více podřízených zaměstnanců) od jiných forem odborářského boje, které, podle slov nejvyššího soudu²⁰⁹, „nespadají do působnosti čl. 40 ústavy“, neboť se projevují formou „netypických nekalých akcí“ a „podstatně narušují organizaci podniku a úmyslné škody“. K těmto formám odborářského boje patří *systematická obstrukce, sabotáž, odmítání spolupráce, stávka zpomalením práce a postupná stávka* a rovněž²¹⁰ *obsazení závodu*, které podle tohoto rozhodnutí neztrácí svůj „trestní charakter“, o němž hovoří čl. 508 trestního zákoníku, a konečně činnost usilující násilím či pod pohrůžkou zabránit pracovat zaměstnancům, kteří se ke stávce²¹¹ odmítli přidat: i tato činnost je v člancích 610–613 trestního zákoníku považována za trestný čin.

5. V této souvislosti je třeba samozřejmě odlišit *trestněprávní delikt* od deliktu *občanskoprávního* vzhledem k tomu, že akce, jež není trestně postižitelná,

²⁰⁷ Rozhodnutí č. 950 z 16. října 1956.

²⁰⁸ Rozhodnutí č. 123 z 23. prosince 1962.

²⁰⁹ Rozhodnutí z 19. června 1959.

²¹⁰ Rozhodnutí kasačního soudu č. 129 z 15. ledna 1958.

²¹¹ Kasační soud, 14. listopadu 1961, č. 1509.

může být nicméně nezákonná a může implikovat odpovědnost ve věci pracovní smlouvy či mimo ni osoby, jež se jí dopouští, za způsobenou škodu. Vzhledem k tomu, že v čl. 40 ústavy je stávka jako úplné zastavení práce více podřízených zaměstnanců definována jako „právo“, byla samozřejmě považována za zákonnou jak z hlediska trestního, tak z hlediska občanského, takže je vyloučeno, že by představovala nedodržení pracovní smlouvy. Je tomu tak nicméně v případě, že k opuštění pracoviště dojde „pouze poté, co byla přijata veškerá opatření, která se ukážou jako zjevně nutná, aby se zabránilo ohrožení nebo zničení zařízení či vzniku škod u osob či na majetku zaměstnavatele a třetích osob“²¹². Ostatní formy odborářského boje, o kterých jsme se zmínili výše, i když nepředstavují trestněprávní přestupky, jsou implicitně či explicitně považovány jak v právní praxi, tak v převládající teorii za *občansko-právní delikty*, a tedy za činy, které implikují odpovědnost za způsobené škody osoby, jež se těchto činů dopustila²¹³.

6. Kromě povinnosti opustit pracoviště *pouze* poté, co byla přijata opatření, o kterých jsme hovořili, žádná další povinnost pracujících nebyla většinou v převládající právní praxi na základě čl. 40 ústavy stanovena. *Zejména v této souvislosti* se projevují škody způsobené mezerami v legislativě v systému psaného práva, jako je náš. Vzhledem k tomu, že chybí konkrétní zákonné předpisy, jsou možnosti soudce omezené: i když využije veškerých možností výkladu, může se pouze opírat o existující právní normu, nemůže však tuto normu nahradit, pokud neexistuje. Přestože ústavní soud otevřeně zdůraznil, že „zákonodárce je *povinen* vydat příslušný zákon regulující stávku, o kterém hovoří čl. 40 ústavy“,²¹⁴ přiznal svou bezmoc v souvislosti s neexistencí tohoto zákona zavést jakoukoli právní normu upravující *podmínky a způsoby*, které je nutno respektovat při zákonném uplatňování práva na stávku s výjimkou těch, jež podle soudu vycházejí „nutně ze samotné povahy a cílů stávky“. Mezi ně, a toto rozhodnutí mi připadá sporné, soud nepovažoval za nutné zahrnout podmínky týkající se *okamžiku rozhodnutí* vyhlásit stávku ani bohužel podmínky, které se týkají povinnosti *předběžného upozornění* zaměstnavatele, neboť – podle tvrzení soudu – „se má za to, že pouze zákonodárce je kompetentní nařídít jeho přijetí“. Rovněž kasační soud svým rozhodnutím z 22. července 1963 odmítl, při neexistenci příslušných právních norem, nutnost předběžného upozornění s ohledem na zákonnost stávky.

²¹² Ústavní soud, 28. prosince 1962, č. 124.

²¹³ Viz právní praxe a teorie cit. v Riva Sanserverino, *Diritto sindacale*, str. 431, pozn. 49.

²¹⁴ Ústavní soud, 28. prosince 1962.

7. Obecně se připouští, že během stávky není zaměstnavatel povinen „vyplácet stávkujícím mzdu“²¹⁵.

8. Obecně se připouští, jak v právní praxi, tak teorii, že činnými subjekty stávky jsou pracující *jako jednotlivci* (přestože jich musí být *více než jeden*), a *nikoli* odborové organizace.

9. Oprávněnost pracujících, kteří vykonávají činnosti, které se více či méně přímo dotýkají zájmů všeobecného charakteru, a zejména veřejných služeb, vstoupit do stávky, byla nejednou zpochybněna, i na příkladu mnoha zahraničních zákonodárství, počínaje zákonodárstvím americkým.

Za současného stavu právního řádu je nicméně i stávka ve službách považována za zákonnou jak z hlediska trestního, tak z hlediska občanského, v důsledku zrušení čl. 330 trestního zákoníku, který počítal až s dvouletým trestem vězení za „kolektivní opuštění státních úřadů, zaměstnání, služeb a prací“.

10. V této souvislosti došlo k vytvoření určité obdoby stávky v čistě soukromých podnicích nebo podnicích soukromého zájmu: zatímco prosté zastavení práce ve veřejných službách je považováno za zákonné, není tomu tak, pokud by v jeho důsledku došlo k ohrožení jednotlivých osob²¹⁶ nebo veřejnému ohrožení²¹⁷. Kasační soud mimo to prohlásil za nezákonnou činnost vedenou s úmyslem narušit pravidelný chod veřejného úřadu jako celku²¹⁸ a všeobecně narušit fungování veřejné správy²¹⁹ (například v případě zanedbání nebo odmítnutí vydání správních aktů).

I zde je nutno si bohužel vážně postěžovat na mezery v zákonodárství, které ponechávají právní řád v politováníhodném stavu nejistoty jak z hlediska zákonů trestního práva, tak z hlediska občanského práva, což v praxi vede k různým formám jejich zneužívání.

Pracovní výlučka. Mlčení ústavy v této souvislosti je zřejmé, a nakolik víme z přípravných prací, je záměrné. Toto mlčení bylo kompromisním řešením sporu mezi názorem těch, kteří chtěli pracovní výlučku prohlásit za trestnou, jak to stanovil („fašistický“) trestní řád, a těmi, kdo naopak chtěli požehnat její zákonnosti i v občanské rovině a prohlásit ji za „právo“.

Rozhodnutí ústavního soudu č. 29 ze 4. května 1960, které následovalo po řadě shodných rozhodnutí obecných soudů, prohlásilo, jak jsem již řekl, čl. 502 trestního zákoníku, který postihoval jako trestný čin jak stávku, tak pra-

²¹⁵ Kasační soud, 27. dubna 1953, č. 1155.

²¹⁶ Čl. 591 t. z.

²¹⁷ Čl. 432 t. z.

²¹⁸ Čl. 430 t. z.

²¹⁹ Čl. 328 t. z.

covní výlukou, za protiústavní, a pracovní výlukou tak prohlásilo za *trešně nestihatelnou*. Na straně druhé, s ohledem na to, že neexistuje zvláštní forma srovnatelná s formou čl. 40 ústavy, nelze uznat, že pracovní výluka, alespoň jako neospravedlněné uzavření závodu v rozporu s pracovní smlouvou, je vzhledem k porušení pracovní smlouvy občanskoprávním deliktem a za takový jej také považuje většina teoretiků i právníků.

Budeme-li však v této souvislosti postupovat v našem výkladu obdobně, jako jsme postupovali u „práva“ na stávku (toto právo, jak jsme viděli, bylo omezeno pouze na případ úplného zastavení práce a nevztahovalo se již na případy narušení organizace výroby), zjistíme, že jak teorie, tak právní praxe připouštějí, že uzavření podniku ze strany podnikatele je oprávněné, *pokud se snaží zabránit škodám zapříčiněným nezákonnými akcemi pracujících, které překračují hranice práva na stávku a působí tak tato narušení*²²⁰.

K nepřátelství určitých kruhů, zejména odborářských, vůči pracovní výluce vedou na druhé straně, jak jsem již řekl, stejné důvody, které by podle těchto kruhů hovořily ve prospěch stávky: údajná nerovnost smluvních stran. Jestliže totiž připustíme, že zaměstnavatel je v pracovní smlouvě silnější stranou, a navíc připustíme, že stávka je prostředkem, který tuto nerovnost kompenzuje, nelze připustit legitimnost pracovní výluky, která by představovala buď prostředek, který by zamezil znovunastolení rovnováhy mezi stranami, k němuž došlo v důsledku stávky, anebo, pokud by ke stávce nedošlo, prostředek, který by dále zhoršil nerovnováhu ve prospěch jedné ze stran.

Samozřejmě že tento přísně logický důsledek platí pouze natolik, nakolik platí jeho ekonomický předpoklad. *Viděli jsme však již, že tento předpoklad nemá valnou hodnotu.*

Docházíme tak k závěru, že *ani stávka, ani pracovní výluka nejsou skutečně účinnými a vhodnými prostředky, které by z ekonomického hlediska, alespoň z dlouhodobého pohledu, vytvořily odlišnou a výhodnější situaci pro ty, kdo se k ní uchýlili, a bez újmy zúčastněných stran či třetích osob anebo všech.*

Z právního hlediska mimo to nemohou být ve skutečnosti ani pracovní výluka, ani stávka považovány za právo, aniž bychom vnesli vážnou výjimku do základního principu, který přijaly všechny právní řády: nikomu není dovoleno zjednávat si spravedlnost sám a jakýkoli spor jakéhokoli druhu musí být vyřešen dohodou zúčastněných stran, anebo, pokud k dohodě nedojde, prostřednictvím zásahu státních autorit.

To samozřejmě neznamená, že v případech, kde se spor týká ceny za poskytnutou práci, takový spor musí či může být ukončen stanovením ceny autoritou (jako tomu kdysi bylo v našem korporativním systému) namísto příslušnými stranami: stanovení provedené autoritou by totiž v takovém pří-

²²⁰ Např. kasační soud, 18. červen 1953, č. 1841.

padě implikovalo absurdní myšlenku, že tato autorita disponuje *objektivními kritérii*, na jejichž základě rozhodne a stanoví lépe než příslušné strany cenu za vykonanou práci.

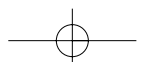
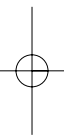
To konečně ani neznamená, že, vzhledem k tomu, že stávka a pracovní výlučka jsou v podstatě porušením předem přijatých smluvních závazků, musí být *také trestné* (jako kdysi za fašismu anebo i dnes v komunistických zemích) s výjimkou případů, kdy by porušily svobodu a ostatní základní práva jednotlivce, chráněná trestním zákonem všech civilizovaných zemí.

3. ZÁVĚR

Zajistit z právního hlediska dodržování všech závazků občanů, jak smluvních, tak mimosmluvních, je jedním ze základních úkolů, které jsou uznávány jako úkoly vlastní modernímu státu. Stát se jich tudíž nemůže vzdát, aniž by se zřekl své existence jako státu; tím méně se jich může vzdát v případech tak významných, jako jsou stávka a pracovní výlučka, které se, jak jsem řekl, dotýkají činnosti a zájmů milionů občanů či přímo celé společnosti.

Tuto záruku musí stát poskytnout prostřednictvím legislativních prostředků a soudního a policejního aparátu, které má k dispozici. *Bez ohledu na moderní stát, jeho úkoly a aparát, tu však stále jsou názory občanů a mimo to veškeré znalosti (či neznalosti)*, které tyto názory pomáhají formovat. Problém stávky (a pracovní výlučky) se tak v tomto světle stává především *problémem vzdělání*, ekonomického a právního, a zejména – a to především – *problémem základního ekonomického vzdělání, které je v naší zemi bohužel stále zanedbáváno a je nedostatečné.*

Domnívám se, že pouze vyřešením tohoto zásadního problému bude možné se konečně vyvarovat *špatné ekonomie, z níž se rodí špatné právo*: špatné právo, či dokonce žádné právo, jehož otřesný příklad v souvislosti se stávkou a pracovní výlučkou nám dnes poskytuje náš právní řád a které odsoudil, jak jsme viděli, sám ústavní soud.

IV. KAPITÁL KARLA MARXE PO STO LETECH

Doufám, že nebudu vypadat příliš domýšlivě, začnu-li po vzoru starých křesťanů veřejným přiznáním.

Věřím, že nikdo z těch, kdo mě znají, nemá dnes sebemenší podezření, že bych mohl být marxista.

A přesto, říkám to bez uzardění, já stejně jako nemnoho mladých Italů tehdejší doby, a snad ne těch nejhorších, jsem marxistou byl (nebo jsem alespoň byl přesvědčen, že jím jsem) od prvního roku na gymnáziu a ještě nějakou dobu poté, co jsem ukončil univerzitu.

Můj osobní případ vůbec nemusí být typický. Domnívám se však, že určitým způsobem může být zajímavý, neboť se podobá případu mnoha dalších badatelů v posledních třiceti letech, nejen v Itálii.

Jako chlapec jsem žil v době, kdy tehdy vládnoucí režim nemilosrdně odsuzoval marxismus jako ďábla, kterého je nutno vymýtit (dnes se naopak děje totéž „kapitalismu“!), a všichni dobře víme, že to je ten nejlepší způsob, jak učinit „ďábla“ sympatickým každému mladému člověku, který má v sobě intelektuální zvědavost a nezávislý úsudek.

Měl jsem ředitele, jenž neoblomně zakázal vstup do gymnázia všem studentům, kteří se třeba jen o minutu opozdili. Nemyslím si, že tento systém, přestože byl veden těmi nejlepšími úmysly, výrazně napomohl pravidelné docházce do školy. Faktem je, že když se mnozí z nás obávali, že nedorazí do školy včas, skončili dopoledne potupně u kulečníku. Já osobně jsem dával přednost knihovně a četl jsem právě Marxe. Netvrdím, že mých pozdních příchoďů do školy bylo tolik, aby obohatily mé poněkud chabé znalosti marxismu; bylo jich však určitě dost, aby ve mně vzbudily touhu tyto znalosti pro-

hloubit. Od prvního dílu *Kapitálu* v italském vydání nakladatelství Utet jsem tedy přešel ke druhému a ke třetímu, které vyšly posmrtně v německém vydání Engelse. Samozřejmě že jsem znal *Manifest* a teprve jako poslední jsem s dalšími Marxovými díly četl i jeho raná díla.

Vzpomínám si však, a to bych též rád zdůraznil, neboť je možné, že se zdaleka nejedná o ojedinělý případ mladého Itala tehdejší doby, že zejména četba prvního dílu *Kapitálu*, jehož sté výročí oslavujeme, byla pro mě velmi podnětnou: především pro neobvyklou kombinaci, která je dobře známa všem, kdo Marxe četli, (alespoň zdánlivě) logické a vědecké přísnosti a smělé polemiky, erudovaných citací a vtipných drzostí na účet skutečných či možných odpůrců teorií, které předkládal: jakýsi intelektuální koktejl, který jen vzácně najdeme ve vědeckém díle a který byl proto o to opojnější pro mladého Itala tehdejší doby, jemuž proslulý „dábel“ Marx vůbec nepřipadal tak ošklivý a zavrženíhodný, jak byl oficiálně líčen.

Netvrdím, že mě v této četbě již tenkrát vše uspokojovalo, a zmiňuji se o tom proto, že si nemyslím, že jde pouze o můj osobní případ. Mnohé stránky mi připadaly zbytečně rozvláčné a nudné, a především jsem se nedokázal zbavit sotva patrného, avšak nepřijemného a trvalého pocitu rozpaků: cítil jsem, že přes jiskřivé argumenty, důvtipné metafory a učené citace není v celém pojednání něco v pořádku. Měl jsem pocit, že právě hlavní argumenty spočívají na nedostatečných definicích anebo na neověřených axiomech: s velkorysostí mládí (které čím více chce být nezávislejší, tím více touží po tom, mít svůj vzor) jsem byl odhodlán zapomenout a odpustit a spoléhal jsem na pokračování práce a vysvětlení, která autor přislíbil, a já očekával, že konečně umlčí mé pochybnosti badatele.

Dostal jsem se tak ke třetímu dílu *Kapitálu*. Tento díl se objevil jako jakási země zaslíbená: vyšel téměř na konci století, v roce 1894, jedenáct let po Marxově smrti, péčí věrného Engelse, který již roku 1885 oznámil, že v něm veřejnost konečně nalezne konečné řešení závažných problémů, jež již Marx v první díle označil za závažné překážky svých teorií.

Četba třetího dílu však pro mne byla zklamáním. I o tomto pocitu se zde zmiňuji, neboť se domnívám, že se netýká jen mé osoby. Až později jsem měl pochopit, že stejné zklamání zažili marxisté i odpůrci marxismu v roce 1894, kdy vysvětlení, tak dlouho slibovaná a úzkostně očekávaná, nepřišla, takže nad celým dílem bylo možno vyslovit Dantův soud: „Dlouhý slib krátkého trvání.“

Zatím plynul čas a do mého skromného ekonomického vzdělání nadějněho mladíka začaly pronikat neoklasické teorie. Pronikaly do něj však pouze zvolna a z počátku spíše z pouhého zájmu než ze zralého přesvědčení.

Nikdo z „nových“ autorů neměl samozřejmě Marxův vzlet: ani Jevons, ani Menger, ani Wieser, a už vůbec ne dogmatik (i když významná postava)

Böhm-Bawerk. Pokud jde o Walrase, matematická (či pseudomatematická) prezentace jeho díla ve mně vzbuzovala negativní reakce a stejný osud potkal, alespoň zčásti, dalšího velkého teoretika, kterého pro živost stylu, přístup a řekněme i polemickou netoleranci bylo docela dobře možné přirovnat k Marxovi: mám na mysli našeho Pareta.

Nezvratná destruktivní síla, kterou měly nové teorie na Marxovy teorie, začala působit i na mě, tak jako zapůsobila na badatele, kteří již v posledních třiceti let minulého století dobře znali nejen Marxovo dílo, ale i dílo jeho kritiků.

Na světové scéně se mezitím mnohé změnilo. Bylo uzavřeno spojenectví (které se mnohým, tak jako mně, zdálo neuvěřitelné) Ruska, „marxistické“ velmoci *par excellence*, s hitlerovským Německem, posléze došlo k porážce nacismu a fašismu a s ní přišla i svoboda přečíst si kterýkoli dříve zakázaný text, volat po libosti „ať žije“ nebo „ pryč s ním“, a... postupné oslabení zájmu o „dávla“ Marxe, který už nebyl takto nazýván, a naopak jej mnozí začali označovat, i tentokrát kategoricky, za spasitele.

Před časem jsem znovu vzal do ruky *Kapitál*. Nedokážu říci, co jsem cítil, když jsem znovu pročetl některé stránky: zejména ty, kde se Marx snaží jednou provždy formulovat svou kritiku systému, který nazýval „kapitalistický“ a který je koneckonců *systémem všech dob a všech společností, ve kterých existovalo soukromé vlastnictví a trh a kde navíc lidská práce byla považována za vlastnictví svobodného člověka*, který jí disponuje pro sebe či pro druhé, podle požadavky a nabídky trhu.

I tento dojem, který jsem pocítil, je myslím důležitý právě pro to, co na něm není čistě osobního. Jsem si jist, že mnozí z těch, kdo četli Marxe již před několika desítkami let, při opětovné četbě Marxe zakoušejí nebo by zakusili totéž co já. Měl jsem pocit, jako bych jako dospělý navštívil dům, v němž jsem bydlel jako chlapec: závan romantického kouzla starých časů, omítka již valně oprýskaná, děravé okapy, zchátralé okenice – prostě nenávratně starý dům.

Marxovy citace Aristotela, metafory s naturalistickou příchutí, jiskřivá polemika, duchaplné urážky ztratily svou sílu: ten intelektuální koktejl, tak zvláštní a opojný v dobách mého mládí, jako by vyčichl. Marxova logika v některých detailních úvahách má stále ještě svou pádnost, nepochybně však pokulhává v těch úvahách, které by měly mít zásadní význam, nebo se dokonce v některých případech snižuje k otřepaným kouzelnickým trikům, jež působí nepřesvědčivě. A tak jsou základní pojmy znehodnoceny nejistými významy; co však v Marxově řeči naprosto chybí, je zejména zkušenost konkrétního ekonomického světa, který dnes chápeme jako svět, jež již netvoří „atomy“ nebo „krystaly“ anebo „buněčná tkáň“ či jiné Marxem uvedené podobné látky a metafory, ale hodnocení, soudy, neustálé volby živých

lidí; zdá se, že, jak jsem již řekl, Marx ve své práci ignoruje především *zkušenost tohoto světa lidí*, který je tak reálný, různorodý a komplexní. Jeho analýzy se totiž vztahují nebo mají vztahovat pouze na *objekty*, a ne na subjekty činnosti: *práce* se tak stává „zbožím“, *hodnota* „substancí“ „obsaženou“ ve statcích, kterou by bylo téměř možné analyzovat ve zbožíznalecké laboratoři, *směna* je prostou „rovnicí“ rovnocenných fyzikálních veličin, výrobní proces statků je „akumulací“, „vložením“, „krystalizací“ „abstraktní práce“ (to vše jsou Marxovy termíny). V tomto světě chybí člověk. Týž „vykořisťovaný pracující“ nám připomíná jakýsi stroj, který vyrobí víc, než spotřebuje; kapitalista, nebo lépe řečeno „kapitál“, jako jakýsi podivný mechanismus, který si neustále přivlastňuje množství práce vyprodukované navíc, než je nezbytně nutné k reprodukci práce-zboží pracujících. Tentýž latentní moralismus, rozhořčení a protest (vždy alespoň mlčky obsažené v Marxově teorii) proti údajnému „vykořisťování“ „pracujících“ nedokážou člověka představit jako *skutečný subjekt* této teorie: je to podivná teorie, která již nehovoří o „statcích“, ale o „zboží“, „substancích“, „krystalech“, „atomech“, „době práce“ atd.

Ekonomická díla, jež byla napsána ve vzdálenějších dobách, tak dnes připadají daleko živější než Marxovo dílo, a to nejen stylem, ale přístupem, nejen metodou, ale všeobecnou lidskostí.

Při srovnání působí Marxova teorie po pouhých sto letech jako inertní mechanismus, který připomíná některé zvláštní vozy, jež se začaly vyrábět spíš jako experiment než z praktických důvodů již v době, kdy Marx zemřel, a jež je ještě dnes možno vidět jako kuriozity v muzeích automobilů: podivné vozy, které nikam nejedou a které pravděpodobně ani nikdy nesloužily svému úkolu někoho někam zavést.

Neschopnost a zbytečnost, jež přirozeně nemají nic společného, alespoň zdánlivě, s vlivem, jež Marxova doktrína po sto let měla, nebo přesněji, jež měl mýtus této doktríny na miliony a stovky milionů lidí, učených či nevzdělaných, moudrých či prostých, a na historické události, jichž jsme dodnes svědky.

Když jsem poprvé četl Croceho názor, který viděl historický význam Marxe jako tvůrce mýtů, zdálo se mi, že toto hodnocení není vůči mému autorovi dost spravedlivé. Dnes s Crocem souhlasím, snad s jedinou výhradou: Marx se v průběhu těchto sta let projevil ani ne tak jako tvůrce jako spíš *tlumočnick řady mýtů, která jeho dílu předcházela*. Milénium, zlatý věk, příchod neosobního spasitele, znovunastolení spravedlnosti s následnou exaltací „hněvu“ ponížených a potrestání povýšených...

Tyto mýty oděl Marx do šatu, jenž až do doby před několika desítkami let vypadal jako šat naší doby: zdánlivý šat vědy, její logické a metodické přísnosti, jejích chladných analýz a jejího systematického uspořádání.

Kdyby byl Marx před sto lety představil své staré mýty ve starých formách,

intelektuálové, kteří mu uvěřili, by ho pravděpodobně nenásledovali. To, co chtěli, anebo se domnívali, že chtějí, byla totiž „věda“. Milénium, spasení, znovunastolení zlatého věku ano, ale v jazyce „vědy“.

Je nicméně pravda, že valná většina jeho stoupenců vůbec nepotřebovala Marxe číst, aby mu uvěřila a aby uvěřila jeho „vědě“.

Ostatně není čemu se divit. Síla a šíře propagace mnoha teorií nebývají úměrné znalosti textů, v nichž jsou tyto teorie předávány: textů občas neexistujících nebo textů, jimž jsou připisovány mytické kořeny.

Marxista Mehring, zakladatel školy biografických prací o Marxovi, napsal, že když v roce 1877 *Vorwärts!* (německá obdoba *Avanti!*) začaly na pokračování vydávat *Antidühring*, na sjezdu Německé sociálnědemokratické strany, která tyto noviny podporovala, bylo rozhodnuto přerušit vydávání tohoto díla (které je snad nejlepším výkladem Marxových teorií a na kterém, jak známo, spolupracoval sám Marx), neboť, jak vyplývá z aktů tohoto sjezdu, „pro většinu členů strany nebylo toto dílo vůbec zajímavé a dokonce budilo nejvyšší možný odpor“!

Neřekl bych tedy, že Marx byl ve skutečnosti, jak napsal Böhm-Bawerk, „obzvlášť úspěšným autorem“, pokud bychom „úspěšným autorem“ chápali autora, kterého *skutečně čtou* miliony diváků. Odvážil bych se dokonce tvrdit, že *Marx byl především úspěšný jako nečtený spisovatel*: jinak by nebylo možné vysvětlit, proč jeho věhlas přežil skutečnou četbu jeho děl a zdrcující kritiku jeho teorií, kterou provedli již koncem minulého století mnozí badatelé, zejména po zveřejnění posledního dílu *Kapitálu*. *Kapitál* totiž potkal stejný osud, s jakým se setkal *Zuřivý Orlando* nebo *Osvobozený Jeruzalém* v případě slavného neapolského aristokrata, o němž hovoří Croce: v nesčetných soubojích se bil za to, že Ariosto stojí nad Tassem, aby nakonec před smrtí přiznal, že nikdy nečetl ani jednoho, ani druhého.

V této souvislosti bych rád připomněl teorii, již lze nazvat ústřední teorií *Kapitálu*: pracovní teorii hodnoty. Na této teorii a na teorii „nadhodnoty“, jež je s ní spjatá, je totiž založena teorie „vykořisťování pracujících“ a v podstatě veškerá Marxova kritika takzvaného „kapitalistického“ systému.

Pracovní teorie hodnoty není samozřejmě, jak známo, objevem Marxovým. Komunisté, kteří alespoň částečně znají dějiny ekonomie, rádi připomínají stoupencům volného obchodu, že tato teorie sahá přinejmenším k Adamu Smithovi, dále se větví a přes Ricarda přechází až k Marxovi.

Jak je nicméně známo, ani Smith, ani Ricardo s touto teorií nevystoupili bez jisté obezřetnosti a bez výhrad. Ani Smith, ani Ricardo z ní navíc neučinili nástroj kritiky takzvané „kapitalistické“ ekonomiky.

Přeměna této teorie v útočnou zbraň je dílem německých socialistů a v první řadě Rodbertuse. Marx však nepochybně zůstane tím, kdo pracovní teorii hodnoty využil nejagresivnějším způsobem. Pracovní teorie hodnoty

se tak stane, jak prohlásí náš Antonio Labriola, *typickou premisou*, bez níž Marxovou teorií nelze pochopit.

Premisou, která nicméně zůstala pouhým záměrem v prvním díle *Kapitálu*, kde bylo přislíbeno, že bude prokázána v dalším díle.

Pracovní teorii hodnoty lze stručně vyjádřit tak, že *směnná hodnota statků není nic jiného než lidská práce, vložená (podle Marxova výrazu) do těchto statků, a že navíc množství této hodnoty není ničím jiným než „množstvím“ lidské práce „vložené“ do těchto statků.*

Co vůbec taková teorie může znamenat? Vzhledem k tomu, že je použita na procesy a údaje vycházející ze zkušenosti, měla by nám především pomoci vysvětlit zkušenost, měla by nám dokonce, tak jako každá zdravá vědecká teorie, umožnit realitu předvídat, neboť tvrdí, že směnná hodnota statků je založena právě na „množství“ práce „vloženém“ do těchto statků.

Tato teorie, jak přiznal sám Marx, *se však jeví naopak v ostrém rozporu se zkušeností*, která nám ukazuje, že směna statků neprobíhá jednoduše s ohledem na „množství“ práce, které je do nich vloženo. Místo aby se toto popření zkušenosti stalo pro Marxe důvodem k opuštění jeho teorie, stává se poněkud podivně pádným důvodem, aby... zkušenosti vyčetl, že se neshoduje s teorií. Právě tento rozpor mezi zkušeností a teorií je totiž základem často výslovného a vždy skrytého protestu, jehož výrazem je Marxova teorie „vykořisťování“ pracujícího člověka: ten by nikdy nedokázal směnit s kapitalistou, který ho zaměstnává, za „pravou“ hodnotu práci, které je zapotřebí k výrobě statků. Jakýmsi záhadným řízením osudu si totiž kapitalista, podle Marxe, dokáže údajně přivlastnit část této hodnoty, kterou mu ve formě „množství“ práce pracující postupuje, aniž by za ni mohl být odměněn.

Je však nutno přiznat, že problém shody (alespoň nepřímé a nezvratné) vlastní teorie se zkušeností se již v prvním díle *Kapitálu* zdál samotnému Marxovi příliš závažný, než aby ho mohl ignorovat. Alespoň dočasně se tedy tohoto problému zbavil tím, že ho odsunul stranou, a přislíbil, že ho následně vyřeší.

Zatím se v prvním díle *Kapitálu* snažil čtenáře přesvědčit jinými argumenty.

V této souvislosti je třeba si povšimnout nejistoty, nebo spíš zásadní významové nejasnosti, která má četné důsledky pro celou teorii. Marx uznává, že existují *užitné hodnoty* a *směnné hodnoty*, uznává rovněž, že *statky* nejsou pouze *zboží*, nebo alespoň hovoří o statcích a hodnotách také v obecném smyslu, který není nutně totožný s významem „zboží“ (tj. *statků vyrobených prostřednictvím práce*), a uznává konečně, alespoň příležitostně, že práce není jediná věc, kterou je třeba brát v úvahu v ekonomickém procesu, a že existují také *přírodní statky*, na které se vztahuje práce.

Při demonstraci své slavné pracovní teorie hodnoty se Marx výlučně odvolává ne již na užitnou hodnotu, ale na směnnou hodnotu, a co víc, ne již na

statky nebo směnné hodnoty obecně, ale *právě na ty specifické statky a hodnoty, které jsou „zbožím“*, neboli na ty statky, které jsou svou definicí produkty práce. Což by ostatně (podle slov Böhm-Bawerka) bylo totéž jako vložit do schránky pouze kuličky jedné barvy, aby pak bylo možné dokázat, že ze schránky musí vycházet vždy a pouze kuličky této barvy.

Vedle toho používá Marx v prvním díle *Kapitálu* argumentaci neméně zvláštní.

Vezměme dva typy zboží – píše – obilí a železo. V čem spočívá jejich směnná hodnota? V tom, že určitému množství jednoho zboží odpovídá v podstatě jiné určité množství jiného zboží, které je směnitelné s prvním zbožím. Teprve při směně lze tudíž stanovit rovnici mezi dvěma různými veličinami. Tato rovnice – podle slov Aristotela – předpokládá souměřitelnost a tato souměřitelnost není ničím jiným než převedením každé z obou veličin na veličinu třetí.

Aristotelovu teorii ekvivalence směny, kterou vyložil Stagirita v V. knize *Etiky Nikomachovy*, již Marx uznával a citoval ji, zcela vyvrátí neoklasičtí ekonomové, kteří upozorní na fakt, že kdyby existovala dokonalá rovnost mezi směnitelnými statky, směna by neměla smysl. Aktér A se rozhodne směnit zboží a' za zboží b' (které mu výměnou nabízí aktér B), pouze má-li pro aktéra A zboží a' hodnotu nižší než zboží b', zatímco přesně opačná situace nastává u aktéra B, pro kterého zboží b' (které je ochoten postoupit aktéru A výměnou za zboží b') má hodnotu *nižší*, než je hodnota a'.

Bez ohledu na to Marxova úvaha, poté co tvrdí, že směna je založena na rovnosti hodnot směňovaných statků, se zdá na první pohled natolik přijatelná, nakolik se ukazuje klamná při hlubším zamyšlení.

„Společným faktorem (pokračuje totiž Marx na str. 13 druhého německého vydání prvního dílu *Kapitálu*) nemůže být geometrická, fyzikální, chemická nebo jiná přírodní vlastnost zboží. Fyzikální vlastnosti zboží jsou totiž většinou brány v úvahu, pokud mají vliv na užitečnost zboží nebo na jeho užitnou hodnotu. Naopak směnný vztah zboží je samozřejmě určen bez ohledu na užitnou hodnotu. V rámci tohoto směnného vztahu má užitná hodnota naprosto stejný význam jako každá jiná, jen když je přítomna v náležitém poměru... Jako užitná hodnota stojí zboží nad každým jiným zbožím, které má mnoho vlastností: jako směnná hodnota však zboží může mít pouze odlišné vlastnosti, a nemůže tudíž obsahovat žádnou užitnou hodnotu.

Jestliže tedy abstrahujeme od užitné hodnoty zboží, zůstane pouze jediná vlastnost, která je zboží společná – fakt, že je produktem práce.

Zastavme se na okamžik a trochu si odpočínme. Samozřejmě že ne každý, kdo se zbožím obchoduje, je používá. Mezi tímto konstatováním a tvrzením, že „směnný vztah zboží je samozřejmě určen bez ohledu na užitnou hodnotu“, je ovšem značný rozdíl. Stačí si uvědomit, že kdo směňuje zboží za jiné,

činí tak právě proto, že si přeje POUŽÍT zboží získané směnou (anebo alespoň zboží, které zakoupí v budoucnu, za které poskytne na oplátku zboží, které zakoupil, jestliže jej nebude potřebovat přímo sám). K obchodu totiž nedochází pro potěšení z obchodu, ale právě proto, abychom dosáhli možnosti užít věci, které nejvíce potřebujeme, možnosti, bez níž by samotná směna statků neměla žádný smysl.

Vyplývá z toho, že žádná vlastnost zboží není lhotejná tomu, kdo je směňuje, neboť všechny umožňují tomu, kdo je směňuje, posoudit jejich využití, tj. posoudit jejich větší či menší schopnost uspokojit určitý cíl, pro jehož dosažení právě ke směně dochází.

Bez ohledu na to, a i když připustíme, že všechny ostatní „vnitřní“ vlastnosti směňovaného zboží by při směně měly ztratit veškerou důležitost, není naprosto možné pochopit, proč pouze jediná z těchto vlastností by měla být nadále důležitá pro toho, kdo realizuje směnu, a proč by navíc TOUTO VLASTNOSTÍ MĚLA BÝT PRÁCE, která byla nezbytná k výrobě tohoto zboží. Není snad tato práce právě to, co zboží dodalo vlastnosti, jež je činí vhodným k jeho použití? A jestliže toto užití, podle Marxe, není při směně bráno v úvahu, proč vůbec má při ní být brána v úvahu práce, která toto užití umožnila?

Marx předvídá, nebo spíše tuší tuto námitku a jeho odpověď je následující: „I jako produkt práce prodělalo zboží změnu v důsledku našeho procesu abstrakce... S užitečností produktů práce mizí rovněž užitečnost práce, která do něj byla vložena, a zaniknou tak různé formy této práce. Neodliší se již jedna od druhé, ale přemění se na tutéž lidskou práci – abstraktní lidskou práci.“

„Zabývejme se nyní tím, co zbude,“ pokračuje Marx. „Není zde již nic jiného než tato přízračná objektivnost, čistá *buněčná tkáň* nerozlišitelné lidské práce, neboli *výsledek* této práce, bez ohledu na *formu* výsledku. Všechny tyto věci jsou samy o sobě důkazem toho, že pro jejich výrobu bylo použito lidské práce, že v nich byla akumulována lidská práce; a jako *krystaly* této *společné* společenské *substance* jsou hodnotami.“

Obdobná pasáž se mi jako chlapci zdála – Bůh mi odpusť – skutečně „vědecká“. Nic tu nechybělo: ani zjednodušující abstrakce, která „objasňuje“ zdání, ani analogie s přírodními vědami (nehovoří se snad o „buněčné tkáni“?) nebo s chemií (nehovoří se snad o „krystalech“ a „atomech“?). Zobrazení *akumulace* práce ve zboží (jako by zboží bylo jakýmsi záhadným skladěním) a zobrazení práce jako „zůstatku“, jako „společné společenské substance“ se na druhé straně zdály zaručovat jak serióznost odborníka, který rozumí průmyslovým procesům, tak hloubku sociologa, který konečně zcela vědeckým způsobem objevil „společnou společenskou substanci“.

Dnes, kdy tyto řádky znovu pročítám, zjišťuji – ach ano! – že už nejsem chlapec. Slova mě již neokouzlují. Utěšuje mě však fakt, že nejen já jsem

zestárl; zestárla mezitím i celá ta naivní verbální pseudověda inspirovaná přírodovědeckými vzory a kdysi vlastní oborům, které se zabývaly studiem člověka, jež se snažila ozvláštnit více či méně vynalézavými metaforami z oblasti chemie, fyziky nebo biologie. Ze všech výrazů, které Marx ve své argumentaci použil, se mi zdá zdařilý jediný (ne ovšem ve smyslu, jak jej chápal Marx): „přízračná objektivita“. „Abstraktní práce“, která je údajně „vložená“ nebo „akumulována“ ve zboží bez jakékoli formy či upřesnění, tento „krystal“ nedefinovatelného typu, tato „buněčná tkáň“ substance neméně blíže nedefinovatelné, tento „výsledek“ bez „formy“, to je skutečně „přízračná objektivita“ teorie, která by si přála být objektivní!

Ostatně metafory stranou, proč vůbec bychom měli připustit existenci této jediné zbylé vlastnosti směnných statků, „abstraktní práce“, jestliže jsme odmítli brát v úvahu ostatní vlastnosti, které jsou spjaty s užitím statků?

Možná proto, že práce, i když „abstraktně“, nepomohla určit *užití*, alespoň... abstraktní, statků?

To vše samozřejmě za předpokladu, že slova „abstraktní práce“, která Marx užívá, mají vůbec nějaký smysl.

Na tomto typu argumentace tedy především spočívá Marxova pracovní teorie hodnoty. Ani četba dalších stránek však není méně ohromující.

Poté, co Marx určil údajnou „společnou substancí“, na kterou musí být možné převést směňované statky, aby došlo ke směně, neboli poté, co prohlásil, že statky lze směňovat, neboť všechny obsahují ve stavu „akumulace“ nebo „vložení“ „společnou společenskou substancí“, kterou je „abstraktní práce“, přistupuje k objasnění míry této substance a způsobu, jakým tato míra bude (nebo by spíše měla být) brána v úvahu při směně statků.

Marxova dialektika, je-li to vůbec možné, je tu snad ještě více ohromující než dialektika použitá při stanovení „přízračné objektivitě“ „společné společenské substance“ neboli „abstraktní práce“, o které jsme právě hovořili.

Tak jako práce je údajná „společná substance“ směnné hodnoty statků, množství práce obsažené ve statcích, měřené podle jejího trvání, je podle našeho Marxe „mírou“ směnné hodnoty samotných statků.

Zde si Marx všiml, že bez určitého korektivu své teorie by zboží, které vyrobí pomalý a neschopný pracovník, muselo mít větší hodnotu než jiné zboží stejného druhu, které vyrobí za kratší dobu výkonnější pracovník, což odporuje zkušenosti. A tehdy se náš autor uchýlí k pojmu „času společensky nutného“ k výrobě statku, aby stanovil, že ten, a nikoli jakýkoli individuální pracovní čas, je mírou hodnoty vyrobeného statku. Tento společensky nutný čas není pro Marxe ničím jiným než časem nezbytným k výrobě užitné hodnoty (cituji doslova) „v běžných výrobních podmínkách a při převažující pracovní intenzitě v určité společnosti“. Jedno zboží je tedy, pokud jde o směnnou hodnotu, rovné druhému, jestliže obě si pro svou výrobu vyžádala stejný pracovní čas.

„Jako hodnota“ – uzavírá Marx ve svém typickém „vědeckém“ stylu – „je veškeré zboží pouhým specifickým množstvím krystalizovaného pracovního času.“ Z toho plyne, že podle tohoto takzvaného „zákona hodnoty“, „neodmyslitelného při směně zboží“ (I, 141, 150), veškeré zboží je údajně směňováno v závislosti na pracovním čase společensky nutném, který je do něj vložen (I, 52).

Marx sice připouští „náhodné“ odchylky od tohoto údajného zákona, „pracovní čas společensky nutný“ však podle něj výrazně jako „nezadržitelný přírodní zákon“ (I, 52) působí na náhodné kolísání ve směnných vztazích, a stává se tak jediným určujícím faktorem pro ceny směňovaných statků (I, 151). Marx tento údajný zákon nazývá „věčným zákonem směny zboží“ (I, 182), přestože na druhé straně je nucen připustit, že je v rozporu se zkušeností.

Zkušenost totiž, a tady přichází okamžik, který Marxe rozhořčuje, tento zákon popírá, neboť „kapitalisté“, kteří by měli kupovat statky (výrobní faktory) za jejich hodnotu a měli by prodávat konečný produkt za jeho hodnotu, si přisvojují zisky, které by neměli mít možnost v žádném případě vytěžit.

Kapitalisté totiž kupují „materiální statky“ stejně jako zboží, kterým je práce, za *směnné hodnoty* a kombinaci těchto statků a práce dál prodávají za *směnné hodnoty*. Při vstupu a při výstupu by měly figurovat statky stejné hodnoty, *neboť je do nich vloženo stejné množství práce*. Jinak kapitalista vytěží zisk jako rozdíl mezi hodnotami, které koupil a které dále prodal.

„Jak si to vysvětlíme?“ – táže se dramaticky Marx – „Hic Rhodus, hic salta!“ Nezaújatý vědec by si v této souvislosti musel položit otázku, jaký význam může mít teorie hodnoty, která tak výrazně protičeří každodenní zkušenosti. Marx si však tuto otázku položit opomněl a dal přednost závěru, že zkušenost ukazuje jev nenormální, historicky přechodný, který je odsouzen v příhodnějších dobách vymizet; příběh jako z detektivky, ve které viník (kapitalista) je dobře znám, přestože nelze pochopit, jakým způsobem se svého deliktu mohl dopustit.

A tady se Marx snaží uplatnit další teorii: teorii takzvané „nadhodnoty“, pracovní teorii hodnoty. Zboží-práce, jako každé zboží, si pro svou výrobu vyžaduje práci, a tato práce je práce společensky nutná k výrobě statků určených pro živobytí pracujících. Protože však pracující vyrábí statky ve větší míře, než by k jeho životu stačilo, kapitalista si tyto statky navíc přivlastňuje, aniž by za ně zaplatil, a prodává je třetím osobám, přičemž pracujícím vyplácí pouze hodnotu statků nezbytně nutných k „živobytí“ pracujících.

Jinými slovy, pracující vyrobí víc, než by stačilo k jeho živobytí, a tudíž k výkonu jeho práce: rozdíl představuje kapitalistův „zisk“ pokaždé, kdy pracující nemá možnost pracovat pro sebe, a tudíž vytěžit celou hodnotu své práce, pokud by výrobek prodal sám.

Snadno přirozeně dojdeme k závěru, že také teorie nadhodnoty je v rozporu se zkušeností. Především kapitalistův „zisk“ může, ale nemusí existovat i při rovnosti hodnot, které zakoupil (materiálních statků a práce), aby je použil ve výrobním procesu. Obvykle se totiž hovoří pouze o *zisku*, aniž by byly brány v úvahu možné *ztráty*. Bez ohledu na to, kdyby kapitalistův zisk pocházel výlučně, jak tvrdí Marx, z kapitálu investovaného do práce (a ne z kapitálu investovaného do surovin nebo zařízení, který Marx nazývá „konstantním“ kapitálem právě proto, že neprodukuje aktivní rozdíly ve prospěch kapitalisty), byl by zřejmý zájem kapitalisty *investovat co nejméně do surovin a strojů a co nejvíce do nákupu lidské práce*. Byli bychom tedy svědky pokusu o neustálý nárůst investic kapitálu, který Marx nazývá variabilní (neboli toho kapitálu, který slouží k odměňování – a k *nedostatečnému* odměňování práce), a neustálého průvodního snižování kapitálu, který Marx nazývá „konstantní“, neboli kapitálu investovaného do surovin, zařízení a strojů, které by už nikdy nevyrobily více, než spotřebují. Dějiny hospodářství však samozřejmě dnes ještě zřetelněji než v době vydání prvního dílu *Kapitálu* ukazují, že se děje právě opak; nejenže podíl kapitálu, který Marx nazýval „konstantní“, v nejvyspělejších zemích neustále roste (ve Spojených státech existují odvětví, která investují do zařízení až 25 milionů dolarů na pracujících), *ale to vše má za následek stále větší růst bohatství příslušných zemí, ke spokojenosti kapitalistů i pracujících*.

V souladu s tím by pracující, aby dosáhl takzvaného „integrálního produktu“ své práce, musel (pokud by Marxova teorie byla pravdivá) raději vykonávat *nezávislou* činnost, protože jediné nezávislá činnost by mu zaručila uniknout „vykořisťování“ ze strany kapitalisty. Všichni však víme, že jakmile je to jen možné, živnostníci, drobní pěstitelé a další osoby provozující nezávislou činnost dobrovolně přebíhají *do řad zaměstnanců velkých „kapitalistických“ podniků* právě proto, že ty mohou zpravidla nabídnout značně vyšší odměnu než odměnu, které dosáhla nebo mohla dosáhnout většina osob, jež vykonávaly nezávislou činnost.

Pokud jde o pracovní čas, Marxova argumentace bez ohledu na fakt, že ji zjevně vyvrátila zkušenost, obsahuje základní logickou chybu, k jejímuž odhalení postačí prostá úvaha.

Nejen že hodnota statků není úměrná *sic et simpliciter* práci, která do nich byla „vložená“ v případě závislé činnosti, není však prokazatelně úměrná ani v případě nezávislé činnosti: totéž množství práce použité na zlatý předmět vyprodukuje totiž statek, který má zpravidla vyšší směnnou hodnotu, než je hodnota jiného statku, kde byla práce vynaložena na méně cenný materiál, například plech. Navíc nestačí vzít v úvahu pouze množství práce, aby byly stejné směnné hodnoty obou statků vyrobených za stejnou dobu, ale prostřednictvím práce *odlišné kvality*. Například obraz velkého malíře namalovaný za několik málo hodin má daleko větší cenu než obraz průměrného malí-

ře, který jej s námahou maloval řadu měsíců, anebo hromada kamení, která je výsledkem práce kameníka za hypoteticky stejnou dobu, jako je doba, kterou potřeboval velký malíř. Argumenty, jimiž se Marx snažil tuto nesnáz překonat, jsou rovněž typické pro mistrovu dialektiku.

„Kvalifikovaná práce (píše na str. 19 prvního dílu *Kapitálu*) má hodnotu pouze jako koncentrovaná nebo, přesněji řečeno, znásobená nekvalifikovaná práce, jak neustále ukazuje zkušenost. Zboží může být produktem vysoce kvalifikované práce, jeho hodnota je však činí stejným jako produkt nekvalifikované práce, takže představuje určité množství nekvalifikované práce.“

Není těžké pochopit, že to naprosto neznamená, že by kvalifikovaná práce byla *stejně povahy* jako práce nekvalifikovaná, která by se od ní odlišovala pouze množstvím společensky nezbytného času, jenž byl vynaložen; znamená to pouze, že každý statek může být směněn za jiný statek, aniž by proto šlo nutně o statky stejné povahy. Pokud bychom uvažovali stejně jako Marx, jak již kdosi poznamenal, bylo by například možné tvrdit, že železo se liší od zlata pouze svou vahou, neboť určité množství zlata je směněno za železo, jehož váha bude dejme tomu stokrát vyšší. Všichni však víme, že žádná váha železa nemůže být fyzicky převedena (jak by tomu bylo, kdyby se jednalo o homogenní substanci) na váhu, i když o mnoho nižší, zlata, tak jako žádná nekvalifikovaná práce, ať by trvala jakkoli dlouho, se nemůže ve skutečnosti přeměnit v práci kvalifikovanou. Jeden berberský kůň, říkal Galileo, uběhne sám víc než sto koní fríských.

To nicméně nic nemění na skutečnosti, že právě těmito argumenty Marx „dokazuje“ svou pracovní teorii hodnoty. To možná vysvětluje, proč opětovná četba příslušných stránek *Kapitálu* se může v roce 1967 zdát neméně deprimující než četba stránek vztahujících se k takzvané „společné společenské substanci“ nebo „buněčné tkáni“ či „krystalům“ „abstraktní práce“, o které jsem již hovořil.

Alespoň letmo bych se nyní rád zmínil o důkazu, který Marx odložil, poté co, jak jsem již řekl, byl již v prvním díle *Kapitálu* nucen přiznat, že jeho pracovní teorie hodnoty je v rozporu – alespoň „zdánlivém“ – se zkušeností.

Marx samozřejmě ještě nebyl schopen uvědomit si ve své době celý dosah tohoto rozporu: především nebyl ještě schopen obsáhnout, jak bylo řečeno, historický proces, který měl dovést průmysl do jeho současné podoby stále se zvyšujícího a (oproti tomu, co prorokoval Marx) stále výnosnějšího zvyšování kapitálu, který Marx nazýval „konstantní“ (a který podle něj nepřináší „zisk“), oproti kapitálu, který nazýval „variabilní“, neboť je-li investován do práce, je pro něj jediným zdrojem „nadhodnoty“, a tudíž „zisku“.

Zkušenost nicméně jasně ukázala již samotnému Marxovi *další* rozpor s jeho teorií. Procento zisků v ekonomice určité společnosti se zdá v jednotlivých průmyslových odvětvích přibližně stejné, a to nezávisle na jevu, který

Marx nazýval „organickým složením“ vynaloženého kapitálu, neboť zkušenost nám ukazuje, že těchto zisků je dosaženo úměrně *celkovému* investovanému kapitálu, a ne takzvanému „variabilnímu“ kapitálu, který je jeho součástí. Jinými slovy, zisky nejsou vůbec úměrně využity pouze takzvaného variabilního kapitálu, ale využity celkového kapitálu.

Právě vysvětlení tohoto „paradoxu“, kterého si všiml sám Marx, přislíbil náš autor již v prvním díle *Kapitálu*. Po Marxově smrti byl péčí Engelse vydán druhý díl tohoto díla; marně se teoretici, marxističtí i nemarxističtí, snažili hledat v tomto díle slíbené vysvětlení. Namísto něj zde našli Engelsův slib: „vysvětlení“ se konečně objeví ve třetím díle, a zatím Engels povýšeně a s tajemnou tváří vyzval všechny čtenáře *Kapitálu*, aby toto „vysvětlení“, pokud jsou toho schopni, našli sami. Mnozí vzali Engelsova slova vážně a pokusili se o to – neúspěšně. Konečně se v atmosféře napjatého očekávání objevil třetí díl *Kapitálu*.

Toto napjaté očekávání však velmi záhy vzalo nečekaný konec. „*Vysvětlení*“ zde *nebylo!* Namísto něj stála osobitá dialektická argumentace mistra. „Zisky“, původně odlišné a v jednotlivých průmyslových odvětvích úměrné použitému variabilnímu kapitálu, byly – podle Marxových slov – přibližně stejné v důsledku konkurence, která způsobila, že jak podniky s vysokým konstantním kapitálem, tak podniky s vysokým variabilním kapitálem dosahovaly nakonec stejného průměrného zisku, nezávisle na množství práce vynaložené v každém z nich (III, 136)!

Jaký význam mohlo mít toto osobité „vysvětlení“ pro celou pracovní teorii hodnoty, není těžké uhadnout: od této teorie bylo prostě upuštěno a vznikl tak prostor pro teorii průměrného „zisku“, který již není určen prací „vloženou“ do výrobků, ale *konkurencí* výrobních podniků!

Je sice pravda, že na několika místech třetího dílu Marx tvrdí, že teorii hodnoty lze nicméně považovat za platnou, alespoň nepřímou, i s ohledem na zkušenost; Marxovy argumenty v této souvislosti, které jsou zlomkovité a nedůsledné, však do jednoho vyvrátila kritika, která následovala bezprostředně po vydání tohoto dílu.

Nedomnívám se, že skutečnosti, kterých jsme byli svědky, umožňují jiný závěr než tento: veškerá Marxova kritika kapitalistické společnosti spočívá na teorii hodnoty a s ní spjaté teorii „vykořisťování“. Z této kritiky zbudě velice málo, jestliže se teorie hodnoty a teorie vykořisťování ukážou, tak jako se ukazují, založené na nejasných významech, nepřesvědčivé dialektice a konečně na popření zkušenosti, která je s touto teorií v přímém rozporu, zkušenosti, kterou byl Marx ostatně nucen opětovně připustit, když se poté, co ji odvážně vyhnal dveřmi, vrátila oknem.

Rád bych se ještě krátce zmínil o *významném opomenutí*, kterého se Marx ve svých úvahách dopustil: náš autor se totiž nikdy nepokusil upřesnit, k čemu

v budoucí komunistické ekonomice dojde, a spokojil se, jak známo, s tím, že předpověděl, že tato ekonomika historicky nevyhnutelně nastane.

Když se Marx někdo otázel, jak budou v nové éře, kterou si toužebně přál, vypadat ekonomické vztahy, pohrdavě odpověděl, že nemá v úmyslu připravovat „recepty Comteova typu pro kuchyň budoucnosti“. Marx, který byl svým ražením věstec, se nicméně vyhýbal otevřenému výkonu této profese: to by totiž bylo málo „vědecké“ a přišel by tak o pověst socialisty-vědce, na které mu samozřejmě velmi záleželo, neboť svůj socialismus stavěl proti socialismu opovrhovaných „utopistů“.

Tento typický důraz, rovněž vědecké povahy, který dnes kladou marxisté na myšlenku „plánování“, chápaného současně jako teorie i praxe systému nahrazujícího systém „kapitalistický“, byl Marxovi zcela cizí. Po celé devatenácté století zůstal cizí i marxistům a teprve tehdy, kdy počátkem dvacátého století kritika odpůrců (například Pareta a Piersona) donutila nejvzdělanější socialisty (například Kautského) se tímto problémem zabývat, učinili tak se směsí povýšenosti a odporu.

Teprve koncem druhého desetiletí dvacátého století se spolu s Otto von Neurathem a Otto Bauerem objeví první hrubá schémata plánované komunistické ekonomiky a až ve třicátých letech si myšlenka plánování začne získávat nové stoupence v řadách socialistů, i když jen dost vzácně v řadách marxistických socialistů.

Marxův nezáměr o teoretickou analýzu komunistické ekonomiky odpovídá jeho nezájmu o kompletní analýzu tržní ekonomiky bez předsudků. Marx, který se soustředil na obžalobu trhu, zůstává, nebo spíše chce zůstat, zcela lhostejným a slepým, pokud jde o nenahraditelnou funkci, kterou má *směnný* proces při provádění ekonomické kalkulace každého jednotlivého aktéra v tržní ekonomice.

V této ekonomice, jak již před časem ukázala analýza i zkušenost, každý jednotlivý aktér (a nezapomínejme, že je „aktérem“ i každý „pracující“) právě proto, že existují tržní ceny pro každý statek (výrobní či spotřební), a právě v míře, ve které tyto ceny existují navzdory četným deformacím, může rozhodnout v každé konkrétní situaci o svém chování, které se mu zdá nejvýhodnější: kolik se mu vyplatí vyrobit, kolik prodat a kolik spotřebovat.

Dojde-li ke zrušení trhu, a tudíž ke zrušení tržních cen, každý aktér (a *tudíž také každý „pracující“*) tak bude připraven o údaje, jež mu dříve poskytovaly ceny každého jednotlivého statku na trhu, a nebude tudíž moci (na základě porovnání tržních cen, které prováděl) rozhodnout, co a kolik se mu vyplatí vyrobit, respektive spotřebovat. Nebude se již ani moci uchýlit ke *směně* (která bude zrušena), aby se vzhledem ke své vlastní spotřebě opětovně zásobil tím, čeho nevyrobil dostatek, anebo aby se zbavil toho, čeho vyrobil nadbytek.

Zdá se, že Marx, který zcela ignoroval funkci směny v tržní ekonomice, neměl ani tušení, že tuto funkci bude třeba nějakým způsobem brát v úvahu v „komunistické“ ekonomice, jejíž příchod prorokoval a která s sebou se zrušením soukromého vlastnictví ekonomických statků ponese také zrušení směny. Kdo a jak v nové ekonomice tedy stanoví dostačujícím způsobem pro každého z bývalých aktérů, kolik se jim vyplatí vyrobit a kolik spotřebovat? A na základě jakých postupů budou příslušná rozhodnutí provedena tak, aby se zabránilo rozprášení a zničení statků?

Právě tyto otázky si dnes kladou, jak známo, stále dramatičtěji v ekonomikách, kde byl trh podle zjednodušeného vzoru Marxových teorií zničen ještě dříve, než bylo možné vytušit nutnost disponovat teorií ekonomické kalkulace v netržní společnosti.

Těmto otázkám se v Marxově teorii nedostalo žádné odpovědi z toho prostého důvodu, že autora *Kapitálu* pravděpodobně ani nikdy nenapadly. Tak se stalo, že tato kniha nenabídla, ani nabídnout nemohla, žádnou teorii ekonomické kalkulace v „komunistické“ ekonomice, neboli nenabídla, ani nemohla nabídnout, žádnou seriózní alternativu takzvaného „kapitalistického“ systému, jehož údajnou „nespravedlnost“ hlásala a jehož zmizení prorokovala.

Tato značná a nenapravitelná mezera v Marxově teorii se zdá tím překvapivější, uvážíme-li, že Marx, jak jsme viděli, přisuzoval v tržní ekonomice právě směně funkci převést na homogenní veličiny, které umožňují kalkulaci, neboli na množství „abstraktní práce“, všechny typy práce, jak kvalifikované, tak nekvalifikované, „vložené“ do statků prostřednictvím výrobního procesu.

„Různé poměry, ve kterých jsou odlišné druhy práce převedeny na nekvalifikovanou práci jako jednotku míry, jsou stanoveny ve společenském procesu, který je vyjmut z kontroly výrobců, a tudíž se zdá, že jim jsou dané tradicí.“

Tímto „společenským procesem“ je pro Marxe právě směna neboli jev vlastní tržní ekonomice.

Jakým způsobem by tedy proběhl tento údajný proces „převedení“ kvalifikované práce na práci nekvalifikovanou v ekonomice, kde neexistuje směna, v ekonomice, jež byla a jest „komunistická“?

Na tuto otázku by Marx býval měl odpovědět právě proto, aby dokázal, jak bude konečně možné, aby každý pracující dosáhl takzvaného „integrálního produktu své práce“, aniž by z něj formou „nadhodnoty“ komukoli postoupil jakoukoli část. Jakým způsobem budou pracující v komunistické společnosti například stanovovat „množství“ hodnoty, neboli „množství abstraktní práce“ „vložené“ každým z nich do společného produktu, řekněme automobilu? Kolik z hodnoty „vložené“ do automobilu připadne například designérovi karoserie, kolik inženýrovi, který navrhl motor, kolik dělníkovi přidělenému k přepravě lisovaných plechů, kolik hlídači továrny, úředníkům v administrativě atd. atd., aby každý z nich mohl dosáhnout „integrálního

produktu“ vlastní práce, aniž by si přivlastnil – jako „kapitalista“ – produkt „cizí“ práce?

Na tento problém již počátkem století výstižně poukázal náš Pareto, který si právě v této souvislosti již ve svých *Systèmes Socialistes* zažertoval: „Abychom získali tele, je zapotřebí býka a krávy: jak velká část však bude patřit býku a jak velká krávě?“

A byl to ostatně opět Pareto, který upozornil na jeden z nejnepokojivějších rysů „vědeckého“ socialismu a zvláště marxismu: zcela chybějící reálnou teoretickou a praktickou alternativu nenáviděného ekonomického „kapitalistického“ systému.

Nestačí, jak poznamenává Pareto již ve svém slavném díle *Cours* z roku 1896, upozorňovat na skutečné či domnělé chyby „kapitalistického“ systému; bylo by třeba rovněž ukázat teoretický model, který by tento systém nahradil a který by plnil nezbytné funkce, jež tento systém uspokojuje a o něž je nutno se neustále starat v kterémkoli možném typu ekonomiky.

Trh se svými nespornými nedostatky (u nichž ostatně není jisté, zda jde o nedostatky vlastní tomuto „systému“ nebo spíše o nedostatky vlastní lidské povaze v kterémkoli myslitelném systému) umožňuje prostřednictvím cen a směny každému aktérovi stanovit ekonomickou kalkulaci a vyvodit z ní důsledky.

Dokud nebude předložena reálná alternativa tržního systému a jeho způsobu řešení problému ekonomické kalkulace, marxismus zůstane v budoucnu tak jako dnes, sto let od vydání prvního dílu *Kapitálu*, tím, čím byl od samého počátku: spornou obžalobou a ještě spornějším prooctvím; *nikoli však ekonomickou teorií* hodnou toho jména, a tím méně vzorem, kterého by pracující mohl použít k údajnému dosažení takzvaného „integrálního produktu vlastní práce“.

DOSLOV

BRUNO LEONI A „TRŽNÍ PRÁVO“

CARLO LOTTIERI

Bruno Leoni je myslitelem, který v rámci filosofie práva nejsouvisleji a nejdůsledněji interpretoval klasický liberalismus. Proto byla jeho práce velmi originální a podnětná; vytvářel hodnověrné alternativy hlavních proudů dobového myšlení a zpochybňoval zažitá dogmata.

Jako mnohostranný vědec (právník a filosof, ale také vášnivý politolog, teoretik ekonomie a historik politického myšlení) se Leoni v průběhu 50. a 60. let 20. století zabýval několika myšlenkovými směry: od teorie veřejné volby přes ekonomii a právo až k interdisciplinárnímu studiu institucí samotných – například práva –, které se nerozvíjejí na základě rozhodnutí vnucených *shora*, ale spíše díky své schopnosti vytvářet se a vyvíjet *zdola*.

Po tragické smrti v roce 1967 byl Leoni na starém kontinentě nadlouho zapomenut, ač i nadále inspiroval mnohé představitele amerického (klasického) liberálního myšlení. Není to nijak překvapivé, vezmeme-li v úvahu, že jeho vyhraněný individualismus není vlastní dobovému evropskému myšlení, ale odpovídá spíše občanské tradici Spojených států, zejména jejímu (klasickému) liberálnímu směru. *Právo a svoboda* a další Leonioho práce nesou stopy anglosaské kultury, která na něj měla silný vliv díky intenzivním kontaktům s jejími předními mysliteli.

Myšlení Bruna Leonioho by se ubíralo jiným směrem, nebýt *Mont Pèlerin Society*. Na mezinárodních konferencích, které pořádala, měl příležitost seznámit se s myšlenkami a myšlenkovými školami pro tehdejší italskou kulturu obtížně přijatelnými. Po několik desetiletí poskytovala tato společnost,

založená Friedrichem A. von Hayekem, zastáncům klasického liberalismu výjimečnou příležitostí ke kontaktům a kulturním výměnám. Pokud by se Leoni omezil pouze na tehdejší italský diskurs (v té době ovládaný marxismem, neopositivismem, neohegeliánským historismem a katolickým solidarismem), nedošel by nikdy k vlastním osobitým tezím, jejichž originalita zaručuje dodnes čtivost a inspirativnost jeho děl.

V tomto smyslu je zajímavé pozorovat, jak jeho originální styl myšlení, jenž v rámci filosofie práva rozvíjí zcela jiný pohled oproti převládajícím normativním kelsenovským modelům nebo přetrvávajícímu ovlivňování společenských věd socialistickými tendencemi, oslovuje stále více teoretiků nejrůznějších směrů.

Jelikož během posledních dvou staletí právo v zásadě podléhalo zájmům mocných, je hlavním Leoniho přínosem nový pohled na zákonné normy: snaží se proniknout do toho, co se skrývá za mocenskými snahami politiků a za tvorbou zákonů (legislativou), tak často odsouzených k tomu, aby zůstaly *mrtvou literou*.

Leoniho právní úvahy nám také umožňují pochopit mimořádný potenciál rakouské společenskovědní tradice, jež začíná u Carla Mengera a k jejímž nejvýraznějším představitelům patřili Ludwig von Mises, Friedrich A. von Hayek a Murray N. Rothbard. Ve svém přístupu k právu užívá metodologický individualismus, analýzu vývoje podstaty institucí, teorii subjektivní hodnoty a misesovského poznatku o problému ekonomické kalkulace; jeho práce ukazuje, že poznatky rakouské školy mohou významně obohatit celé spektrum společenských věd.

Jako pozorný čtenář liberálních ekonomů a zejména obdivovatel Ludwiga von Misesa je Leoni znám především jako autor teorie práva, která – oproti Hansi Kelsenovi a právnímu normativismu – přehodnocuje někdejší anglosaské *common law* prostřednictvím analogie mezi pravidly vytváření práva v rámci právní vědy a přirozeným právem, které vzniká na trhu díky nespočetným dohodám (úmluvám, smlouvám) mezi zákazníky a jejich dodavateli. Jednou ze základních Leoniho myšlenek je, že existuje paralela mezi trhem a evolutivním právem na jedné straně a ekonomickým plánováním a legislativním procesem na straně druhé.

Obdiv k historickému právu je charakteristický pro romantismus, a zvláště pro německou vědu 19. století. U Leoniho ovšem návrat k některým myšlenkám Carla von Savigny není návratem ke konzervativismu ani komunitarismu.

Evolutivní právo Leoni přirovnává ke svobodnému trhu a tento vztah mezi svobodnou a nenarušovanou ekonomikou a přirozeným právem vysvětluje svou teorií individuálního nároku (*individual claim*). Každý jedinec předkládá svému sociálnímu okolí nároky na chování ostatních subjektů. Požaduje

například, aby nebyl napadán a ohrožován. Taková argumentace má ukázat, že zákon, který zakazuje páchat na druhém násilí, není ničím jiným než výsledkem rozvinutí těchto nároků, které nastolují určitý typ chování a spolu s ním přiměřená očekávaní ohledně chování ostatních.

Právní systém, který je předmětem teoretických analýz a je obvykle interpretován z „normativistické“ perspektivy, musí být podle této teorie přizpůsoben chování jednotlivců: úplně stejně jako svobodný trh. Jinými slovy řečeno, Leoni vytvořil individualistickou teorii o původu práva, jež přejímá celou řadu témat z klasické sociologie (a zejména z právníkého romantismu), ale neopouští přitom myšlenkový rámec nejvýraznějších argumentů rakouských ekonomů XIX. a XX. století.

Jednání, prostřednictvím něhož se dožadujeme určitého chování od našich partnerů, se totiž odehrává v kontextu dalších jednání. Podle Leoniho tak probíhá vzájemná výměna nároků, která posiluje právo. Například ve chvíli, kdy se zříkáme možnosti napadnout druhého, získáváme záruku, že nebudeme sami napadeni.

Tento postup, jež Leoni staví proti právnímu pozitivismu normativistů (zvláště Kelsena a Harta), je založen na jednoznačné ideologické volbě. Odpor k normativismu spojuje s odmítnutím socialismu, jež je podle Leoniho projevem špatné morálky a perverzní snahy podřídit společenskou realitu kontrole malého počtu *osvícených* jedinců.

Jakožto liberál se staví proti z vůli umělého zákonodárského procesu, jež ze své podstaty (vzhledem k tomu, že je pouhým produktem vůle legislativců) nutně vede k postupnému omezování prostoru osobní svobody. A jakožto filosof práva zároveň ukazuje, že jistoty zaručené právním systémem založeným na sbírce zákonů jsou pouze *krátkodobé*. Ve společnosti, která se řídí psaným právem, fakticky neznáme nic jiného než zákony, jež je třeba respektovat v přítomnosti a v bezprostředně blízké budoucnosti, protože zákonodárce je vždy připraven pozměňovat (upravovat), narušovat a nakonec rozvrátit existující právní řád. Budeme-li zkoumat dlouhodobé následky zákonodárského procesu, musíme připustit, že – namísto redukce nejistoty – výrazně narušuje možnost provádět ekonomickou kalkulaci a chovat se podnikatelsky.

V tomto smyslu lze říci, že zákon je hlavním nepřitelem práva.

V Leoniho spisech je tato *pars destruens* doprovázena *pars construens*, která, jak už jsme podotkli, vychází z preference právních řádů vznikajících spontánně a otevřených opravám, a jež nejsou výsledkem rozhodnutí nějakého vládce nebo parlamentu, ale spíše procesem, na němž se podílejí z různých titulů soudci, advokáti, politické strany, právníci, *opinion leaders* a především celá společnost.

V římském *ius civile* stejně jako ve starém *common law* totiž právo nebylo pod kontrolou politiků a bylo neustále propracováno a přepracováno

v rámci rozsáhlého společenského procesu za účasti mnoha subjektů. V římské společnosti to byla především „vědecká“ rozprava, která určovala základní instituty práva, zatímco v anglické společnosti hráli tuto roli zejména soudci, kteří svými rozhodnutími postupně vymezili velmi precizní právní rámeček.

Leoni toto všechno zmiňuje a k historickým zkušenostem se vždy vyjadřuje velmi pochvalně. Svůj „model“ však vidí mnohem komplexněji: nezakládá ho pouze na rozhodnutí soudců v té či oné věci (anglosaské *judge-made law*) nebo názorech nejvzdělanějších právníků (římská *jurisprudencia*), nýbrž si představuje právo, jež umí těžit jak z těchto námětů, tak ze zažitých zvyklostí.

Při hodnocení komplexnosti historického práva Leoni ukazuje, že na mnohých zákonných vztazích není nic právního, naopak znamenají nejradikálnější popření práva. Zákony vytvářené demokratickými politickými mechanismy jsou podle něj projevem cynického rozhodnutí získat prospěch a privilegia z nelítostných konfliktů (obnášejících i podpásové úderů) mezi protichůdnými zájmovými skupinami. Postátnění práva a celé společnosti nás přivedlo, byť možná proti naší vůli, do *právního boje všech proti všem*, kde sílu práva nahradilo právo silnějších: organizovanějších, bohatších, vzdělanějších atd.

Řešením vzrůstající politické kontroly nad společností je zvětšování prostoru individuální svobody. Nejprovokativnější Leoniho tezí je, že ve svobodné společnosti není žádný důvod k tomu, aby všichni spadali pod stejnou jurisdikci. Zejména v otázce výběru soudců říká, že by to mělo být věcí každého z nás: stejně jako si vybíráme advokáta, lékaře nebo notáře, bychom si mohli vybrat soudce pro náš případ.

Společnost, kterou si představuje, je tedy společností postupně osvobozenou od monopolu na donucení (zejména ze strany moderního státu), v níž se vztahy rozvíjejí na základě dobrovolnosti, aniž by se nějaký politicko-byrakratický aristokrat mohl povyšovat nad občany a ignorovat jejich priority a práva. Jde o pohled na realitu, jež chrání „vizionářské“ aspekty a živí se studiem a výzkumy.

Dnes je zcela zjevné, že Leoni dochází k podobným závěrům jako důslední zastánci liberálních myšlenek. Podle jeho žáka Maria Stoppina najdeme v knize *Právo a svoboda* a v dalších textech turínského filosofa „tendence téměř anarchické“, samozřejmě v liberálním slova smyslu; někdy až do té míry, že „se zdá, že směřuje k důsledným liberálním pozicím ve smyslu amerického *libertarianismu*, například Rothbardovu“.²²²

²²² Mario Stoppino, „Introduzione“ à Bruno Leoni, *Le pretese e i poteri: le radici individuali del diritto e della politica* (Milán, 1996), str. XXII.

A je pravda, že – ve srovnání s Hayekem – je Leoni mnohem radikálnější. Jak sám Hayek zdůraznil na konferenci v Pavii několik měsíců po Leoniho smrti²²³, ve své knize *Právo, zákonodárství a svoboda* se přiblížil myšlenke evolutivního práva právě pod vlivem kritik, které mu jeho italský přítel adresoval ve svých komentářích k myšlenkám – zcela odlišným – obsaženým v *The Constitution of Liberty*.²²⁴

V této souvislosti je třeba říci, že si Leoni při své kritice legislativy uvědomuje reálné mechanismy poznamenávané logikou politiky. A v knize *Právo a svoboda* rozvíjí velmi přesné analýzy podstaty „politiky“, v nichž zdůrazňuje napětí mezi moderním demokratickým státem a klasickým liberalismem. Základním Leoniho cílem je obrátit pozornost k vnitřním rozporům demokratické logiky, kterou opakovaně zkoumá například v dílech Anthonyho Downse, stavících se na obranu pravidla většiny.

Downsova úvaha se opírá o tezi, že v demokracii jsou všichni jedinci stejně důležití a že nejlepší řešení je to, které „obětuje“ přání nejmenšího počtu lidí. Leoni ale ukazuje, že *rovnost šancí a pravidlo většiny* jsou neslučitelné, protože v demokratické hře vítěz získává všechno (kontrolu nad vládou) a ti, kdo prohráli, nedostanou nic.

Ve své analýze Leoni dále poznamenává, že zastupitelská logika typická pro demokracii je důsledkem kolektivizace společenského života. Iluze údajné rovnosti voličů se mění v nadvládu některých jedinců nad jinými, kdy příčinou tohoto posunu je původní kolektivistická volba moderní demokracie a ještě hlouběji pak logika principu suverenity. Právě podřízení společenského života monopolistickým a hierarchizovaným institucím otevírá cestu antiliberalním politickým uspořádáním, řízeným ve skutečnosti malými skupinami lidí.

V jedné z nejcharakterističtějších pasáží své úvahy používá Leoni Lowellův obraz cestovatele, který potkává bandu lupičů. Ti mu nabízejí, že se bude hlasovat o osudu jeho peněz²²⁵. V takto vytvořeném „společenství“, složeném z cestovatele a zlodějů, se první z nich nachází v menšinové pozici (chce chránit svůj majetek) a nemůže uplatnit svá práva proti zájmům většiny. Tyto Leoniho úvahy vypadají zvláště (a je pravda, že lupiči obvykle neusilují o demokratickou legitimizaci svých útoků), ale ukazují, že autor *Práva a svobody* sdílí libertariánskou tezi o v podstatě kriminálním původu státních institucí.

²²³ Friedrich A. von Hayek, „Bruno Leoni the Scholar“, v *Omaggio a Bruno Leoni* (ed. Pasquale Scaramozzino), Quaderni della Rivista *Il Politico*, č. 7 (Milán, Giuffrè, 1969), str. 21-25.

²²⁴ Friedrich A. von Hayek, *The Constitution of Liberty* (Londýn, 1960).

²²⁵ V několika textech odkazuje Leoni na tuto knihu: Abbott Lawrence Lowell, *Public Opinion and Popular Government* (New York, 1913).

Leoni se svými úvahami o nadvládě mocných řadí ke stejné tradici jako další italská autoři – Gaetano Mosca a Vilfredo Pareto, ale i významní představitelé klasického liberalismu²²⁶. Ukazuje se to velice jasně například v *Lezioni di Dottrina dello Stato*, kde Leoni staví proti sobě ekonomický a hegemonický vztah. Vysvětluje, že podle definice ekonomický vztah „uspokojuje potřeby individua“, zatímco hegemonický vztah je typicky „neproduktivním“ vztahem, a z tohoto důvodu se nalézá „mimo ekonomiku“²²⁷.

Jako příklad „neproduktivního“ vztahu (i v italštině se jedná o neologismus) uvádí Leoni příběh o flašinetáři na ulici, který obtěžuje profesora bádajícího v klidu své pracovny. Jestliže se profesor rozhodne obětovat nějaké peníze a požádá flašinetáře, aby odešel, je zřejmé, že tuto směnu ocení jen jeden z nich (flašinetář); profesor proti tomu platí proto, aby se ubránil hudební „invazi“ (une *immisio*, a *nuisance*) jakožto útoku na svá práva.

Stát je tedy hegemonický a „neproduktivní“ par excellence, protože žije z daní a výhrůžek. Podle Leoniho je navíc mimo to stále nutné připomínat, že – i když to může znít jako tautologie „l'impôt est précisément quelque chose qui est imposé“ („daň je doslova to, co je vynuceno“, resp. používáme podobně výraz „uvalit daň“ nebo „berně, tj. daň, je něco, co je odebráno“)²²⁸. Proto obviňuje státní monopol z násilí a opírá se o fakt, že „tento neproduktivní prvek se přinejmenším jako možnost nachází v samotných kořenech každého daňového systému, a to i v případě, že daň má být platbou za službu (kterou si platící možná ani nepřeje)“²²⁹.

Navíc se v moderních demokraciích snadno šíří zcela nemorální myšlenka, že je možné získávat výhody ze spojení s mocí, a být tak ve skupině těch, kteří utlačují, a nikoli ve skupině utlačovaných. Cílem je být s těmi, kdo získávají (daňoví spotřebitelé), spíše než s obětmi (daňovými plátcí). Zájmové skupiny (profesní, odborářské, územní, církevní, kulturní atd.) čerpají svou moc ze schopnosti mobilizovat velkou část společnosti a z role, kterou hrají při rozdělování společných zdrojů.

²²⁶ Zde si dovoluji doporučit čtenáři tento článek: Carlo Lottieri, „Élitisme classique (Mosca et Pareto) et élitisme libertarien: analogies et différences“, v Alban Bouvier (ed.), *Pareto aujourd'hui* (Paříž, 1999), str. 199-219.

²²⁷ Bruno Leoni, *Lezioni di Dottrina dello Stato*, str. 305.

²²⁸ Bruno Leoni, *Lezioni di Dottrina dello Stato*, str. 311. Leoni zde anticipuje formulaci, již užívá Pascal Salin ve své knize *L'arbitraire fiscal*: „Toto podstatné jméno odkazuje na skutečnost, že daň je... vnucená; je vybírána a shromažďována za pomoci donucení, a nikoli prostřednictvím dobrovolné směny.“ Pascal Salin, *L'arbitraire fiscal, ou Comment sortir de la crise* (Paris-Genève, 1985) str. 17.

²²⁹ Bruno Leoni, *Lezioni di Dottrina dello Stato*, str. 312.

Podle stejné logiky vzrůstající účast jednotlivců na veřejném životě činí současné politické zřízení stále více autoritářským.

Zároveň však platí, že veřejná moc by se neprosazovala tak snadno, kdyby se neopírala o mytické a iracionální představy. Co se týče voleb zastupitelů, Leoni hovoří o „obřadné a téměř magické proceduře“²³⁰. Zdůrazňuje, že demokratická teorie předpokládá, že ti, kdo jsou zvoleni, jsou vybaveni „tajemným vnuknutím“²³¹, jež jim umožňuje stát se tlumočníky voličské vůle. Několikrát se Leoni odvolává na „konvenční kult, jež naše doba zasvětila ctnosti, zastupitelové demokracie“²³², a neodpustí si citovat velmi známý názor Herberta Spencera o pověřeném božském právu většiny²³³.

Podle jednoho dnes velmi rozšířeného předsudku ruší demokratické systémy vzdálenost mezi vládcem a občany: spojení mezi „zastupiteli“ a „zastupovanými“ má být těsné díky představě, podle níž jsou zvolení zastupitelé tlumočníky obecné vůle a obecného blaha. Leoni však rozhodně není tak optimistický.

Zastává názor, že v současných politických systémech zastupitelský princip nepodřizuje politiky občanům. V první řadě proto, že vztah mezi nimi není osobní ani dobrovolný. Navíc ti, kdo se účastní voleb, se nevyjadřují k určitým tématům přímo, ale mají vybrat člověka nebo stranu, kteří nabízejí velice obecné vize. To, co se nám nabízí, je kompletní „balík“ záměrů, z nichž některé se nám mohou líbit, a jiné nikoli. Pokud poslanec přestane tlumočit vůli těch, kteří ho do funkce dosadili, neexistuje možnost odebrat mu mandát, není nijak nucen nadále skládat účty těm, které zastupuje (na rozdíl od všech ostatních, kteří by v takovém případě o svou práci přišli).

Důraz na téma zastupitelství v demokracii vychází právě z těchto nedostatků. Leoni rozvíjí další historickou úvahu, aby ozřejmil limity platných právních systémů, jež přijaly jako nutnost použití donucení. Změnu politických institucí – od středověku až po současnost – vnímá spíše jako úpadek než jako pokrok.

Leoni připomíná, že v minulosti bylo leccos jinak a že „v roce 1221 byl biskup z Winchesteru vyzván, aby souhlasil se zaplacením rytířské daně, již schválil koncil s odůvodněním, s nímž biskup nesouhlasil. Jeho námitky podpořila státní pokladna“.²³⁴ Ve stoletích předcházejících triumfu moderního státu, připomíná Leoni, byli zastupitelé těsně spojeni se zastupovanými do té

²³⁰ Viz výše, str. 5.

²³¹ Ibidem.

²³² Viz výše, str. 12.

²³³ Bruno Leoni, „Decisioni politiche e regola di maggioranza“, v *Scritti di scienza politica e teoria del diritto* (Milán, 1980), str. 44.

²³⁴ Viz výše, str. 86.

míry, že když v roce 1295 Eduard I. svolal zvolené delegáty z vesnic, hrabství a měst, „lidé svolávání králem do Westminsteru představovali řádné zástupce a zmocněnce svých společenství“.²³⁵ Poznámává také, že původně byl princip *no taxation without representation* (žádné zdanění bez zastoupení) vykládán ve smyslu, že žádný poplatek nemohl být legitimní bez přímého souhlasu jedince platícího daň.

Leoni věnuje zvláštní pozornost podrobnému zkoumání způsobu, jakým jsou v našich zastupitelských systémech přijímána většinová rozhodnutí a jak politici zasahují a zainteresovávají velkou část společnosti.

Oproti názoru Thomase Hobbese totiž neplatí *bellum omnium contra omnes* pro svobodnou společnost, ale spíš uvnitř demokratického státu. A právě prospěchářský zastupitelský systém vede k *právní válce* všech proti všem, k vykořisťování a všeobecnému parazitismu. Zpochybňuje Downsův naivně optimistický argument, že volby jsou dostatečným regulátorem politického chování. Ve skutečnosti voliči čelí systému *lobbistických* a jiných zájmových skupin a jsou hnáni k jeho obraně pokaždé, když je třeba zachovat jejich osobní nebo skupinové výhody.

Jestliže kolektivní rozhodnutí vedou k nátlaku a jestliže společnost je tím svobodnější, čím méně se uchyluje k neoprávněnému násilí, spočívá řešení v omezení role politiky a demokracie tak, že se zvětší prostor vymezený tržním jednáním. Leoni dobře ví, že zákonodárný proces (právo *psané*, stanovené panovníkem nebo parlamentem, které má tendenci chovat se nezávisle na jakémkoliv vývoji nebo výkladu) hrál rozhodující roli v nárůstu veřejné moci.

V době, kdy je moderní stát ve stále větší krizi – jak ukázal pád komunismu – není překvapivé, že se znovu dostává ke slovu Leonioho teorie. Zejména proto, že dokázal spojit příslušnost ke *golden rule* (liberálním principům dobře definovaným a nezaujatým) a moudrost evolutivního práva, jež musí následovat dějiny, řešit problémy a adaptovat se na rozličné situace.

Svémi studiemi o katastrofách intervencionismu a o krachu právního plánování Bruno Leoni otevřel cesty dalším významným výzkumům. Je na nás vrátit se k úkolu probádat a prohlubovat jeho myšlenky a rozvíjet jeho přístup.

²³⁵ Viz výše, str. 85.

DODATEK

ZÁKON

FRÉDÉRIC BASTIAT

Došlo k zvrácení zákona! A policejní moc státu byla zvrácena společně s ním! Zákon, říkám, se nejen odvrátil od svého patřičného cíle, ale začal sledovat cíl zcela opačný! Zákon se stal zbraní všech druhů chamtivosti! Aniž by zabraňoval zločinu, zákon sám je vinen zlem, které by měl trestat!

Pokud je toto pravda, jde o vážnou věc a morální povinnost mi nakazuje upozornit na ni své spoluobčany.

ŽIVOT JE DAR OD BOHA

Vlastníme jeden dar od Boha, který v sobě zahrnuje všechny ostatní, a sice život – fyzický, intelektuální a mravný život.

Ale samotný život není schopen zachovat sám sebe. Stvořitel života nám svěřil odpovědnost za jeho ochranu, rozvoj a zdokonalování. Proto nám také poskytl soubor zázračných schopností a umístil nás do samého středu různorodých přírodních zdrojů. Užitím našich schopností tyto přírodní zdroje přeměňujeme na výrobky, které používáme. Tento proces je nezbytný k tomu, aby život mohl plynout svým určeným směrem.

Život, schopnosti, výroba – jinými slovy individualita, svoboda, vlastnictví – to je člověk. Tyto tři dary od Boha, i přes vychytralost a lstivost poli-

tických vůdců, předchází veškeré legislativě a jsou jí nadřazeny.

Život, svoboda a vlastnictví neexistují proto, že by člověk stvořil zákony. Právě naopak – existence života, svobody a vlastnictví předcházela tomu, co přímo člověka zákony vytvořit.

CO JE ZÁKON?

Co je tedy zákon? Je to kolektivní organizace práva jednotlivce na legitimní ochranu.

Každý z nás má přirozené právo – od Boha – bránit svou osobu, svobodu a své vlastnictví. To jsou tři základní podmínky pro život a zajištění kterékoli z nich je plně závislé na zajištění ostatních dvou. Neboť co jiného jsou naše schopnosti nežli rozšíření naší osobnosti? A co jiného je vlastnictví nežli rozšíření našich schopností?

Jestliže má každý právo na ochranu – byť i s použitím síly – své osoby, svobody a svého vlastnictví, vyplývá z toho, že skupina lidí má právo sdružovat se a užívat společných sil k neustálé ochraně těchto práv. Princip kolektivního práva – důvod jeho existence a oprávněnosti – je tedy založen na právu jednotlivce. A společná ochrana tohoto kolektivního práva nemůže logicky mít žádný jiný účel než ten, který zastupuje. Tím pádem nemůže-li jednatel oprávněně užít sílu proti osobě, svobodě či vlastnictví někoho jiného, potom je – ze stejného důvodu – neoprávněné i kolektivní užití síly k zabití a zničení svobody nebo vlastnictví jednotlivců či celých tříd.

Takovéto zneužití moci by ve všech případech odporovalo našemu předpokladu. Síla nám byla dána k ochraně našich individuálních práv. Kdo se odváží tvrdit, že síla nám byla dána ke zničení stejných práv našich bratrů? Jelikož žádný samostatně jednající jednatel nemůže oprávněně užít síly ke zničení práv druhých, nevyplývá z toho snad logicky, že stejný princip musí platit také pro kolektivní užití síly, které není nic jiného nežli organizované sdružení sil individuálních?

Pokud ano, nemůže být nic jasnějšího než následující tvrzení: Zákon je organizace přirozeného práva na legitimní ochranu. Nahrazuje sílu jednotlivce silou kolektivní, která má vykonávat pouze to, k čemu je oprávněna síla jednotlivce a na co má přirozené právo: ochraňovat život, svobodu a vlastnictví; zachovávat práva každého a zajišťovat, aby *spravedlnost* vládla nad námi všemi.

SPRAVEDLIVÁ A TRVALÁ VLÁDA

Pokud je národ vybudován na těchto základech, domnívám se, že mezi lidmi bude převládat řád, a to jak v myšlení, tak i v činech. Domnívám se, že takovýto národ by měl nejjednodušší, ochotně uznávanou, hospodárnou, omezenou, neutiskující, spravedlivou a trvalou vládu, ať už by byla její politická forma jakákoli.

Pod takovouto vládou by každý věděl, jaké jsou jeho možnosti a za co je zodpovědný. Za předpokladu, že jednotlivci budou vládou respektováni, že jejich práce bude svobodná a že plody jejich práce budou ochraňovány před nespravedlivými útoky, nebude mezi nimi a vládou žádného sporu. Když se nám bude dařit, nebudeme muset za svůj úspěch děkovat vládě. A naopak, pokud budeme neúspěšní, nepomyšlíme na to, že bychom z našeho neštěstí vinili vládu, stejně tak jako ji farmář neviní z krupobití či mrazů. Existence vlády bude pocíťována pouze prostřednictvím nedocenitelného dobra v podobě bezpečnosti, kterou bude takto pojatá vláda zajišťovat.

Dále můžeme říci, že se naše potřeby a jejich uspokojování budou díky nezasahování vlády do soukromých záležitostí samy přirozeně vyvíjet. Neuvidíme chudé rodiny, hledající vzdělání namísto chleba. Neuvidíme města, obývaná na úkor zemědělských oblastí, ani zemědělské oblasti, obývané na úkor měst. Neuvidíme obrovská přemísťování kapitálu, práce a obyvatelstva, zapříčiněná legislativou.

Zdroje naší existence jsou tak těmito vládou nařízenými přesuny vystaveny nejistotě a riziku. A navíc tyto zákony zatěžují vládu stále větší zodpovědností.

ÚPLNÉ PŘEVŘÁCENÍ ZÁKONA

Bohužel, zákon již nezajišťuje pouze to, co by měl. Překročil své hranice a nestalo se tak jen v některých nedůležitých a sporných záležitostech. Zákon došel mnohem dále, působil v přímém protikladu ke svému vlastnímu účelu. Byl použit k vymýcení spravedlnosti, kterou měl zachovávat; k omezení a zničení práv, která měl respektovat. Zákon předal kolektivní sílu do rukou bezohledných lidí, kteří si přejí využívat jednotlivce a jejich svobodu a vlastnictví, aniž by se vystavovali riziku. Tím se z loupení stalo právo. A legitimní ochrana se stala zločinem, aby mohla být trestána.

Co vedlo k tomuto zvrácení zákona? A jaké jsou jeho důsledky?

K zvrácení zákona došlo vlivem dvou naprosto rozdílných příčin: tupé hrabivosti a falešné dobročinnosti. Povězme si o první z nich.

OSUDNÝ SKLON LIDSTVA

O vlastní ochranu a vlastní rozvoj usilují všichni lidé. Pokud by se všem povolilo neomezeně užívat svých schopností a volně nakládat s plody své práce, společenský pokrok by byl nepřetržitý a nepolevující.

Ale existuje ještě další sklon, který je společný všem lidem – pokud mohou, chtějí žít a prosperovat na úkor druhých. To není ukvapené obvinění a ani nevychází ze zatrpklé a nelaskavé duše. Historické prameny poskytují důkazy o jeho pravdivosti: neustálé války, masové stěhování, náboženský útlak, všudypřítomné otroctví, nepoctivost v obchodě a monopoly. Tato zhoubná touha má svůj původ v samotné povaze člověka – v jeho primitivním, všeovlivňujícím a nepotlačitelném instinktu, který jej pohání k uspokojování svých potřeb s nejmenší možnou bolestí.

VLASTNICTVÍ A LOUPEŽ

Člověk může žít a uspokojovat své potřeby pouze nepřetržitou prací, neustálým užíváním svých schopností k opracování přírodních zdrojů, které je původem vlastnictví.

Ale také platí, že člověk může žít a uspokojovat své potřeby přivlastňováním a spotřebováváním produktů práce druhých, které jsou původem loupeže.

Jelikož se člověk ve své přirozenosti snaží vyhýbat bolesti – a jelikož práce sama o sobě je bolestí –, vyplývá z toho, že se člověk uchýlí k loupení pokaždé, když to pro něj bude snadnější než práce. Dějiny nám to ukazují dosti jasně. A za těchto podmínek jej nemůže zastavit morálka ani náboženství.

Kdy potom loupení skončí? Ustane, až když bude pro člověka bolestnější a nebezpečnější než práce. Potom je zřejmé, že patřičným účelem zákona je užívat kolektivní sílu k vymýcení tohoto osudného sklonu k loupení. Všechna opatření zákona by měla ochraňovat vlastnictví a trestat loupení.

Zákon je však obvykle tvořen jedním člověkem nebo jednou třídou lidí. A jelikož zákon nemůže působit bez schválení a podpory vládnoucí moci, musí být tato moc svěřena tomu, kdo zákony vytváří.

Tento fakt společně s osudným sklonem uspokojovat své potřeby s nejmenším možným úsilím, který existuje v nitru člověka, vysvětluje téměř všestranné zvrácení zákona. A tak je snadné pochopit, jak se zákon stává nepřemožitelnou zbraní nespravedlnosti, aniž by ji zabraňoval; proč zákonodárce využívá zákon v různé míře k ničení osobní nezávislosti ostatních lidí pomocí otroctví, jejich svobody útlakem a jejich vlastnictví loupením. To vše je prováděno ve prospěch toho, kdo zákon vytváří, a úměrně k moci, kterou drží v rukou.

OBĚTI LEGÁLNÍHO LOUPENÍ

Člověk se přirozeně bouří proti nespravedlnosti, jejíž je obětí. Je-li tedy loupení vedeno zákonem ve prospěch těch, kteří zákon vytvářejí, všechny oloupené třídy se snaží poklidnými nebo revolučními prostředky dostat k tvorbě zákonů. A podle toho, jak moc jsou tyto oloupené třídy osvícené, navrhnou ve snaze získat politickou moc realizaci jednoho ze dvou naprosto odlišných cílů. Buďto chtějí legální loupení zastavit, anebo se na něm podílet.

Běda národu, v němž převládá ten druhý ze jmenovaných cílů a v němž se velký počet obětí legálního loupění jednou chopí moci zákony vytvářet!

Než tato situace nastane, legální loupení je vedeno pouze několika jedinci, avšak dotýká se většiny lidí. Tak to obvykle bývá tam, kde je zákonodárná moc koncentrována v rukou několika osob. Jakmile se však toto právo stane všeobecným, lidé se snaží vyřešit své protichůdné zájmy všeobecným loupěním. Namísto toho, aby ze společnosti nespravedlnost vykořenili, učiní ji všeobecnou. Jakmile oloupené třídy získají politickou moc, zavedou systém odvetných opatření vůči jiným třídám. Legální loupení nezruší (k tomu nemají dostatek rozumu), namísto toho svou účastí na něm napodobují své zlé předchůdce, a to i přesto, že je proti jejich vlastním zájmům.

Jako by bylo nutné, aby si každý – předtím než nastane vláda spravedlnosti – protrpěl krutý trest; někteří pro spáchané zlo a někteří pro nedostatek rozumu.

NÁSLEDKY LEGÁLNÍHO LOUPENÍ

Pro společnost není nic horšího než přeměna zákona v nástroj loupění.

Jaké jsou následky této přeměny? Popis by si vyžádal mnoho stran, musíme se tedy spokojit s upozorněním jen na ty nejnápadnější.

Především se ze svědomí všech vytratí rozdíl mezi spravedlností a nespravedlností.

Pokud nejsou uznávány zákony, žádná společnost nemůže existovat. Nejbezpečnější způsob, jak zařídit, aby byly zákony uznávány, je vytvořit je tak, aby byly pro společnost přijatelné. Jsou-li zákon a morálka ve vzájemném protikladu, občan je postaven před krutou volbu – buďto ztratí smysl pro mravnost, anebo respekt před zákonem; volbu mezi stejně velkými tragédiemi, mezi nimiž je obtížné si vybrat.

Podstatou zákona je udržovat spravedlnost. V myslích lidí je dokonce zákon a spravedlnost jedno a totéž. V nás všech existuje silný sklon věřit, že vše, co je legální, je též legitimní. Toto přesvědčení je mezi lidmi tak rozšířené, že mylně považují určité věci za „spravedlivé“ jen z toho důvodu, že je

takovými učinil zákon. Aby se loupení pro lidské svědomí stalo spravedlivým a posvátným, stačí, aby jej nařídil a schválil zákon. Otroctví, omezování a monopoly nacházejí své obhájece nejen mezi těmi, kteří z nich mají užitek, ale i mezi těmi, kteří jimi trpí.

OSUD NEKONFORMNÍCH

Pokud vyjádříme pochyby vůči mravnosti těchto institutů, tvrdí se o nás směle: „Jste nebezpečný inovátor, utopista, teoretik a podvratník; chcete rozbit základy, na kterých je společnost založena.“

Pokud studujete etiku nebo politologii, narazíte na organizace požadující po vládě, „aby věda nebyla nadále vyučována výhradně z pohledu volného obchodu (svobody, vlastnictví a spravedlnosti), jako tomu bylo doposud, ale aby také zohledňovala fakta a zákony, které regulují francouzský průmysl (fakta a zákony, které jsou v rozporu se svobodou, vlastnictvím a spravedlností); a aby se profesori – na vládou dotovaných pracovištích – přísně zdržovali sebemenšího zpochybňování platných zákonů“.²³⁶

Pokud tedy existuje zákon, který schvaluje otroctví, monopoly, útlak či loupeže v jakékoli formě, nesmí být nikdy zmíněn. Nebo lze jej snad zmínit, aniž by se pošpinila úcta, kterou vyvolává? A krom toho etika a politologie musí být vyučovány z hlediska tohoto zákona za předpokladu, že je spravedlivý prostě proto, že je to zákon.

Další důsledkem tohoto tragického překroucení zákona je to, že příkládá přílišný význam politickým vášním a konfliktům, a politice vůbec.

Toto tvrzení mohu dokázat tisícerým způsobem, ale pro ilustraci se omezím jen na téma, o kterém v poslední době přemýšlel každý: všeobecné volební právo.

KDO MÁ SOUDIT?

Následovníci Rousseanovy myšlenkové školy – kteří se považují za velmi pokrokové, ale které já považuji za zpožděné o dvacet století – se mnou nebudou v tomto souhlasit. Ale všeobecné volební právo – užijeme-li tohoto slova v jeho nejpřesnějším smyslu – není jedno z těch nedotknutelných dogmat, jejichž zkoumání či zpochybňování je zločinem. Ve skutečnosti lze proti všeobecnému volebnímu právu vznést vážné námitky.

²³⁶ General Council of Manufacturers, Agriculture and Commerce. 6. 5. 1850.

Především slovo *všeobecné* v sobě skrývá hrubý omyl. Ve Francii žije 36 milionů lidí. Aby se tedy volební právo stalo všeobecným, muselo by být 36 milionů voličů. Ovšem volební systém umožňuje volit nejvíce 9 milionům lidí. Tři osoby ze čtyř jsou vyloučeny. A jsou vyloučeny právě touto čtvrtou osobou, která zastává princip *neschopnosti* jakožto důvod pro omezení volebního práva ostatních.

Všeobecné volební právo tedy znamená všeobecné volební právo pro ty, kteří jsou schopní volit. Avšak zůstává tato faktická otázka: Kdo je schopný volby? A jsou to pouze menšiny, ženy, mentálně postižení a pachatelé závažných zločinů, které bychom měli označit za neschopné?

DŮVOD, PROČ JE VOLEBNÍ PRÁVO OMEZENO

Podrobnější studium odhalí příčinu, kvůli níž je volební právo založeno na principu neschopnosti. Spočívá v tom, že volič nevolí pouze za sebe, ale za každého.

Nejširší a nejužší volební systém jsou si v tomto směru podobné. Liší se pouze ve vymezení neschopnosti. Není to odlišnost v principu, ale pouze v míře jeho uplatnění.

Podle republikánů zastávajících řeckořímskou filosofii získává člověk volební právo při narození. Zabráníme-li tedy ženám a dětem volit, dopouštíme se nespravedlnosti. Proč nemohou volit? Jelikož jsou považováni za nezpůsobilé. A proč je nezpůsobilost důvodem pro vyloučení? Protože výsledkem voleb netrpí pouze sám volič; protože každý hlas se dotýká všech a ovlivňuje je; protože lidé ve společnosti mají právo požadovat určitou ochranu zákonů, na kterých závisí jejich blahobyť a existence.

ODPOVĚĎ ZNÍ: OMEZIT ZÁKON

Vím, jak lze na toto odpovědět a jaké námítky lze vznést. Ovšem sem rozebírání takového sporu nepatří. Rád bych jen poznamenal, že spor o všeobecném volebním právu, který zneklidňuje, rozrušuje a převrací národy (stejně jako většina dalších politických otázek), by téměř zcela ztratil svůj význam, kdyby zákon byl vždy tím, čím by být měl.

Pokud by se zákon omezoval pouze na ochranu všech osob, všech svobod a veškerého vlastnictví; pokud by zákon nebyl nic více než organizované sdružení práv jednotlivců na vlastní ochranu; pokud by zákon byl překážkou a trestal veškerý útlak a loupění – je pravděpodobné, že bychom my, občané, diskutovali o rozsahu volebního práva?

Bylo by potom pravděpodobné, že by rozsah volebního práva ohrožoval to nejvznešenější dobro, veřejný mír? Je pravděpodobné, že by třídy nezpůsobilé volit usilovaly se vší horlivostí o získání tohoto práva? A je pravděpodobné, že by ti, kteří volební právo mají, protestovali proti jeho rozšíření?

Pokud by se zákon držel svého patřičného cíle, jeho význam by byl pro všechny stejný. Není snad jasné, že za těchto okolností by ti, kteří volili, nemohli způsobit nesnáze těm, kteří nevolili?

OSUDNÁ MYŠLENKA LEGÁLNÍHO LOUPENÍ

Ovšem představte si, že byl zaveden tento hrozný princip: Pod záminkou organizace, řízení, ochrany, nebo podpory bere zákon vlastnictví jedné osobě a dává je osobě druhé; zákon odebírá majetek všem a dává jej několika – buďto farmářům, továrníkům, loďářům, umělcům nebo komediantům. Stane-li se tak, každá třída bude následně chtít využít zákon ve svůj prospěch.

Třídy nezpůsobilé volit se budou vehementně dožadovat svého volebního práva – a raději zprevrátí společnost, než by jej nezískaly. Zejména žebráci a tuláci vám budou tvrdit, že mají nesporné právo volit. Řeknou vám:

„Nemůžeme si koupit víno, tabák nebo sůl, aniž bychom nezaplatili daň. A část z této daně je podle zákona předána – formou výsad nebo podpor – lidem, kteří jsou bohatší než my. Jiní využívají zákona ke zvyšování cen chleba, masa, železa nebo oděvů. Protože všichni ostatní využívají zákon ve svůj prospěch, my bychom jej také rádi využívali. Požadujeme od zákona *právo na sociální pomoc*, které bude podílem chudých na všeobecném loupení. Abychom toho docílili, musíme být voliči a zákonodárci, abychom si mohli ve velkém zajistit almužnu pro naši třídu, stejně jako jste si zajistili ochranu ve velkém pro vaši třídu. Neříkejte nám, žebrákům, že to vše uděláte za nás, že nám přihodíte 600 000 franků, jak navrhuje pan Mimerel, abyste nás uklidnili, jako kdybyste psovi házeli kost k ohryzávání. My máme jiné cíle. A kromě toho chceme jednat sami za sebe, tak jako jiné třídy jednájí samy za sebe.“

Co můžete na tento argument odpovědět?!

ZVRÁCENÝ ZÁKON JE PŘÍČINOU KONFLIKTU

Každý se bude chtít podílet na tvorbě zákona (buďto aby legálnímu loupení předešel, nebo ho k němu použil), a to tak dlouho, dokud jej bude možné využít i k jiným než patřičným účelům – k narušení vlastnictví namísto jeho ochrany. Politické otázky budou vždy rozhodující, převládající a všezahrnující. U bran Zákonodárného paláce se bude odehrávat boj a bitva uvnitř bude

neměně zuřivá. Není potřeba zabývat se francouzským a anglickým zákonodárstvím, abychom toto všechno věděli; k nalezení odpovědi totiž stačí pochopit problém.

Je vůbec nutné dokazovat, že toto ohavné zvrácení zákona je neustálým zdrojem nenávisti a sporů; že směřuje k rozbití společnosti jako takové? Pokud ano, podívejme se na Spojené státy (roku 1850). Není žádná jiná země, ve které by byl zákon více omezován a ve které by více zajišťoval to, co má, totiž ochranu svobody a vlastnictví všech. A zdá se, že právě z tohoto důvodu neexistuje stát se stabilnějším společenským řádem. Ovšem i ve Spojených státech lze najít dva – pouze dva – problémy, které vždy ohrožovaly veřejný mír.

OTROKÁŘSTVÍ A CLA PŘEDSTAVUJÍ LOUPEŽ

Jaké jsou tyto dva problémy? Jedná se o otrokářství a cla, ke kterým dochází i přes ducha republiky Spojených států a které převzaly charakter lupiče.

Otrokářství představuje – zákonné – narušení svobody. Ochranné clo představuje – zákonné – narušení vlastnictví.

Nejzajímavější ale je, že tento dvojnásobný *legální zločin* – bolestné dědictví Starého světa – by mohl být (a taky pravděpodobně bude) jedinou okolností, která povede k úpadku Unie. Pro srdce společnosti není nic bolestivějšího než to, že se *zákon stane nástrojem nespravedlnosti*. A pokud to má hrůzné důsledky pro Spojené státy – kde došlo k zvrácení zákona pouze v případě otrokářství a cel –, jaké pak musí být jeho důsledky pro Evropu, kde se zvrácení zákona stalo principem?

DVA DRUHY LOUPENÍ

Pan de Montalembert (politik a spisovatel), který přijal myšlenku obsaženou ve slavném prohlášení pana Carliera, řekl: „Musíme vést válku proti socialismu.“ Podle definice socialismu zastávané panem Charlesem Dupinem tím mínil: „Musíme vést válku proti loupení.“

Ale o jakém loupení hovořil? Existují totiž dva druhy loupení: legální a nelegální.

Nemyslím, že nelegální loupení – které trestní právo definuje, předvídá a trestá – lze nazývat socialismem. Není to druh loupení, který systematicky ohrožuje společnost v jejích základech. Krom toho válka proti ilegálnímu loupení nečekala na pokyn těchto pánů; byla vedena od pradávna. I Francie, dlouho předtím, než roku 1848 došlo k Únorové revoluci (a než byl objeven samotný socialismus), měla k tomuto účelu policii, soudy, strážce, vězení, hla-

domorny a popravěště. Zákon sám vede tuto válku; mé přání a názor je, že takovýto postoj k loupení by měl zákon zastávat vždy.

ZÁKON OCHRAŇUJE LOUPEŽ

Ale ne vždy jej zastává. Zákon někdy loupež ochraňuje a podílí se na ní. A tak jsou ti, kteří z ní mají prospěch, ušetření hanby, nebezpečí a výčitek svědomí. Zákon do jejich rukou vkládá celý aparát soudců, policie a vězeňství a umožňuje jim zacházet s obětí – pokud se brání – jako se zločincem. Krátce řečeno, *legální loupení* existuje, a právě o něm pan de Montalembert hovoří.

Toto legální loupení může představovat pouze malou skvrnu na platných zákonech. Je-li tomu tak, nejlepším řešením je tuto skvrnu bez řečí a zbytečného rozruchu odstranit – a to i přes protesty zainteresovaných.

JAK ROZEZNAT LEGÁLNÍ LOUPEŽ

Ale jak lze tuto legální loupež odhalit? Dosti jednoduše. Podívejte se, zda zákon bere určitým osobám to, co jim patří, a dává to jiným osobám, kterým to nepatří. Podívejte se, zda zákon znevýhodňuje jednoho občana na úkor druhého tím, že činí něco, co občan činit nemůže, aniž by spáchal zločin.

Bez odkladu tento zákon zrušte, jelikož to není pouze zlo samo o sobě, ale také plodný zdroj pro další zla, neboť podněcuje mstu. Jestliže takovýto zákon – který může být výjimkou – není zrušen ihned, lehce se rozšíří a vyvine se v systém.

Osoba, která díky tomuto zákonu získává, si bude trpce stěžovat a bude obhajovat svá *nabytá práva*. Bude tvrdit, že je povinností státu chránit a podporovat odvětví, ve kterém působí, a že tato opatření státu prospívají, jelikož ochraňované odvětví disponuje většími prostředky a platí vyšší mzdy chudým pracujícím.

Nenaslouchejte těmto sofismatům. Přijetí takovýchto argumentů zabuduje legální loupení do celého systému. Ve skutečnosti se tak již stalo. Deziluzí dneška je snaha obohatit všechny na úkor všech ostatních; zevšeobecnit loupení pod záminkou jeho organizování.

LEGÁLNÍ LOUPENÍ MÁ MNOHO JMEN

Legální loupení lze uskutečnit nekonečně mnoha způsoby. Tím pádem máme nekonečně mnoho návrhů na jeho organizování: cla, protekcionismus, otrokář-

ství, zaměstnanecké výhody a podpory, progresivní zdanění, veřejné školy, zaručená zaměstnání, zaručené zisky, minimální mzdy, právo na podporu, právo na pracovní nástroje, bezúročný úvěr a tak dále a tak dále. Všechny tyto návrhy mají něco společného – legální loupění – a jako celek vytváří socialismus.

Podle výše uvedeného je socialismus základem doktríny. A jak jinak lze proti socialismu bojovat než napadnutím této doktríny? Pokud tuto socialistickou doktrínu shledáváte chybnou, absurdní a špatnou, odmítnete ji. A čím více bude chybná, čím absurdnější a horší bude, tím snadnější ji bude odmítnout. Chcete-li být důmyslní, začněte vymýcením každé částičky socialismu, která se vloudí do vaší legislativy, což nebude snadné.

SOCIALISMUS JE LEGÁLNÍ LOUPENÍ

Pan de Montalembert byl obviňován, že chtěl proti socialismu bojovat násilím. Měl by být zproštěn tohoto obvinění, neboť jasně řekl, že „válka proti socialismu musí být vedena v souladu se zákonem, ctí a právem“.

Cožpak ale pan de Montalembert nevidí, že se dostal do začarovaného kruhu? Chcete čelit socialismu s použitím zákona? Ale sám socialismus se opírá o zákon. Socialisté chtějí uskutečnit *legální*, a nikoli *nelegální* loupění. Socialisté stejně jako všichni ostatní zastánci monopolů chtějí učinit ze zákona svou zbraň. Jestliže je zákon na straně socialismu, jak může být proti němu použit? Jakmile je loupění uzákoněno, soudy, policie a věznice jej nemohou zastavit. Spíše je pravděpodobné, že si je zavolá na pomoc.

Zabráníte proto socialismu podílet se na tvorbě zákonů? Zabráníte mu ve vstupu do Zákonodárského paláce? Předvídám, že neuspějete, dokud bude legální loupění hlavním předmětem legislativy. Je nelogické – a ve skutečnosti i absurdní – předpokládat něco jiného.

MUSÍME SE ROZHODNOUT

S otázkou legálního loupění se musíme vypořádat jednou provždy a na výběr máme ze tří možností:

1. Většina olupuje menšinu.
2. Každý olupuje každého.
3. Nikdo není olupován nikým.

Musíme zvolit mezi omezeným loupěním, všeobecným loupěním a žádným loupěním. Zákon se může ubírat jen jedním z těchto tří směrů.

Omezené legální loupění: Tento systém převládal, když bylo omezeno volební právo, bránil vpádu socialismu.

Všeobecné legální loupění: Tento systém nás ohrožuje od té doby, co se volební právo stalo všeobecným. Většina se po jeho získání rozhodly formulovat zákony na stejném principu legálního loupění, jenž byl použit jejich předchůdci.

Žádné legální loupění: Toto je princip spravedlnosti, klidu, řádu, stability, harmonie a logiky. Do své smrti budu hlásat tento princip plnou silou svých plic (která je bohužel příliš malá).²³⁷

PRAVÁ FUNKCE ZÁKONA

Buďme upřímní, lze od zákona požadovat více než odstranění loupění? Může být zákon – který nutně vyžaduje použití síly – rozumně využit pro cokoli jiného než ochranu práv všech? Odmítám, že by to bylo možné, aniž by došlo k zvrácení zákona a následně také k použití síly proti právu. Toto je ten nejsmutnější a nejnelogičtější společenský zvrat, jaký si lze jen představit. Musíme souhlasit s tím, že pravé řešení – tak dlouho hledané v oblasti společenských vztahů – je obsaženo v těchto jednoduchých slovech: *Zákon je organizovanou spravedlností.*

Je důležité poznamenat, že zajištění spravedlnosti zákonem – čili silou – znemožňuje použití zákona (síly) k zajištění jakékoli lidské činnosti, ať již je to práce, dobročinnost, obchod, zemědělství, průmysl, vzdělávání, umění nebo náboženství. Kdyby zákon kteroukoli z nich zajišťoval, nevyhnutelně by došlo k zničení jeho podstaty – spravedlnosti. Nebo je snad možné užít sílu proti svobodě občanů, aniž by byla narušena spravedlnost?

LÁKAVÁ VÁBNIČKA SOCIALISMU

A dostáváme se k nejpobláznivějšímu omylu naší doby. Má se za to, že nestačí, aby zákon zajišťoval pouze spravedlnost; musí též zajišťovat dobročinnost. Nestačí, že nám zaručuje svobodné a nenásilné používání schopností pro fyzický, intelektuální a mravní rozvoj; požaduje se, aby sám zákon rozšiřoval blaho, vzdělání a mravnost celého národa.

Toto je lákavá vábnička socialismu. A znovu opakují: Tyto dvě úlohy zákona si navzájem protirečí. Musíme si mezi nimi vybrat. Občan nemůže být současně svobodný a nesvobodný.

²³⁷ V době vzniku tohoto díla F. Bastiat již věděl, že umírá na tuberkulózu. Zemřel během jednoho roku – pozn. překl.

VYNUCENÉ BRATRSTVÍ ROZBÍJÍ SVOBODU

Pan de Lamartine mi jednou napsal: „Vaše doktrína je pouze polovina mého programu. Vy jste se zastavil u svobody, já pokračuji až k bratrství.“ Odpověděl jsem: „Druhá polovina Vašeho programu rozbije tu první.“

Podle mě nelze *dobrovolnost* od *bratrství* oddělit. Nechápu, jak může být bratrství *legálně* vynuceno, aniž by byla *legálně* zničena svoboda, a tím pádem i *legálně* pošlapána spravedlnost.

Legální loupení má dva kořeny. Jeden z nich, jak jsem již řekl, je lidská chamtivost; tím druhým je předstíraná dobročinnost.

Myslím, že bych na tomto místě měl přesně vysvětlit, co míním slovem *loupení*.²³⁸

LOUPENÍ NARUŠUJE VLASTNICTVÍ

Slova *loupení* neužívám, jak je obvyklé, v žádném vágním, neurčitém, přibližném či metaforickém smyslu, ale ve smyslu vědeckém k vyjádření opaku vlastnictví. Je-li část majetku jedné osoby předána – bez jejího souhlasu a bez odškodnění, buďto silou anebo podvodem – jiné osobě, říkám, že dochází k porušení vlastnictví, totiž loupení.

Tvrdím, že právě tomuto by měl zákon vždy a všude zabránit. Jestliže se tak neděje a jestliže zákon sám loupení vykonává, tvrdím, že se stále jedná o loupení, avšak vzhledem ke společnosti a bohatství je toto porušení práv ještě horší. V takovémto případě je ovšem osoba, která z něj má prospěch, ušetřena odpovědnosti. Odpovědnost zůstává na straně zákona, zákonodárce a na straně společnosti samotné. V tom spočívá politické nebezpečí.

Lituji, že slovo *loupení* je urážlivé. Marrně jsem se snažil nalézt slovo neurážlivé, protože bych nikdy – a už vůbec ne nyní – nechtěl do našich sporů zavést výraz, který by někoho popuzoval. A ať již mi věříte či nikoli, prohlašuji, že nehodlám kritizovat ničí úmysly či mravnost, nýbrž *představu*, o jejíž chybnosti jsem přesvědčen; *systém*, který se mi zdá nespravedlivý; a *nespravedlnost*, která je natolik nezávislá na lidech a jejich snažení, že z ní mají všichni prospěch, aniž by si jej přáli, a zároveň kvůli ní trpí, aniž by věděli proč.

²³⁸ Francouzský ekvivalent, užívaný Bastiatem, je *spoliation*. – Pozn. překl.

TŘI SYSTÉMY LOUPENÍ

Nezpochybnuji upřímnost těch, kteří obhajují protekcionismus, socialismus a komunismus. Pokud tak někdo činí, může za to politika nebo strach. Musím však zdůraznit, že protekcionismus, socialismus a komunismus jsou v podstatě stejnou rostlinou ve třech stádiích vývoje. Můžeme jen poznamenat, že legální loupení je viditelnější za komunismu, protože k němu dochází ve všech oblastech, a za protekcionismu, protože zde je loupení omezeno pouze na určité skupiny a odvětví.²³⁹ Vyplývá z toho tedy, že ze tří jmenovaných systémů je socialismus nejmlhavější a nejnerozhodnější, a tím pádem nejpřímnější stadiium vývoje.

Ale upřímný nebo neupřímný, úmysly osob se zde nezabýváme. Vlastně jsem již zmínil, že legální loupení je založeno částečně na dobročinnosti, ačkoliv se jedná o falešnou dobročinnost.

S tímto vysvětlením nyní přezkoumejme, co znamená, odkud pochází a k čemu vede oblíbená snaha dosáhnout všeobecného bohatství prostřednictvím všeobecného loupení.

ZÁKON PŘEDSTAVUJE SÍLU

Když už zákon zajišťuje spravedlnost, socialisté se ptají, proč by také nemohl zajišťovat práci, vzdělání a náboženství.

Proč by nemohl být zákon využit pro tyto účely? Jelikož by tím došlo ke zničení spravedlnosti. Musíme mít na paměti, že zákon představuje sílu; neměl by tedy překročit legitimní hranice použití síly.

Jestliže zákon a síla zajišťují spravedlnost, nic nenařizují, ale pouze zabráňují násilí. Nepoškozují nikoho, chrání svobodu a majetek všech. Mají *obran-
ný* charakter a stejnou měrou chrání práva všech.

²³⁹ Pokud je zvláštní privilegium vládní ochrany proti konkurenci – monopol – uděleno ve Francii pouze jednomu odvětví, například železářství, jedná se o tak zřejmé legální loupení, že nemůže mít dlouhé trvání. A z tohoto důvodu se všechna ochraňovaná odvětví chovají stejně. Organizují se takovým způsobem, aby vyvolala zdání, že reprezentují všechny pracující, tím však pouze chtějí legální loupení zamaskovat.

ZÁKON JE NEGATIVNÍ KONCEPT

Neškodnost zákonných opatření a legitimní ochrany je evidentní; jejich užitečnost je samozřejmá; a oprávněnost nemůže být zpochybňována.

Jak jednou poznamenal můj přítel, tento negativní koncept zákona je tak pravdivý, že tvrzení „*účelem zákona je nastolit vládu spravedlnosti*“ není úplně přesné. Mělo by být řečeno, že „*cílem zákona je zabránit vládě nespravedlnosti*“. Ve skutečnosti je to nespravedlnost, a ne spravedlnost, která existuje sama o sobě. Spravedlnosti je dosaženo, pokud nedochází k nespravedlnosti.

Pokud zákon pomocí svého nezbytného zástupce – síly – zavede regulaci práce, vyučování, náboženské víry či přesvědčení, není již nadále negativní, ale na lid působí pozitivně. Vůle lidu je nahrazena vůlí zákonodárce; iniciativa lidu je nahrazena iniciativou zákonodárce. Lidé potom již nepotřebují diskutovat, porovnávat a plánovat; vše za ně učiní zákon. Pro člověka se inteligence stane zbytečnou; přestane být člověkem; ztratí svou osobnost, svou svobodu a svůj majetek.

Zkuste si představit regulaci práce zavedenou nátlakem, která nepředstavuje narušení svobody, nebo násilný přesun majetku, jenž není narušením vlastnictví. Pokud není možné odstranit protimluvny z výše uvedených tvrzení, musíme dojít k závěru, že zákon není schopen zajistit práci a průmysl bez toho, aniž by se dopustil nespravedlnosti.

POLITICKÝ PŘÍSTUP

Pozoruje-li politik společnost ze své uzavřené kanceláře, je překvapen ohromnou nerovností, kterou spatří. Lituje nuzotu, které je tolik mezi našimi bratry a která v kontrastu s přepychem a bohatstvím vypadá ještě nuzněji.

Možná by se tento politik měl zeptat sám sebe, zda současné poměry nebyly způsobeny nejen dřívější dobytčností a rabováním, ale také nedávným legálním loupením. A měl by uvážit následující: Jelikož si všichni lidé přejí blahobyť a dokonalost, není existence spravedlnosti dostačující pro to, aby povzbudila veškeré úsilí nutné k pokroku a zajistila nejvyšší možnou rovnost? Nebylo by to v souladu s individuální odpovědností, kterou nás obdařil Bůh, abychom si vybrali mezi nectností a ctností, čili mezi trestem a odměnou?

Ovšem politici takto neuvažují. Jejich pozornost je obrácena k organizacím, asociacím a dohodám – legálním či zdánlivě zákonným. Pokoušejí se napravit zlo tak, že rozšiřují a ochraňují samotnou příčinu tohoto zla: legální loupění. Viděli jsme, že spravedlnost je negativní koncept; otázkou ale je, jestli existuje alespoň jedno z pozitivních zákonných opatření, které neobsahuje princip loupění?

ZÁKON DOBROČINNOSTI

Říkáte: „Máme zde nemajetné“ a obracíte se na zákon. Ale zákon není prs, který se sám naplňuje mlékem. Ani laktační cévy zákona nejsou plněny mlékem z pramene ležícího mimo společnost. Do státní pokladny nemůže vstoupit něco ve prospěch jedné osoby nebo jedné třídy, aniž by to tam jiné osoby nebo jiné třídy byly *přinuceny* vložit. Pokud by si každý vybral ze státní pokladny tolik, kolik tam vložil, nedocházelo by k legálnímu loupení. Ovšem to by potom bylo možné pomoci těm, kteří strádají, nebyla by podporována rovnost příjmů. Zákon může sloužit ke zrovnoprávnění pouze tehdy, když jedněm bere a druhým dává. Jestliže se tak děje, zákon se stal nástrojem loupení.

Stejným způsobem nahlédněme na ochranná cla, dotace, zaručené zisky, zaručená zaměstnání, podpory a úlevy, veřejné vzdělávání, progresivní zdanění, bezplatný úvěr a veřejné práce. Zjistíme, že jsou vždy založeny na legálním loupení, totiž organizované nespravedlnosti.

ZÁKON A VZDĚLÁNÍ

Říkáte: „Existují lidé, jimž se nedostává vzdělání“ a obracíte se na zákon. Ale zákon není pochodní vzdělanosti, která by vyzařovala své světlo mezi lidi. Zákon působí ve společnosti, kde někteří vzděláni jsou a někteří ne; kde se někteří potřebují učit a někteří mohou vyučovat. Pokud jde o vzdělání, máme na výběr ze dvou možností: Zákon buďto svobodné vzdělávání umožní a nebude do něj zasahovat, anebo jej učiní povinným a bezplatným, a to tak, že vybere dostatek prostředků k zaplacení učitelů jmenovaných vládou. Ve druhém případě se ovšem zákon dopouští legálního loupení, narušuje svobodu a vlastnictví.

ZÁKON A ETIKA

Říkáte: „Existují lidé, kteří jsou nectnostní a ateističtí“ a obracíte se na zákon. Ale zákon je síla. A je snad potřeba zdůrazňovat, jak násilné a neúčinné je použití síly ve věcech mravnosti a náboženství?

Socialisté, i přes všechnu jejich ješitnost, se jen stěží vyhnou tomu, aby neviděli hrůznost legálního loupení, které je následkem takového systému a takovýchto snah. Ovšem co udělají? Chytře ho skryjí před druhými – a zejména před sebou samotnými – za líbivá slova jako bratrství, rovnost, pořádek a spojení. A jelikož my požadujeme od zákona tak málo – pouze

spravedlnost –, socialisté z toho usuzují, že bratrství, rovnost, pořádek a spolenectví odmítáme, a nazývají nás *individualisty*.

Ale ujistěme socialisty, že zavrhujeme *vynucený* pořádek, a nikoli přirozený pořádek. Zavrhujeme ty formy spolenectví, které jsou nám *vnuceny*, nikoli svobodná spolenectví. Zavrhujeme vynucené bratrství, nikoli opravdové bratrství. Zavrhujeme *umělou* rovnost, která pouze zbavuje individuální odpovědnosti; nezavrhujeme přirozenou rovnost lidí před Bohem.

ZMATENÍ TERMÍNŮ

Socialismus, podobně jako starodávné myšlenky, ze kterých pramení, zaměňuje vládu se společností. A tak pokaždé když kritizujeme určitou vládní aktivitu, socialisté dojdou k závěru, že odmítáme onu aktivitu jako takovou.

Nesouhlasíme se vzděláváním, které poskytuje stát. Socialisté potom tvrdí, že jsme proti jakémukoliv vzdělávání. Nesouhlasíme se státním náboženstvím. Socialisté potom tvrdí, že nechceme vůbec žádné náboženství. Jsme proti státem vynucené rovnosti. Socialisté potom tvrdí, že jsme proti jakékoli rovnosti. A tak dále a tak dále. Je to totéž, jako kdyby nás socialisté obvinili, že nesouhlasíme s tím, aby lidé jedli, protože nesouhlasíme s pěstováním obilí, které by zajišťoval stát.

VLIV SOCIALISTICKÝCH AUTORŮ

Jak vůbec politici došli k závěru, že lze vytvořit takový zákon, který by produkoval to, co neobsahuje – bohatství, vědu, náboženství, a v kladném slova smyslu, prosperitu? Je to díky vlivu našich moderních autorů písíčních o veřejných záležitostech.

Současní autoři – zejména ti patřící k socialistické myšlenkové škole – zakládají své různé teorie na jedné společné hypotéze: Rozdělují lidstvo do dvou skupin. Lidé všeobecně – s výjimkou autora – tvoří první skupinu. A autor sám tvoří tu druhou a nejdůležitější skupinu. Toto je jistě ta nejpodivnější a nejješitnější představa, která se kdy zrodila v lidském mozku.

Tito autoři vychází z představy, podle níž lidé nedisponují žádnými rozlišovacími schopnostmi; žádnými podněty k jednání. Předpokládají, že lidé jsou inertní hmota, pasivní částice, nehybné atomy, přinejlepším druh vegetace bez jakéhokoliv zájmu na způsobu své existence. Předpokládají, že mohou být tvarováni – vůlí a vlivem jiné osoby – do nespočtu různých forem, více či méně symetrických, estetických a dokonalých.

Navíc ani jeden z těchto autorů se nerozpakuje přijmout představu, že on sám – s titulem organizátora, objevitele, zákonodárce nebo zakladatele – představuje tuto vůli a vliv, tuto univerzální motivující sílu, tuto tvořivou moc, jejímž vznešeným posláním je utvořit z těchto roztroušených materiálů – osob – společnost.

Socialističtí autoři nahlízejí na lidstvo stejným způsobem jako zahradník na své stromy. A právě tak jako zahradník náladově tvaruje stromy do tvaru pyramid, slunečníků, kostek, váz, vějířů a jiných forem, tak i socialistický autor podle nálady formuje lidstvo do skupin, sekcí, center, subcenter, buněk, pracovních skupin a dalších variací. A právě tak jako zahradník potřebuje sekery, vyvívovací háky, pily a nůžky k tvarování svých stromů, tak i socialistický autor potřebuje sílu, aby zformoval společnost, a tu mohou poskytnout pouze zákony; celní zákony, daňové zákony, zákony o podporách a zákony o školství.

SOCIALISTÉ SI CHTĚJÍ HRÁT NA BOHA

Lidstvo podle socialistů představuje surovinu, ze které má být utvořena určitá forma společnosti. A kdyby náhodou měli o úspěchu té či oné formy určité pochybnosti, dožadovali by se, aby jim byla ponechána malá část lidstva na *experimentování*. Tato populární myšlenka o *vyzkoušení všech systémů* je široce známa, stejně tak jako jeden socialistický vůdce, který po ústavodárném shromáždění požadoval, aby mu poskytlo malý okres se všemi obyvateli, na kterém by si mohl vyzkoušet své experimenty.

Stejným způsobem postupuje vynálezce, jenž nejdříve konstruuje model a pak stroj v plné velikosti; i chemik obětuje část chemikálií – farmář zase část osiva a půdy – za tím účelem, aby si svou myšlenku vyzkoušel.

Ale uvažte ten obrovský rozdíl mezi zahradníkem a jeho stromy, mezi vynálezcem a jeho strojem, mezi chemikem a jeho prvky a mezi farmářem a jeho osivem! Socialista se ovšem se vši upřímností domnívá, že úplně stejný rozdíl je mezi ním a lidstvem!

Není divu, že politici v devatenáctém století nahlízejí na společnost jako na umělý výtvar zákonodárcovy geniality. Tato myšlenka – ovoce klasického vzdělání – učarovala všem intelektuálům a známým autorům v naší zemi, kterým se vztah mezi lidmi a zákonodárcem jeví stejný jako vztah mezi hlínou a hrnčičem.

Krom toho, i kdyby socialisté lidskému srdci uznali schopnost jednat – a lidskému intelektu schopnost rozhodovat –, budou v jejich očích tyto dary od Boha zhoubné. Budou přesvědčeni o tom, že kdyby se jimi lidstvo řídilo, směřovalo by neodvratně k záhubě; a že kdyby zákonodárci umožnili lidstvu

následovat své sklony, namísto náboženství by převládal ateismus, namísto vzdělanosti by převládala nevzdělanost a namísto výroby a směny by převládala bída.

SOCIALISTÉ POHRDAJÍ LIDSTVEM

Naštěstí však, říkají tito autoři, Nebesa obdarovala určité osoby – vládce a zákonodárce – sklony přesně opačnými, a to nejen pro jejich dobro, ale též pro dobro celého světa! Zatímco lidstvo směřuje ke zlu, zákonodárce kráčí k dobru; zatímco lidstvo postupuje směrem k temnotě, zákonodárce touží po osvětlení; zatímco lidstvo je taženo k nectnosti, zákonodárce je přitahován ctností. A jelikož jsou socialističtí autoři přesvědčeni, že právě takovéto poměry panují ve společnosti, požadují použití síly k tomu, aby sklony lidstva nahradili sklony svými.

Otevřete-li kteroukoli knihu o filosofii, politice nebo historii, s velkou pravděpodobností se přesvědčíte, jak hluboce je v naší zemi zakořeněna tato myšlenka – dítka klasické vzdělanosti a matka socialismu. V každé z nich se pravděpodobně dočtete, že lidstvo je pouhá netečná hmota, která od státní moci přijímá život, uspořádání, mravnost a prosperitu. A ještě hůře, bude se tam tvrdit, že lidstvo směřuje do záhuby a může být zachráněno pouze magickou rukou zákonodárce. Klasický konvencionalismus vždy zastával názor, že v pozadí pasivní společnosti stojí skrytá síla nazývaná *zákon* či *zákonodárce* (nebo jiným názvem, jenž se vztahuje k určité osobě nebo osobám s nezpochybnitelným vlivem a mocí), který pohybuje, řídí, obohacuje a zdokonaluje lidstvo.

OBRANA PRACOVNÍ POVINNOSTI

Podívejme se nejdříve na citaci z Bossueta (vychovatel fr. korunního prince na dvoře Ludvíka XIV.):

Jedna z věcí, která byla vštípána (kým?) do myslí Egyptanů ponejvíce, bylo vlastenectví... Nikdo nesměl být pro stát neužitečný. Zákon každému přiřadil jeho zaměstnání, které bylo předáváno z otce na syna. Nikdo nesměl mít povolání dvě anebo je měnit... Existovala ovšem činnost, k níž byli nuceni všichni: studium zákona a moudrosti. Neznalost náboženství a politických regulací země nebyla omlouvána za žádných okolností. Navíc každé zaměstnání bylo přiděleno (kým?) určitému okrsku... Jedna z nejlepších vlastností dobrých zákonů byla ta, že každý byl vy-

učován (kým?) k jejich dodržování. V důsledku toho byl Egypt plný báječných vynálezů a nic, co by mohlo život učinit snadným a poklidným, nebylo zanedbáváno.

Lidé tedy podle Bossueta nejsou schopni nic vymyslet. Vlastenectví, prosperita, vynálezy, hospodaření, věda – to vše je lidem dáno prostřednictvím zákonů a vládců; lidé se jim jen musí podřídít.

OBRANA OTCOVSKÉ VLÁDY

Bossuet pokračuje až tak daleko, že svým pojetím státu jako zdroje všeho pokroku obhajuje Egypťany před obviněním, že odmítali zápasení a hudbu. Řekl:

Jak je něco takového možné? Vždyť tato umění byla vynalezena Trismegistem (jenž byl údajně kancléřem egyptského boha Osirise).

V případě Peršanů Bossuet tvrdí, že vše přichází shůry:

Podpora zemědělství byla jedna z prvních povinností vládců... Stejně jako existovaly úřady pro řízení armády, existovaly i úřady pro řízení zemědělských prací... Peršané byli naplněni ohromnou úctou k vládnoucí autoritě.

A o Řecích, kteří byli neobyčejně chytří, Bossuet tvrdí, že postrádali smysl pro osobní odpovědnost; podobně jako psi a koně, sami by nikdy nebyli schopni vymyslet ani ty nejjednodušší hry.

Řekové, od přírody inteligentní a odvážní, byli zušlechtěni králi a osadníky z Egypta, od kterých se přiučili fyzickým cvičením, běžeckým, koňským a vozatajským závodům... Ovšem to nejlepší, co od Egypťanů převzali, byla poslušnost a ochota nechat se vychovávat zákony pro společenské dobro.

MYŠLENKA PASIVNÍHO LIDSTVA

Nelze zpochybnit, že podle těchto klasických teorií (obhajovaných současnými učiteli, spisovateli, zákonodárci, ekonomy a filosofové) vše, čeho lidé dosáhli, pochází ze zdroje, jenž leží mimo ně samotné. Jako jiný příklad vezměme Fenelona (arcibiskup, autor knih a učitel burgundského vévody).

Fenelon získal klasické vzdělání a byl vychován k obdivu antiky, navíc byl svědkem moci krále Ludvíka XIV. To vše jej přimělo přijmout myšlenku, že lidstvo by mělo být pasivní; že jeho smůla a prosperita – ctnosti a nectnosti – mají příčinu ve vnějším vlivu působení zákona a zákonodárců. A tak jsou v jeho díle, *Utopia of Salentum*, lidé – se všemi svými zájmy, schopnostmi, tužbami a vlastnostmi – podřízeni absolutnímu rozhodování zákonodárce. Ať už je problém jakýkoli, lidé o něm nerozhodují sami; činí tak vládce, jenž je vylíčen jako duše této beztvaré masy lidí, která tvoří národ. Ve vládci sídlí všechna moudrost, předvídatost, pokrok a princip uspořádání. Tím pádem na něm zůstává i veškerá odpovědnost.

Celá desetina Fenelonovy knihy *Telemachus* toto dokazuje a čtenář se o tom může přesvědčit sám. Já se spokojím s citováním náhodně vybraných pasáží tohoto slavného díla, kterému bych – v jakémkoli jiném ohledu – vzdal poctu jako první.

SOCIALISTÉ IGNORUJÍ ROZUM A FAKTA

Fenelon připisuje všeobecný blahobyt Egyptanů nikoli jejich vlastní moudrosti, nýbrž moudrosti jejich králů, a činí tak s obdivuhodnou naivitou, tolik typickou pro klasiky:

Ať obrátíme zrak na kterýkoli břeh, vidíme bohatá města a venkovská sídla rozložená v nejpříhodnějších místech; pole, která jsou vždy obdělávaná a která každý rok pokrývá zlatavé obilí; louky plné stád; dělníky, kteří se prohýbají pod tíhou ovoce, jež země štědře rozdává těm, kdož ji obdělávají; pastýře, jejichž jemné tóny fléten a píšťal se rozeznávají okolo. „Šťastní,“ říká Mentor, „jsou lidé vedeni moudrým králem...“

Později mi Mentor ukázal spokojenost a nadbytek, které panovaly v celém Egyptě, kde lze napočítat dvacet dva tisíce měst. Obdivoval dobré zřízení policie; spravedlnost, jež působila ve prospěch chudých a proti bohatým; správnou výchovu dětí, která je vedla k přesnosti a pracovitosti, rozvaze a lásce k umění a vzdělanosti; přesnost, s jakou byly vedeny všechny náboženské obřady; nesobeckost a vysoké požadavky

na čest, upřímnost k lidem a bohabojnost, ve které každý otec vychovává své děti. Nikdy nepřestal obdivovat prosperitu země. „Šťastní,“ říkal, „jsou lidé vedení moudrým králem takovýmto způsobem.“

SOCIALISTÉ CHTĚJÍ VLÁDNOUT LIDEM

Fenelonova idyla na Krétě je ještě lákavější. Skrze Mentorova ústa dodává:

Vše, co vidíte na tomto překrásném ostrově, je výsledkem působení Mínoových zákonů. Výchova, kterou nařídil dětem, činí jejich těla silná a robustní; odmala se učí hospodárnosti a pracovitosti. Veškeré smyslové požitky byly považovány za škodlivé pro tělo a ducha, a tak se jim nepovolují žádné jiné radosti než ctnost a snaha o získání slávy... Trestají se zde tři druhy hříchů, které jinde zůstávají nepotrestány: nevděk, pokrytectví a chamtivost. Okázalost a marnotratnost trestány být nemusí, obyvatelé Kréty je totiž neznají... Drahý nábytek, okázalý oděv, pozlačené paláce a honosné oslavy jsou zakázány.

Tímto způsobem připravuje Mentor svého žáka na to, aby mohl – nepochybně s nejlepšími úmysly – tvarovat a ovládat lid z Ithaky. A aby jej přesvědčil o moudrosti těchto myšlenek, recituje části *Utopia of Salentum*.

Takto si utváříme naše první politické názory! Učí nás zacházet s lidmi, stejně jako Oliver de Serres²⁴⁰ učí farmáře pečovat o úrodu.

KRÁSNÉ JMÉNO ŠPATNÉ MYŠLENKY

A nyní se podívejme, co k tomuto tématu může říci velký Montesquieu:

Aby se udržel obchodní duch, všechny zákony mu musí jít na ruku. Tytéž zákony, které rozdělují majetek rovnoměrně podle toho, jak roste obchodem, musí každému občanu zaručit patřičný blahobyt, aby mohl pracovat jako jiní, a nedovolit, aby bohatý člověk nabyl takového jmění, že by necítil potřebu pracovat, aby je udržel nebo ještě zvětšil.

²⁴⁰ Oliver de Serres bývá přezdíván jako „otec francouzského zemědělství“, zejména díky jeho úspěšné knize *Le Theatre D'Agriculture Et Mesnage De Champs*. – Pozn. překl.

Takže zákony nás mají zbavit veškerého bohatství!

Ačkoli je v demokracii skutečná rovnost občanů ve státě, přece je tak nesnadné ji zavést, že by ani nebyla vhodná přílišná přesnost v této věci. Stačí, když se zavede census, který do jisté míry zmírní nebo stanoví rozdíly; potom mají zvláštní zákony za úkol urovnat tyto nesrovnalosti tím, že ukládají bohatým daně a přinášejí chudým úlevu.

A opět narážíme na představu, že zisky by měly být vyrovnávány prostřednictvím zákona, tj. pomocí užití síly.

V Řecku existovaly dva druhy republik. První z nich, Sparta, byla vojenská, druhá, Athény, obchodní. V té první bylo požadováno, aby občané byli nečinní; v té druhé byla podporována láska k práci.

Povšimněme si geniality těchto zákonodárců. Tím, že znevážili všechny zděděné mravy – pomocí sloučení všech občanských ctností –, věděli předem, že svět bude obdivovat jejich moudrost.

Lykurgos spojil krádež se smyslem pro spravedlnost, nejtěžší otroctví s největší svobodou a největší krutost s největší umírněností, a zajistil tak svému městu trvalou bezpečnost. Zdálo se sice, že z něj vypudil veškeré bohatství a umění, obchod, peníze a že mu odňal ochranu; ožďyť tam byli také ctižádostiví, ale ti neměli naději, že si polepší. Existují tam také přirozené city, ale neexistují tam city mezi dítětem a otcem, manželem a manželkou. A přece je touto cestou Sparta vedena Lykurgem k velikosti a slávě.

Neobyčejný vliv podobného státního zřízení, které jsme viděli u Řeků, jsme mohli spatřit i v naší zkažené a zkorumpované době, kdy jeden čestný zákonodárce vychoval národ, že se v něm čestnost jeví něčím tak přirozeným, jako byla statečnost u Sparťanů.

William Penn je pravým Lykurgem, ačkoli upřednostňuje mír – zatímco Lykurgos upřednostňoval válku –, podobají se jeden druhému tím, že měli na své spoluobčany neobyčejný vliv, že museli přemoci mnoho předsudků a že museli překonat mnoho vášní.

Jiný příklad (utvoření společnosti – pro její vlastní dobro – zákonodárci) nám může poskytnout Paraguay.²⁴¹

Mnozí pokládali vládu v Paraguaji za zločin společnosti, která vidí jediné blaho v radosti z moci; jistě bude vždy krásné ovládat lidi, ale musíme je tím učinit šťastnými.

Ti, kteří budou chtít zavést podobná zřízení, budou muset zavést společné vlastnictví, jak je tomu v Platónově republice; úctu k bohům, kterou Platon vyžadoval; odstup od cizinců, aby byly zachovány mravy; a obchod státní a ne soukromý, čímž se podpoří vědy a umění bez přepychu, a každý bude mít, co potřebuje, a nebude po ničem toužit.

HROZNÁ MYŠLENKA

Ti z vás, kteří podlehli obyčejné zaslepenosti, možná zvolají: „Montesquieu to řekl! Tudiž je to velkolepé! Je to vznešené.“ Co se mě týče, odváším se vyjádřit svůj názor. Pravím: „Cože! Vy máte odvahu nazývat to vznešeným? Je to hrozná a odporná!“ Výše uvedené citace z Montesquieuho prací ukazují, že jedinci, svoboda a vlastnictví – lidstvo samotné – pro něj představují pouze materiál pro zákonodárce, kteří na něm uskutečňují svou moudrost.“

VŮDCE DEMOKRATŮ

A co k tomuto tématu říká Rousseau, největší představitel demokratů? Ačkoli je podle něj struktura společnosti založena na *obecné vůli*, víc než kdokoli jiný zastává hypotézu naprosté pasivity lidstva vůči zákonodárci.

Ale je-li pravda, že veliký vládce je člověkem vzácným, jak je tomu s velkým zákonodárcem? Kníže má jen sledovat vzor, který zákonodárce navrhl. Jeden je mechanikem, který vynalezl stroj, druhý je jen dělníkem, který jej sestavil a uvedl v pohyb.

²⁴¹ Oblast, která byla tehdy známa jako Paraguay, zabírala mnohem větší území než zabírá dnes; byla kolonií jezuitů, kteří usadili indiány do osad, a ochránili je tak před brutálními chtivých dobyvatelů. – Pozn. překl.

A jakou roli v tom všem hrají lidé? Jsou pouze strojem, který je uváděn do pohybu. Nebo jsou snad považováni za materiál, ze kterého je stroj vyroben?

Mezi zákonodárcem a vládcem tedy existuje stejný vztah jako mezi odborníkem na zemědělství a farmářem; a vztah mezi vládcem a jeho poddanými je stejný jako vztah mezi farmářem a jeho půdou. Jak vysoko pak musí být postaven politik, který vládne nad samotnými zákonodárci a který je učí jejich vlastnímu řemeslu takto poroučivě:

Chcete-li tedy stát upevnit, přiblížte k sobě pokud možno krajnosti; netrpte ani lidi bohaté, ani žebráky.

Je vaše zem neúrodná nebo pro obyvatele území příliš malá? Obráťte se k průmyslu a řemeslům. Jejich výrobky vyměníte za potraviny, které vám chybějí. Máte bohaté roviny a úrodné svahy, ale nedostatek obyvatel? Věnujte veškerou svou péči rolnictví, které rozmnožuje počet lidí, a zapuďte řemesla, která by jen dokončila odliďnění země.

Zaujímáte rozsáhlá a přístupná pobřeží? Pokryjte moře lodmi, pěstujte obchod a plavbu. Budete žít skvěle, avšak krátce. Svolávejte moře na vašich březích jen nepřístupná skaliska? Zůstaňte barbary a žijte se rybami. Budete tak žít klidněji a jistě šťastněji.

Můžeme tedy říci, že kromě zásad, jež jsou společné pro všechny národy, obsahuje v sobě každý národ nějakou příčinu, která seřazuje tyto zásady zvláštním způsobem a činí tak jeho zákonodárství vhodným jen pro něj.

Tak pro Hebrejce a později pro Araby bylo hlavním účelem náboženství, pro Athéňany vědy, pro Kartágo a Tyr obchod, pro Rhodos námořnictví, pro Spartu válka a pro Řím ctnost. Autor Ducha zákonů na spouště příkladů ukázal, jakým uměním řídí zákonodárce státní zřízení směrem ke každému tomuto účelu... Jestliže se však zákonodárce zmýlí v předmětu a zvolí zásadu, která neplyne z přirozené povahy věci, jestliže jedna zásada směřuje k otroctví a druhá ke svobodě, jedna k bohatství a druhá k populaci, jedna k míru a druhá k dobývání..., stát se bude neustále otřásat, až se zničí nebo změní a vlády se opět chopí nepřemožitelná přirozenost.

Avšak pokud není možné zabránit, aby přirozenost opětovně získala nadvládu, proč Rousseau nepřipustí, že zákonodárce nebylo třeba ani tehdy, když k tomu došlo poprvé? Proč není s to pochopit, že když se lidé budou řídit

pouze svými instinkty – aniž by Lykurgus, Solón nebo Rousseau, *kteří se mohou snadno mýlit*, museli zasáhnout –, tak budou obdělávat půdu tam, kde je úrodná, a pěstovat obchod tam, kde je široké a přístupné pobřeží.

SOCIALISTÉ POŽADUJÍ KONFORMITU

Ať je to jak chce, Rousseau vkládá do rukou tvůrcům, vůdcům a kontrolorům společnosti obrovskou zodpovědnost. Požaduje od nich zejména toto:

Ten, kdo se odváží dát národu ústavu, má se také cítit schopným změnit takřka lidskou přirozenost, změnit každého jedince, který sám o sobě je celkem dokonalým a samostatným, v součást většího celku, od něhož tento jedinec jaksi odtrhává svůj život a své bytí. Má být schopný změnit lidskou přirozenost, zdokonalit ji, nahradit fyzickou a nezávislou existenci, kterou jsme všichni dostali od přírody, existencí dílčí a mravní.²⁴² Je třeba, aby člověku odňal jeho vlastní síly a nahradil je silami, jež jsou mu cizí.

Ubohá lidská povaha! Co by se stalo s lidskou důstojností, kdyby byla svěřena následovníkům Rousseaua?

ZÁKONODÁRCI TOUŽÍ FORMOVAT LIDSTVO

Podívejme se nyní, co k tématu – formování lidstva zákonodárcem – píše Raynal:

Zákonodárce musí nejprve zvážit podnebí, totiž podnebí a půdu, jelikož zdroje, které má k dispozici, určují jeho povinnosti, a tak se nejdříve musí zabývat svým krajem. Lidé při mořském pobřeží musí mít zákony vhodné pro mořeplavby... Jedná-li se o vnitrozemí, zákonodárce se musí rozhodovat podle druhu a úrodnosti půdy...

²⁴² Podle Rousseaua je existence společenského člověka částečná v tom smyslu, že je pouze součástí společnosti. Pokud si takto sám sebe uvědomuje – a uvazuje a cítí jako součást celku –, stává se mravním. – Pozn. překl.

Genialita zákonodárce se ukáže zejména při přerozdělování vlastnictví. Obecně platí, že při založení nové kolonie v kterékoli zemi by měli všichni obdržet dostatečně velký pozemek pro to, aby se mohli postarat o své rodiny...

Na neobdělaném ostrově, který obýváte s dětmi, stačí ponechat semena pravdy vyklíčit společně s vývojem rozumu... Ovšem když přesídlíte národ s určitou historií do nové země, umění zákonodárce se projeví v tom, že lidem povolí zastávat pouze ty škodlivé názory a zvyky, které mohou být vylíčeny a napraveny. A pokud nechcete, aby tyto názory a zvyky přetrvávaly, zajistíte pro druhou generaci obecný systém veřejného vzdělávání. Vládcе nebo zákonodárce by neměl nikdy založit kolonii, aniž by předem vyslal moudré muže, kteří by vzdělávali mládež...

V nové kolonii má uvážlivý zákonodárce na výběr z několika možností, jak očistit zvyky a chování lidí. Pokud je ctnostný a geniální, pŕda a lidé, které má k dispozici, inspirují jeho ducha k vytvoření takového uspořádání společnosti, které autor knih nemŕže předem vytyčit zcela určitě, jelikož nutně podléhá nestabilitě hypotéz, které mají mnoho podob a jsou komplikovány nespočtem okolností, jež je obtížné předvídat a detailně určit.

ZÁKONODÁRCI ROZHODLI, JAK ŘÍDIT LIDSTVO

Raynalovy instrukce zákonodárcům – týkající se řízení lidstva – lze porovnat se slovy profesora zemědělství, který vyučuje své studenty: „Farmař se nejdříve musí zabývat podnebím. Jeho zdroje určují jeho povinnosti, nejdříve se tedy musí zabývat svým krajem. Jestliže je půda jílovitá, musí dělat to a to; je-li písčité, musí jednat jinak. Farmař, který chce čistit a vylepšovat svou půdu, může využívat všech možností. A pokud je dostatečně zručný, svůj plán přizpůsobí hnojivu, které má k dispozici. Profesor nemŕže tento plán zcela jasně vytyčit předem, a to proto, že podléhá nestabilitě hypotéz, které mají mnoho podob a jsou komplikovány nespočtem okolností, jež je obtížné předvídat a detailně určit.“

Ó, vznešení autoři! Prosim nezapomínejte, že tento jíl, písek a hnojivo, se kterými tak arbitrárně nakládáte, jsou lidé! Jsou vám rovni! Jsou to inteligentní a svobodní lidé tak jako vy sami! I oni získali od Boha schopnosti pozorovat, plánovat, myslet a rozhodovat sami za sebe!

DOČASNÁ DIKTATURA

A co si o zákonech a zákonodárcích myslí Mably? (V pasážích, které předchází tu níže citovanou, Mably navrhuje, aby se zákony zanedbáváním bezpečnosti postupně staly opotřebovanými.) Čtenáře oslovuje následovně:

Za těchto okolností je zřejmé, že vládní pravomoci jsou ochablé. Dodejte jim sil a zlo bude zažehnáno... Myslete méně na trestání chyb a více na odměňování toho, co potřebujete. Takovýmto způsobem navrátíte do vaší republiky energii mládeži. Svobodní lidé o svou svobodu přišli právě proto, že tento postup neznali! Ovšem pokud zlo postupuje tak rychle, že je běžná vládní opatření nemohou vyléčit, potom vytvořte mimořádný tribunál s dočasnými, avšak značnými pravomocemi. Představitosti občanů musíte uštědřit silnou ránu.

Podobně Mably pokračuje i v dalších dvaceti svazcích. Díky tomuto druhu učení – vycházejícího z klasického vzdělání – nastává doba, kdy se chce každý povýšit nad lidstvo, a to proto, aby jej mohl utvářet a vést podle svého uvážení.

SOCIALISTÉ CHTĚJÍ ROVNOST MAJETKU

Nyní z předmětu zákonodárce a lidstvo vyzkoušejme Condillaca:

Můj vladaři, inspiruj se Lykurgem nebo Solónem. A před tím, než dočteš tuto esej, rozptyl se vytvářením zákonů pro divochy v Americe či Africe. Připoutej tyto kočovníky ke stálým domovům, nauč je hlídat stáda... Pokus se o zdokonalení společenského uvědomění, kterým je obdařila příroda... Přinuf je k vykonávání povinností... Trestej smyslové požitky, aby jim byly nepříjemné. Budeš poté svědkem, jak se tito divoši – díky všem tvým zákonům – zřeknou nectností a osvojí si ctnosti.

Všichni lidé měli zákony. Ale jen někteří byli šťastní. Proč? Protože sami zákonodárci téměř vždy ignorovali, že cílem společnosti je spojit rodiny společným zájmem.

Nestrannost v zákoně sestává ze dvou věcí: nastolení rovnosti majetku a rovnosti důstojnosti všech občanů... Čím větší rovnost zákony nastolí, tím budou pro občana vzácnější... Když jsou si všichni lidé svým majetkem a důstojností rovni – a když zákony neumožňují tuto rovnost naru-

šit – , jak může být člověk zlákán hrabivostí, ctižádostivostí, marnivostí, zahálkou, leností, závistí, nenávistí nebo žárlivostí?

To, co jsi se dozvěděl o republice ve Spartě, by mělo pomoci s odpovědí na tuto otázku. Žádný jiný stát neměl zákony více v souladu s řádem přírody: s rovností.

OMYL SOCIALISTICKÝCH AUTORŮ

Ve skutečnosti není nijak překvapivé, že v průběhu 17. a 18. století bylo lidstvo považováno za inertní hmotu, připravenou přijmout vše – uspořádání, podobu, energii, pohyb, život – od velkého vládce, velkého zákonodárce nebo velkého génia. Tato století byla totiž založena na studiu antiky. A antickým ideálem – v Egyptě, Persii, Řecku i Římě – je představa, že několik lidí utváří lidstvo podle svých rozmarů, a to buď pomocí užití síly nebo podvodem. To ovšem nedokazuje, že tento stav je žádoucí. Vypovídá to jen o tom, že když se lidstvo a společnost zdokonaluje, lze přirozeně očekávat, že omyl, nevzdělanost, despotismus, otroctví či pověrčivost budou tím větší, čím dále se v historii vrátíme. Výše citovaní autoři se nemýlili, když popisovali antické instituce jako takové, ale mýlili se, když je nabízeli k obdivu a napodobení budoucím generacím. Nekritičtí a dětinští konformisté považovali vznešenost, důstojnost, mravnost a štěstí v umělých společnostech antického světa za zaručené. Nepochopili, že vědomosti získáváme a rozšiřujeme v průběhu času a že přímo úměrně tomuto růstu znalostí se *možné* staví na stranu *správného* a společnost získává vládu sama nad sebou.

CO JE SVOBODA?

Jaký je ve skutečnosti politický boj, jehož jsme svědky? Nejedná se o nic jiného než o instinktivní snahu všech lidí dosáhnout svobody. A jaká je tato svoboda, jejíž samotné jméno rozbuší srdce člověka a otrásá světem? Není to spojení všech svobod – svobody vyznání, vzdělávání, sdružování, tisku, práce a obchodu? Krátce řečeno, nespočívá svoboda každého člověka v užívání jeho vlastních schopností, nepoškozuje-li tím ostatní? Nespočívá svoboda v odstranění veškerého despotismu – i toho legálního? A konečně, nespočívá svoboda v omezení zákona pouze na ochranu práva jednotlivce na legitimní ochranu; na trestání nespravedlností?

Musíme přiznat, že snaha lidstva dosáhnout svobody je ve velké míře mařena, a to zejména ve Francii. Děje se tak především díky zhoubné touze

získané studiem antiky, jež je společná všem našim autorům, kteří se zabývají věcmi veřejnými. Chtějí se povýšit nad lidstvo, aby jej mohli utvářet a vést podle své fantazie.

DOBROČINNÁ TYRANIE

Zatímco společnost bojuje za svobodu, tito slavní lidé, kteří se sami staví do jejího čela, jsou naplněni duchem 17. a 18. století a přemýšlí pouze o tom, jak ji podřídít své vlastní dobročinné tyranii. Podobně jako Rousseau chtějí přinutit lidstvo, aby poslušně snášelo jeho veřejného blahobytu, který si vysnili ve svých představách.

Platilo to zejména v roce 1789. Jen co došlo ke krachu starého režimu, společnost se podřídila dalším umělým uspořádáním, jež mají společný základ: všemohoucnost zákona.

Poslechněme si myšlenky několika autorů a politiků tohoto období:

SAINT-JUST: Zákonodárce rozhoduje o budoucnosti. Dobro lidstva je v jeho rukou. Je na něm, aby vytvořil lidstvo takové, jaké si přeje.

ROBESPIERRE: Účelem vlády je usměrňovat fyzické a mravní síly národa tak, aby bylo zachováno obecné blaho.

BILLAUD-VARENNE: Lidé, kteří by se chtěli navrátit ke svobodě, musí být znovu přetvořeni. Obrovská moc a rázné jednání jsou potřeba k rozbití starých předsudků, ke změně starých zvyků a zvrhlých citů, k omezení zbytečných potřeb a zničení zakořeněných nectností... Občané, Lykurgova nekompromisní přísnost vytvořila pevný základ republiky ve Spartě. Slabá a důvěřivá povaha Solóna uvrhla Athény do otroctví. Tato analogie v sobě skrývá veškeré umění vládnout.

LE PELLETIER: Uvážím-li, jak daleko došla společenská degradace, jsem přesvědčen, že je nutné provést celkovou regeneraci, a pokud se takto mohu vyjádřit, vytvořit nového člověka.

SOCIALISTÉ POŽADUJÍ DIKTATURU

Opět se tvrdí, že lidé nejsou nic jiného než surovina. *Nerozhodují o svém vlastním rozvoji*; nejsou toho schopni. Podle Saint-Justa je toho schopen pouze zákonodárce. Lidé jsou takoví, jaké je zákonodárce chce mít. Podle Robespiera, který doslovně kopíruje Rousseaua, zákonodárce začíná tím, že určí cíl, v němž nastane obecný blahobyť. Vláda pak musí jen usměrnit fyzické a mravní síly člověka tak, aby tohoto cíle bylo dosaženo. Během tohoto usměrňování se očekává, že národ bude zcela pasivní. A podle učení Billauda-Varenese by lidé neměli mít žádné předsudky, žádné city a žádné touhy, vyjma těch, které jsou schváleny zákonodárcem. Jde až tak daleko a tvrdí, že přísná morálka jednotlivců je základem republiky.

Ovšem pokud je zlo tak velké, že jej nemohou zastavit běžná vládní opatření, Mably pro rozšíření mravnosti navrhuje diktaturu. „Vytvořte,“ říká, „mimořádný tribunál s dočasnými, avšak značnými pravomocemi. Představiteli občanů musíte uštedřit silnou ránu.“ Toto učení nebylo zapomenuto, poslechněme si Robespiera:

Princip republikánské vlády je ctnost a prostředek k zavedení ctnosti je teror. V naší zemi chceme dosadit morálku za sobectví, poctivost za slávu, principy za zvyky, povinnosti za slušnost, vládu rozumu za tyranii módy, pohrdání nectností za pohrdání bídou, hrdost za drzost, velkodučnost za ješitnost, lásku ke slávě za lásku k penězům, dobré lidi za dobré společníky, zásluhy za intriky, genialitu za šikovnost, pravdu za třípyt, šarm štěstí za nudu požitků, velikost člověka za malost velikých, štědré, silné a šťastné lidi za lidi dobře založené, frivolní a degradované; v krátkosti přejeme si dosadit veškeré ctnosti a zázraky republiky za veškeré nectnosti a absurdity monarchie.

AROGANCE DIKTÁTORŮ

Jak vysoko nad ostatní se zde Robespierre povyšuje! A všimněme si arogance, s jakou hovoří. Nespokojí se s přáním probudit lidského ducha. Ani nic takového od spořádané vlády neočekává. Ne, on sám pretvoří lidstvo, a to pomocí teroru.

Tato spousta shnilých a protikladných tvrzení je vyjmuta z Robespierrova pojednání, ve kterém si klade za cíl vysvětlit *morální principy, kterými by se měla řídit revoluční vláda*. Poznamenejme, že Robespierre nepožaduje diktaturu proto, aby bylo možné odvrátit cizí invazi nebo porazit nepřátelské skupiny. Diktaturu požaduje spíše k tomu, aby mohl pomocí teroru zavést v zemi

jeho vlastní mravní principy. Říká, že toto opatření má být pouze prozatímní, předcházející nové ústavě. Ale ve skutečnosti nepožaduje nic méně než použití teroru ve Francii ke zničení *sobectví, cti, zvyků, konformismu, módy, ješitnosti, lásky k penězům, dobrých společníků, intrik, šikovnosti, smyslnosti a bídy*. Dokud Robespierre nedokončí tyto *zázraky*, jak je příhodně nazývá, nedopustí, aby znovu vládlo právo.²⁴³

NEPŘÍMÁ CESTA K TYRANII

Obvykle však tito pánové – reformátoři, zákonodárci a autoři prací o věcech veřejných – nechtějí lidstvu vnutit bezprostřední tyranii. Ach ne, na takovéto upřímné jednání jsou příliš mírní a lidští. Na pomoc si berou zákon a pomocí něj chtějí tohoto despotismu, tohoto absolutismu, této všemohoucnosti dosáhnout. Chtějí vlastně jenom tvořit zákony.

Abych ukázal, jak obecné je rozšíření této výstřední myšlenky ve Francii, musel bych zde citovat nejen celé práce Mablyho, Raynala, Rousseaua a Fenelona – společně s dlouhými úryvky z Bossueta a Montesquieua –, ale také kompletní zápisy ze schůzí Konventu. Neučiním tak; pouze na ně čtenáře odkážu.

NAPOLEON POŽADOVAL PASIVITU LIDSTVA

Nijak samozřejmě nepřekvapuje, že tatáž myšlenka vzbudila zalíbení u Napoleona. Horlivě ji přijal a energicky se jí řídil. Podobně jako chemik, Napoleon považoval Evropu za látku určenou ke svým pokusům. V pravý čas se ovšem ukázalo, že tato substance je velmi výbušná.

Na Svaté Heleně, kde přišel téměř o všechny iluze, uznal, že v lidstvu přece jen nějaká ta iniciativa existuje; a svoboda už pro něj nebyla tak velkým nepřitelem. To mu však nezabránilo, aby ve své závěti nepoučil svého syna o tom, že „vládnout znamená šířit mravnost, vzdělání a prosperitu“.

Nyní už snad není nutné citovat názory Morellyho, Babeufa, Owena, Saint-Simona či Fouriera. Nicméně uvádím několik výňatků z knihy Louise Blanca o zajištění práce: „Podle našeho plánu je moc zdrojem hybné síly společnosti.“

²⁴³ V původním francouzském textu se Bastiat na tomto místě pozastavuje a hovoří ke všem lidumilům a rádobyvládcům následovně: „Oh, vy ubohá stvoření! Přejete si vše reformovat! Proč ale nezačnete u sebe? Tento úkol by pro vás byl dostačující.“

Uvažujme tedy takto: Hybná síla společnosti by měla být zajištěna *plánem* Louise Blanca; jeho plán by měl být společností vnucen; a společnost, o které se hovoří, je lidstvo. Jinými slovy, lidstvo by mělo získat hybnou sílu od Louise Blanca.

Odpovíte: „Lidé ovšem mohou tento plán svobodně přijmout, nebo jej naopak odmítnout.“ Nepochybně, lidé mohou svobodně přijmout nebo odmítnout *radu*, od kohokoli chtějí. Ale takovýmto způsobem Louis Blanc neuvažuje. Očekává totiž, že jeho plán bude uzákoněn, tedy nastolen silou.

Podle našeho plánu je pouze třeba, aby stát schválil pracovní zákony (nic víc?), jejichž prostřednictvím se průmyslový pokrok může a musí uskutečnit úplně svobodně. Stát v podstatě jenom umístí společnost na svah (to je vše?) a ta díky přirozenému fungování zavedeného mechanismu a samotnou váhou věcí sklouzne dolů.

Ale jak tento svah pana Louise Blanca vypadá? Nevede k propasti? (Ne, vede ke štěstí.) Jestliže má pravdu, proč se společnost na onen svah nevydá sama? (Protože společnost neví, co chce, musí se jí k tomu pomoci.) Co jí k tomu pomůže? (Moc.) A kdo této moci dodá hybnou sílu? (Přece vynálezce mechanismu, v tomto případě pan Louis Blanc.)

ZAČAROVANÝ KRUH SOCIALISMU

Z tohoto kruhu nikdy neunikneme: představa nečinného lidstva a moci zákona, jenž používá velký vládce k záchraně lidstva.

Jakmile se společnost ocitne na svahu, bude svobodná? (Jistě.) Co je tedy podle pana Louise Blanca svoboda?

Jednou provždy, svoboda nespočívá jen v uznání práv, ale také v moci člověka, která mu umožňuje využívat a rozvíjet schopnosti pod vládou spravedlnosti a ochranou zákona.

To není žádné bezvýznamné rozlišení; jeho význam je hluboký a jeho důsledky je těžké odhadnout. A tak shodneme-li se na tom, že člověk k tomu, aby byl opravdu svobodný, musí mít moc k využívání a rozšiřování svých schopností, vyplývá z toho, že každý člověk má nárok požadovat od společnosti takové vzdělání, které mu to umožní. Vyplývá z toho také, že každý člověk má nárok požadovat od společnosti výrobní nástroje, bez kterých by nebyla lidská činnost plně efektivní. Jak se může celé společnosti dostat nezbytného vzdělání a výrobních nástrojů, nezajistí-li je stát?

Svoboda je tedy moc. Z čeho tato moc sestává? (Z toho, že jsme vzdělávaní a že dostáváme výrobní nástroje.) Kdo má vzdělání a výrobní nástroje poskytovat? (Společnost, která je všem dlužní.) Jak má společnost poskytnout výrobní nástroje těm, kteří je nevlastní? (Přece prostřednictvím státu.) A kde je stát získá?

Nechť si čtenář tuto otázku zodpoví sám. Nechť si též uvědomí, čeho bychom se dopustili.

DOKTRÍNA DEMOKRATŮ

Podivný jev naší doby – který pravděpodobně ohromí naše potomky – je doktrína založená na těchto třech hypotézách: naprostá netečnost lidstva, všemohoucnost zákona a neomylnost zákonodárce. Tyto tři myšlenky tvoří posvátný symbol strany, která se považuje za dokonale demokratickou.

Obhájci této doktríny se také zavazují být solidární. Jde-li o demokratickост, vkládají v lidstvo neomezenou víru. Ale jde-li o solidárnost, lidstvo u nich není nic víc než bláto. Podívejme se podrobněji na tento protiklad.

Diskutuje se o politických právech? Volí se zákonodárce? V tom případě demokrat tvrdí, že lidé mají instinktivní moudrost; že jsou obdarováni tou nejdokonalejší bystrostí; že jejich vůle je vždy správná; že obecná vůle se nemůže mýlit; a že volby nemohou být příliš všeobecné. Nikdo není za svou volbu odpovědný. Vůle a schopnost volit moudře jsou považovány za samozřejmé. Nežijeme snad v době osvícenství? Mohou se lidé zmylit? Mají snad být neustále drženi na vodítku? Nezáskali snad práva díky svému úsilí a obětavosti? Nepodali snad jasný důkaz své inteligence a moudrosti? Nejsou snad schopni rozhodovat sami za sebe? Neví snad sami, co je pro ně nejlepší? Nevyspěli? Existuje třída nebo člověk, který by byl tak odvážný, že by se povýšil nad lidstvo, aby za něj mohl rozhodovat? Ne, nikoli, lidé jsou a měli by být *svobodní*. Přejí si samostatnost a také ji budou mít.

Ale když je zákonodárce nakonec zvolen – demokratův tón projevu se podstatně změní. Národ je opět pasivní, netečný a neschopný; kdežto zákonodárce se stane všemohoucím. Nyní je na něm, aby podněcoval, řídil, pomáhal a organizoval. Lidé se mu musí pouze podříditi. Nastala doba tyranie. Lidé, kteří během voleb byli tak moudří, tak mravní, tak dokonalí, nyní nejsou ničeho schopni; a pokud ano, svým počínáním si jen uškodí.

SOCIALISTICKÉ POJETÍ SVOBODY

Ale neměla by být lidem ponechána částečná svoboda? Pan Considerant nás však ujistil, že svoboda vede nevyhnutelně k monopolu.

My víme, že svoboda znamená konkurenci. Ale podle pana Louise Blanca *je konkurence systém, který ruínuje obchod a hubí lid*. To je také důvod, proč jsou lidé zabíjeni a ožebračováni tím více, čím větší je jejich svoboda (Možná měl pan Louis Blanc pozorovat výsledky konkurence například ve Švýcarsku, Holandsku, Anglii nebo Spojených státech.)

Louis Blanc nám též říká, že *konkurence vede k monopolu*, a vyvozuje z toho, že nízké ceny vedou k cenám vysokým; že *konkurence udělá z výroby destrukci*; že *konkurence vysušuje prameny kupní síly*; a že *konkurence způsobuje jak nárůst výroby, tak i pokles spotřeby*. Z toho vyplývá, že svobodní lidé vyrábějí proto, aby nespotřebovávali; že svoboda představuje pro lidstvo *útlak a šílenství*; a že pan Louis Blanc s tím musí něco udělat.

SOCIALISTÉ SE OBÁVAJÍ VŠECH SVOBOD

Inu, jakou svobodu by zákonodárci měli lidem povolit? Svobodu vyznání? (Pokud by se tak stalo, někteří by této příležitosti využili a stali by se ateisty.)

Nebo svobodu vzdělávání? (To by pak ale rodiče mohli platit profesorům, aby učili jejich děti nemravnostem a nesmyslům; kromě toho pan Thiers říká, že kdyby bylo vzdělávání ponecháno svobodné, přestalo by být národním a naše děti by se učily myšlenkám Turků anebo Hindů; kdežto bude-li vzdělávání podléhat této zákonné tyranii, budou naše děti mít to štěstí, že získají vznešené myšlenky Římanů.)

A tak tedy svobodu práce? (Ale ta by přece vedla ke konkurenci, která způsobuje nadvýrobu, ožebračuje podnikatele a hubí lidstvo.)

Možná svobodu obchodu? (Každý ovšem ví – a zastánci ochranných cel to dokazují znovu a znovu –, že svoboda obchodu ožebračuje každého, kdo se na ní podílí, a že je nezbytné ji potlačit, aby bylo možné prosperovat.)

A co takhle svobodu shromažďování? (Opravdová svoboda je ale podle socialistů s dobrovolným shromažďováním v rozporu; a tak ji socialisté omezují právě proto, aby přinutili lidstvo k opravdu svobodnému shromažďování.)

Svědomy sociálních demokratů tedy nemůže povolit lidem žádnou svobodu. Věří totiž, že pro lidstvo je přirozené kráčet směrem k degradaci a neštěstí. Je tedy potřeba zákonodárce, jenž pro lidi stvoří takový plán, který je ochrání před nimi samotnými.

Tento způsob myšlení nás přivádí k důležité otázce: Jestliže jsou lidé tak

neschopní, tak nemorální a tak nevzdělaní, jak politici naznačují, proč je potom volební právo tak vehementně ochraňováno?

MYŠLENKA NADČLOVĚKA

Záměry těchto ochránců lidstva vyvolávají další otázku, na kterou jsem se jich často ptal a kterou, pokud vím, dosud nezodpověděli. Jestliže jsou přirozené sklony lidstva tak špatné, že není bezpečné povolit lidem svobodu, jak je možné, že sklony těchto ochránců jsou vždy dobré? Nepatří snad také zákonodárce a jejich zástupci k lidské rase? Nebo věří snad, že jsou sami stvoření z lepší hlíny než ostatní?

Starají se o společnost, která by se bez jejich pomoci nevyhnutelně řítila ke svému zničení, a to proto, že lidské instinkty jsou tak zvrácené. Zákonodárci se tento sebevražedný kurs snaží odvrátit a pokoušejí se ukázat lidstvu rozumnější směr; Nebesa je tedy musela obdarovat inteligencí a ctnostmi, které je povyšují nad zbytek lidstva: je-li to pravda, nechť své kvality dokážou.

Zákonodárci chtějí být pastýři a po nás požadují, abychom byli jejich stádem. Takovéto uspořádání ovšem vyžaduje, aby byli ve své přirozenosti nadřazeni zbytku lidstva. Zcela jistě tedy máme nárok požadovat, aby nám tuto nadřazenost prokázali.

SOCIALISTÉ ODMÍTÁJÍ SVOBODNOU VOLBU

Všimněte si prosím, že jim tímto neupírám jejich právo na vynalézání společenských uspořádání, právo na jejich propagaci a obhajobu, ani právo na jejich vyzkoušení na nich samotných (na jejich vlastní náklady a riziko). Ale upírám jim právo na vnucování těchto plánů prostřednictvím zákona – síly – a právo na zavedení daní, pomocí kterých by je financovali.

Netrvám na tom, aby se zastánci různých myšlenkových směrů – proudhonisté, cabetisté, fourieristé, universitaristé a protekcionisté – vzdali svých názorů. Trvám pouze na tom, aby se vzdali té představy, která je jim společná, a sice že nás mohou *přinutit* k souhlasu s jejich společenskými návrhy, jejich skupinami, jejich bankami a bezplatným úvěrem, jejich řecko-římským konceptem morálky a jejich regulací obchodu. Žádám jen, aby nám bylo umožněno – pokud tyto plány budou v rozporu s našimi nejlepšími úmysly či svědomím – rozhodnout se; aby nám nebyly vnucovány, ať již přímo nebo nepřímou.

Zákonodárci ale požadují – aby mohli své plány uskutečnit – přístup k daním a k síle. Nejen že je tento požadavek násilnický a neoprávněný, ale

navíc z něj vyplývá, že zákonodárce je neomylný a lidstvo naopak neschopné. Pokud se však lidé nedovedou rozhodovat sami za sebe, proč se potom vede tolik řečí o všeobecném volebním právu?

PŘÍČINA FRANCOUZSKÉ REVOLUCE

Tento rozpor v myšlení bohužel potvrzují i fakta. Byli to právě Francouzi, kteří vedli všechny ostatní evropské národy při získávání jejich práv – nebo přesněji, jejich politických požadavků. To však nezabránilo tomu, aby se nestali nejovládanějšími, nejřízenějšími, nejutlačovanějšími a nejvykořisťovanějšími lidmi v Evropě. Francouzi se navíc neustále obávají příchodu revoluce, což je ovšem za těchto podmínek docela přirozené.

A dokud politici nezavrhnou myšlenku, která byla tak dobře vyjádřena panem Louisem Blancem, a sice že „moc je zdrojem hybné síly společnosti“; dokud lidstvo se svými pocity zůstane pasivní; dokud se bude domnívat, že není možné rozšířit své štěstí a svou prosperitu pomocí své vlastní inteligence a úsilí; dokud člověk bude očekávat vše od zákona; ve stručnosti – bude-li pro nás vztah obyvatel a vlády stejný jako vztah oveček a pastýře, žádná změna se nedočkáme.

PŘÍLIŠNÁ MOC VLÁDY

Jestliže tyto myšlenky převažují, odpovědnost vlády je obrovská. Štěstí a smůla, bohatství a chudoba, rovnost a nerovnost, ctnosti a nectnosti – vše závisí na politické správě, která vše řídí a vše vykonává, a tudíž je i za vše odpovědná.

Jsme-li šťastni, má vláda nárok na naši vděčnost; avšak pokud nás sužuje bída, vinu nese taktéž vláda. Nejsou tím pádem občané a jejich vlastnictví v rukou státu? A není tak zákon všemocný?

Vytvoří-li vláda monopol na vzdělávání, musí vyslyšet přání otců rodin, kteří tímto ztratili svou svobodu; a pokud zůstanou tato přání nesplněna, čím je to chyba?

Reguluje-li vláda průmysl, zavazuje se tím, že zajistí prosperitu; jinak by bylo nesmyslné regulace zavádět. Ovšem pokud poté průmysl neprosperuje, čím je to chyba?

Naruší-li vláda rovnováhu obchodu zavedením cel, musí dohlédnout, aby to obchodu opravdu prospělo. Ale jestliže se namísto bohatství dostaví chudoba, čím je to chyba?

Poskytne-li vláda ochranu námořnímu obchodu výměnou za jeho svobodu,

zavazuje se, že jej učiní ziskovým; a pokud se stane břemenem pro daňové poplatníky, či je to chyba?

Ve Francii je za všechny problémy dobrovolně odpovědná vláda. Není tedy překvapivé, že každý její neúspěch zvětšuje hrozbu další revoluce.

A co se doporučuje jako řešení? Donekonečna zvětšovat pravomoci zákona, totiž odpovědnost vlády.

Ale pokud se vláda zaváže kontrolovat a zvyšovat mzdy, a není toho schopna; pokud se vláda zaváže podporovat všechny nezaměstnané dělníky, a není toho schopna; pokud se vláda zaváže půjčovat bezúročně peníze všem věřitelům, a není toho schopna; pokud, řečeno slovy pana de Lamartina, o kterých s lítostí musíme prohlásit, že vzešla právě z jeho pera: „Vláda je přesvědčena, že její funkcí je osvětlovat, rozvíjet, rozšiřovat, posilovat, oduševňovat a posvěcovat duši lidstva,“ a není-li toho všeho schopna, co potom? Není snad zřejmé, že po každém vládním neúspěchu – který je bohužel více než pravděpodobný – je revoluce nevyhnutelná?

POLITICKÁ VĚDA A EKONOMIE

(Navraťme se nyní k tématu, o kterém jsem již byl stručně psal v úvodu tohoto pojednání: ke vztahu politiky a ekonomie – politické ekonomie.²⁴⁴)

Ekonomie je ve své podstatě vědou, která zjišťuje, zda jsou zájmy lidstva harmonické či protikladné, a logicky musí být vyvinuta ještě předtím, než může být zformulována věda politická, která určí patřičné funkce vlády.

Bezprostředně poté, co je rozvinuta věda ekonomická, a na samém počátku formulování vědy politické musí být zodpovězeny tyto veledůležité otázky: Co je zákon? Co by zákon měl být? V jakých oblastech by měl působit a jaké jsou jeho hranice? Kde končí pravomoc zákonodárce?

Neváhám s odpovědí: *Zákon představuje společnou sílu, která je organizována tak, aby působila jako překážka nespravedlnosti. Stručně řečeno, zákon je spravedlnost.*

PRAVÁ FUNKCE LEGISLATIVY

Zákonodárce nemá absolutní moc nad naší osobností a nad naším vlastnictvím. Naše existence a existence našeho vlastnictví předcházela existenci

²⁴⁴ Bastiat věnoval rozvinutí myšlenek obsažených ve třech větách tohoto odstavce další tři knihy a několik článků. – Pozn. překl.

zákonodárce. Jeho funkcí je pouze zaručit nám a našemu vlastnictví bezpečnost.

Funkcí zákona není omezovat naše svědomí, myšlenky, vůli, vzdělání, názo-ry, práci, obchod, talent a naše prožitky. Jeho funkcí je ochraňovat svobodné užívání těchto práv a zajistit, aby toto užívání nebylo nikým omezováno.

Jelikož zákon vyžaduje použití síly, může působit pouze tam, kde je její použití nezbytné. To je spravedlnost.

Každý jednotlivec má právo použít sílu na legitimní ochranu. Z toho důvodu může být společná síla – jež je pouze organizovanou kombinací sil jednotlivců – použita ke stejnému účelu; a nemůže být legitimně užita k jakémukoliv jinému účelu.

Zákon zajišťuje právo jednotlivce na ochranu sebe sama, které existovalo ještě předtím, než byl zákon schválen. Zákon je spravedlnost.

ZÁKON A DOBROČINNOST NENÍ TOTÉŽ

Zákon by neměl nikoho utlačovat ani loupit majetek, i kdyby se tak dělo ve jménu dobročinnosti. Jeho účelem je ochrana osob a vlastnictví.

Rovněž není pravda, že zákon působí dobročinně, nedochází-li k utlačování a loupení; to bychom si protirečili. Zákon vždy působí na osoby a jejich vlastnictví; a jestliže působí jinak, než že je ochraňuje, nutně dochází k narušování svobody a vlastnických práv.

Zákon je spravedlnost. Není nic jednoduššího, jasnějšího, přesnějšího a vymezenějšího. Každé oko to může spatřit a každá mysl to může pochopit. Spravedlnost je totiž měřitelná, neměnná a stálá; nic víc, nic méně.

Pokud překročíte tuto hranici – pokud se pokusíte udělat zákon náboženským, bratrským, rovnostářským, dobročinným, průmyslovým, školským nebo uměleckým – ocitnete se ztraceni na nezmapovaném území, v neurčitosti a nejistotě, v Utopii či, v horším případě, v několika utopiích, přičemž každá z nich bude usilovat o získání moci nad zákonem, aby nám jej mohla vnutit. Bratrství a dobročinnost totiž nemá – na rozdíl od spravedlnosti – přesné hranice. Pokud je jednou překročíte, jak daleko zajdete? A kde se zastaví samotný zákon?

JISTÁ CESTA KE KOMUNISMU

Pan de Saint-Cricq by rozšířil svou dobročinnost pouze na určité výrobce; požadoval by po zákonu, aby *kontroloval spotřebitele ve prospěch výrobců*.

Pan Considerant by podpořil pracující; zákon by použil, aby jim mohl *zaručit minimum ošacení, ubytování, stravy a všech ostatních životních nezbytností*.

Pan Louis Blanc by řekl – s patřičným odůvodněním –, že tyto minimální záruky jsou pouhým počátkem úplného bratrství; řekl by, že zákon by měl poskytovat výrobní nástroje a bezplatné vzdělání všem pracujícím.

Jiný člověk by si povšiml, že i v tomto uspořádání stále existuje prostor pro nerovnost; požadoval by, aby zákon poskytl každému – i v té nejnepřístupnější vesnici – luxus, literaturu a umění.

Všechny tyto návrhy jsou jistou cestou ke komunismu; ze zákonodárství se pak stane – ve skutečnosti se již stalo – bojiště fantazie a hrabivosti každého z nás.

ZÁKLADY STABILNÍ VLÁDY

Zákon je spravedlnost. A toto tvrzení může být základem jednoduché a trvalé vlády. Pochybuji o tom, že by se za vlády, jež se omezuje na potlačování nespravedlnosti, vynořila jakákoliv myšlenka na revoluci, vzpouru či povstání.

Takovýto režim by zajistil nebývalou prosperitu a její rozdělení tím nejrovnějším způsobem. Co se týče lidského trápení a strádání, které jsou od lidstva neoddělitelné, nikoho by ani nenapadlo, že by z nich obviňoval vládu. Jsou-li pravomoci vlády omezeny pouze na potlačování nespravedlnosti, je její odpovědnost za naše trápení a strádání stejná jako odpovědnost za změny počasí.

Povstali snad někdy lidé proti odvolacímu soudu jen proto, aby si zajistili vyšší mzdy, bezplatný úvěr, výrobní nástroje, příznivá cla nebo nové zaměstnání? Každý si je dokonale vědom toho, že takovéto věci nejsou v pravomoci odvolacího soudu, a pokud by vláda zajišťovala jen to, co skutečně zajišťovat má, každý by si brzy uvědomil, že to není v pravomoci zákona jako takového.

Ale vytvořte zákony podle principu bratrství – tvrdte, že všechno dobro i zlo pochází ze zákona; že zákon je odpovědný za veškeré neštěstí jednotlivců a za nerovnost mezi nimi. Otevřete tím dveře nekonečným stížnostem, zlobě, problémům a revolucím.

SPRAVEDLNOST ZNAMENÁ ROVNÁ PRÁVA

Zákon je spravedlnost. A bylo by značně podivné, kdyby zákon mohl být ještě něco jiného! Není snad spravedlnost zákon? Nejsou snad práva pro všechny stejná? Jakým právem mě zákon nutí, abych se přizpůsobil sociálním plánům pana Minerela, pana de Meluna, pana Thierse nebo pana Louise Blanca? Pokud k tomu má zákon morální právo, proč potom nepřinutí tyto gentlemany, aby se podřídili *mým* plánům? Je rozumné předpokládat, že mě příroda neobdarovala dostatečně velkou představivostí, potřebnou k vysnění mé vlastní utopie? Měl by si snad zákon vybrat jednu utopii z mnoha a vložit veškerou veřejnou moc vlády pouze do jejích služeb?

Zákon je spravedlnost. A oponujme těm, kteří tvrdí, že toto pojetí zákona, které je ateistické, individualistické a bezohledné, pozmění lidstvo k obrazu svému. Toto je absurdní závěr, hodný pouze těch obdivovatelů vlády, kteří věří, že zákon *je* lidstvo.

Nesmysl! Věří snad tito obdivovatelé, že svobodní lidé přestanou jednat? Když nám energii nedodá zákon, znamená to, že energii nebudeme mít vůbec? Pokud zákon bude zajišťovat pouze svobodné užívání našich schopností, znamená to, že nedovedeme tyto schopnosti využít?

Předpokládejme, že nám zákon nevnutí žádnou formu náboženství či sdružování, metody vzdělávání, regulace práce, regulace obchodu nebo dobročinnosti, vyplývá z toho snad, že poté okamžitě sklouzneme k ateismu, samotářství, nevzdělanosti, bídě a hrabivosti? Jestliže jsme svobodní, vyplývá z toho, že již více nebudeme uznávat moc a dobrotu boží? Že si již nebudeme navzájem pomáhat? Že nebudeme milovat naše neúspěšné bratry? Že nebudeme studovat tajemství přírody? Že nebudeme usilovat o zdokonalení sebe sama?

CESTA K DŮSTOJNOSTI A POKROKU

Zákon je spravedlnost. A právě za vlády spravedlnosti – za vlády práva, pod vlivem svobody, bezpečnosti, stability a odpovědnosti – si každý člověk uvědomí svou opravdovou hodnotu a důstojnost. Pouze za vlády spravedlnosti bude lidstvo – dříve či později – vedeno božím plánem ke spořádanému a mírovému pokroku.

Domnívám se, že uvažuji správně, neboť zabývám-li se jakoukoli otázkou (ať již náboženskou, filosofickou, politickou nebo ekonomickou, týkající se prosperity, mravnosti, rovnosti, práva, spravedlnosti, pokroku, odpovědnosti, spolupráce, vlastnictví, práce, obchodu, kapitálu, mezd, daní, populace, financí, nebo vlády, bez ohledu na to, kde začnu svůj výzkum), vždy dojdu ke stejnému závěru: Řešení problémů lidských vztahů nabízí svoboda.

DŮKAZ

A nepotvrzuje nám to snad naše zkušenost? Pohledme na celý svět. Ve kterých zemích žijí nejpoklidnější, nejmrvnější a nejšťastnější lidé? V těch zemích, kde zákon do soukromých záležitostí zasahuje nejméně; kde je existence vlády pociťována nejméně; kde má jednotlivec největší možnosti, největší vliv a kde může svobodně vyjádřit své názory; kde je moc vlády nejomezenější a nejjednodušší; kde jsou daně nejmenší a nejrovnější; kde mají jednotlivci a skupiny největší odpovědnost a kde se – díky této odpovědnosti – neustále zlepšuje mravnost nedokonalých lidí; kde jsou obchod, shromažďování a spolčování nejméně omezovány; kde se násilně nepřesouvá práce, kapitál a obyvatelstvo; kde se lidé nejvíce řídí svými přirozenými instinkty; kde jsou lidské vynálezy nejvíce v souladu s božími zákony; ve stručnosti: nejpoklidnější, nejmrvnější a nejšťastnější lidé jsou ti, kteří se řídí následujícím principem: Ačkoli lidé nejsou dokonalí, veškerá naděje spočívá ve svobodném a dobrovolném jednání, které neporušuje zákon, který má (i pomocí síly) sloužit pouze k zajištění všeobecné spravedlnosti.

TOUHA VLÁDNOUT DRUHÝM

Nemohu se vyhnout závěru, že na světě existuje mnoho „velkých“ lidí – zákonodárců, ochránců, dobráků, vůdců, otců národů a tak dále a tak dále. Mnoho lidí se povyšuje nad zbytek lidstva, aby ho mohli organizovat a chránit a aby mu mohli vládnout.

Můžete namítnout: „Ale vy sám děláte totéž.“

Pravda. Ovšem musíte přiznat, že jedním naprosto odlišným způsobem; pokud se přidám k reformátorům, bude to pouze za účelem přemluvit je, aby nechali zbytek lidstva na pokoji. Nepohlížím na lidi tak, jako Vancauson pohlížel na svůj stroj. Jako fyziolog přijímá lidské tělo takové, jaké je, stejně tak i já přijímám lidstvo takové, jaké je. Toužím ho pouze studovat a obdivovat.

Můj přístup k ostatním lze dobře ilustrovat tímto příběhem jednoho slavného cestovatele: Jednoho dne se octl uprostřed divokého kmene, kde se právě narodilo dítě. Dav věštců, mágů a mastičkářů – vyzbrojených kruhy, háky a provazy – jej obklopile. První řekl: „Dokud nerozšířím jeho nosní dírky, nikdy neucítí vůni dýmky míru.“ Druhý řekl: „Pokud neprotáhnu jeho ušní boltce až k ramenům, nikdy nebude slyšet.“ Třetí řekl: „Dokud nezešíkám jeho oči, nikdy nespátí sluneční světlo.“ Čtvrtý řekl: „Dokud neohnu jeho nohy, nikdy nevstane.“ A pátý řekl: „Dokud nezploštím jeho lebku, nikdy se ne naučí myslet.“

„Stop,“ zakřičel cestovatel, „co Bůh činí, dobře činí. Nesnažte se vědět více než On. Bůh obdaroval toto křehké tělíčko orgány a ty se rozvinou a vyrostou samy, stačí je jen používat a ponechat svobodě.“

VRAŤME SE KE SVOBODĚ

Bůh dal lidem vše potřebné pro naplnění jejich osudů. Poskytl nám jak společenskou, tak i lidskou formu. A společenské orgány lidí jsou vyvinuty tak, aby se samy harmonicky rozvíjely v čistém ovzduší svobody. Pryč s mágy a organizátory. Pryč s jejich kroužky, řetízky, háky a kleštěmi! Pryč s jejich umělými systémy! Pryč s vrtochy vládců, jejich projekty zespolečenštění, jejich centralizací, jejich cly, jejich státními školami, jejich státním náboženstvím, jejich bezplatným úvěrem, jejich bankovním monopolem, jejich regulacemi, jejich omezeními, jejich moralizací, jejich snahou nastolit rovnost pomocí daní.

A nyní, poté co zákonodárci a dobrodinci tak neúspěšně zavedli do společnosti tolik systémů, proč neskončí tam, kde měli začít: zahrnutím všech systémů. Nechť vyzkouší svobodu, jelikož svoboda je důkazem víry v Boha a Jeho dílo.

BRUNO LEONI (1913-1967)

Bruno Leoni je autorem, v jehož díle lze spatřovat nejdůslednější rozvinutí myšlenek klasického liberalismu v oblasti práva. Staví na pracích autorů píšících v tradici rakouské školy, např. Carla Menger, Ludwiga von Mises, F. A. Hayeka a M. Rothbarda, s nimiž sdílí metodologický individualismus, který aplikuje na zkoumání práva. Svým dílem se zařazuje mezi zakladatele ekonomické analýzy práva a naznačuje cestu mnoha výzkumům školy veřejné volby a nové institucionální ekonomie.

V roce 1942 byl jmenován mimořádným profesorem v oboru teorie státu na univerzitě v Pavii. Od roku 1945 do své tragické smrti v roce 1967 zde zastával místo profesora filosofie práva a v letech 1948-1960 byl děkanem Fakulty politických věd. Byl dlouholetým sekretářem Montpelerinské společnosti a v roce 1967 i jejím prezidentem. Založil dodnes respektovaný časopis *Il Politico*. Je autorem desítek článků, proslavil se zejména knihou *Freedom and the Law* (Česky: *Právo a svoboda*, Liberální institut, 2007), jež byla přeložena do několika jazyků. Mezi jeho další významné práce patří např. *Lezioni di dottrina dello Stato* (1957) a *Lezioni di filosofia del diritto* (1959).

FRÉDÉRIC BASTIAT (1801-50)

Claude Frédéric Bastiat se narodil v červnu 1801 v malém francouzském městě Bayonne. Frédéricovo dětství rozhodně nelze označit za šťastné – už v sedmi letech mu zemřela maminka a o dva roky později přišel i o otce. Malý Frédéric tak přešel do opatrovnictví svých prarodičů a údajně velice přísné tety, která ho dala na studium benediktinské školy. I když požadovaného vzdělání nedosáhl, získal zde velmi dobré základy pro své pozdější samostudium.

V sedmnácti letech nastoupil Bastiat do rodinného podniku v Bayonne, kde následujících šest let pracoval jako obchodník. Rušný kupecký život se mu ale vůbec nezamlouval; místo obchodu ve volných chvílích studoval díla významných liberálních filosofů a zvažoval návrat na vysokou školu. Plány ale musel změnit v roce 1825, kdy po smrti svého dědečka zdědil Bastiat rozlehlou farmu. Své vášnivé záliby v ekonomii a filosofii se ale vzdát nechtěl. Najal si proto několik pracovníků, kteří statek spravovali a nadále se věnoval studiu.

V roce 1831 se Frédéric Bastiat oženil, nicméně manželství fungovalo jen velmi krátce. Důvod tohoto nezdaru, tak jako mnoho jiných skutečností z jeho osobního života, zůstane navždy zastřeno historií.

V dubnu 1834 byl publikován první Bastiatův článek. Byl reakcí na petici výrobců, kteří požadovali odstranění cel na zemědělské produkty při současném podporování cel na vyráběné zboží. Bastiat pod heslem „vy požadujete výhody jen pro některé, já požaduji svobodu pro všechny“ vysvětluje, proč by měla být odstraněna všechna cla a daně.

Bastiat pokračuje ve svém prosazování volného obchodu sérií několika esejí, z nichž nejznámější „Vliv anglických a francouzských cel“ vyšla na podzim roku 1844 v prestižním francouzském časopise jako nejpřesvědčivější argumentace té doby. Velký ohlas článku zajistil Bastiatovi slávu a otevřel mu

cestu k další publikační činnosti. Rok poté vyšla jeho první kniha „Ekonomické sofismy“, následovaná proslulým dílem „Ekonomické harmonie“. Bastiat zde ukazuje, jak státní intervence v podobě udělování nejrůznějších privilegií narušují přirozenou harmonii směny.

Jeho eseje se brzy staly bestsellerem a byly přeloženy do všech hlavních evropských jazyků. Bastiatův životní styl velkostatkáře, který všechnen volný čas tráví ve své knihovně, tak po dvaceti letech definitivně skončil. V roce 1846 byl Bastiat zvolen do Akademie věd a založil francouzskou Společnost svobodného obchodu. Ve své podstatě šlo o období anglické Ligy proti obilným zákonům, jejímž cílem bylo zrušit vysoká cla na dovoz obilí. Prostřednictvím veřejných přednášek Společnost vysvětlovala, že svobodný obchod je ekonomicky výhodný a morálně nutný – je základem pro dosažení a udržení mírových mezinárodních vztahů. Bastiatův nekompromisní boj se socialistickými praktikami dosáhl výrazného úspěchu v roce 1848, kdy byl zvolen členem Národního shromáždění Francie.

Pár měsíců před svojí předčasnou smrtí v roce 1850 napsal knihu *Zákon*, která byla dovršením jeho intelektuální činnosti. Autor zde upozorňuje, že právě zákon, jako legalizovaný nástroj síly, umožňuje beztrestné omezování vlastnických práv. A toto nebezpečí je tím větší, čím levicovější vláda je u moci.

Frédéric Bastiat vynikl svým jedinečným způsobem výkladu – pomocí příběhů a vtipných metafor dokázal objasnit podstatu i složitých ekonomických problémů. Bezesporu si zaslouží obdiv i vzhledem ke skutečnosti, že svůj boj za ekonomickou svobodu vedl ve čtyřicátých letech devatenáctého století, tedy v letech, která byla v celé Evropě ve znamení silných komunistických vlivů.

V českém jazyce vyšla kniha *Co je vidět a co není vidět* (Liberální institut, 1998), která obsahuje jeho nejslavnější práce včetně eseje, jež dala název této sbírce, a proslavené „Petice výrobců svíček“. Bastiatův přínos ke světovému myšlení a jeho vliv na české ekonomické myšlení shrnuje Ján Pavlík ve statích „Frédéric Bastiat – myslitel svobody a harmonie“ a „Frédéric Bastiat a české ekonomické myšlení“.